

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КРИМІНОЛОГІЧНА АСОЦІАЦІЯ УКРАЇНИ
МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ
ЗАХІДНО-РЕГІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ КЛУБІВ ЮНЕСКО
АКАДЕМІЯ ЮРИДИЧНИХ НАУК МОЛДОВИ
ІНСТИТУТ ДЕМОКРАТІЇ МОЛДОВИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

НАШЕ ПРАВО

**OUR
LAW**

KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY OF INTERNAL AFFAIRS
CRIMINOLOGICAL ASSOCIATION OF UKRAINE
INTERREGIONAL ACADEMY OF PERSONNEL MANAGEMENT
WEST REGIONAL ASSOCIATION OF UNESCO CLUBS
ACADEMY OF LAW SCIENCE OF MOLDOVA
INSTITUTE FOR DEMOCRACY OF MOLDOVA
NATIONAL ACADEMY OF LEGAL SCIENCES OF UKRAINE
MINISTRY OF JUSTICE OF UKRAINE

№ 4, 2017

Спеціалізоване
видавництво

Specialized
publishing house

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

ЛИСЕНКО С.О. БАГАТОАСПЕКТНІСТЬ, НЕОДНОЗНАЧНІСТЬ РОЗУМІННЯ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМНИЦТВА В ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИЦІ	5
ЩИРБА М.Ю. ДО ДИСКУСІЇ ПРО ПРАВОВИЙ СТАТУС ОСОБИ.....	15

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО ТА ДЕРЖАВНЕ БУДІВНИЦТВО

ІЛЬНИЦЬКИЙ М.С. КОНСТИТУЦІЙНИЙ ПРОЦЕС В УКРАЇНІ.....	20
БОНДАРЕНКО Б.О. КОНКУРСНА ПРОЦЕДУРА ВІДБОРУ СУДДІВ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ: ДО ПИТАННЯ КОНСТИТУЦІЙНОСТІ	26
ЯКУШИНА О.С. МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА НА ОСВІТУ В УКРАЇНІ	33

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

СВІТЛИЧНА Ю.О. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ ВПЛИВ ДЕРЖАВИ НА ПРЯМІ ІНОЗЕМНІ ІНВЕСТИЦІЇ ТА ЇХ ВИДИ.....	39
ЩОКІН Р.Г. ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ У ГАЛУЗІ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ СВІТОВИХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ: ОКРЕМІ ПИТАННЯ.....	46
НЕБРАТ О.О., ЯЦЕНКО В.П. ОХОРОНА ЛІСОВОГО ФОНДУ ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ.....	53
ПАВЛЮК Н.М. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ	60
КОВАЛЬЧУК А.Ю. ГРОМАДЯНИ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ.....	65
ЛЕГКА О.В. ОСНОВОПОЛОЖНІ ПРИНЦИПИ ІНСТИТУТУ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ	71
ОСТАПЕНКО І.О. ВІЙСЬКОВИЙ ГАРНІЗОН ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ	76
КОТОРМУС Т.І. НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ В РАЙОНАХ ПРОВЕДЕННЯ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ.....	82

ЄПІШКО І.С.	
ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО.....	90

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА

КОВАЛЬЧУК С.О.	
НАЛЕЖНІСТЬ РЕЧОВИХ ДОКАЗИВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	94
ПОЧАНСЬКА О.С.	
ЗМІСТ ТА ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО ЕТАПУ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ОСІБ, ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ В УКРАЇНІ.....	102
ЛУЦЕНКО Ю.В.	
УЧАСТЬ СПЕЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ У ПРОТИДІЇ ОРГАНІЗОВАНИЙ ЗЛОЧИННОСТІ ТА КОРУПЦІЇ НА ПРИКЛАДІ ІТАЛІЙСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ.....	110
БУРБЕЛА Ю.С.	
ДОБРОВІЛЬНІСТЬ ВІДШКОДУВАННЯ ЗАВДАНОГО ЗБИТКУ АБО УСУНЕННЯ ЗАПОДІЯНОЇ ШКОДИ ЗА КК УКРАЇНИ.....	117
ГРЕНЬ Р.Р.	
СУЧАСНИЙ СТАН ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ У СФЕРІ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ.....	123
МАСЛЮК О.В.	
ПРАВА АДВОКАТА-ЗАХИСНИКА В КОНТЕКСТІ СПРОСТУВАННЯ ПІДОЗРИ (ОБВИНУВАЧЕННЯ): СУЧАСНИЙ СТАН ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ.....	129
ШЕСТАКОВ В.І.	
ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ОСКАРЖЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ РІШЕНЬ, ДІЙ ЧИ БЕЗДІЯЛЬНОСТІ ПІД ЧАС ПІДГОТОВЧОГО СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ.....	135
ШОВА І.О.	
ФАЛЬСИФІКОВАНІ ВІДБИТКИ ПАЛЬЦІВ РУК ЯК ОБ'ЄКТ ДІАГНОСТИЧНОЇ ДАКТИЛОСКОПІЇ.....	141
ПИЛИПЕНКО І.	
ЧИ ДОСТАТНЬО ПРАВОВИХ ЗАСОБІВ МАЄ ДЕРЖАВА ДЛЯ ПРОТИДІЇ ПРОТИПРАВНИМ ЗАХОПЛЕННЯМ НЕРУХОМОГО МАЙНА?.....	150
НИЖНИК Г.П.	
ПРОТИПРАВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЗАХИСНИКА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	157

ЦИВІЛЬНЕ, ПІДПРИЄМНИЦЬКЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ТА ТРУДОВЕ ПРАВО

ТЕРТИШНИК В., ОДИНЦОВА І.	
ПРАВНИЧА ДОПОМОГА ТА ЗАХИСТ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: К ОНЦЕПТИ ТА КОЛІЗІЇ ПРАВОВИХ РЕФОРМ.....	164
С'ЄДІНА І.І.	
МЕДІАЦІЯ В ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ СПОРАХ: ДОСВІД ВЕЛИКОБРИТАНІЇ.....	172
КОЖЕВНИКОВА В.О.	
МЕЖІ ТА ОБМЕЖЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА БАТЬКІВСТВО, МАТЕРИНСТВО ЗА ДОПОМОГОЮ ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНИХ РЕПРОДУКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ.....	179

ФІЛОСОФІЯ ТА ПСИХОЛОГІЯ ПРАВА

ЄРМАКОВА Г.С.	
РЕЛІГІЙНІ НОРМИ ЯК МОРАЛЬНО-ЕТИЧНА ДОМІНАНТА ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ.....	188

БАНКІВСЬКЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО

ХРИСТИНЧЕНКО Н.П.

АНАЛІЗ ВНЕСЕНИХ ЗМІН ДО ПОДАТКОВОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ
В ЧАСТИНІ ПОКРАЩЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОГО КЛІМАТУ
ТА ЗАСТОСУВАННЯ САНКЦІЙ ДО СУБ'ЄКТІВ ОПОДАТКУВАННЯ В 2017 РОЦІ 194

ПОПОВА С.М.

РОЗВИТОК ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВЗАЄМОДІЇ БАНКІВ
З ІНШИМИ СУБ'ЄКТАМИ ФІНАНСОВИХ ПРАВОВІДНОСИН 200

РЕЦЕНЗІЇ, КОМЕНТАРІ

ПАНОВ М.І.

РЕЦЕНЗІЯ
НА МОНОГРАФІЮ ІГОРЯ ІГОРОВИЧА ОНИЩУКА
«ПРАВОВИЙ МОНИТОРИНГ: ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ, ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ» 205

СВІТЛИЧНИЙ О.П.

РЕЦЕНЗІЯ
НА МОНОГРАФІЮ «ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ:
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ», ПІДГОТОВЛЕНУ КОВАЛЬЧУК А. Ю..... 207

ЗАРОСИЛО В.О.

РЕЦЕНЗІЯ
НА МОНОГРАФІЮ «АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ
ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ І БОРОТЬБИ З КОРУПЦІЄЮ В УКРАЇНІ»,
ПІДГОТОВАНУ ВЕКЛИЧЕМ В. О..... 209

ДИСКУСІЇ, ОБГОВОРЕННЯ, АКТУАЛЬНО

ВОРОБЕЙ В.М.

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА ЩОДО ОСОБИ,
ЯКА ПЕРЕБУВАЄ У СІМЕЙНИХ АБО БЛИЗЬКИХ ВІДНОСИНАХ 210

МАЙОРОВ В.В.

ПЕРЕДУМОВИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕФОРМ
ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ (тези)
Третя міжнародна науково-практична конференція «Гуманітарний і інноваційний ракурс
професійної майстерності: пошуки молодих вчених», 27 жовтня 2017 р. м. Одеса. 215

ВАСИЛЕНКО Я.М.

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ЗДІЙСНЕННЯ
ВІДОМЧОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ СУДІВ (СУДДІВ) В УКРАЇНІ..... 218

БАНАХ С.В.

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ 234

ШЕНЦЕВ Д.О.

РОЗМЕЖУВАННЯ ПРАВОВІДНОСИН, ЯКІ ВИНИКАЮТЬ
ПІД ЧАС ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ 239

НЕВЯДОВСЬКИЙ В.О.

ДОСВІД ПРОВІДНИХ КРАЇН ЄВРОПИ ЩОДО ЗДІЙСНЕННЯ КОНТРОЛЮ
ЗА ЯКІСТЮ ВИЩОЇ ОСВІТИ..... 244

БОДНАР С.В.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА
У СФЕРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ 250

БАГАТОАСПЕКТНІСТЬ, НЕОДНОЗНАЧНІСТЬ РОЗУМІННЯ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМНИЦТВА В ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИЦІ

ЛИСЕНКО Сергій Олексійович - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри управління безпекою, правоохоронної та антикорупційної діяльності, Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

Стаття посвячена особливостям понимания безопасности предпринимательства, ее модели. Автор, анализируя исследования предшественников, акцентирует внимание на многоаспектном и широкомасштабном назначении модели безопасности предпринимательства. Значительное внимание уделено функциям модели безопасности предпринимательства и их составляющим.

Ключевые слова: безопасность предпринимательства, модель безопасности предпринимательства, функции модели безопасности предпринимательства.

Актуальність обраної теми

Сукупність знань про безпеку, особливо інформаційну (держави, регіону, окремого підприємства чи підприємництва в цілому) сьогодні є достатньою для її аналізу на основі системного підходу. Фахівець з теорії систем А. І. Уємов, відзначав, що протиріччя між зростанням обсягу інформації і обмеженими можливостями її засвоєння можна подолати за допомогою системної реорганізації знання [1, с. 92]. За словами М. С. Кагана, тяжіння безпекології до системного підходу породжується його можливістю моделювати безпеку як цілісність, а не зводити її до механічної суми частковостей [2, с. 15].

Тому в організації безпеки підприємства вирішальна роль надається відповідній моделі, що призвело до виникнення такої предметної області як моделювання.

Системне моделювання надає можливість глибше розглянути взаємозв'язки між складовими безпеки, особливо інформаційної. Організація, принципи та механізми моделей безпеки підприємництва та їх впровадження, посідають центральне місце у науці про структуру та науково-пізнавальну діяльність щодо забезпечення безпеки підприємництва. Завдяки багатьом складовим моделям безпеки, вони постають перед дослідниками неоднозначними та багатоаспектними. Над створенням складових безпеки, інколи навіть не усвідомлюючи цього, працюють багато наукових течій.

Недооцінка різних досягнень науки призвели до сліпоти та занепаду багатьох відомих особистостей сьогодення. Шанована газета Ньюйорк Таймс в 1903 році заявила, що літаючі машини – марне витрачення часу. Проте рівно за тиждень брати Райт підняли в повітря свій аероплан в місті Кітті-Хок в Північній Кароліні. Компанія Полароїд була лідером фотоіндустрії Світу протягом 20-ти років, але зникла в небуття внаслідок недооцінки потенціалу цифрових технологій, які скоро заповнили всі терени ринків.

Із приведених прикладів видно, наскільки шкідливо недооцінювати досягнення науки та рухатись у вузькому коридорі своїх обмежених знань. Завдання безпекознавців використовувати якомога ширші сучасні знання, впроваджувати

досягнення в своїх моделях безпеки для підприємств та організацій. Особливо це стосується обігу інформації, її зберігання та обміну.

Завдання моделей безпеки зводиться не тільки до захисних функцій, але і до виявлення та знешкодження внутрішніх та зовнішніх загроз безпеці. А як можна виявляти та знешкоджувати загрози, не знаючи про природу та силу їх виникнення? На це питання не може відповісти якась одна наукова течія. Тому важливо ширше та багатоаспектніше підходити до розуміння безпеки, задля подальшої її організації на практиці.

Мета дослідження: проаналізувати моделі безпеки підприємництва, окреслити її функції крізь призму адміністративного права.

Аналіз попередніх досліджень та публікацій

Окремим питанням безпеки підприємництва присвячували свої праці ряд вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема: О. Р. Бойкевич, Т. Г. Васильців, В. І. Волошин, В. Г. Герасимчука, Р. Гриценко, О. В. Іляшенко, С. В. Кавун, В. В. Каркавчук, В. Р. Краліч, М. Медников, С. Л. Рубінштейн, І. О. Тарасенко, В. С. Цимбалюк, С. М. Шкарлет, О. М. Штаєр. Водночас, генерація нових загроз у сукупності з постійною трансформацією форм підприємницької діяльності, бурхливим розвитком інформаційних технологій, породжує необхідність системних, ґрунтовних досліджень теоретичної і практичної сутності безпеки підприємництва.

Основний зміст дослідження

Модель безпеки підприємства у загальному вигляді становить собою комплекс різномірних елементів, які у сукупності забезпечують важливу умову діяльності та розвитку підприємства. Склад цих елементів та їх зміст, а також характер зв'язків між ними потребує ширшого дослідження. Згідно різних кутів зору, модель безпе-

ки підприємництва найчастіше розглядають як сукупність заходів, які спрямовані на забезпечення розвитку того чи іншого підприємства. Отже, слід зазначити, що поняття «безпеки підприємництва» потребує поглиблення вивчення різними фундаментальними науками, а право повинно регламентувати механізм та порядок впровадження наукових досягнень.

Іляшенко О. В. вважає, що безпека підприємства – це захищеність від зовнішніх і внутрішніх загроз, що дає змогу надійно зберігати й ефективно використовувати фінансовий, матеріальний кадровий потенціал [3, с. 32].

В.Семенов під безпекою організації пропонує розуміти стан захищеності інтересів її власників, керівництва, персоналу і клієнтів, матеріальних цінностей та інформаційних ресурсів від внутрішніх і зовнішніх загроз, тобто вміння і спроможність установи надійно протистояти будь-яким спробам кримінальних структур чи недобросовісних конкурентів завдати шкоди її законним інтересам [4]. Ми вважаємо, що таке визначення, недостатньо обґрунтоване. По-перше, воно не дає розуміння про сутність інтересів власників, керівництва, персоналу і клієнтів підприємства. По-друге, модель безпеки підприємства обумовлюють не лише матеріальні, а й трудові ресурси, а також нематеріальні цінності, зосереджені у вигляді інтелектуальної власності, репутації іміджу, різноманітних рейтингів. По-третє, серед реальних ворогів конкретної установи можуть бути не лише кримінальні структури і недобросовісні конкуренти. До переліку потенційних загроз належать і недобросовісні контрагенти та клієнти, корумповані чиновники та контролери.

Гриценко Р. зазначає, що безпека підприємства є вельми багатоаспектним поняттям, під яким слід розуміти систему заходів, спрямованих на захист і раціональне використання сукупності ресурсів, що є у розпорядженні організації з метою запобігання загрозам його діяльності для максимального отримання прибутку. Тому, з

метою розробки ефективного комплексу заходів безпеки, вона вважає, слід виокремити такі види: фінансову безпеку, безпеку персоналу, психологічну безпеку, інформаційну або технічну безпеку, правову безпеку [5, с. 28].

На думку Краліча В. Р. [6], питання безпеки є актуальними не лише для самих підприємств, а також і для решти учасників відносин. Однозначно, в першу чергу цією проблемою опікуються власники, акціонери, котрі турбуються про розвиток свого бізнесу і несуть за нього матеріальну, моральну і соціальну відповідальність. Безпека підприємства також важлива і для клієнтури, що формується з постійних і нових юридичних осіб, а також фізичних осіб. Це питання актуальне для партнерів підприємства, і особливо для персоналу, який дуже часто легковажить, сприймаючи проблему безпеки як якусь далеку. Науковець підкреслює, що безпеку діяльності підприємства слід розглядати з трьох складових: безпека організації; безпека персоналу; безпека діяльності.

При обговоренні цієї проблематики необхідно оцінювати різноманітні ризики організації з позиції управління, що включає планування діяльності, організацію діяльності, мотивацію персоналу і контроль за процесами. Розглядаючи безпеку окремого підприємства через призму багатоаспектності, слід звертати увагу як на його зовнішнє так і на внутрішнє середовище. У зовнішньому середовищі необхідно контролювати дії клієнтів, партнерів, конкурентів, державних установ і громадян, а також криміналітету. У внутрішньому слідкувати, за діями персоналу, його підрозділів, неформальних груп, а також адміністрації та власників. Часто передумовою для потенційної загрози є некомпетентність окремих менеджерів і спеціалістів, їхні навмисні дії і бажання деяких працівників особисто збагатитися за рахунок підприємства. Гірше, коли це відбувається за рахунок змови з клієнтами чи кримінальними елементами, а також із потенційними конкурентами.

Безпека персоналу організації відображає стан її внутрішнього середовища, яку стовідсотково не гарантує жоден власник. Це явище не однозначне, на практиці його проявом може бути небажання персоналу брати участь у кримінальних чи тінювих операціях. Іноді має місце вимога персоналу за кваліфіковану, чесну і понаднормову працю отримувати належну оплату з урахуванням її специфіки, включаючи вплив потенційних загроз при проведенні конкретних дій.

Безпека діяльності підприємства становить значний інтерес для нас, оскільки стосується сутності бізнесу і безпосередньо пов'язана з безпекою його учасників. Пріоритетними тут є не стільки мотиви поведінки персоналу під час виконання своїх посадових обов'язків, скільки технології професійних порушень і використання чинного порядку і правил з метою реалізації особистих інтересів персоналу чи його власників, а також дії в інтересах конкурентів, криміналітету і корупції. Сучасна економічна література виокремлює дві вагомні сфери безпеки підприємств, такі як безпека інформації та безпека підприємства, тобто особиста безпека співробітників, його матеріальних і фінансових активів [7, с. 127].

Медников М. серед різновидів складових безпеки, під якими він розуміє неоднозначність заходів однакової спрямованості, що виконуються в межах організації безпеки підприємства, визначає, разом з особистою та колективною безпекою такі види [8]:

1. Безпеку ресурсів і майна – забезпечення зберігання і раціонального використання фінансових ресурсів, грамотної експлуатації технічних засобів та обладнання. Досягається створенням ефективного комплексу заходів захисту електронної системи документообігу; наявністю відповідних встановлених вимогам місць зберігання цінностей, технічних засобів, транспорту й обладнання, вмілою їх експлуатацією; грамотною організацією охорони та режиму заходів; створенням об-

становки ощадливого ставлення до майна, суворості і неминучої відповідальності за крадіжки матеріальних засобів та їх псування; ефективним плануванням заходів і додержанням правил пожежної безпеки.

2. Інформаційну безпеку підприємства – забезпечення надійного захисту інформаційних ресурсів підприємства від внутрішніх і зовнішніх загроз. Досягається визначенням категорій інформації та впровадженням відповідних заходів щодо її захисту; дотриманням відповідних режимів діяльності всіх підрозділів; виконанням усіма працівниками підприємства норм і правил роботи з інформацією; своєчасним діагностуванням та знешкодженням спроб і можливих каналів витоку інформації.

3. Безпеку комерційної діяльності – створення умов для ефективного проведення підприємством операцій і виконання контрактів. Досягається зваженим управлінням керівництва підприємства в усіх сферах діяльності, що забезпечує виправданий ризик та ефективно використання активів; всебічним знанням і врахуванням особливостей ситуації в регіонах, країні та за її межами залежно від масштабів контрактів, прогнозуванням її розвитку і змін; наявністю інформації про внутрішнє та зовнішнє середовище підприємницької діяльності в регіоні, ділову, фінансову і виробничу активність клієнтів, їхній правовий статус; ефективною організацією захисту інтелектуальної власності та інформації підприємства, що становить комерційну таємницю.

Науковці визначають, що загалом в літературі існує кілька неоднозначних підходів до визначення поняття безпеки підприємства, кожен з яких має власне походження та наукове обґрунтування [9]:

– ресурсно-функціональний підхід – стан усіх ресурсів, коли забезпечується стабільність функціонування, фінансово-комерційний успіх, прогресивний науковотехнічний і соціальний розвиток;

– конкурентний підхід – наявність у підприємства конкурентних переваг, зумов-

лених відповідністю матеріального, фінансового, кадрового, технікотехнологічного потенціалу й організаційної структури підприємства його стратегічним цілям і завданням;

– кібернетичний підхід – кількісна та якісна характеристика властивостей системи з урахуванням її спроможності до самовиживання і розвитку в умовах виникнення зовнішньої та внутрішньої загрози, що непередбачувані і важкопрогнозовані;

– підхід захисту інтересів підприємства від внутрішніх та зовнішніх загроз та настання їх наслідків;

– системний підхід.

Враховуючі вказане, безпеку підприємства дослідники визначають як сукупність міжгалузевих різно-направлених, організаційноправових, режимно-охоронних, технічних, технологічних, економічних, фінансових, інформаційно-аналітичних та інших методів, спрямованих на усунення загроз і забезпечення умов для ефективного функціонування суб'єктів підприємницької діяльності відповідно до їхніх інтересів та цілей. Проте найчастіше науковці використовують ресурснофункціональний, системний та захисний підходи до визначення поняття безпеки підприємства. Але це неповноцінна думка, тому що ці аспекти є неповними, а інші підходи до визначення безпеки також досить ефективні.

На погляд Герасимчука В. Г., безпека підприємства визначається не одним станом захищеності інтересів підприємства та його акціонерів, матеріальних, фінансових, інформаційних та інших ресурсів від загроз, алей забезпечення поступального розвитку підприємства, виконання контрагентами прийнятих ними перед підприємством зобов'язань [10, с. 122-123].

В. Р. Краліч вважає, що безпека підприємства є станом захищеності життєво важливих інтересів від несумлінної конкуренції, протиправної діяльності кримінальних формувань і окремих осіб, а також спроможність протистояти зовнішнім і внутрішнім загрозам, зберігати стабіль-

ність функціонування і розвитку відповідно до статутних цілей [6].

Іншої думки тримається В. С. Цимбалюк [11, с. 132], він вказує, що безпека підприємницької діяльності – це стан, за якого забезпечується економічний розвиток і стабільність діяльності підприємства, гарантований захист його фінансових і матеріальних ресурсів, здатність адекватно і без суттєвих втрат реагувати на зміни внутрішньої і зовнішньої політичної ситуації. Однак зазначається, що особлива роль безпеки в системі заходів її забезпечення зумовлюється: різноманітністю інтересів суб'єктів даної галузі; прагненням суб'єктів галузі до збільшення прибутку, гострою конкурентною боротьбою; обмеженістю фінансових ресурсів підприємств та джерел їх формування; нестабільною економічною ситуацією, несподіваними і різкими її змінами; зростанням економічної злочинності в економічній та інформаційній сферах; підвищеним ризиком проведення комерційної діяльності у сучасних умовах.

Основними критеріями рівня безпеки підприємництва вчений вважає: ресурсний потенціал підприємства і можливості його розвитку; рівень ефективності використання ресурсів; рівень спроможності підприємства протистояти загрозам його економічній діяльності та самостійно ліквідувати їх; конкурентоспроможність підприємства; цілісність і масштаби структури підприємства; ефективність кадрової та управлінської політики. Серед показників безпеки підприємства пропонує застосовувати: темпи зростання прибутковості та зміцнення економічної стабільності; рівень матеріального і соціального забезпечення працівників підприємства; розмір боргових зобов'язань підприємства; структуру дебіторської заборгованості підприємства; обсяги використання тіншового капіталу.

Цікавою видається думка О. Штаєра, про те, що безпека підприємства як стан, за якого при найефективнішому використанні матеріальних, інтелектуальних та фі-

нансових ресурсів реалізуються його основні інтереси, забезпечується стабільність функціонування, фінансовокомерційний успіх, прогресивний розвиток, гарантується захист виробничого та кадрового потенціалу від усіх видів загроз та дестабілізуючих чинників, а також спроможність адекватно і без суттєвих втрат реагувати на зміни внутрішньої і зовнішньої ситуації, що забезпечить конкурентну перевагу на ринку галузі, зумовлену відповідністю потенціалу й організаційної структури підприємства його стратегічним цілям і завданням [8, с. 267].

Відповідно до теми дослідження, нами вважається, що до вищевказаних аспектів організації моделі безпеки підприємства слід додати ще кілька, відповідно до основних функціональних цілей безпеки підприємництва в цілому:

- забезпечення ефективності роботи підприємства, завдяки високій техніко-технологічній незалежності, досягнення високої конкурентоспроможності та технічного потенціалу підприємства;

- налагодження ефективного адміністрування, оптимальної та ефективної організаційної структури управління підприємством, високого рівня кваліфікації персоналу, мінімізація впливу негативних явищ зовнішнього оточення на діяльність підприємства;

- якісна правова захищеність усіх напрямків підприємницької діяльності;

- захист інформаційного поля, комерційної таємниці і досягнення ефективного рівня інформаційного забезпечення роботи всіх підрозділів підприємства;

- організація моделі безпеки підприємницької діяльності відповідно до психології відносин керівництва та підлеглих, наявності формальних та неформальних лідерів, а також некомерційних інтересів всього персоналу [8, с. 268].

Наголошуємо, що безпека підприємництва сильно залежить від наявності: комерційної таємниці; матеріально-технічного рівня функціонування діяльності підприємства; стану захищеності його

життєво важливих інтересів, інтересів власників, менеджменту, персоналу та клієнтів; спроможність протистояти деструктивним психологічним чинникам в середині колективу та в конкурентній боротьбі; складності структури самого підприємства для реалізації функції розвитку.

Рівень значущості вищезгаданих аспектів поняття “безпека підприємництва”, в понятійному сенсійого значення ширше і є предметом усієї безпеки підприємництва. Будь-які втрати підприємства - матеріальні, фінансові, кадрові, інформаційні тощо – мають економічні наслідки. При цьому окремі проблеми безпеки підприємництва пов’язані між собою.

З позицій захисного підходу та визнання конкретної моделі безпеки умовою діяльності та розвитку підприємства, системі безпеки підприємництва слід розглядати як сукупність організаційних відносин суб’єктів захисту, які відображають логіку їхньої поведінки при здійсненні взаємопов’язаних цільових дій організаційно-правового та економічного характеру для захисту об’єктів безпеки підприємства, відповідно до прийнятої на підприємстві моделі безпеки та відповідної політики, що реалізує її положення. У наданому визначенні поняття «система безпеки підприємства» застосовується для позначення організаційних відносин суб’єктів захисту, які складаються у ході дотримання сукупності правил, стандартів, процедур, алгоритмів та норм, що об’єднуються в модель безпеки підприємства і використовуються на підприємстві для посилення його спроможності виявляти загрози своїй діяльності, уникати їх або долати наслідки їхнього виникнення.

Модель безпеки підприємництва є штучною, створюваною, антропогенною. За об’єктивністю створення – є абстрактною, оскільки, по суті, є моделлю реальних дій щодо захисту об’єктів і суб’єктів безпеки підприємства, які визначаються за результатами аналізу інформації щодо діяльності підприємства. Крім того, можна стверджувати, що модель безпеки підпри-

ємництва є концептуальною системою, оскільки вона виражає принципову ідею – використання спроможності підприємства виявити загрози своїй діяльності, уникнути їх або подолати наслідки наступу загроз. Модель безпеки підприємства є організаційною системою, оскільки в ній забезпечується взаємодія основних елементів – об’єктів безпеки, суб’єктів та способів їхнього захисту у вигляді координації дій суб’єктів захисту щодо застосування способів захисту стосовно певних об’єктів безпеки. Видно, що багатоаспектність безпеки підприємств розуміється завдяки притаманним їй властивостям, таким як цілеспрямованість, організаційність та антропність. Отже, виходячи з того, що моделі безпеки підприємства є цілеспрямованими, організаційними та антропними, то є всі підстави вважати їх активними. Активні системи здатні свідомо надавати недостовірну інформацію і свідомо не виконувати плани або завдання, якщо це їм вигідно [12, с. 114].

Віднесення моделей безпеки підприємства до активних зумовлено тим, що у їх складі переважають якісні процеси, що можуть бути описати математично, а в описі результату функціонування моделі можуть знайти застосування декілька їх інтерпретацій. Розгляд моделі безпеки підприємства у термінах системної теорії може спотворити реальну ситуацію, адже суб’єкти захисту діють у межах правил та норм, які розуміють по-своєму, по своєму інтерпретують ситуації із забезпечення безпеки, що призводить до виникнення протиріч, проблемних ситуацій та колізій. Колізія притаманна різним сферам людського життя, вона припускає перетинання протилежних сил, прагнень, інтересів, поглядів, їхнє протиборство і протиріччя. Таке поняття зазвичай використовується для характеристики ситуацій, що виникають в процесі спільної діяльності людей [2, с. 15].

Одночасно, моделі безпеки підприємства притаманна колізійність співвідношення важливості об’єктів безпеки, ви-

бору способів захисту та врахування їхніх особливостей. Дії суб'єктів захисту у часі та просторі, а також корегування різноманітних процедур у моделі мають вирішуватися саме з врахуванням властивості колізійності системи. Колізійність моделі безпеки підприємства є вагомим аргументом на користь використання у функціонуванні моделі методології широкомасштабності, оскільки вона призначена для виявлення різних точок зору і поступового досягнення взаєморозуміння шляхом отримання відповідей на запитання: що і чому необхідно зробити, хто це зробить, хто виграє і програє, які є обмеження [13, с. 77]. В процесі пошуку вірного рішення відбувається процес навчання фахівців, завдяки чому поповнюються знання підприємства, тобто зміцнюється його інтелектуальний капітал.

Наявність в моделі безпеки підприємства активного елемента – людини, що надає підстави вважати її цілеспрямованою, дозволяє стверджувати, що така модель може самоорганізовуватися. Певні кроки моделі у конкретних умовах достатньо складно передбачити, адже завдяки наявності активного елемента та обмеженості ресурсів підприємства виникають альтернативи дій із захисту об'єктів безпеки та комбінації таких дій. При цьому модель безпеки підприємства зберігає свою цілісність та основні властивості, а також спроможна виконувати свої функції. Модель безпеки підприємства здатна протистояти ентропійним тенденціям та адаптуватися до умов, що змінюються.

Відповідно до думки С. Л. Рубінштейна, функції моделі безпеки підприємств це сукупність цілеспрямованих керування дій, спрямованих на досягнення певних цілей [14, с. 118]. У даному контексті функції моделі безпеки підприємства є широкомасштабним видом управлінської діяльності, зміст якої становить виконання із заданою метою обсягу робіт певного виду, сукупності дій та операцій, що за умови спільної діяльності спеціально підготовлених суб'єктів сприяє забезпеченню

безпеки підприємства, яка є умовою його подальшого розвитку.

Як видно, робота по реалізації функцій моделі безпеки підприємства виглядає як послідовність процедур, що тривають протягом певного часу; мають результати, які можна вимірювати і надати у певній формі, аналізу; потребують інструментального забезпечення (методів, способів, прийомів, процедур, алгоритмів тощо) та відповідним чином підготовленого персоналу; потребують певних ресурсів (час, витрати на отримання інформації, витрати на обладнання комп'ютери та інша оргтехніка, витрати на заробітну плату фахівців).

Функції моделі безпеки виконуються постійно, тобто їхнє виконання є безперервним і циклічно повторюваним, що, власне, і забезпечує широкомасштабне функціонування моделі, тоді як роботи певного виду, дії та операції виконуються з метою досягнення конкретного результату і поділяються на постійно та дискретно виконувані. Перелік функцій моделі безпеки підприємства на сьогодні остаточно не визначений [1, с. 142]. Окремі функції моделі безпеки підприємства наближені до функцій управління підприємством і певним чином з ними перетинаються.

Багатоаспектність безпеки підприємства обумовлюється її аналітичною функцією, яка складається з таких підфункцій: підготовча, аналізу та оцінки. Змістом підготовчої підфункції є роботи та дії з оброблення, сортування та форматування результатів моніторингу, тобто підготовки інформації для аналізу, оцінювання та прогнозування безпеки підприємства. В аналізі підготовленої інформації встановлюються властивості, ознаки та відносини виявлених процесів, поведінки контрагентів підприємства, здійснюється пошук закономірностей, тенденцій, динаміки процесів та явищ. Оцінна підфункція призначена для визначення рівня безпеки, який має велике значення у встановленні вектора, характеру та змісту дій щодо забезпечення безпеки підприємства.

Інша, попереджувальна функція моделі безпеки підприємництва реалізується шляхом виконання підфункцій конкурентної розвідки, контррозвідувальної функції та функції протидії рейдерству. За змістом, конкурентна розвідка становить дії зі збору та попереднього опрацювання різноманітних даних про діяльність конкурентів, яка впливає або може негативно чи позитивно вплинути на поточну діяльність та розвиток підприємства. Конкурентна розвідка як підфункція моделі безпеки підприємства є достатньо вузькоспрямованою, адже результатом її впровадження є інформація про окремий сегмент зовнішнього середовища діяльності підприємства діяльність нинішніх та потенційних конкурентів [15, с. 21].

Сенсом контррозвідувальної діяльності як підфункції моделі безпеки підприємства є недопущення витоку чи оприлюднення інформації про діяльність, плани та наміри підприємства, захист комерційних таємниць та конфіденційної інформації підприємства, а також запобігання незаконному збору інформації, що становить комерційну таємницю, її умисного розголошення [15, с. 22]. В умовах конкуренції, роль встановлення намірів конкурента і приховування своїх планів стала визначальною. Як і в традиційній контррозвідці, запобігання розкриттю своїх джерел інформації (нехай, навіть і відкритих), а також методів збору інформації є пріоритетним завданням [16].

Необхідність протидії рейдерству, як підфункція моделі безпеки зумовлена притаманністю рейдерства в його різноманітних виявах майже усім країнам з ринковою економікою та негативною особливістю цього поняття в Україні. Проблема рейдерських захоплень стала актуальною для України практично одночасно з виникненням приватної та корпоративної власності і не втрачає актуальності дотепер [11, с. 114]. Чим привабливішим є активи підприємства, тим ймовірнішою є реалізація загрози його недружнього по-

глинання, тим актуальнішою є підфункція протидії рейдерству.

Контрольна функція моделі безпеки підприємства має реалізовуватися з метою підтвердження відповідності моделі заявленим принципам, підходам до її побудови та функціонування, з метою достовірної об'єктивізації моделі. Об'єктами контролю в моделі безпеки підприємства крім заявлених можуть бути витрати на забезпечення моделі, якість управлінських рішень за критерієм «вплив на безпеку підприємства», кваліфікація суб'єктів безпеки, розмір їхньої лояльності, тощо [17, с. 52].

Серед підфункцій моделі безпеки підприємства окремо слід зупинитися на аудиті моделі. Це питання розглянуто С. В Кавуном [12, с. 119]. Аудит моделі безпеки підприємства визначено як систематичний, незалежний та документований процес для одержання даних про стан моделі, результати її функціонування в цілому та окремих її складових. Головною метою аудиту моделі безпеки підприємства є встановлення ступеня відповідності застосовуваних захисних заходів обраним показникам ефективності функціонування моделі безпеки завдяки реалізації функцій. Аудит моделі безпеки підприємства не підмінює контроль за станом та функціонуванням моделі. Результати аудиту моделі безпеки підприємства є підставою для оцінювання рівнів розвитку, безпеки та соціальної надійності моделі та всього підприємства [7, с. 128].

Організація, як функція моделі безпеки підприємства, становить собою раціональне планування робіт, дій та операцій, що складають зміст кожної функції. Вона проявляється в їх розподілі між структурними підрозділами підприємства, працівниками структурного підрозділу безпеки, визначенні послідовності та періодичності виконання дій та операцій та в закріпленні певних обов'язків за виконавцями [18, с. 50].

Висновки

Отже, модель безпеки підприємництва призначена для організації безпеки підприємництва, яку визнано однією з головних умов підприємницької діяльності та її розвитку. Модель є достатньо складною, багатоаспектною та широкомасштабною. Їй властиві розглянуті особливості, які можуть бути корисними у створенні певної моделі, організації функціонування та управління нею.

Своє багатоаспектне та широкомасштабне призначення модель безпеки підприємництва виконує завдяки реалізації низки розглянутих функцій. Функції моделі безпеки підприємництва є функціонально спеціалізованим видом адміністративної діяльності, зміст якої становить виконання із певною метою обсягу робіт, сукупності дій та операцій, що за умови спільної діяльності спеціально підготовлених працівників сприяє забезпеченню безпеки підприємництва, яка є умовою його надійності та розвитку.

Література

1. Уемов А. И. Системный подход и общая теория систем : монография / А. И. Уемов. – М.: Мысль, 1978. – 272 с.
2. Каган М. С. Системность и целостность / М. С. Каган // Вопросы философии. – 1996. – № 12. – С. 13–18.
3. Ілляшенко О. В. Система економічної безпеки підприємства: сутність та характеристика / О. В. Ілляшенко // Концептуальні засади економічного і правового забезпечення безпеки держави в умовах євроінтеграції : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 29-30 квіт. 2015 р. – Одеса: ОДУВС, 2015. – С. 31-35.
4. Семенов В. А. Модель и метод формирования комплексной системы банковской безопасности: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. техн. наук: спец. 05.13.19 – методы и системы защиты информации, информационная безопасность / В. А. Семенов. – СПб., 2008. – 20 с.
5. Гриценко Р. Економічна безпека банківської системи України / Р. Гриценко // Вісник Національного банку України. – 2003. – № 4 – С. 27–28.
6. Краліч В. Р. Фінансовий моніторинг у забезпеченні функціонування системи економічної безпеки банківських установ в Україні: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. екон. наук: спец.: 21.04.02 – економічна безпека суб'єктів господарської діяльності / В. Р. Краліч. – К., 2010. – 21 с.
7. Шкарлет С. М. Первинні засади структурної моделі економічної безпеки підприємства / С. М. Шкарлет // Сіверянський літопис. – 2006. – № 1. – С. 124–130.
8. Штаєр О. М. Напрями забезпечення та основні складові економічної безпеки банку / О. М. Штаєр // Європейський вектор економічного розвитку. – 2011. – № 2. – С. 263–270.
9. Характеристика та ознаки правової, правомірної та протиправної поведінки [Електронний ресурс] // Освіта. – Режим доступу: <http://ru.osvita.ua/vnz/reports/law/9589/>
10. Герасимчук В. Г. Розвиток підприємства: Діагностика, стратегія, ефективність : монографія / В. Г. Герасимчук. – К.: Вища школа, 1995. – 266 с.
11. Нормативно-правові та методологічні засади упорядкування інформаційних відносин: науково-методологічний посібник / В. М. Брижко, В. С. Цимбалюк, М. Я. Швець / За ред. В. Тація, В. Тихого, М. Швеця. – К.: ТОВ «ПанТот», 2009. – 324с.
12. Кавун С. В. Економічна безпека підприємства: інформаційний аспект : [монографія] / С. В. Кавун. – Х.: ТОВ «Щедра садиба плюс», 2014. – 312 с.
13. Кім Ю. Г. Проблеми управління фінансовою безпекою підприємства / Ю. Г. Кім // Вчені записки Університету «КРОК». – 2008. – № 18. – Т. 4. – С. 76–79.
14. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – 2-е изд. – СПб: Питер, 2002. – 720 с.

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено особливостям розуміння безпеки підприємництва, її моделі. Автор, аналізуючи дослідження попередників, акцентує увагу на багатоаспектному та широкомасштабному призначенні моделі безпеки підприємництва. Значну увагу приділено функціям моделі безпеки підприємництва та їх складовим.

Ключові слова: безпека підприємництва, модель безпеки підприємництва, функції моделі безпеки підприємництва.

SUMMARY

The article was devoted to the peculiarities of understanding the security of entrepreneurship, its model. The author, analyzing the research of predecessors, focuses on the multidimensional and large-scale designation of the business security model. Considerable attention is paid to the functions of the security model of entrepreneurship and their components.

Key words: business security, entrepreneurship security model, functions of business security model.

15. Чорней Н. Б. Теорія систем і системний аналіз / Н. Б. Чорней, Р. К. Чорней. – К.: МАУП, 2005. – 256 с.

16. Бортнікова О. Г. Інституціональний підхід до вивчення систем безпеки в теорії державного управління [Електронний ресурс] / О. Г. Бортнікова // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2012. – № 6. – Ре-

жим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2012_6_4

17. Лисенко С. О. Корпоративні конфлікти та методи їх подолання, курс лекцій, К. ВД “Персонал”, 2014, 356 с.

18. Цимбалюк В. С. Інституціоналізація інформаційної безпеки в інформаційному праві України / В. С. Цимбалюк // Бюлетень Мініюсту України. – 2007. – №8. – С.45-53.

ДО ДИСКУСІЇ ПРО ПРАВОВИЙ СТАТУС ОСОБИ

ЩИРБА Мар'яна Юріївна - кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри теорії та історії держави і права Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

УДК 340.12:327.39

В статті проводиться аналіз поняття правового статусу як юридическої категорії. Определены следующие характеристики правового статуса: основывается на социальном положении человека; отражает место субъектов права в системе общественно-правовых отношений; имеет комплексный и системный характер; отмечается универсальностью и устойчивостью. Доказано, что структура правового статуса личности включает: 1) основные элементы - принципы правового статуса; 2) правозможностные элементы - права и свободы личности и гарантии их реализации; 3) ограничительные - обязанности лица и юридическая ответственность за их невыполнение.

Ключевые слова: правовой статус, социальный статус, права, обязанности, элементы правового статуса.

Постановка проблеми

Правовий статус особи – одна з найважливіших категорій в суспільстві, що відстоює інтереси гуманності та демократизму. Основне призначення права полягає не тільки в урегулюванні суспільних відносин, але й в забезпеченні прав та свобод особистості в соціальній реальності. Не дивлячись на те, що сучасна теоретична юриспруденція доволі широко користується терміном «правовий статус», усе ж він не є усталеною теоретичною константою. Тому первинним є аналіз понятійно-категоріального апарату цього юридичного феномену.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблематика, пов'язана з особливими правами людини, досліджувалася фахівцями в галузі юриспруденції, серед яких, зокрема Н. Оніщенко, Н. Опольська, О. Скакун та інші. Питаннями теоретико-правового розуміння правового статусу займалися І. Жаровська, А. Колодій, О. Петришин, М. Цвік та інші. Проте враховуючи широкомасштабність проблематики та новітні тенденції її правового регулювання, залишається ряд недосліджених теоретичних проблем, серед яких структура правового статусу.

Метою статті є аналіз поняття правового статусу як юридичної категорії, визначення його ознак та елементного складу.

Виклад основних положень

«Статус» – це абстрактний багатозначний термін; у загальному значенні означає сукупність стабільних значень параметрів об'єкта або суб'єкта. Юридичний словник визначає категорію «статус» як правове положення суб'єкта права – громадянина або юридичної особи, що характеризується та визначається його організаційно-правовою формою, статутом, свідоцтвом про реєстрацію, правами і обов'язками, відповідальністю, повноваженнями, що виходять із законодавчих і нормативних актів [1, с. 601].

Для встановлення сутності правового статусу необхідно визначити його характерні риси. На нашу думку, до них можна віднести наступні.

1. Правовий статус ґрунтується на соціальному становищі людини. Останнє відображає приналежність до певної соціальної групи в суспільстві та вказує на роль, яку людина виконує в соціумі. Соціальний статус – соціальна позиція людини в межах групи або спільноти, яка пов'язана з її певними правами та обов'язками. Саме за допомогою поняття «статус» ми ідентифікуємо один одного в різних соціальних структурах [2, с. 151]. Соціальний статус включає біологічні та соціальні риси індивіда. Науковець О.П. Горбань виділяє такі риси: 1) ознаки, що характеризують соціальні зв'язки і відносини людини (економічні, політичні, національні, класові, юридичні, моральні та ін.); 2) набуті особистим досвідом знання, навички, звички, культурний рівень; 3) біологічно обумовлені риси: інстинкти, темперамент, відчуття, елементарні потреби, стан здоров'я; 4) риси індивідуальної психіки та мислення, здатності пізнавати мир, створювати твори літератури, науки і мистецтва [3, с.27].

Саме соціальне становище є базисом для формування правового статусу. Класик американської соціології Дж. Мід розглядає соціальний статус як становище людини в контексті соціальних відносин, зв'язків. Він може бути тимчасовим або стійким, постійним [4, с. 217].- Дисонанс соціальних ролей, що виконує особистість, та правового регулювання його прав та обов'язків призводить до девіації правової системи, а як наслідок, правового нігілізму та негативної правової соціалізації, недовіри до органів державної влади. Правовий статус – це юридично закріплене соціальне становище людини.

Правовий статус відображає місце суб'єктів права в системі суспільно-правових відносин. Правовий статус відображає права та обов'язки суб'єкта права та взаємодію цих чинників зі статусом інших суб'єктів. Це поняття поєднує в собі функціональну та оціночну сторони, показує те, що індивід може чинити, що він робить, які результати його дій та як вони оцінюються іншими людьми, суспільством [5, с. 176].- У широкому аспекті правовий статус демонструє зв'язок особи з державою, органами публічної влади, що виступають від її імені, суспільством загалом та його групами, з іншими суб'єктами права. Як вказує О. Ф. Скакун, правовий статус особи – юридично закріплене

становище людини в суспільстві, відповідно до якого особа як суб'єкт права вступає у правовідносини, координує свою діяльність і поведінку у суспільстві [6, с. 57].

Правовий статус встановлює принципи взаємодії між особою та суспільством у правовій реальності, поряд з цим закріплює місце та роль окремої особистості у праві та правових відносинах. «Правовий статус має визначальне значення для правового регулювання поведінки особи: він служить умовою визначених взаємин між ними, обумовлює зміст поведінки особи в різних ситуаціях» [7, с.123].

1. Має комплексний та системний характер. Ознаку комплексності ми закликаємо розуміти як повноту її складових елементів. Саме вказана ознака, на нашу думку, видозмінила праворозуміння цієї категорії в останні роки науковою спільнотою. Донедавна правовий статус визначався як сукупність прав та обов'язків, проте таке розуміння звужує досліджувану категорію. До правового статусу мають включатися ще додаткові складові, які створюють основу для функціонування прав та обов'язків та сприяють, забезпечують попередньо вказані базові складники.

Комплексність передбачає сумісність усіх елементів правового статусу, а системність - відсутність їх конкуренції. В середині такої загальної категорії як «правовий статус» усі складові об'єднані в єдину структуру, за однаковими підходами, методологічними критеріями та принципами. Єдність та взаємозв'язок усіх елементів правової системи передбачає її належну системність. Від ефективного забезпечення та функціонування кожного елементу залежить цілісність та ефективність правового статусу. У свою чергу, незначна прогалина одного з них впливає загалом на всю систему. Для прикладу, на можливість неналежного функціонування однієї з таких гарантій як справедливе правосуддя автоматично нівелює весь механізм прав та свобод особи, призводить до декларативності такого основного елементу правового статусу, як права людини. Або скажімо, відсутність відповідальності за правопорушення спричиняє неналежне виконання обов'язків суб'єктами права.

2. Універсальність правового статусу. Термін «універсальний» тлумачиться як такий, що охоплює все або багато чого у якійсь

ділянці, галузі життя; всеосяжний [8, с. 450]. Правовий статус як загальна категорія має широкий характер, оскільки характерний для становища особи не в окремих вузьких соціальних відносинах, а у практично всіх сферах суспільного життя, головне, щоб вони підпадали під правове регулювання держави. Включає в себе весь аспект відносин від політичної до шлюбно-сімейної сфери, від неповноліття до «золотого» віку. За рахунок цієї ознаки забезпечується особлива значимість правового статусу в житті людини та функціонуванні суспільства. Також універсальність полягає в тому, що правовий статус характерний для кожної людини, він є надбанням кожного у демократичній державі. Він є взаємозалежний з правом та взаємообумовлений з ним.

3. Стійкість правового статусу. Така ознака вказує на відносно стабільний характер досліджуваної категорії, її статичність, оскільки їй не притаманні швидкі безсистемні зміни та трансформації. Завдяки нормативному закріпленню в конкретних правових нормах забезпечується відносна стійкість статусу. Вказана ознака є вагомою для ефективного функціонування всіх елементів, забезпечує інформаційну складову, передбачає обізнаність людини зі своїм статусом.

Правовий статус особистості окреслює її «простір» у правовій системі, ставить перепони неналежному правовому регулюванню, яке суперечить інтересам суспільства, держави, визначає критерії правових заборон. Тому чітке визначення сутності та елементів правових статусів окремих категорій осіб є прерогативним для підвищення рівня правової культури суспільства. Правовий статус - одна з найважливіших політико-правових категорій, проте точаться дискусії, щодо елементів правового статусу особи.

Проведені нами узагальнення доктринального розуміння складових правового статусу подано в таблиці.

Отже, аналіз наукових положень про структуру правового статусу дає нам можливість зробити наступні узагальнення.

· У юридичній науці поширені різні трактування структури правового статусу, що включають як вузьке розуміння, так і насиченість багатокomпонентними громіздкими елементами;

· Більшість науковців обов'язково вводить у структуру правового статусу права та обов'язки суб'єкта права.

· Не є поширеною теза про включення у правовий статус таких елементів, як правові норми та правовідносини.

· Дискусійними є наступні елементи: правосуб'єктність, принципи правового статусу, громадянство, гарантії прав та свобод та відповідальність, законні інтереси. Тому вважаємо, що стосовно останніх необхідно висловити власну позицію.

Спочатку, що стосується правосуб'єктності. Тут можна виділити два напрямки досліджень: первинне розуміння правового статусу і модерністське. При цьому другий напрямок не тільки критикує перше, але й широко використовує його досягнення, перш за все в категоріальній області. На підставі цього напрошується висновок про недоцільність протиставлення названих напрямів, а їх консенсуального використання в дослідженні суб'єкта права.

Первинне праворозуміння пов'язує суб'єкт права з категорією правосуб'єктності, яка визначається як особлива юридична якість чи властивість, що дозволяє особі або організації стати суб'єктом права, причому ця юридична якість визнається за державою, а сам суб'єкт характеризується як елемент правових правовідносин. Не вбачаючи необхідності предметніше досліджувати таку позицію, ми зупинимося тільки на тому, що цитуємо яскравого представника такої доктрини. Так, Н. Марченко вказує, що «не природа, не суспільство, а тільки держава в дійсності визначає, хто і за яких обставин може бути суб'єктом права, а отже, і учасником правовідносин, якими якими він повинен володіти. Тільки законом може встановлюватися або визнаватися та особлива юридична якість чи властивість, яке дозволяє особі або організації стати суб'єктом права. Ця якість, або властивість, називається правосуб'єктністю. Її неможливо довільно встановити, змінити або скасувати. Правосуб'єктність не залежить від волі і бажання приватних осіб і організацій. Вона так само, як і складові її ланки - правоздатність та дієздатність, виникає, змінюється або припиняється не інакше як тільки за допомогою об'єктивного права» [9, с.592]. Розу-

Складові правового статусу	Науковці, що відстоюють зазначену структуру ¹
Тільки права (правовий статус сам виступає складовою частиною системи прав)	Марченко М.Н.
Права і обов'язки	Лукашова Є.А., Халфіна Р. О., Строгович М.С., Горшнев В.М.
Права, свободи, обов'язки	Котюк В.О., Марковичева Е. В.
Права, обов'язки, гарантії їх реалізації	Паровишник О. В.
Права, свободи, обов'язки, відповідальність	Рассолов М.М., Горшеньов В. М.
Права, свободи, обов'язки, правосуб'єктність	Скакун О.Ф., Голосніченко І.П.
Права, обов'язки, їх гарантії, юридична відповідальність	Зуй В. В., Юхта О.Г., Швець І.В., Гнилорібов В.
Права, свободи, законні інтереси, обов'язки	Зайчук О. В., Оніщенко Н. М.
Принципи правового статусу, громадянство; права, свободи, обов'язки, гарантії прав і свобод.	Панасюк В.В.
Принципи правового статусу, громадянство; правосуб'єктність, права, свободи, обов'язки, гарантії правового статусу	Кравченко В. В.
Правові норми, правові принципи, правосуб'єктність; права, свободи, обов'язки, гарантії прав, свобод та обов'язків, громадянство; юридична відповідальність	Магновський І. В., Колодій А. М., Олійник А. Ю., Саблук С.А., Ортинська Н.В.
Правові норми, правосуб'єктність, права, свободи та обов'язки, законні інтереси; громадянство, юридична відповідальність, правові принципи; правовідносини загального (статутного) характеру	Матузов М.І.

¹ В цій статті не подано посилання на праці авторів, оскільки вказане значно перевищило загальноприйнятий список посилань для такого виду наукових робіт

міння виключно легістського підходу до права та держави відповідно створює розуміння місця особи у праві тільки через встановлені правила поведінки.

Модерніське сприйняття правового статусу особи вказує на необхідність визнання за особою комплексу характеристик, які у правовій, демократичній державі забезпечували б можливість бути активним учасником правового життя, мати вплив на визначення своїх прав, бути здатними в повній мірі реалізувати їх та вимагати гарантії їх захисту. Вважаємо, що правоздатність слід розуміти як передумову правового статусу, однак заперечувати права та свободи суб'єкта права і зводити їх виключно до здатності у праві є не цілком правильно. Таким чином, правоздатність і правовий статус взаємопов'язані, проте не тотожні явища і категорії, останнє є ширшим, структурно складнішим, багатшим, виступає узагальнюючим, збірним поняттям. Проте комплекс прав передбачає їх взаємопов'язаність з

обов'язками суб'єкта, оскільки без зворотної дії неможливе налагодження правопорядку та законності у суспільстві.

Як вказує М. Козюбра, «права, свободи й обов'язки людини і громадянина є одним з найбільш важливих соціальних та правових інститутів, що є мірилом, стандартом для визначення досягнень суспільства, оптимальним показником рівня цивілізованості держави й суспільства, докорінної зміни взаємин між громадянином і державою, коли людина, громадянин не має завдячувати державі за надані їй права та свободи, а перетворюється у вільного і рівного партнера держави, котра стосовно людини має не тільки права, але й обов'язки» [10, с.3-6].

На нашу думку, створюють передумову для правового статусу ще й такі елементи, як громадянство та законні інтереси. Громадянство як тісний зв'язок особи і держави виражається у взаємних правах та обов'язках, створюючи підґрунтя у вигляді державної правової полі-

АНОТАЦІЯ

У статті проводиться аналіз поняття правового статусу як юридичної категорії. Визначено наступні характеристики правового статусу: ґрунтується на соціальному становищі людини; відображає місце суб'єктів права в системі суспільно-правових відносин; має комплексний та системний характер; відзначається універсальністю та стійкістю. Доведено, що структура правового статусу особи включає: 1) засадничі елементи – принципи правового статусу; 2) правозумовливувальні елементи – права і свободи особи та гарантії їх реалізації; 3) обмежувальні – обов'язки особи та юридична відповідальність за їх невиконання.

Ключові слова: правовий статус, соціальний статус, права, обов'язки, елементи правового статусу.

тики для базових елементів. Законний інтерес знаходить свій вираз через систему прав людини, тому з метою уникнення «важкості» правової конструкції ми також не включаємо вказане правове явище у структуру правового статусу.

Проте такі елементи, як гарантії прав та свобод особи і відповідальність, повинні існувати для того, щоб базисні елементи не носили виключно декларативний характер, а виражали реальну правову цінність для особистості.

Отже, з вказаного можна зробити наступні висновки.

1. Не дивлячись на широке теоретико-правове використання терміну «правовий статус» відсутнє єдине, погоджене його правозуміння.

2. Визначено наступні характеристики правового статусу: ґрунтується на соціальному становищі людини; відображає місце суб'єктів права в системі суспільно-правових відносин; має комплексний та системний характер; відзначається універсальністю та стійкістю.

3. Структура правового статусу особи включає: 1) засадничі елементи – принципи правового статусу; 2) правозумовливувальні елементи – права і свободи особи та гарантії їх реалізації; 3) обмежувальні – обов'язки особи та юридична відповідальність за їх невиконання.

SUMMARY

The article analyzes the concept of legal status as a legal category. The following characteristics of the legal status are defined: is based on a person's social status; reflects the place of the subjects of law in the system of social and legal relations; has a complex and systemic character; is characterized by versatility and stability. It is proved that the structure of the person's legal status includes: 1) the basic elements - the principles of legal status; 2) the legal elements - the rights and freedoms of the person and the guarantees of their implementation; 3) restrictive - responsibilities of the person and legal liability for their non-fulfillment.

Keywords: legal status, social status, rights, duties, elements of legal status.

Література

1. Большой юридический словарь / [ред. А.Я. Сухарева, В.Е. Крутских]. – М. : ИНФРА, 2004. – 704 с.
2. Социология : [учебник] / [Волков Ю. Г., Добренков В. И., Нечипуренко В. Н., Попова А. В.]. – [изд. 2-е, испр. и доп.]. – М. : Гардарики, 2003. – 512 с.
3. Горбань О. П. Правовий та соціальний статус іноземця та особи без громадянства /- О. П. Горбань // Форум права. - 2007. - № 1. -- С. 26-33.
4. Мід Дж. Від жесту до символу // Американська соціологічна думка. - М. : Изд-во МГУ, 1994. - С. 217-218.
5. Ануфриев Е. А. Социальный статус и активность личности. Личность как объект и субъект социальных отношений / А. Е. Ануфриев. – М.: Изд-во МГУ, 1984. – 288 с.
6. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. - Київ: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. - 520 с.
7. Санжарук Т. О. Правовий статус як властивість індивідуального суб'єкта права та компетенція як властивість колективного суб'єкта права / Т. О. Санжарук // Актуальні проблеми держави і права. - 2005. - Вип. 25. - С. 122-128.
8. Словник української мови: в 11 томах. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. — К.: Наукова думка, — Том 10, 1979. — С. 450.
9. Марченко Н.М. Теория государства и права: учебник / Н.М. Марченко – [2-е изд., перераб. и доп.] - 640 с.
10. Козюбра М.І. Права і свободи людини і громадянина в новій Конституції України /- М.І. Козюбра //Адвокат – 1996 - № 2. - С. 3-7.

КОНСТИТУЦІЙНИЙ ПРОЦЕС В УКРАЇНІ

ІЛЬНИЦЬКИЙ Михайло Степанович - кандидат юридичних наук, Голова Всеукраїнської громадської організації «Громада і Закон»

Конституційний процес в Україні - це послідовний процес розробки, прийняття і реалізації положень Основного Закону, являється визначальним і основопологаючим нормативно-правовим актом для всієї правової системи України.

Провозглашення незалежності України і становлення українського суспільства обумовили багато питань подальшого розвитку Нового Європейського державства, основою якою повинна бути Конституція. Конституційний процес в Україні ніколи не був простим, він відбувається в умовах гострого політичного протистояння між різними політичними силами, відчуваючи вплив глобалізації, світового економічного кризису і європейського вибору України. За роки незалежності Україна пройшла складний шлях розвитку як демократичне, незалежне і суверенне державство, але її правова система потребує удосконалення, перш за все, шляхом змін і доповнень до діючої Конституції - Основного Закону країни.

Ключові слова: Конституція України, Основний Закон, конституційний процес, парламент, Президент України, державна влада, місцеве самоврядування.

Постановка проблеми

Конституція України [1] є її основним законом, у відповідності з яким здійснюється вся законодавча та правозастосувальна діяльність у державі.

Розвиток Української держави, реформування соціально-економічної і політичної сфери суспільного життя висувають потребу в змінах і доповненнях окремих конституційних положень.

З огляду на таку необхідність є доцільним проаналізувати конституційний процес в Україні, а розроблення пропозицій щодо вдосконалення Конституції України вкрай актуальним.

Наукова розробленість теми дослідження знайшла своє відображення в О. Мироненко, О. Ярмиша, М. Ставнійчук, О. Головка, В. Серьогіна, М. Орзих, О. Скрипнюка та деяких інших. Предметом їх дослідження переважно були заходи з реалізації конституційних положень у законодавчих актах, а новітній конституційний процес належного висвітлення не знайшов.

Мета і завдання статті полягають в тому, щоб розглянути етапи конституційного процесу як послідовного розвитку українського конституціоналізму, зумовленого історичними подіями та політико-правовим середовищем.

Виклад основного матеріалу

Проголошення незалежності України поставило багато питань подальшого розвитку і побудови нової європейської демократичної держави з ознаками національної автентичності. Парламент самостійної країни задекларував необхідність розробки та при-

йняття нового Основного Закону як важливого атрибуту сучасної суверенної держави. Проте, шлях до власної Конституції виявився довгим та складним. Процес створення нової Конституції тривав від часу прийняття Декларації про державний суверенітет (16 липня 1990 р.) і складався з кількох етапів, а процедури перегляду та вдосконалення конституційного врегулювання суспільних відносин тривають і досі.

Конституційний процес в Україні - це послідовний процес становлення українського конституціоналізму, зумовлений історичними подіями та політико-правовим середовищем. Новітній конституційний процес в Україні включає п'ять основних етапів.

Початок *першого етапу* новітнього конституційного процесу в Україні пов'язується з розпадом СРСР та становленням України як незалежної самостійної суверенної демократичної держави. Цей етап є найбільш важким і суперечливим та складається з кількох періодів.

1. Декларацію про державний суверенітет України[2] було проголошено «державний суверенітет України як верховенство, самостійність, повнота і неподільність влади Республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах». Крім того, у Декларації зазначалося, що вона є основою для нової Конституції та законів України. Реалізуючи положення Декларації, Верховна Рада Української РСР прийняла Акт проголошення незалежності України (24 серпня 1991 р.)[3], яким урочисто поголосила незалежність України та створення самостійної української держави - України.

24 жовтня 1990 р. парламент утворив Комісію по розробці нової Конституції Української РСР, а вже 19 червня 1991 р. своєю Постановою Верховна Рада схвалила Концепцію нової Конституції. У Концепції було визначено науковометодологічні принципи, що покладаються в основу майбутньої Конституції, а основними засадами концепції були: суверенність України, недоторканність її території, влада народу, поділ влади, рівність усіх громадян, гарантія їхніх прав та свобод.

Розробка проекту Основного Закону була складним і дуже відповідальним процесом. Проекти Конституційної комісії обговорювалися на наукових конференціях, в органах державної влади і місцевого самоврядування, на нарадах практичних працівників. Надійшла велика кількість поправок, доповнень та зауважень. Було винесено перший проект Конституції України на народне обговорення (1 липня - 1 листопада 1992 р.) та підготовлено і затверджено Верховною Радою другий проект Конституції у травні 1993 р..

Проте, суперечностями між позиціями та загостренням політичної ситуації, що була обумовлена протистоянням різних гілок влади, конституційний процес було перервано (жовтень 1993 р.). Конституційна криза в Україні тривала приблизно рік.

2. 10 листопада 1994 р. парламентом було затверджено новий склад Конституційної комісії, робота якої теж не відзначалася особливою продуктивністю, через ті самі причини. Ініціатива Президента щодо проекту «Конституційного закону України про державну владу і місцеве самоврядування в Україні» не була підтримана Верховною Радою і ще більше посирила напруження між гілками влади. Необхідний був компроміс. Ним і став узгоджений після піврічного обговорення Конституційний договір, схвалений Верховною Радою України 8 червня 1995 р. [4]. Цей документ обмежував повноваження Верховної та місцевих рад, водночас розширював нормотворчі та адміністративні функції Президента та Уряду. Укладений на один рік, Конституційний договір, незважаючи на певні недоліки, створив умови для активізації конституційного процесу.

3. Конституційний договір послабив напругу між гілками влади, але не вирішив проблему прийняття нової Конституції. Потрібно було мобілізувати зусилля для досягнення мети. Так, 24 листопада 1995 р. Конституційна комісія підтримала пропозицію Президента України й утворила нову Робочу групу з підготовки проекту Конституції у складі 4 представників Верховної Ради України, 4 представників Президента України і 2 представників від органів право-

суддя для доопрацювання конституційного проекту.

24 лютого 1996 р. на засіданні Комісії було представлено розроблений Робочою групою проект, а 18 березня 1996 р. з метою вирішення всіх процедурних питань було проведене останнє засідання Комісії, на якому було вирішено направити узгоджений проект Конституції до Верховної Ради України.

20 березня 1996 р. проект Конституції було представлено на спеціальному засіданні Верховної Ради України, на яке були запрошені також члени Конституційної комісії. Проте, депутати не були налаштовані конструктивно, розгляд проекту було розпочато 17 квітня, і лише 5 травня 1996 р. парламент створив Тимчасову спеціальну комісію з доопрацювання проекту Конституції. Поступово узгоджуючи позиції різних депутатських об'єднань щодо спірних статей проекту, комісія крок за кроком визначила той текст Конституції, який міг бути прийнятий Верховною Радою України.

З 28 травня по 4 червня тривав розгляд проекту Конституції в першому читанні, який завершився успішним прийняттям рішення 258 голосами. Проте прийняття даного документу не було безхмарним, зокрема, 26 червня деякі фракції відмовились брати участь у засіданні, чим заблокували подальший розгляд питання прийняття Конституції в цілому. У відповідь Президент України видав Указ про проведення 25 вересня 1996 р. всеукраїнського референдуму з питання прийняття нової Конституції України, в основу якого було покладено попередній проект від 11 березня 1996 р. не опрацьований Верховною Радою України. Враховуючи такий хід подій, наступного дня, 27 червня 1996 р., парламент розпочав пленарне засідання, яке тривало майже добу. В результаті постатейного розгляду Конституції та доповіді з кожного питання Основний Закон України був прийнятий 28 червня 1996 р. 315 голосами. Президент скасував свій Указ про проведення референдуму.

Основною знаковою подією першого етапу (1991-1996 рр.) сучасного конституційного процесу стало прийняття Конститу-

ції України, а 28 червня проголошене державним святом. З прийняттям Конституції була підведена риска під перехідним періодом становлення української державності, а Україна закріпила позиції самостійної суверенної держави. Проте ця подія одночасно стала і точкою відліку наступного етапу розвитку українського конституціоналізму.

Другий етап характеризується імплементацією положень нової Конституції України, в той же час, пов'язаний з внесенням змін, спрямованих на удосконалення існуючої в Україні форми держави. Слід відзначити, що практично до початку 2000 року питання про внесення змін до Конституції України серйозно не ставилось.

Проте 2000 рік, крім тривалих суперечностей між українським парламентом та Главою держави, ознаменувався посиленням соціально-економічної кризи. Громадянське суспільство вимагало проведення конституційної реформи. Так, 16 квітня 2000 р. відбулося голосування на всеукраїнському референдумі, призначеному за народною ініціативою, який мав на меті кардинально змінити співвідношення сил між Президентом та парламентом. Усі чотири питання референдуму отримали підтримку виборців, а результати голосування довели, що народ України прагне: розширення підстав для дострокового припинення повноважень Верховної Ради; зменшення кількості депутатів до 300; скасування депутатської недоторканності; створення двопалатного парламенту в Україні. Для легітимізації даного рішення потрібна була згода кваліфікованої більшості парламенту, який підтримав його лише 251 голосом замість 300. І хоча Конституційний Суд України визнав рішення всеукраїнського референдуму імперативними, вони так і не були реалізовані.

Слід відзначити, що у період з 1996 по 2004 рік Верховною Радою України періодично розглядалися проекти внесення змін до Конституції, проте жоден з них не був прийнятий. Ситуацію змінила політична криза, що виникла у зв'язку з виборами Президента України. 8 грудня 2004 р. на позачерговому пленарному засіданні Верховна Рада України 402 голосами прийняла Закон України «Про внесення змін до Кон-

ституції України» № 2222- [5]. Закон набрав чинності з 1 січня 2006 р., за винятком окремих положень. Прописаний під конкретну особу, він став політичним компромісом на шляху виходу з кризової ситуації. Цим законом було розширено установчі та контрольні повноваження парламенту відносно виконавчої гілки влади та уряду зокрема, збільшено строк повноважень рад усіх рівнів до 5 років, відновлено прокурорський нагляд за додержанням законності у сфері прав людини, а Україна з президентсько-парламентської республіки стала парламентсько-президентською.

Слід відзначити, що спрямований на реформатування взаємовідносин Президента України, Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України цей закон остаточно розбалансував владу в державі. А питання щодо легітимності процедурних питань унормування конституційної реформи зберігали свою актуальність до 2010 року.

Третій етап сучасного конституційного процесу розпочався майже одразу з моменту набрання чинності змін до Конституції України. Політична криза 2007 р., недосконалість та колізії оновленої Конституції, непорозуміння всередині органів державної влади і численні порушення Конституції з боку вищих органів державної влади змусили Президента України як гаранта Конституції створити Національну конституційну раду.

Як зазначалось в Указі Президента, Національна конституційна рада утворюється з метою посилення конституційних гарантій захисту прав і свобод людини і громадянина, створення збалансованої системи державної влади, підвищення ролі місцевого самоврядування та напрацювання пропозицій щодо системного вдосконалення конституційного регулювання суспільних відносин, а основним її завданням визначалась підготовка концепції системного оновлення конституційного регулювання суспільних відносин в Україні та проекту нової редакції Конституції України.

Було розпочато масштабну роботу, до якої активно долучилась громадськість. Багато питань потребували вирішення, а першочерговим завданням стало напрацювання легітимного механізму прийняття нової Конституції, адже чинний Основний Закон

України не передбачав алгоритму ухвалення та втілення в життя нової редакції Конституції України.

Проте, як і в попередні роки, ініціативи не знайшли втілення в життя через протистояння політичних сил у парламенті. Так, у червні 2009 р. парламент був охоплений ідеєю створення широкої коаліції для внесення системних змін до Конституції з метою запровадження парламентської республіки. Втім, на передодні президентських виборів різні політичні сили заявили про внесення до парламенту власних конституційних проектів.

Ситуація змінилась після виборів Президента України у січні 2010 р.. Так, 2 квітня 2010 р. Указом Президента було ліквідовано Національну конституційну раду. А 30 вересня 2010 р. рішенням Конституційного Суду України Закон України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 р. було визнано таким, що не відповідає Конституції України (неконституційним) у зв'язку з порушенням конституційної процедури його розгляду та прийняття.

Четвертий етап конституційного процесу було розпочато скасуванням наведених вище змін та відновленням дії Конституції України в редакції 1996 року. Крім того, він характеризується тим, що у цей період Верховна Рада двічі вносила зміни до Основного Закону.

Так, 4 лютого 2011 р. набрав чинності, прийнятий 1 лютого 2011 р. Закон України «Про внесення змін до Конституції України щодо проведення чергових виборів народних депутатів України, Президента України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів».

21 лютого 2011 р. Указом Президента України було створено Науково-експертну групу, з метою напрацювання пропозицій щодо механізму створення і діяльності Конституційної Асамблеї, а також для аналізу концепції реформування Конституції. І хоча група підготувала Концепцію формування та організації діяльності Конституційної Асамблеї, цей період конституційного процесу видався складним та доволі тривалим і носив еволюційний характер.

6 жовтня 2013 р. набрав чинності прийнятий 19 вересня 2013 р. Закон України «Про внесення змін до статті 98 Конституції України». Зміни стосувалися лише статті 98 Основного Закону, та розширювали повноваження Рахункової палати.

У грудні 2013 р. голова Конституційної асамблеї анонсував про завершення підготовки концепції змін до Конституції. Проте події кінця 2013 та початку 2014 року призвели до безпрецедентної кризи владної вертикалі. Верховна Рада України в умовах «революційної необхідності» та загалом без рішення профільного Комітету прийняла за основу проект закону про відновлення дії окремих положень Конституції України, де-факто повернувши дію Конституції України в редакції від 8 грудня 2004 р.

Так, у лютому 2014 р. розпочався *п'ятий етап* конституційного процесу, що триває і досі. Перемога Революції Гідності поставила завдання реформування держави і провідне місце в комплексі необхідних реформ посіла конституційна. 2014 рік розпочався низкою конституційних трансформацій, спрямованих на правове врегулювання нової політичної реальності.

Ключовими завданнями, які повинна вирішити конституційна реформа стали: відновлення легітимності Конституції як акту установчої влади; виправлення змістовних недоліків, а саме удосконалення механізму державної влади (форми правління); створення конституційних передумов для децентралізації влади; посилення незалежності та професійності судової влади; вирішення дилеми гарантування Конституцією прав і свобод людини; посилення механізмів захисту Конституції.

З березня 2015 р. з метою напрацювання узгоджених пропозицій щодо вдосконалення Конституції України з урахуванням сучасних викликів та потреб суспільства Президент України створив Конституційну Комісію як спеціальний допоміжний орган при Президентові України.

1 липня 2015 р. Конституційною Комісією було подано до Верховної Ради України законопроект про внесення змін до Конституції щодо децентралізації влади. 16 липня 2015 р. парламент ухвалив постанову про

направлення до Конституційного Суду доопрацьованого законопроекту, а 31 липня було отримано позитивний висновок щодо його відповідності вимогам статей 157, 158 Основного Закону. Попередньо схвалений 265 голосами народних депутатів, законопроект так і не набув подальшого розгляду. Напруження, яке зросло навколо цього проекту переросло у масові сутички, що і загальмувало процес.

25 листопада 2015 р. Конституційна Комісія робить наступний крок і вносить до парламенту законопроект про внесення змін до Конституції України щодо правосуддя. На цей раз спроба виявилась більш вдалою і Велика судова реформа, попередньо схвалена Конституційним Судом України, була підтримана 2 червня 2016 р. голосами 335 народних депутатів без суттєвого обговорення. Документ став частиною пакету реформи правосуддя, в межах якого депутати вже схвалили нову редакцію закону про судоустрій та статус суддів. Конституційні зміни визначили загальні риси судової системи, а новий закон про судоустрій деталізував реформу та визначив механізми переважання судів та перестатистичності суддів.

Висновки

Не дивлячись на всебічність ініційованих Президентом змін до Конституції України, можна впевнено стверджувати, що поза увагою сучасного конституційного процесу залишаються такі не менш актуальні для державотворення та ефективного функціонування влади питання як депутатська недоторканність, баланс гілок влади в межах парламентсько-президентської форми правління та інші. Будучи занадто заполітизованими, вони до цього часу чекають свого старту. Необхідно завершити процес децентралізації повноважень від органів виконавчої влади, продовжити створення потужних самостійних життєздатних органів місцевого самоврядування шляхом об'єднання громад, усунути дублювання повноважень в окремих органах, посилити повноваження місцевих державних адміністрацій як найближчих до населення органів державної влади.

АНОТАЦІЯ

Конституційний процес в Україні – це послідовний процес розробки, прийняття та реалізації положень Основного Закону, який є визначальним і основопологаючим нормативно-правовим актом для всієї правової системи України.

Проголошення незалежності України та становлення українського суспільства обумовили багато питань подальшого розвитку Нової Європейської держави, основою якої має бути Конституція. Конституційний процес в Україні ніколи не був простим, він відбувається в умовах гострого політичного протистояння між різними політичними силами, зазнаючи впливу глобалізації, світової економічної кризи і європейського вибору України. За роки незалежності Україна пройшла складний шлях розвитку як демократична, незалежна і суверенна держава, але її правова система потребує вдосконалення, насамперед, шляхом змін і доповнень до чинної Конституції – Основного Закону країни.

Ключові слова: Конституція України, Основний Закон, конституційний процес, парламент, Президент України, державна влада, місцеве самоврядування.

SUMMARY

The constitutional process in Ukraine is a coherent process of developing, adopting and implementing the provisions of the Basic Law, which is a decisive and fundamental legal act for the entire legal system of Ukraine.

The proclamation of the independence of Ukraine and the formation of Ukrainian society have caused many issues of the further development of the New European State, the basis of which should be the Constitution. The constitutional process in Ukraine has never been easy, it takes place under conditions of an acute political confrontation between different political forces, influencing globalization, the global economic crisis and Ukraine's European choice. During the years of independence, Ukraine has undergone a difficult development path as a democratic, independent and sovereign state, but its legal system needs to be improved, first of all, through changes and additions to the current Constitution - the Basic Law of the country.

Key words: Constitution of Ukraine, Basic Law, constitutional process, parliament, President of Ukraine, state power, local self-government.

Література

1. Конституція України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, - ст. 141).
2. Декларація про державний суверенітет України (Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1990, N 31, ст.429).
3. Постанова Верховної Ради Української РСР «Про проголошення незалежності України» 24 серпня 1991 року N 1427-XII.
4. Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та

функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України- (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1995, N 18, ст.133) .

5. Закон України «Про внесення змін до Конституції України» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2005, N 2, ст.44) 8 грудня 2004 року N 2222-IV.

КОНКУРСНА ПРОЦЕДУРА ВІДБОРУ СУДДІВ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ: ДО ПИТАННЯ КОНСТИТУЦІЙНОСТІ

**БОНДАРЕНКО Богдан Олегович - аспірант юридичного факультету
Львівського національного університету ім. Івана Франка**

УДК: 342.565.2

В данной статье осуществляется комплексный анализ новой процедуры назначения судей Конституционного Суда Украины в контексте ее конституционности и обеспечения независимости Конституционного Суда Украины. В результате проведенного анализа был обоснован вывод о неконституционности новой процедуры отбора судей Конституционного Суда.

Ключевые слова: конкурсные принципы, конкурс, отбор судей Конституционного Суда Украины, независимость Конституционного Суда Украины

Важливим елементом конституційної системи правління сучасної демократичної держави є орган конституційної юрисдикції. Забезпечення верховенства конституції, як основне завдання органу конституційної юрисдикції, дозволяє суспільству існувати в умовах демократичної та правової держави. Визнання законів та інших правових актів неконституційними, офіційне тлумачення конституції, надання висновків щодо відповідності Конституції міжнародних договорів, питань, які виносяться на всеукраїнський референдум, – ці та інші повноваження Конституційного Суду потенційно пов'язані із забезпеченням балансу в системі поділу державної влади, вирішенням або запобіганням виникненню конституційних конфліктів. Саме тому діяльність органу конституційної юрисдикції має бути незалежною, політично нейтральною та професійною. І далеко не останню роль у забезпеченні таких рис Кон-

ституційного Суду відіграє процедура формування органу конституційної юрисдикції.

У результаті конституційної реформи від 02 червня 2016 року, поза змінами щодо судів загальної юрисдикції, реформи зазнав і статус органу конституційної юрисдикції. Було запроваджено конституційну скаргу, змінено повноваження Конституційного Суду України, а також порядок призначення та звільнення суддів Конституційного Суду України. На конституційному рівні відбулося розмежування гарантій незалежності та недоторканності, а також підстав звільнення з посад та вимоги щодо несумісності суддів загальної юрисдикції та суддів Конституційного Суду України. Вищевказані зміни, поза іншим, мали на меті підвищення незалежності органу конституційної юрисдикції. Найперше це стосується закріплення у Конституції вимоги щодо конкурсних засад відбору суддів Конституційного Суду України. Конституційні зміни щодо встановлення конкурсних засад відбору суддів Конституційного Суду були підтримані Венеційською комісією, зокрема у п.п. 24 та 40 Висновку щодо змін до Конституції в частині правосуддя, запропонованих Конституційною комісією № 803/2015 від 26 жовтня 2015 року¹.

¹ Висновок Венеційської комісії щодо змін до Конституції в частині правосуддя, запропонованих Конституційною комісією № 803/2015 від 26 жовтня 2015 року, CDL-AD(2015)027. Прийнято Венеційською комісією на 104-ому Пленарному засіданні (м. Венеція, 23-24 жовтня 2015 р.) // Режим доступу: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2015\)027-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2015)027-e)

Така конституційна новела мала бути конкретизована у законі, відтак 13 липня 2017 року було прийнято нову редакцію Закону України «Про Конституційний Суд України», який на законодавчому рівні встановив нову процедуру призначення суддів Конституційного Суду України. Проте визначена законом процедура напевно чи може розцінюватися як така, що за змістом відповідає конституційній вимозі щодо конкурсних засад відбору суддів КСУ та потребує дослідження на предмет її конституційності.

Оскільки процедура призначення суддів Конституційного Суду України є конституційною новелою, закріпленою на рівні Закону лише в липні поточного року, вона ще не ставала предметом наукових розвідок. Зважаючи на викладене, метою цієї статті є комплексний аналіз нової процедури призначення суддів Конституційного Суду України.

Дане дослідження ґрунтується на аналізі положень Конституції України, Закону України «Про Конституційний Суд України», інших законодавчих актів, а також опрацюванні низки доктринальних джерел, серед яких праці таких науковців, як Ю. Кириченко, Р. Мартинюк, О. Скорохода, О. Совгіря, М. Савенко та інших.

Відповідно до статті 148 Конституції України, відбір кандидатів на посаду судді Конституційного Суду України здійснюється на конкурсних засадах у визначеному законом порядку. Для подальшого дослідження процедури відбору суддів до конституційного суду України, необхідним є детальне дослідження змісту положення статті 148 Конституції України. Використовуючи мовний (лінгвістичний, граматичний) спосіб тлумачення, можна зробити висновок, що процедура відбору кандидатів має бути визначена юридичним актом у формі закону, та відбір має відбуватися на конкурсних засадах. У цьому контексті, необхідним є дослідження змісту поняття «конкурсні засади». Виходячи з визначення «конкурсу», що міститься у Юридичній енциклопедії, конкурс (лат. *concursum* – збіг, зіткнення, сутичка) – змагання, яке має на меті виявлення кращих з учасників (канди-

датів, здобувачів, претендентів)². Поняття «засади» визначено у Великому тлумачному словнику сучасної української мови як: 1) спосіб здійснення або створення чогось; 2) правило, яким керуються в житті³. Отже, можна стверджувати, що під словосполученням «конкурсні засади» слід розуміти правило, спосіб, принцип здійснення процесу, метою якого є виявлення кращих з учасників.

Проаналізуємо детальніше встановлену Законом «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 № 2136-VIII процедуру відбору суддів.

Відповідно до статті 12 Закону України «Про Конституційний Суд України», відбір кандидатів на посаду судді КСУ на конкурсних засадах щодо осіб, яких призначає Президент України, здійснює конкурсна комісія, яку створює Президент України; щодо осіб, яких призначає Верховна Рада України, підготовку здійснює комітет, до предмета відання якого належать питання правового статусу КСУ; щодо осіб, яких призначає З'їзд суддів України таку підготовку проводить Рада суддів України.

Таким чином, слід розрізняти суб'єктів призначення суддів КСУ, суб'єктів, які здійснюють відбір кандидатів на посаду судді КСУ на конкурсних засадах, а також суб'єктів, які здійснюють підготовку питання щодо розгляду на конкурсних засадах кандидатів на посаду судді КСУ.

Відповідно до положень ст. 12 Закону, конкурсна комісія, Комітет, Рада суддів України, приймають заяви, разом із супроводжуючою документацією, від осіб, які виявили намір обійняти посаду судді Кон-

² Використання конкурсних засад при вирішенні певних завдань і проблем можливе у випадках, передбачених законодавством... Конкурс проводиться, як правило, на підставі затвердженого компетентним органом положення або іншого документа, в якому встановлюються порядок і правила підготовки, організації та проведення конкурсу, перелік необхідних для цього документів, умови визначення переможця тощо. – [Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. — К.: «Укр. енцикл.», 1998. Т. 3: К – М. — 2001. — 789 с., стор. 264]

³ Великий тлумачний словник української мови – К., Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с., стор. 45

ституційного Суду, встановлюють відповідність таких осіб встановленим Конституцією України та цим Законом вимогам, оприлюднюють їх автобіографії та мотиваційні листи, організують проведення щодо них спеціальної перевірки. Відповідно до ч. 5 вказаної статті, за результатами вивчення документів та відомостей, наданих кандидатами, та співбесіди з ними конкурсна комісія, Комітет, Рада суддів України ухвалюють рекомендацію щодо кожного кандидата на посаду судді Конституційного Суду, конкурсна комісія та Рада суддів України складають списки кандидатів (які щонайменше втричі перевищують кількість вакансій), рекомендованих на посаду судді Конституційного Суду, на підставі яких суб'єкти призначення приймають відповідні рішення.

Вищеописана процедура свідчить про зведення «конкурсних засад» до формального опрацювання інформації щодо кандидатів та проведення з ними співбесіди. Головне юридичне управління Верховної Ради України у висновку до проекту Закону (друге читання) зазначає, що механізм здійснення конкурсу, передбачений законопроектом, та оформлення його результатів не здатні забезпечити якісний відбір учасників (у проекті відсутні відповідні положення щодо тестування кандидатів чи проведення відбіркового іспиту, положення щодо визначення їх рейтингу, написання практичної роботи та проходження психологічного тестування тощо)⁴.

Задля досягнення мети даної статті необхідним є дослідження процедури відбору кандидатів на посаду судді Конституційного Суду для кожного з суб'єктів призначення окремо.

Відповідно до ч. 3 ст. 12, склад конкурсної комісії, створеної Президентом України, формується з числа правників з визнаним рівнем компетентності, які не беруть участі в конкурсному відборі на посаду судді Конституційного Суду. Таким чином, вимоги до складу конкурсної комісії не встановлені

на рівні закону, оскільки критерій «визнаний рівень компетентності» є дискреційним для суб'єкта формування такої комісії. Відповідно, конкурсна комісія, склад якої дискреційно встановлюється Президентом, встановлює формальну відповідність кандидатур законодавчим вимогам і складає списки кандидатів, рекомендованих на посаду судді Конституційного Суду. Таким чином, можна зробити проміжний висновок, що положення, які регулюють процедуру відбору суддів Конституційного Суду за квотою Президента не відповідають ст. 148 Конституції України в частині забезпечення «конкурсних засад», з огляду на вищеописаний зміст даного поняття.

Підготовку до відбору кандидатів (формальна оцінка документів), яких призначає Верховна Рада України, на посаду судді КСУ здійснює комітет, до предмета відання якого належать питання правового статусу КСУ, сам відбір здійснює власне Верховна Рада України, яка одночасно є і суб'єктом призначення. Комітет Верховної Ради України, відповідно до ст. 1 Закону України «Про комітети Верховної Ради України», – це орган Верховної Ради України (підзвітний та відповідальний їй), який утворюється з числа народних депутатів України, пропорційно від кількісного складу депутатських фракцій (депутатських груп) до фактичної чисельності народних депутатів (ст. 81 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України»). Відповідно, такий орган є залежним від суб'єкта призначення. Відповідно до Постанови Верховної Ради України «Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України восьмого скликання» від 04.12.2014 № 22-VIII таким комітетом, станом на сьогодні, є Комітет з питань правової політики та правосуддя.

Відповідно до ст. 208⁴ Закону України «Про Регламент Верховної Ради України», відбір суддів Конституційного Суду Верховною Радою відбувається шляхом проведення рейтингового голосування. Поперше, поняття рейтингового голосування не визначено Регламентом Верховної Ради і є предметом дискусій з точки зору його змісту та ролі в парламентських про-

⁴ Зауваження Головного юридичного управління Верховної Ради України від 11 липня 2017 року <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=61971&pf35401=428850>

цедурах, по-друге, проведення рейтингового голосування суб'єктом призначення не може вважатися відбором кандидатур на «конкурсних засадах», оскільки таке голосування встановлює градацію кандидатів залежно від ступеня їхньої політичної підтримки, а не залежно від професійних якостей.

Частиною 3 статті 208⁴ Закону України «Про Регламент Верховної Ради України», передбачено, що, окрім кандидатів на посади суддів Конституційного Суду, пропозиції щодо таких кандидатур можуть подавати депутатські фракції, депутатські групи та групи позафракційних народних депутатів. Після проведення співбесід, Комітет ухвалює рекомендацію щодо кожного кандидата на посаду судді Конституційного Суду України, яка не має жодного імперативного характеру для Верховної Ради. По-перше, статус групи позафракційних народних депутатів не закріплений на рівні Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» чи інших законодавчих актів. По-друге, вищеперелічені суб'єкти можуть надати свої пропозиції до Комітету по одному кандидату на кожну вакантну посаду, що суперечить частині 4 статті 12 Закону України «Про Конституційний Суд України», в якій зазначено, що Комітет приймає заяви від осіб, які виявили намір обійняти посаду судді Конституційного Суду і відповідають встановленим Конституцією України вимогам. Тобто Закон не передбачає можливості подання кандидатур на посади судді Конституційного Суду іншими суб'єктами.

Таким чином, ми маємо колізію між двома нормами рівної юридичної сили, прийнятими одночасно (внесення змін до Закону «Про Регламент Верховної Ради України» відбулося шляхом закріплення такої норми в Прикінцевих положеннях Закону України «Про Конституційний Суд»). Виходячи з презумпції розумності законодавця, можна лише припускати, що дана колізія має бути вирішена на користь ч. 4 ст. 12 Закону України «Про Конституційний Суд», оскільки, виходячи з логіки усієї статті 12, лише кандидати подають свої кандидатури як до Ради суддів, так і до Конкурсної

комісії при Президенті України. Крім того, можливість депутатських фракцій, депутатських груп та груп позафракційних народних депутатів подавати власні кандидатури на посаду суддів Конституційного Суду є сумнівною з точки зору забезпечення незалежності суддів Конституційного Суду.

Отже, можна зробити проміжний висновок, що положення ст. 12 Закону України «Про Конституційний Суд України» та ст. 208⁴ Закону України «Про Регламент Верховної Ради України», не передбачають конкурсних засад відбору суддів Конституційного Суду, адже фактично Комітет самостійно проводить лише підготовку питання щодо розгляду на конкурсних засадах кандидатур, а Верховна Рада України проводить розгляд на конкурсних засадах кандидатур. Після цього, рішення про призначення на посади суддів Конституційного Суду України оформлюється постановою Верховної Ради. Відповідно, порядок призначення суддів Конституційного Суду, відображений у ст. 208⁴ Закону України «Про Регламент Верховної Ради України», не відповідає ст. 148 Конституції України, в частині забезпечення конкурсних засад, оскільки відмежування політичного суб'єкта призначення від органу, який проводить конкурс, не відбулося.

Підготовку до відбору кандидатур на посади суддів КСУ (формальна оцінка документів), яких призначає З'їзд суддів, здійснює Рада суддів. З'їзд суддів, відповідно до ст. 15 Закону України «Про Конституційний Суд України», за результатами конкурсного відбору, здійснює призначення кандидатур шляхом таємного голосування.

Відповідно до ч. 6 ст. 133 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», Рада суддів України, яку обирає з'їзд суддів України, є вищим органом суддівського самоврядування у період між з'їздами суддів України. Отже, такий орган є залежним від суб'єкта призначення. Шляхом системного аналізу, положень Закону «Про Конституційний Суд України» та Закону України «Про судоустрій і статус суддів» приходимо до висновку, що суб'єкт проведення конкурсного відбору суддів Конституційного Суду за квотою З'їзду суддів не встановле-

ний, що є безумовним порушенням ст. 148 Конституції України.

Оскільки процедура відбору кандидатів на посаду судді Конституційного Суду загалом не визначена у Законі, а окремо встановлена Регламентом ВРУ лише щодо призначення суддів за її квотою, відповідно відбір кандидатур на посаду судді КСУ за квотами Президента України та з'їзду суддів України, ймовірно, врегульовуватиметься актами суб'єктів призначення самостійно⁵. Отже, є сумніви щодо конституційності положень ст. 12 Закону в частині здійснення відбору «у визначеному законом порядку».

Законопроект № 6427-д, який за наслідками голосування 13 липня 2017 року став Законом України, є своєрідною «реінкарнацією» попереднього законопроекту № 5336-1. Він, зокрема, містив схожі проблеми щодо регулювання процедури призначення суддів Конституційного Суду. Так, у ст. 12 Законопроекту передбачалося, що відбір кандидатур на посаду судді Конституційного Суду на конкурсних засадах здійснюють конкурсні комісії, які створюють, відповідно, Президент України, Вер-

ховна Рада України, з'їзд суддів України, а в період між з'їздами суддів України – Рада суддів України створення трьох конкурсних комісій, кожним суб'єктом призначення. Процедура відбору, так само, як і Законі, не була належним чином встановлена на законодавчому рівні.

Венеційська комісія у своєму Висновку щодо Законопроекту Про Конституційний Суд № 870/2016 від 12 грудня 2016 року вказала на необхідність максимальної деталізації основних засад проведення конкурсу аж на рівні Конституції; висловила критику щодо відсутності в ст. 12 Законопроекту кількісного складу конкурсної комісії (що відсутнє і в діючому Законі), нечіткості положень про результати конкурсного відбору (що на сьогодні відображено у ст.ст. 13, 15 Закону); передбачає ризик того, що кандидатури будуть обрані за іншим критерієм, ніж рівень професійності і зазначає, що всі заходи, пов'язані з конкурсним відбором, можуть бути безглуздими⁶. Необхідно наголосити, що майже всі положення, що регулюють відбір суддів Конституційного Суду, що піддавалися критиці Венеційської комісії, знайшли своє відображення в прийнятому 13 липня 2017 року Законі.

На наш погляд, загальні принципи конкурсу та порядок його проведення мають бути відображені у Законі України «Про Конституційний Суд України», а процедура призначення суддів має відповідати конкурсним засадам, як цього вимагає Конституція. Це, у свою чергу, є одним із засобів забезпечення незалежності Конституційного Суду.

На думку П. Стецюка, успішне виконання органами конституційної юстиції своїх завдань та функцій залежить від створених державою належних умов для їх діяльності, реального стану їх незалежності⁷. В аналітичному звіті міжнародної організації

⁵ Зокрема, на момент написання статті, відомо про наступні акти суб'єктів призначення щодо процедури відбору суддів Конституційного Суду:

1. Рішення РСУ №48 від 7 вересня 2017 року «Про хід підготовки з продовження XIV позачергового з'їзду суддів України після перерви» // Режим доступу: <http://rsu.gov.ua/uploads/article/risenna-rsu-no-48-vid-07-09-2017-c0ca8f2a1c.pdf>

2. Рішення РСУ № 50 від 19 вересня 2017 року «Щодо затвердження умов подання документів для участі у конкурсі на посаду судді КСУ» // Режим доступу: <http://rsu.gov.ua/uploads/article/risenna-rsu-no-50-vid-19092017-s-d8941f79f5.pdf>

3. Указ Президента України №306/2017 «Про конкурсну комісію для здійснення відбору кандидатів на посаду судді Конституційного Суду України щодо осіб, яких призначає Президент України» від 4 жовтня 2017 року // Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/3062017-22754>

4. Рішення Комітету Верховної Ради України з питань правової політики та правосуддя від 03 жовтня 2017 року (протокол № 63) // Режим доступу: <http://kompravpol.rada.gov.ua/uploads/documents/31820.pdf>

Жодним з активів суб'єктів призначення поки не врегульовано процедуру проведення відбору суддів Конституційного Суду України.

⁶ Висновок Венеційської комісії щодо Законопроект Про Конституційний Суд № 870/2016 від 12 грудня 2016 року, прийнятий на 109 Пленарному засіданні (Венеція, 9-10 грудня 2016) // Режим доступу: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2016\)034-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2016)034-e)

⁷ Стецюк П. Гарантії незалежності Конституційного Суду України / П. Стецюк // Вісник Конституційного Суду України. – 2013. – № 1. – С. 63-71

Democracy Reporting International та Центру політико-правових реформ зазначено, що конституційні зміни від 2 червня 2016 року спрямовані на зменшення політичної залежності Конституційного Суду України та дають шанс рухатися в бік побудови незалежного конституційного судочинства. Основним недоліком цих змін, проте, варто назвати значною мірою той самий, що й раніше, порядок формування Суду. При цьому явний позитив — поява в Конституції положень про обов'язковий конкурсний відбір кандидатів на посади суддів Конституційного Суду⁸.

На думку М. Мельника та С. Різника, ідея конституційного контролю в Україні не спрацювала повною мірою, не в останню чергу, через ставлення до Конституційного Суду України як до одного з об'єктів політичної боротьби, контроль над яким забезпечує вплив на політичні процеси найвищого рівня⁹. І саме тому важливим є забезпечення незалежності Конституційного Суду від політичного впливу, зокрема, у дотриманні та відображенні на рівні Закону конституційних норм щодо конкурсних засад відбору суддів Конституційного Суду.

Таким чином, з огляду на вищевикладене, є достатні підстави стверджувати про невідповідність процедури відбору суддів Конституційного Суду України, встановленої ст. 12 Закону України «Про Конституційний Суд України» та ст. 208⁴ Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» абзацу 2 ст. 148 Конституції України. Це, вочевидь, негативно позначиться на забезпеченні незалежності Конституційного Суду, створюючи передумови для політичного впливу як на окремих суддів, так і на суд загалом.

⁸ Кириченко Ю. Паралізований вартовий: як зробити Конституційний Суд України справді незалежним // Режим доступу: [http://pravo.org.ua/img/zstored/files/1\(3\)\(1\).pdf](http://pravo.org.ua/img/zstored/files/1(3)(1).pdf)

⁹ Мельник М., Різник С. Про межі конституційної юрисдикції та пряму дію норм Конституції України при здійсненні правосуддя // Вісник Конституційного Суду України № 4–5/2016 /// Режим доступу: http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/visnyk_4-5_2016.pdf

Література

1. Рішення РСУ №48 від 7 вересня 2017 року «Про хід підготовки з продовження XIV позачергового з'їзду суддів України після перерви» // Режим доступу: <http://rsu.gov.ua/uploads/article/risenna-rsu-no-48-vid-07-09-2017-c0ca8f2a1c.pdf>

2. Рішення РСУ № 50 від 19 вересня 2017 року «Щодо затвердження умов подання документів для участі у конкурсі на посаду судді КСУ» // Режим доступу: <http://rsu.gov.ua/uploads/article/risenna-rsu-no-50-vid-19092017-s-d8941f79f5.pdf>

3. Указ Президента України №306/2017 «Про конкурсну комісію для здійснення відбору кандидатур на посаду судді Конституційного Суду України щодо осіб, яких призначає Президент України» від 4 жовтня 2017 року // Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/3062017-22754>

4. Рішення Комітету Верховної Ради України з питань правової політики та правосуддя від 03 жовтня 2017 року (протокол № 63) // Режим доступу: <http://kompravpol.rada.gov.ua/uploads/documents/31820.pdf>

5. Висновок Венеціанської комісії щодо змін до Конституції в частині правосуддя, запропонованих Конституційною комісією № 803/2015 від 26 жовтня 2015 року, CDL-AD(2015)027. Прийнято Венеціанською комісією на 104-ому Пленарному засіданні (м. Венеція, 23-24 жовтня 2015 р.) // Режим доступу: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdf=CDL-AD\(2015\)027-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdf=CDL-AD(2015)027-e)

6. Висновок Венеційської комісії щодо Законопроект Про Конституційний Суд № 870/2016 від 12 грудня 2016 року, прийнятий на 109 Пленарному засіданні (Венеція, 9-10 грудня 2016) // Режим доступу: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2016\)034-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2016)034-e)

7. Зауваження Головного юридичного управління Верховної Ради України від 11 липня 2017 року <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=61971&pf35401=428850>

8. Великий тлумачний словник української мови – К., Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с., стор. 45

АНОТАЦІЯ

У даній статті здійснюється комплексний аналіз нової процедури призначення суддів Конституційного Суду України в контексті її конституційності та забезпечення незалежності Конституційного Суду України. У результаті проведеного аналізу було обґрунтовано висновок щодо неконституційності нової процедури відбору суддів Конституційного Суду.

Ключові слова: конкурсні засади, конкурс, відбір суддів Конституційного Суду України, незалежність Конституційного Суду України

SUMMARY

In this article, a comprehensive analysis of the new procedure of the appointment of judges of the Constitutional Court of Ukraine in the context of validity of statute and ensuring the independence of the Constitutional Court of Ukraine is carried out. As a result of the analysis, the conclusion was drawn toward the unconstitutionality of the new procedure for the selection of judges of the Constitutional Court.

Key words: competitive basis, competition, selection of judges of the Constitutional Court of Ukraine, independence of the Constitutional Court of Ukraine

9. Кириченко Ю. Паралізований вартовий: як зробити конституційний Суд України справді незалежним // Режим доступу: [http://pravo.org.ua/img/zstored/files/1\(3\)\(1\).pdf](http://pravo.org.ua/img/zstored/files/1(3)(1).pdf)

10. Мельник М., Різник С. Про межі конституційної юрисдикції та пряму дію норм Конституції України при здійсненні правосуддя // Вісник Конституційного Суду України № 4–5/2016 // Режим доступу:

http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/visnyk_4-5_2016.pdf

11. Стецюк П. Гарантії незалежності Конституційного Суду України / П. Стецюк // Вісник Конституційного Суду України. – 2013. – № 1. – С. 63-71

12. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. — К.: «Укр. енцикл.», 1998. Т. 3: К – М. — 2001. — 789 с., стор. 264

МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА НА ОСВІТУ В УКРАЇНІ

**ЯКУШИНА Оксана Сергіївна - аспірантка кафедри Конституційного права
України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого**

УДК 342.733(477)

В статті визначається поняття механізму реалізації права особи на освіту, виділяються його специфічні особливості, окреме уваження приділяється розгляду структури механізму реалізації права на освіту. Вивчення і аналіз обґрунтованих наукових підходів дає підстави для виділення в структурі механізму реалізації конституційного права на освіту двох основних частин, а саме: здійснення або безпосередня реалізація права, а також забезпечення безпосередньої реалізації права. В роботі досліджуються особливості практичної реалізації особою конституційного права на освіту, аналізуються проблеми практичної реалізації цього права.

Ключові слова: конституційне право на освіту, механізм реалізації права на освіту

Постановка проблеми

Міжнародні акти та національне законодавство містять низку положень про право особи на освіту, однак формальний характер цих норм є недостатньою умовою для реального здійснення цього права у практиці суспільних відносин. Важливим є не лише декларування права особи на освіту, а й його матеріалізація, тобто фактична реалізація особою цього права. Означене слід іменувати практичною реалізацією права особи на освіту. З огляду на вказане існує необхідність у дослідженні механізму реалізації вказаного права.

Актуальність теми

Дослідження проблем реалізації конституційного права особи на освіту є актуальними і обґрунтованими потребами сьогодення. Однією з основних умов вивчення та дослідження проблемних питань практичної реалізації конституційного права особи на освіту в євроінтеграційних умовах і задоволення потреб індивідів у громадянському суспільстві є об'єктивний, взаємодоповнюючий комплекс взаємопов'язаних елементів. Цими взаємодоповнюючими й взаємозалежними елементами, що перебувають між собою у постійній синергії, є теорія і практика, дієвість теорії підтверджується лише якісними позитивними результатами її впровадження у практику.

Мета статті

Метою цієї наукової статті є визначення механізму реалізації права на освіту, аналіз його структури, дослідження особливостей практичної реалізації особою конституційного права на освіту, аналіз проблем практичної реалізації цього права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідження проблематики реалізації конституційного права особи на освіту здійснювали такі вчені, як Р. Г. Валєєв, Ю. В. Кириченко, О. О. Кулініч, О. А. Павлюх, П. М. Рабінович, О. Ф. Фрицький, М. І. Хавронюк, Р. В. Шаповал та ін. Аналіз наукових публікацій з обраної тематики дає підстави

стверджувати, що серед вчених та практиків значно підвищилася зацікавленість у вивченні та вдосконаленні сучасного стану реалізації права особи на освіту в Україні. Водночас, незважаючи на проведення достатньо глибокого аналізу питань реалізації нормативних положень щодо права на освіту, відсутнє системне дослідження механізму реалізації цього конституційного права.

Виклад основного матеріалу

Практика реалізації конституційно закріпленого права особи на освіту часто виступає критерієм істинності теорії, яка базується на тих чи інших наукових розробках. Власне наука і повинна бути орієнтована на практику, мати прикладне для неї значення, розвиватися з урахуванням потреб практики. Означене стосується, зокрема, процесу реалізації конституційного права особи на освіту. З цих причин, орієнтуючись на практичну сферу освітньої діяльності, слід зважати на суспільні вимоги, потреби держави та міжнародні стандарти, тривалість та результативність реформування сфери освіти, взявши за основу аналіз статистичних даних щодо рівня освіти в Україні за міжнародними рейтингами. Так, наприклад, у Резолюції парламентських слухань, що проводилися 2 листопада 2016 р. з питань стану та проблем фінансування освіти і науки в Україні, було відмічено, що у 2015 році в рейтингу країн за Індексом людського розвитку Україна посіла 81-е місце серед 188 країн світу. За рейтингом Всесвітнього економічного форуму Індексу глобальної конкурентоспроможності 2016- 2017 року (The Global Competitiveness Index), Україна знаходиться на 85-му місці серед 138 країн світу, опустившись на 12 позицій порівняно з 2012 р., у т. ч. за показником «якість освітньої системи» Україна перебуває на 56-ому місці, а за показником «наявність новітніх технологій» – на 93-ому місці [1].

Під реалізацією права особи на освіту зазвичай розуміють перетворення його в дійсність, тобто забезпечення державою соціальної можливості, детермінованою рівнем суспільного розвитку і закріпленою у правових нормах. Причому слід наголосити на необхідності чітко розробленого механізму

реалізації права та гарантій забезпечення можливості користування особою конституційним правом на освіту.

Дослідження проблематики реалізації особою конституційного права на освіту буде неповним без розуміння сутності механізму реалізації суб'єктивних прав, під яким слід розуміти сукупність взаємопов'язаних об'єктивних і суб'єктивних елементів, що створюють можливість суб'єкту права на свій розсуд і з урахуванням інтересів інших осіб використати його ж юридично закріплені можливості шляхом перетворення їх у фактичну поведінку для задоволення своїх особистих потреб та інтересів [2, с. 4; 3, с. 201, с. 201].

Аналіз праць науковців щодо розуміння механізму реалізації особою конституційного права на освіту вказує на можливість виокремлення його специфічних властивостей, що забезпечать, по-перше, формування системи заходів і умов з метою втілення у дійсність можливості користування благами, позначеними в правах і свободах, у практику життєдіяльності кожного індивіда. А по-друге, механізм, як окрема юридична категорія, створює умови для найбільш адекватного формування взаємозв'язків і структури процесу реалізації особою конституційного права на освіту. Такими характерними властивостями механізму реалізації особою конституційного права на освіту є наступні: по-перше, нормативно-правове забезпечення механізму реалізації особою конституційного права на освіту, тобто розроблення і прийняття таких правових норм, що визначають обсяг і порядок користування соціальним благом як в окремій державі, так і в межах єдиного європейського освітнього простору. Підтвердження висловленого знаходимо у позиції А. А. Лукашенко, згідно з якою до найбільш актуальних проблем гарантування конституційного права особи на освіту в межах української держави відноситься створення досконалої правової і нормативної бази освіти [4, с. 42]. Разом з тим означена позиція є дещо категоричною, оскільки в умовах динамічного розвитку та вдосконалення суспільних відносин, у тому числі й розвитку освітньої сфери як на міжнародному, так і на національному рівнях,

створити досконалу нормативно-правову базу практично неможливо. Однак, найбільш прийнятне та дієве законодавство у сфері освіти, що поновлюватиметься з урахуванням суспільних процесів та розвитку взаємовідносин в умовах євроінтеграції, повною мірою забезпечить реалізацію особою конституційного права на освіту. По-друге, наявність обставин, що чітко передбачені у нормативно-правових актах та міжнародних документах, і є підставами для настання правових наслідків щодо реалізації особою права на освіту. По-третє, елементом розглядуваного механізму є діяльність особи щодо практичної реалізації нею свого конституційного права на освіту. По-четверте, чітке визначення гарантій забезпечення конституційного права особи на освіту шляхом визначення у правових приписах видів форм захисту цього права. По-п'яте, гарантування реалізації особою конституційного права на освіту, що забезпечується правовими, матеріальними, іншими засобами і способами.

Проблематика практичної реалізації особою конституційного права на освіту неодноразово була предметом наукових досліджень, однак єдиного підходу до її вирішення вченими не було розроблено. Так, Н. М. Оніщенко, О. В. Зайчук до проблем реалізації прав людини та громадянина відносять відсутність або неналежний рівень забезпечення умов, засобів, способів, що є необхідними при реалізації права на освіту [5, с. 137].- Т. М. Заворотченко проблему реалізації індивідом свого права на освіту вбачає у відсутності дієвого механізму забезпечення вимог щодо реалізації особою права на освіту [6, с. 83]. Т. М. Слінько зазначає, що реалізація прав громадян прослідковується через систему гарантій, що встановлюються державою з метою забезпечення цих прав. Під гарантіями прав людини слід розуміти систему правових норм та принципів, організаційних засобів і способів, умов та вимог, за допомогою яких забезпечується те чи інше право особи [7, с. 143]. На основі цієї позиції можна сформулювати наступну проблему реалізації особою права на освіту, а саме наявності гарантій якості освіти, доступності та прозорості.

На підставі наведеного слід зробити висновок про те, що, незважаючи на низку проблем щодо реалізації особою свого конституційного права на освіту, єдиноправильним способом їх усунення є вироблення та вдосконалення дієвого механізму реалізації особою конституційного права на освіту. Як відмічає Т. Ю. Фалькіна, механізм реалізації права на освіту має свою структуру і складається з двох підсистем. Перша спрямована на забезпечення реалізації прав, а друга є підсистемою дій осіб з питань користування правом на освіту [8, с. 79]. Конкретизуючи цей механізм щодо охорони конституційних прав і свобод громадян, у тому числі й права особи на освіту, О. Ф. Мельничук визначає його як систему конституційно-правових норм і норм інших галузей права, структуру (суб'єкти, об'єкти, характер зв'язків між ними) публічних органів влади, різноманітні політико-правові, соціально-економічні та соціально-психологічні передумови, форми та методи, способи, умови і засоби здійснення правових норм відповідно до встановлених процедур та основоположних ідей [9, с. 27].

Вивчення й аналіз обґрунтованих наукових підходів дає підстави для виокремлення в структурі механізму практичної реалізації конституційного права особи на освіту двох основних частин, а саме: здійснення або безпосередня реалізація права, а також забезпечення безпосередньої реалізації права.

Практична реалізація особою конституційного права на освіту має низку специфічних особливостей, серед яких, насамперед, слід виокремити таку особливість, як стадії реалізації цього права. У цьому аспекті заслуговує на увагу позиція Н. В. Вітрука, який вважав, що реалізація суб'єктивного права особи включає в себе три стадії: стадія загального стану, стадія володіння ним і стадія його безпосереднього втілення, матеріалізації [10, с. 196]. Оскільки міжнародними актами і ст. 53 Конституції України право на освіту закріплене за кожною людиною, реалізація цього права перебуває у загальному стані. Адже, наприклад, дитина лише з досягненням певного віку, відповідно до правил, встановлених Положенням про дошкільний навчальний заклад, може

бути прийнята до групи дошкільної освіти [11]. З цього моменту й розпочинається поетапність практичної реалізації особою свого права на освіту, що гарантоване державою. При отриманні особою повної загальної середньої освіти, реалізація права на освіту переходить в іншу стадію – володіння, тобто можливості на конкурсній основі безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах.

Практична реалізація права на післядипломну освіту дає підстави для підвищення особою свого рівня освіти або рівня кваліфікації на базі вищого професійного освітнього закладу. Цей вид освіти реалізується в аспірантурі, ад'юнктурі, докторантурі, створюваних при освітніх установах вищої професійної освіти та наукових установах в очній і заочній формах, на платній і бюджетній основах.

Наступною особливістю практичної реалізації особою конституційного права на освіту є його здійснення у формі правовідносин. Слід виокремити дві форми таких правовідносин: загальну і конкретну. У спеціальній юридичній літературі правовідносини отримали назву загальних. І це з тих причин, що вони виникають на основі конституційних норм і їх учасниками є всі громадяни як носії загальних для всіх основних прав і обов'язків [12, с. 49].

Оскільки правовідносини, що виникають у сфері освіти, передбачені і регулюються чинними нормативно-правовими актами, законодавець визначає коло суб'єктів цих правовідносин, однією зі сторін яких є фізична особа, яка наділена конституційним правом на освіту і реалізує його на різних етапах здобуття освіти: дошкільнята, учні, студенти, аспіранти, докторанти, слухачі та ін. Іншою стороною правовідносин у сфері освіти можуть бути: держава, навчальні заклади, органи управління освітою, органи місцевого самоврядування, громадські організації освітніх установ, міжнародні організації з питань реалізації освітніх програм та ін.

По-друге, це правовідносини, що виникають у процесі або створення умов для реалізації особою конституційного права на освіту або самого процесу реалізації, або

при здійсненні контролю над освітньою діяльністю. Причому фізичні особи не є учасниками цих правовідносин, з одного боку суб'єктами виступають освітні установи, наприклад навчальний заклад, та іншого – держава; органи управління освітою; органи місцевого самоврядування тощо [13].

Наведене дає підстави для формування висновку про те, що правовідносини у сфері освіти за своєю сутністю є специфічною формою взаємодії суб'єктів з метою реалізації інтересів індивіда й суспільства щодо отримання знань і навичок особами, що здобувають освіту у передбаченій чинним законодавством формі. Специфіка правовідносин у сфері освіти полягає в тому, що вони виникають на основі правових норм, завданням яких є забезпечення якості освіти, а також управління в галузі освіти.

Конституційні правовідносини, що виникають з питань освіти, конкретизуються в адміністративно-правових, цивільно-правових відносинах. Так, організація державної системи управління освітою пов'язана з реалізацією адміністративно-правових відносин. Причому відносини між викладачами та адміністрацією врегульовуються нормами трудового права. Означене вказує саме на наявність комплексного характеру правовідносин у галузі освіти.

Наведене дає підстави для висновку про те, що практична реалізація конституційно-правових норм про право особи на освіту пов'язана з виникненням, зміною та припиненням різноманітних правовідносин: конституційних, адміністративних, трудових.

При дослідженні проблематики практичної реалізації цього права в умовах євроінтеграції необхідно звернутися й до міжнародних нормативних документів та діяльності міжнародної спільноти у сфері освіти. Так, Комітет ООН з економічних, соціальних і культурних прав виокремив чотири основні ознаки права на освіту, якими є наявність, доступність, прийнятність і адаптованість освіти. Взнявши за основу ці властивості, можна виділити проблеми дієвості механізму забезпечення цього права в сьогоденних умовах реформування освітньої сфери. Такою проблемою, по-перше, є питання дотримання принципів, закріпле-

них у міжнародних актах, ратифікованих Україною. Насамперед, означене стосується доступності вищої освіти, йдеться про обмеженість або відсутність бюджетних місць для вступу абітурієнтів за певними галузями знань або спеціальностями у тих чи інших вищих навчальних закладах області або району. Фактично, це вказує на обмеження особи у реалізації її права на освіту за ознакою його доступності, оскільки навчання поза межами місця проживання зумовлює фінансові витрати.

Наступною проблемою практичної реалізації особою права на освіту є її адаптованість, причім ознака адаптованості освіти постійно перебуває у стані змін і залежить від умов політичного, соціального, економічного, державотворчого характеру. Реалізація права на освіту на основі цього міжнародного освітнього принципу в Україні, в умовах внутрішнього військового конфлікту, ґрунтується на посиленні чинного законодавства щодо забезпечення права на освіту окремим категоріям осіб. Так, наприклад, Законом України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [14] передбачено право на здобуття вищої (на конкурсних засадах) та професійно-технічної освіти за кошти державного бюджету у порядку та в межах квот, визначених центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки громадянам України, які проживають на тимчасово окупованій території; іноземцям та особам без громадянства, які постійно проживають в Україні; особам, яким надано статус біженця в Україні; особам, які потребують додаткового або тимчасового захисту; особам, яким надано статус закордонного українця.

Разом з тим надання відповідних квот, в межах дотримання принципу адаптованості на здобуття вищої освіти, відповідно до змісту ч. 3 ст. 44 Закону України «Про вищу освіту», в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі здійснюється для громадян, які мають захворювання, що можуть бути перешкодою для проходження зовнішнього незалежного оцінювання, дітей-сиріт та осіб, яких законом визнано учасниками бойових дій та які

захищали незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України, брали участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення. Таким чином, міжнародний принцип адаптованості освіти слід розглядати у двох напрямках: як пристосування освітньої діяльності до соціальних, культурних, політичних, економічних процесів у державі і як особистісну адаптацію осіб, що реалізують своє право на освіту, до умов освітнього процесу, формування культури навчання у соціумі та ін.

Означене дає підстави для формування твердження про те, що практична реалізація особою права на освіту, як і його дотримання зобов'язаними особами, може бути досить ефективною за наявності відповідних умов і юридичних засобів, тобто надійного механізму забезпечення цього права.

Література

1. Проект Постанови про Резолюцію парламентських слухань на тему: «Про стан та проблеми фінансування освіти і науки в Україні»: Верховна Рада України, Постанова, Проект № 5540 від 15.12.2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60732
2. Речицький В.В. Концепція оновлення розділу II Конституції України про права і свободи людини і громадянина / В.В. Речицький // Права людини. – 2013. – № 17. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://khp.org/index.php?id=1372332780>
3. Синиця В. М. Механізм забезпечення культурних прав і свобод громадян України / В. М. Синиця // Держава і регіони. Сер. Право. – 2010. – Вип. 3. – С. 196-202
4. Лукашенко А. А. До проблеми гарантій конституційного права людини і громадянина на освіту в Україні / А. А. Лукашенко // Сучасність, наука, час. Взаємодія та взаємовплив: Матеріали III Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. 22-24 листоп. 2007 р. Частина 2. – К., 2007. – С. 41-43
5. Проблеми реалізації прав людини та громадянина в Україні: Монографія / За ред. Н.М.Оніщенко, О.В.Зайчука. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2007. – 424 с.

АНОТАЦІЯ

У статті визначається поняття механізму реалізації права особи на освіту, виділяються його специфічні властивості, окрема увага приділяється розгляду структури механізму реалізації права на освіту. Вивчення і аналіз обґрунтованих наукових підходів дає підстави для виокремлення в структурі механізму реалізації конституційного права особи на освіту двох основних частин, а саме: здійснення або безпосередня реалізація права, а також забезпечення безпосередньої реалізації права. У роботі досліджуються особливості практичної реалізації особою конституційного права на освіту, аналізуються проблеми практичної реалізації цього права.

Ключові слова: конституційне право на освіту, механізм реалізації права на освіту

SUMMARY

The article defines the concept of the mechanism for the realization of the person's right to education, identifies its specific features, and gives special attention to the consideration of the structure of the mechanism for the realization of the right to education. The study and analysis of sound scientific approaches provides the basis for distinguishing in the structure of the mechanism for the exercise of the constitutional right to form two basic parts, namely, the exercise, or the immediate exercise of the right, and the direct realization of the right. The paper studies the peculiarities of practical realization by the person of the constitutional right to education, the problems of practical realization of this right are analyzed.

Keywords: constitutional right to education, mechanism for the realization of the right to education

6. Заворотченко Т. М. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні: Дис. канд. юрид. наук: 12.00.02 / НАН України; Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. – К., 2002. – 222 с.

7. Слїнько Т.М. Міжнародно-правові гарантії реалізації права людини і громадянина на інформацію / Т. М. Слїнько. // Наше право. – 2013. – № 12. – С. 142- 148.

8. Фалькіна Т.Ю. К поняттю механізму реалізації права как разновидності правового механізму // Право и образование. – 2007. – № 4. – С. 76-82.

9. Мельничук О.Ф. Реалізація права людини на освіту: сутність та механізм / О. Ф. Мельничук // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2012. – № 3. – С. 23-29.

10. Витрук Н.В. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе [Текст] // Н.В. Витрук / – М., 1979. – 365 с.

11. Про затвердження Положення про дошкільний навчальний заклад:

Кабінет Міністрів України; Постанова від 12.03.2003 № 305 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/305-2003-%D0%BF>

12. Погребняк С. П. Значення громадянського суспільства для забезпечення прав людини : Матеріали II міжн. науково-практ. конф. «Національні та міжнародні механізми захисту прав людини» / Погребняк С.П. – Х., 2013. – С. 48-52.

13. Грачева Т. В. Механізм реалізації права на освіту: поняття, структура / Т. В. Грачева // Пространство закона (TERRA LAW): Электронный научный журнал law-journal.info [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://law-journal.info/2013/07/020/>

14. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 р. // Відомості Верховної Ради. –2014. – № 26. – Ст. 892.

АДМІНСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ ВПЛИВ ДЕРЖАВИ НА ПРЯМІ ІНОЗЕМНІ ІНВЕСТИЦІЇ ТА ЇХ ВИДИ

**СВІТЛИЧНА Юлія Олександрівна - кандидат наук з державного управління,
Харківська обласна державна адміністрація**

В статті определяється, что прямые иностранные инвестиции позволяют стране - реципиенту получить возможность улучшения платежного баланса, использовать различные формы дополнительного финансирования, улучшить развитие социально-экономического сектора, повысить уровень занятости. Одновременно необходимо упростить порядок привлечения прямых иностранных инвестиций, привести законодательство, регламентирующее инвестиционную деятельность к современным экономическим реалиям, обеспечить выполнение государственных гарантий иностранному инвестированию.

Ключевые слова: инвестиции, инвестиционная деятельность, гарантии, виды и формы иностранных инвестиций, регистрация, правовое регулирование.

Постановка проблеми

Соціально – орієнтована економіка, яка формується в Україні, обумовлює залучення значних іноземних інвестицій. Інвестиційні відносини, що виникають між суб'єктами та об'єктами інвестування потребують конкретного визначення понять та чіткого правового регулювання. Стрижнем іноземного інвестування є прямі іноземні інвестиції (ПІІ), які за національним законодавством мають спеціальний правовий статус і обумовлюють особливий характер інвестиційної діяльності.

Аналіз наукової розробленості та цілі статті

Питання про правове регулювання прямих іноземних інвестицій та їх види розглядалися в наукових працях О.М. Бандурки, О.В. Носової, О.М. Вінника, І.Л. Райніна, Є.В. Ковальова, Н.В. Павліх та інших вчених. Вказані вчені досить детально досліджували окремі положення стосовно іноземного інвестування, але, враховуючи, що за останні роки набули поширення такі форми іноземного інвестування, як створення спільних підприємств, міжнародних об'єднань і організацій, кредитні угоди, співпраця на компенсаційній основі, ліцензійна торгівля та переробка давальницької сировини, виникає потреба додаткової характеристики прямих іноземних інвестицій та їх видів. Вказана мета обумовлюється також законодавчим дозволом на створення вільних економічних зон, компенсаційними перевезеннями за участю більше ніж двох країн, розвитком іноземного туризму тощо.

Виклад основного матеріалу

Держава створює умови для взаємовигідного співробітництва з іноземними партнерами для інвестування ними коштів у різні сфери соціального життя в Україні, встановлює пріоритети для такого інвестування, нормативні правила для інвестиційної діяльності, визначає об'єкти для інвестування, надає гарантії, здійснює захист прав іноземних інвесторів.

Закон України «Про режим іноземного інвестування» [1] визначає іноземні інвестиції як цінності, що вкладаються іноземними інвесторами в об'єкти інвестиційної діяльності відповідно до законодавства України з метою отримання або досягнення соціального ефекту.

Держава надає центральним та місцевим органам виконавчої влади певні адміністративні повноваження з питань організації інвестиційної діяльності, визначення об'єктів інвестування, сприяння реалізації інвестиційних відносин і контролю за дотриманням правил інвестиційної діяльності.

Залучення зовнішніх джерел фінансування розширює і зміцнює інвестиційну базу економічного розвитку, робить його більш стійким, динамічним і ефективним.

У системі іноземного інвестування виділяються прямі іноземні інвестиції, під якими розуміються власні або запозичені кошти, які безпосередньо поступають від суб'єкта інвестування до об'єкта інвестування, уникаючи різного роду посередників, офшорних зон, тіньових суб'єктів господарювання тощо.

Прямі іноземні інвестиції (ПІІ, англ. Foreign direct investment (FDI)) — за визначенням – «інвестиція, що викликає тривалий інтерес до підприємства, яке діє за межами економіки інвестора»[2].

Згідно з методологією Міжнародного валютного фонду прямі іноземні інвестиції – це закордонні інвестиції, величиною понад 10% статутного капіталу, що дає інвестору право на участь в управлінні об'єктом інвестування (підприємством, організацією, фірмою).

Законодавство України передбачає, що іноземні інвестиції можуть здійснюватися у виді:

- іноземної валюти, що визнається конвертованою Національним банком України;
- валюти України: а) при реінвестиціях в об'єкт первинного інвестування чи в будь-які інші об'єкти інвестування за умови сплати податку на прибуток (доходи); б) при первинному інвестуванні, якщо валюту України придбано за інозем-

ну валюту на міжбанківському валютному ринку України[3]; в) при вкладенні коштів в об'єкти приватизації за умови подання державним органам приватизації відомостей про джерела надходження таких коштів[4];

- будь-якого рухомого і нерухомого майна та пов'язаних з ним майнових прав;
- цінних паперів, ціна яких виражена у конвертованій валюті;
- корпоративних прав щодо юридичної особи, створеної відповідно до законодавства України або законодавства інших країн, виражених у конвертованій валюті;
- цінних паперів та їх похідних;
- грошових вимог та права на вимоги виконання договірних зобов'язань, які гарантовані першокласними банками і мають вартість у конвертованій валюті, підтверджену згідно із законами (процедурами) країни інвестора або міжнародними торговельними звичаями;
- будь-яких прав інтелектуальної власності, вартість яких у конвертованій валюті підтверджена згідно із законами (процедурами) країни інвестора або міжнародними торговельними звичаями, а також підтверджена експертною оцінкою в Україні, включаючи легалізовані на території України авторські права, права на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, знаки для товарів і послуг, ноу-хау тощо;
- прав на здійснення господарської діяльності, включаючи права на користування надрами та використання природних ресурсів, наданих відповідно до законодавства або договорів, вартість яких у конвертованій валюті підтверджена згідно із законами (процедурами) країни інвестора або міжнародними торговельними звичаями;
- інших цінностей, інвестування в які не заборонено законодавством України.

Пряме іноземне інвестування можуть здійснювати юридичні особи, які створені за законодавством іншої країни або відповідно до міжнародних угод та фізичні особи, іноземці, які не мають постійного місця проживання на території України і не обмежені у дієздатності [1].

Пряме іноземне інвестування може здійснюватись у різних формах залежно від змісту та мети інвестування, спеціального правового режиму, що встановлює спеціальне нормативне регулювання, системи стимулів та обмежень, особливостей правового статусу суб'єкта інвестування (державна, фірма, приватна особа і т.п.), наявності спеціально уповноваженого органу з відповідними повноваженнями у сфері правового регулювання інвестиційної діяльності та інших економіко-правових обставин.

Пряме іноземне інвестування може бути приватизаційного або інноваційного характеру. Приватизаційне інвестування спрямоване, перш за все, на придбання нерухомості, суб'єктів господарювання, транспорту, установ та організацій з надання послуг, тобто на придбання прав власності.

Інноваційне інвестування здійснюється з метою впровадження досягнень науково-технічного прогресу у виробництво та соціальну сферу, передбачає освоєння і застосування нових видів техніки і технологій, реалізацію довгострокових науково-технічних програм з майбутньою окупністю, ресурсо- та енергозбереженням, створення нового інноваційного продукту.

Прямі іноземні інвестиції можуть здійснюватись шляхом:

- створення підприємств, що повністю належать іноземним інвесторам, філій та інших відокремлених підрозділів іноземних юридичних осіб або придбання діючих підприємств повністю;
- часткової участі у підприємствах, що створюються спільно з українськими юридичними і фізичними особами або придбання частки діючих підприємств;
- придбання не забороненого законодавством України нерухомого чи рухомого майна, включаючи будинки, квартири, приміщення, обладнання, транспортні засоби та інші об'єкти власності, шляхом прямого одержання майна та майнових комплексів або у вигляді акцій, облігацій та інших цінних паперів;
- придбання самостійно або за участю українських юридичних або фізичних осіб прав на користування землею та вико-

ристання природних ресурсів на території України;

- придбання інших майнових прав;
- господарської (підприємницької) діяльності на основі угод про розподіл продукції[1];

- в інших формах, які не заборонені законами України, зокрема без створення юридичної особи на підставі договорів із суб'єктами господарської діяльності України.

Залежно від форми інвестування інвесторів можна виділити: а) інноваційне інвестування; б) інвестування капітального будівництва; в) промислове інвестування; г) концесійне інвестування; д) лізингове інвестування; е) стратегічне інвестування. Кожна форма інвестування має свій адміністративно-правовий спеціальний режим, який характеризується адміністративно-правовими і господарчо-правовими повноваженнями суб'єкта інвестування (інвестора), інвестиційними відносинами, що складаються в процесі інвестиційної діяльності, метою і цілями інвестування, взаємними обов'язками суб'єкта і об'єкта інвестування та відповідальністю.

Адміністративно-правовий статус іноземного інвестора на території України обумовлюється межами державного регулювання інвестиційної діяльності, яке спрямоване згідно ст. 12 Закону України «Про інвестиційну діяльність»[5] на: а) управління державними інвестиціями; б) регулювання умов інвестиційної діяльності; в) здійснення контролю за дотриманням законів, регламентуючих інвестування всіма інвесторами та іншими учасниками інвестиційної діяльності. Вказані положення не вичерпують всі адміністративно-правові форми та засоби, що застосовуються державою у сфері іноземного інвестування. Регламентуючи процес іноземного інвестування, держава здійснює не тільки нормативне регулювання (встановлює правила організації та здійснення інвестування в Україні за участі іноземних суб'єктів, що функціонують на будь-якій формі власності (державній, комунальній, приватній), а й здійснює управління сферою інвестування, приймаючи адміністра-

тивно-правові акти на видачу дозволів, ліцензій, встановлення окремих видів договорів інвестиційного характеру, даючи згоду на окремі інвестиційні та інноваційні проекти, проведення державних комплексних експертиз проектів капітального будівництва, встановлення гарантій інвесторам, створення державних приймальних комісій, приймаючи рішення про додаткове фінансування, політики ціноутворення, заходів щодо розвитку та захисту економічної конкуренції чи створення інших сприятливих умов інвестування.

Держава шляхом прийняття відповідних адміністративно-правових актів здійснює також контроль за станом відповідності діяльності інвесторів, виконавців та інших учасників інвестиційних відносин встановленим правилам, нормам і нормативам, виявлення порушень та застосування до порушників заходів впливу з метою усунення негативних наслідків неправомірної поведінки, відшкодування збитків, завданих такою поведінкою та відновлення попереднього стану інвестиційних відносин.

Держава не тільки контролює процеси прямого іноземного інвестування, а й захищає іноземні інвестиції згідно із Законом України «Про захист іноземних інвестицій в Україні» [6], зокрема, забороняє державним органам застосовувати примусове вилучення іноземних інвестицій (крім випадків, передбачених законом), гарантує іноземним інвесторам перерахування за кордон отриманих ними на законних підставах прибутків та інших сум (у національній валюті України або в іноземній валюті), не втручання в поточну діяльність іноземного інвестора на території України.

О.М. Вінник зауважує, що деякі види майна, згідно із законодавством України, не можуть належати іноземним інвесторам на праві власності та відповідно використовуватися ними під час інвестування на території України [7].

Постановою Верховної Ради України «Про право власності на окремі види майна» [8] визначено перелік майна, що не може перебувати у власності громадян,

міжнародних організацій та юридичних осіб інших держав на території України. До цього переліку включені:

1) зброя, боєприпаси (крім мисливської зброї та боєприпасів до неї, а також спортивної зброї та боєприпасів до неї, що придбані громадськими об'єднаннями з дозволу органів внутрішніх справ), бойова і спеціальна техніка, ракетно-космічні об'єкти;

2) вибухові речовини й засоби вибуху; всі детектори ракетного палива, а також спеціальні матеріали та обладнання його виробництва;

3) бойові отруйні речовини;

4) наркотичні, психотропні, сильнодіючі отруйні лікарські засоби (за винятком отримуваних за призначенням лікаря);

5) протиградні установки;

6) державні еталони фізичних величин;

7) електрошокові пристрої та спеціальні засоби, що застосовуються правоохоронними органами, крім газових пістолетів і револьверів та патронів до них, заряджених речовинами сльозоточивої та дратівної дії;

8) спеціальні технічні засоби негласного отримання інформації (не можуть також перебувати у власності юридичних осіб недержавних форм власності).

Перелічені об'єкти не можуть належати на праві власності іноземним інвесторам і вноситися ними до статутних фондів (майна) підприємств з іноземними інвестиціями, а також використовуватися при застосуванні інших форм інвестування. Спеціальний порядок набуття права власності (лише за певності відповідного дозволу) передбачено додатком № 2 до вищезазначеної Постанови Верховної Ради України для окремих видів майна (вогнепальна мисливська зброя, в т. ч. нарізна; газові пістолети, револьвери і патрони до них, заряджені речовинами сльозоточивої та дратівної дії; об'єкти, що передають на державному обліку як пам'ятки історії та культури; радіоактивні речовини). Це також має враховуватися іноземними інвесторами при вкладенні ними інвестицій з використанням подібного майна.

Іноземні інвестиції та інвестиції українських партнерів, включаючи внески до статутного фонду підприємств, оцінюються в іноземній конвертованій валюті й у валюті України за домовленістю сторін на основі цін міжнародних ринків або ринку України. Перерахування інвестиційних сум в іноземній валюті у валюту України здійснюється за офіційним курсом валюти України, визначеним Національним банком України.

Раніше державна реєстрація інвестицій здійснювалась згідно з Господарським Кодексом України [9] (ст. 395), та Законом України «Про режим іноземного інвестування» (ст. 13) у порядку, визначеному постановою Кабінету Міністрів України від 7 серпня 1996 р. № 928 «Про затвердження Положення про порядок державної реєстрації іноземних інвестицій». Державна реєстрація надавала іноземним інвестиціям спеціальний режим, а відповідно, і отримання іноземним інвестором передбачених законом гарантій, але вона була настільки громіздкою і обтяжливою для інвесторів, що значна частина із них відмовлялась від інвестувальної діяльності на території України.

Державна реєстрація іноземних інвестицій здійснювалась Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими державними адміністраціями (далі – органи державної реєстрації) після їх фактичного внесення.

Для державної реєстрації іноземних інвестицій іноземний інвестор або уповноважена ним в установленому порядку особа (далі – заявник) подавали органу державної реєстрації такі документи:

- інформаційне повідомлення встановленої форми про внесення іноземної інвестиції у трьох примірниках з відміткою державної податкової інспекції за місцем здійснення інвестиції про її фактичне внесення;

- документи, що підтверджують форму здійснення іноземної інвестиції (установчі документи, договори (контракти) про виробничу кооперацію, спільне виробництво й інші види спільної інвести-

ційної діяльності, концесійні договори тощо);

- документи, що підтверджують вартість іноземної інвестиції (відповідно до вимог, визначених ст. 393 ГК України та ст. 2 Закону України «Про режим іноземного інвестування»);

- документ, що свідчить про внесення заявником плати за реєстрацію.

Орган державної реєстрації фіксував дату надходження документів у журналі обліку державної реєстрації внесених іноземних інвестицій, протягом трьох робочих днів, розглядав подані документи і приймає рішення про реєстрацію іноземної інвестиції або про відмову в ній.

Державна реєстрація іноземної інвестиції здійснювалась шляхом присвоєння інформаційному повідомленню про внесення іноземної інвестиції реєстраційного номера, який на всіх трьох примірниках засвідчувався підписом посадової особи та скріплювався печаткою органу державної реєстрації.

Перший примірник інформаційного повідомлення повертався заявникові як підтвердження факту державної реєстрації іноземної інвестиції, другий – надсилається поштовим відправленням Міністерству фінансів України в день здійснення реєстрації іноземної інвестиції, третій – залишається в органі, що здійснив її реєстрацію.

Відмова в державній реєстрації іноземних інвестицій була можлива лише у разі, коли здійснення цієї інвестиції суперечило законодавству України або подані документи не відповідали вимогам зазначеного Положення. Відмова з мотивів недоцільності здійснення іноземної інвестиції не допускалась.

За державну реєстрацію іноземної інвестиції справлялась плата у розмірі двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян на день здійснення реєстрації іноземної інвестиції. При цьому кошти, одержані за реєстрацію іноземної інвестиції, перераховувались до республіканського (Автономної Республіки Крим), обласних, Київського та Севастопольського міських бюджетів (50 відсотків) і до Державного бюджету України (50 відсотків).

Порядок державної реєстрації іноземних інвестицій був не тільки складний за документальним оформленням, але і займав тривалий час, чим відволікав інвестора від його безпосередньої діяльності. Вказаний вище порядок державної реєстрації, в певній мірі, протиречив чинному Господарському кодексу України, який встановлює відповідно до Конституції України правові основи господарської діяльності (господарювання), в тому числі і інвестиційної діяльності, яка базується на різноманітності суб'єктів господарювання різних форм власності.

Господарський кодекс України має на меті забезпечити зростання ділової активності суб'єктів господарювання, розвиток підприємництва і на цій основі підвищення ефективності суспільного виробництва, його соціальну спрямованість відповідно до вимог Конституції України, утвердити суспільний господарський порядок в економічній системі України, сприяти гармонізації її з іншими економічними системами, створити сприятливі умови для залучення інвестицій, у т.ч. і іноземних, у різні сфери суспільного розвитку і, насамперед, в економіку регіонів.

З огляду на потреби сьогодення, на зміни, що відбулися в соціально-економічному житті країни, необхідно відмітити, що окремі положення Господарського Кодексу України, регламентуючі інвестиційну діяльність, теж застаріли і потребують оновлення. Досить тільки згадати, що в період з 2005 по 2016 рік до Кодексу зміни і доповнення вносились окремими законами України 92 рази, в поточному 2017 році у Верховній Раді України вже знаходиться на розгляді чотири нові проекти законів стосовно змін і доповнень до Господарського Кодексу України.

Вищезгадана державна реєстрація іноземних інвестицій, яка була введена в 2012 році Законом України «Про режим іноземного інвестування», носила значною мірою обмежувальний характер, створювала перепони для бізнесу та не мала інформаційного сенсу, оскільки таку інформацію можна отримати вільно.

Задля спрощення порядку залучення іноземних інвестицій та сприяння розвитку економіки України, наближення законодавства України до стандартів Європейського Союзу, Верховна Рада України прийняла, а Президент України П.Порошенко підписав Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо скасування обов'язковості державної реєстрації іноземних інвестицій»[10], який скасовує обов'язкову державну реєстрацію іноземних інвестицій і спрощує порядок їх залучення в Україну.

Вказаним Законом впроваджений заявницький порядок обліку інвестицій, згідно з яким подання статистичної звітності про залучення іноземних інвестицій буде здійснюватись суб'єктами господарювання з іноземними інвестиціями та установами банку.

Скасування державної реєстрації іноземних інвестицій має позитивно позначитись на підвищенні привабливості України для прямих іноземних інвестицій.

Висновок

Прямі іноземні інвестиції є джерелом не тільки капіталу, а також засобом впровадження нових технологій, запозичення навиків маркетингу, удосконаленню маркетингу, стимулом конкуренції, створення робочих місць, розвитку соціальної інфраструктури. Необхідно продовжувати створення сприятливих умов для залучення прямих іноземних інвестицій в Україну.

Література

1. Закон України «Про режим іноземного інвестування».(Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, N 19, ст. 80).
2. Foreign Direct Investment, United Nations Conference on Trade and Development, www.unctad.org
3. Указ Президента України від 07.07.1998 р. «Про деякі питання іноземного інвестування» // *Голос України*. – 1998. – 9 липня.
4. П. 2 ст. 21 Закону України від 19.02.1997 р. «Про приватизацію державного майна» // *ВВР України*. – 1997. – № 17. – Ст. 122

АНОТАЦІЯ

У статті визначається, що прями іноземні інвестиції дають змогу країні – реципієнту отримати можливість покращення платіжного балансу, використати різні форми додаткового фінансування, поліпшити розвиток соціально-економічного сектору, підвищити рівень зайнятості. Одночасно необхідно спрощувати порядок залучення прямих іноземних інвестицій, привести законодавство, регламентуюче інвестиційну діяльність до сучасних економічних реалій, забезпечити виконання державних гарантій іноземному інвестуванню.

Ключові слова: інвестиції, інвестиційна діяльність, гарантії, види і форми іноземних інвестицій, реєстрація, правове регулювання.

5. Закон України «Про інвестиційну діяльність» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, N 47, ст.646 .)

6. Закон України «Про захист іноземних інвестицій в Україні» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, N 46, ст.616)

7. О.М. Вінник. Інвестиційне право. Навчальний посібник. Київ. Правова єдність. – 2009. – С. 342 (613 с.).

SUMMARY

The article determines that direct foreign investments enable the recipient country to improve the balance of payments, to use various forms of additional financing, to facilitate development of the socio-economic sector, to raise the employment level. Simultaneously, it is necessary to simplify the procedure of direct foreign investment mobilization, to bring the legislation regulating the investment activities to modern economic realities, to secure realization of the state guarantees given to foreign investment.

Key words: investments, investment activities, guarantees, kinds and forms of foreign investments, registration, legal regulation.

8. Постанова Верховної Ради України «Про право власності на окремі види майна» від 17 червня 1992 року N 2471-XII.- (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, N 35, ст. 517)

9. Господарський Кодекс України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 18, № 19-20, № 21-22, Ст.144)

10. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо скасування обов'язковості державної реєстрації іноземних інвестицій».(Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 28, ст.531).

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ У ГАЛУЗІ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ СВІТОВИХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ: ОКРЕМІ ПИТАННЯ

ШОКІН Ростислав Георгійович - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри господарського, трудового права та цивільно-правових дисциплін Навчально-наукового інституту права ім. князя Володимира Великого МАУП м. Київ

В статті проаналізовані поняття і общі принципи, існуючі положення здійснення державної політики України в області освіти через призму євроінтеграційних процесів, в епіцентрі яких знаходиться наше державство. Автор акцентує увагу на тому, що зараз відсутній в науковій сфері як теоретиків, так і практиків в області права концептуальний підхід до розуміння змісту, суттєвих ознак, елементного складу, форми взаємозв'язків між складовими елементами і чітко окресленого кола суб'єктів здійснення державної політики в області освіти. Представлено авторське визначення державної політики в області освіти, а також вказано систему принципів здійснення такого роду діяльності.

Ключові слова: державна політика в області освіти, освітня реформа, єдине світове освітнє просторове, законодавство в області освіти, принципи державної політики в галузі освіти.

На шляху до побудови суверенної, незалежної, демократичної, соціальної та правової держави України як ніколи актуалізується питання модернізації сучасної вітчизняної освіти, головним завданням якої повинно стати надання реальних можливостей кожному без виключення громадянину проявити свої таланти та творчий

потенціал, тобто реалізувати власні життєві плани.

Крокуючи у третє тисячоліття, ментальний прогрес людства та підготовку людей до життя у світі, який стрімко змінюється, перспективи економічного зростання та здобутки у соціально-політичній сфері, науково-технічну еволюцію, інтеграцію у світовий простір та збереження національної ідентичності, а також вирішення найгостріших проблем реальної дійсності логічно та цілком обґрунтовано буде пов'язувати із розвитком освіти.

У такому ракурсі найважливішим для держави є виховання людини інноваційного типу мислення та культури, проектування освітнього простору з урахуванням інноваційного розвитку освіти, запитів особистості, потреб суспільства і держави. Якісна освіта є необхідною умовою забезпечення сталого демократичного розвитку суспільства, консолідації усіх його інституцій, гуманізації суспільно-економічних відносин, формування нових життєвих орієнтирів особистості [1, с. 2].

Дійсно, освіта є такою сферою суспільного життя, де тісно переплітаються інтереси громадян і держави. Саме тому політики у галузі освіти та глобальні реформи у цій сфері, які наразі здійснюються вітчизняним урядом, становлять надзвичайний інтерес не лише для посадових осіб, задіяних у системі управління освітою, науково-педагогічних працівників, але й майже

для усіх громадян України різних вікових категорій тощо.

Освіта належить до найважливіших напрямків державної політики України. Держава виходить з того, що освіта – це стратегічний ресурс соціально- економічного, культурного і духовного розвитку суспільства, поліпшення добробуту людей, забезпечення національних інтересів, зміцнення міжнародного авторитету й формування позитивного іміджу нашої держави, створення умов для самореалізації кожної особистості [1, с. 2].

На сьогоднішній день загальноприйнятим є розуміння державної політики у галузі освіти як сукупності різноманітних заходів, дій та рішень державних органів, яких об'єднує мета – поступовий та цілеспрямований розвиток вітчизняної освіти. Проте, справедливості заради слід зазначити, що, попри те, що проблематика політики у галузі освіти вже тривалий час знаходиться у фокусі уваги наукової спільноти, єдиного універсального визначення її сутності так і не сформульовано.

Так, діяльність держави, яка розкривається через сукупність різноманітних заходів, дій та рішень державних органів, та полягає у створенні умов для розвитку особистості і творчої самореалізації кожного громадянина України, вихованні покоління людей, здатних ефективно працювати і навчатися протягом життя, оберігати й примножувати цінності національної культури та громадянського суспільства, розвивати і зміцнювати суверенну, незалежну, демократичну, соціальну та правову державу як невід'ємну складову європейської та світової спільноти, виходячи зі змісту ст. 1 Указу Президента України «Про Національну доктрину розвитку освіти» від 17.04.2002 р. № 347/2002 можна розглядати як державну політику у галузі освіти [2]. Але у даному нормативно-правовому документі, на жаль, відсутня така дефініція, що вносить низку невизначеностей термінологічного характеру. Наприклад, у правовому інформаційному просторі використовуються для зазначеної вище діяльності такі терміни, як державна освітня політика, національна освітня політика, державна політика у галузі

освіти, освітянська політика тощо. Такого розу різночитання призводять до розмивання меж, у яких повинна здійснюватися діяльність, пов'язана із забезпеченням надання високого рівня освітянських послуг та їх модернізація й удосконаленням з урахуванням вимог сучасності.

Існують наразі різноманітні підходи до розуміння сутності державної політики у галузі освіти, серед яких заслуговують на увагу такі. Наприклад, С. Ф. Клепко визначає освітню політику як єдину систему економічних, організаційних, соціальних та інших заходів, сукупність теоретичних ідей, цілей та завдань, практичних заходів розвитку освіти [3]. Такої ж позиції стосовно визначення змісту досліджуваного поняття дотримуються такі науковці, як В.Ж.Куклин та С.О.Беляков [4, с. 14].

У науковому середовищі існує думка про те, що державну освітню політику слід розглядати як сукупність пріоритетів та цілей, що формуються органами державної влади для здійснення заходів з удосконалення та розвитку системи освіти або її елементів [5].

Освітня політика, на думку А. І. Адамського, повинна розумітися як сфера діяльності, пов'язана із відносинами між соціальними групами щодо передачі новим поколінням накопиченого соціального досвіду, і трансляція культури, предметом якої є відносини або система відносини, що виникають у процесі діяльності [6]. На наш погляд, таке визначення державної політики у галузі освіти має низку недоліків, а саме: абсолютно не зрозуміло, хто відноситься до суб'єктів здійснення вищезазначеної діяльності; який інструментарій повинен використовуватися для передачі новим поколінням накопиченого соціального досвіду і трансляції культури. Крім того, абсолютно алогічним є звуження державної політики у галузі освіти виключно до передачі та трансляції вже наявних соціокультурних та науково-технологічних здобутків. Поза увагою за такого підходу залишається, як мінімум, такий напрям, як генерація новітніх знань у різних сферах суспільного життя.

Нальотов В.І., досліджуючи проблематику політики держави у галузі освіти, приходить до висновку про те, що освітньою

політикою держави є діяльність останньої щодо функціонування та розвитку системи освіти, а також визначення пріоритетних напрямів для фінансування, управління, планування системи освіти та контролю за нею [7, с. 3].

Так, В. Журавський дотримується думки про те, що державною політикою у галузі освіти є система дій, спрямованих на реалізацію мети освітньої сфери, що затверджена органами державної влади і схвалена громадською думкою та конкретизується у сукупності спеціальних освітніх державних і недержавних програм [8]. На наш погляд, дане визначення має своїм позитивом те, що акцентується увага саме на участі громадськості у визначенні сутності та змісту спеціальних освітніх державних і недержавних програм. Це дає підстави сподіватися, що затверджена державними органами «дорожня карта» розвитку освітньої галузі сучасної України відбуватиметься з максимальним урахуванням потреб самого вітчизняного суспільства та ментальних його особливостей.

Заслугує на увагу визначення державної політики у галузі освіти, сформульоване Є. В. Красняковим, де останню пропонується розуміти як складову частину (підсистему) загальнодержавної політики, що включає сукупність певної системи цілей, завдань, принципів, програм та основних напрямів діяльності органів управління освітою, спрямованих на організацію науково-методичного та впроваджувального супроводу стратегій розвитку системи освіти [9, с. 7]. Надзвичайно слушною є думка автора про те, що державна політика у галузі освіти є складовою підсистемою загальнодержавної політики. Таким чином, увага переноситься саме на діалектичний взаємозв'язок між усіма складовими державної політики, що, логічно, передбачає розуміння того, що дисфункція будь-якої із підсистем останньої (наприклад, державної політики у галузі освіти), автоматично призводитиме до дисфункції такої системи як загальнодержавна політика в цілому. Таким чином, виходячи із базових законів теорії систем, необхідно не лише чітко розуміти елементний склад такої підсистеми,

як державна політика у галузі освіти, але й забезпечувати нормальний взаємозв'язок між такими компонентами.

Теоретико-правовий аналіз зазначених вище наукових позицій стосовно розуміння сутності державної політики у галузі освіти дозволяє зробити висновок про те, що наразі концептуального підходу до усвідомлення її змісту, сутнісних ознак, елементного складу, формату взаємозв'язків між складовими елементами та чітко окресленого кола суб'єктів здійснення такого роду політики немає. Крім того, відсутня єдність думок у наукових колах стосовно того, чи є такі поняття, як освітня політика та державна політика, у галузі освіти тотожними.

Така термінологічна невизначеність свідчить, насамперед, про дискусійний характер досліджуваної проблематики. Крім того, нормативне закріплення такої правової категорії, як державна політика у галузі освіти в умовах, коли Україна стрімко крокує шляхом євроінтеграції, актуалізується як ніколи через те, що саме доктринальне бачення її сутності визначатиме генеральні напрями, механізми та процедури удосконалення освіти в Україні та формування новітнього вітчизняного суспільства.

Враховуючи зазначене вище, пропонуємо в подальшому виходити із розуміння державної політики у галузі освіти як структурного елемента загальнодержавної політики, який представляє собою складну систему взаємопов'язаних між собою компонентів (принципів, суб'єктів, правовідносин тощо), завданням функціонування якої є інтеграція України у світовий освітній простір через постійне вдосконалення національної системи освіти, пошук ефективних шляхів підвищення якості освітніх послуг, апробацію та впровадження інноваційних педагогічних систем, реальне забезпечення рівного доступу всіх її громадян до якісної освіти, можливості та свободу вибору в освіті, модернізацію змісту освіти і організацію її адекватно світовим тенденціям і вимогам ринку праці, забезпечення безперервності освіти та навчання протягом усього життя, розвиток державно-громадської моделі управління [2, с. 7].

Україна взяла курс на розвиток вітчизняної освіти, головним завданням якої є формування суспільного мислення, орієнтованого на стале майбутнє, одним із пріоритетів державної політики. Держава об'єктивно має бути зацікавлена у неухильному розвитку сфери освіти, адже тут існує прямопропорційний зв'язок із реалізацією прав і свобод людини і громадянина, успішним розвитком вітчизняної економіки, добробутом населення держави, а також станом державної національної безпеки в цілому.

Враховуючи це, можна стверджувати, що сфера освіти справедливо може розглядатися як об'єкт правового регулювання не лише в контексті реалізації конституційного права на освіту та інших прав та свобод людини і громадянина, але й через призму економіки, від реального стану якої залежить майбутнє України тощо.

На сьогоднішній день наша держава пріоритетність галузі освіти об'єктивує через:

- нормативну складову державної політики у сфері освіти, тобто створення розгалуженої нормативно-правової бази, а також формування самостійної галузі законодавства у сфері освіти;

- фінансово-економічну складову державної політики у сфері освіти, тобто фінансування сфери освіти, тобто створення сприятливих передумов для розвитку вітчизняної освіти;

- організаційно-управлінську складову державної політики у сфері освіти, тобто формування оптимальної структури організації та управління освітнім простором;

- кадрову складову державної політики у сфері освіти, тобто підготовку науково-педагогічних кадрів для сфери освіти;

- академічну складову державної політики у сфері освіти, тобто зміцнення взаємозв'язків між освітою і наукою;

- міжнародну складову державної політики у сфері освіти, тобто розвиток міжнародної взаємодії та академічної мобільності тощо [10].

Базовим державним документом, яким визначено пріоритет освіти у загальнодержавній політиці, стратегію та генеральні

напрями її розвитку є Національна доктрина розвитку освіти, затверджена Указом Президента України від 17.04.2002 р.- № 347/2002 [2]. Даним документом визначаються цілі виховання, шляхи їх досягнення через державну політику у галузі освіти, очікувані результати розвитку системи освіти.

Крім того, необхідність кардинальних змін, спрямованих на підвищення якості і конкурентоспроможності освіти, вирішення стратегічних завдань, що стоять перед національною системою освіти в нових економічних і соціокультурних умовах, інтеграція її в європейський і світовий освітній простір, зумовили необхідність розробки Національної стратегії розвитку освіти. Вона визначає основні напрями, пріоритети, завдання і механізми реалізації державної політики в галузі освіти, кадрову і соціальну політику і складає основу для внесення змін і доповнень до чинного законодавства України, управління і фінансування, структури та змісту системи освіти на період до 2021 року [1].

Дискусія стосовно політики держави у галузі освіти виглядатиме, на наше переконання, непрофесійною поза проблематикою визначення принципів, у відповідності до яких держава повинна діяти під час формування та реалізації своєї освітньої політики, у тому числі й здійснюючи нормативну регламентацію галузі освіти.

У цьому ключі на гору виноситься питання визначення базових принципів, вихідних положень, у відповідності до яких повинна здійснюватися державна політика у галузі освіти. Аналіз нині чинних нормативно-правових документів нашої держави дозволяє сформулювати таку систему принципів здійснення державної політики у галузі освіти, а саме:

- гуманістичний характер освіти, пріоритет загальнолюдських цінностей, життя та здоров'я людини, вільного розвитку особистості; виховання почуття гідності бути громадянином України, працелюбства, поваги до прав та свобод людини й громадянина, а також стійкого бажання їх дотримуватися, любові до оточуючого середовища, Батьківщини, родини. У відповідності

до даного принципу повинні визначатися межі, якими визначається зміст освіти, формуються методи здійснення освітнього процесу, найважливіші базові положення освітньої політики тощо;

- *єдність* національного культурного та освітнього простору: захист та розвиток системи освіти національних та регіональних культурних традицій та особливостей в умовах багатонаціонального етносу України;

- *загальнодоступність* освіти, адаптивність системи освіти до рівнів та особливостей розвитку та підготовки здобувачів освіти, вихованців тощо. Даний принцип є гарантією реалізації конституційного права кожного громадянина нашої держави на освіту, коли незалежно від статі, віку, національної приналежності, віросповідання, місця проживання, економічного цензу, всі мають вільний доступ отримати освіту у встановлених законом межах.

У низці випадків для забезпечення загальнодоступності освіти необхідно адаптувати систему освіти до особливостей розвитку та підготовки здобувача освіти або вихованця. Крім того, адаптивність системи освіти до особливостей розвитку та підготовки здобувачів освіти та вихованців може об'єктивуватися у створенні закладів освіти, які реалізують освітні програми підвищеної складності:

- *світський* характер освіти у закладах освіти різних форм власності. Даний принцип є прямим продовженням конституційного положення про те, що Україна є світською державою, а тому жодна релігія або віросповідання не можуть визнаватися державними або обов'язковими. Але такий підхід зовсім не означає, що існує певне «табу» на релігійну освіту. Зовсім ні. Конституцією України також гарантується право на отримання кожним громадянином релігійної освіти за власним вибором індивідуально або спільно з іншими;

- *свобода* та плюралізм в освіті. Даний принцип знайшов чітке відображення у Законі України «Про вищу освіту» [11], де закріплено, що автономність та самостійність вищих навчальних закладів об'єктивується через надання студентам,

науково-педагогічним працівникам певних академічних свобод. Дійсно, надання академічних свобод має на меті створення оптимальних умов для наукової та педагогічної творчості, пошуку істини, її вільного викладу та розповсюдження. Звичайно, цілі освітньої діяльності, апрорі не можуть досягатися в умовах відсутності свободи вибору світоглядної, моральної та ідеологічної складових освіти, свободи у виборі методів та методик навчання, свободи навчально-наукової та педагогічної діяльності, вільного пошуку, аналізу, викладу та розповсюдження інформації. Проте не слід забувати про те, що академічні свободи тягнуть за собою й академічну відповідальність;

- *демократичний* державно-правовий характер управління освітою: автономність закладів освіти України. В даному випадку сутність принципу зводиться до того, що демократизм управління освітою передбачає виборність органів управління. Це означає активізацію участі суспільства у здійсненні управлінської діяльності через своє представництво в державних органах управління освітою.

Резюмуючи зазначене вище, слід сказати, що Україна, узявши курс на інтеграцію в єдиний Європейський освітній простір, автоматично взяла на себе зобов'язання на перетворення вітчизняної освіти на найбільш конкурентноспроможний і розвинутий освітній простір у світі. Це стає можливим за умови, насамперед, формування науково обґрунтованого концептуального підходу до усвідомлення змісту, сутнісних ознак, елементного складу, формату взаємозв'язків між складовими елементами та чітко окресленого кола суб'єктів здійснення державної політики у галузі освіти; чіткої нормативної регламентації такої правової категорії як державна політика у галузі освіти; усунення термінологічних на шарувань та невизначеностей у зазначеній сфері тощо.

Крім того, пропонуємо звернути особливу увагу наукового товариства на формування загально визнаної та науково обґрунтованої системи принципів здійснення державної політики у галузі освіти, дотри-

манья яких гарантувало б реальну можливість на

реформування системи освіти на основі філософії «людиноцентризму» як стратегії національної освіти;

оновлення законодавчо-нормативної бази системи освіти, адекватної вимогам часу; модернізація структури, змісту й організації освіти на засадах компетентнісного підходу, переорієнтації змісту освіти на цілі сталого розвитку;

створення і забезпечення можливостей для реалізації різноманітних освітніх моделей, навчальних закладів різних типів і форм власності, різноманітних форм та засобів отримання освіти;

побудова ефективної системи національного виховання, розвитку і соціалізації дітей та молоді;

забезпечення доступності та неперервності освіти впродовж життя; формування здоров'я навколишнього середовища, екологізації освіти, валеологічної культури учасників навчально-виховного процесу;

розвиток наукової та інноваційної діяльності в освіті, підвищення якості освіти на інноваційній основі;

інформатизація освіти, удосконалення бібліотечного та інформаційно-ресурсного забезпечення освіти і науки;

забезпечення національного моніторингу системи освіти; підвищення соціального статусу педагогів; створення сучасної матеріально-технічної бази системи освіти [1].

Глибинне розуміння сутності досліджуваної проблематики зумовлює та актуалізує необхідність проведення подальших наукових досліджень у сфері здійснення державної політики у галузі освіти на різних рівнях її реалізації. Проте ми, прагнучи зробити власний внесок у вирішення даної наукової проблематики, пропонуємо у подальшому виходити із розуміння державної політики у галузі освіти як структурного елементу загальнодержавної політики, який представляє собою складну систему взаємопов'язаних між собою компонентів (принципів, суб'єктів, правовідносин тощо), завданням функціонування якої є інтеграція України у світовий освітній про-

стір через постійне вдосконалення національної системи освіти, пошук ефективних шляхів підвищення якості освітніх послуг, апробацію та впровадження інноваційних педагогічних систем, реальне забезпечення рівного доступу всіх її громадян до якісної освіти, можливості та свободу вибору в освіті, модернізацію змісту освіти і організацію її адекватно світовим тенденціям і вимогам ринку праці, забезпечення безперервності освіти та навчання протягом усього життя, розвиток державно-громадської моделі управління [2, с. 7].

Література

1. Указ Президента України «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» від 25 червня 2013 року № 344/2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>

2. Указ Президента України «Про Національну доктрину розвитку освіти» від 17.04.2002 р. № 347/2002. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>

3. Клепко С.Ф. Філософія освіти в європейському контексті / С. Ф. Клепко. – Полтава: ПОІППЩ, 2006. – 328.

4. Куклин В. Ж., Беяков С. А. Системные аспекты образовательной политики и управления образованием / В. Ж. Куклин, С. А. Беяков // Унив.упр. – 2007. - № 326. – С.14.

5. Корсак К. Освіта, суспільство, людина в ХХІ столітті: інтегрально-філософський аналіз : монографія / К. Корсак. – К.: Ніжин : Вид-во НДПУ ім. М .Гоголя, 2004. – 224 с.

6. Адамский А.И. Становление образовательной деятельности / А.И.Адамский // Доклад на VIII Всеукраинской конференции «Педагогика развития» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.cjs.ru>

7. Налетова И.В. Образовательная политика в области образования / И.В.Налетова . - [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.tsu.tmb.ru>

8. Журавський В.С. Вища освіта як фактор державотворення і культури в

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано поняття та загальні засади, вихідні положення здійснення державної політики України у галузі освіти через призму євроінтеграційних процесів, у епіцентрі яких наразі знаходиться наша держава. Автор акцентує увагу на тому, що наразі відсутній у науковому середовищі теоретиків та практиків у галузі права концептуальний підхід до усвідомлення змісту, сутнісних ознак, елементного складу, формату взаємозв'язків між складовими елементами та чітко окресленого кола суб'єктів здійснення державної політики у галузі освіти. Запропоновано авторське визначення державної політики у галузі освіти, а також окреслено систему принципів здійснення такого роду діяльності.

Ключові слова: державна політика у галузі освіти, освітня реформа, єдиний світовий освітній простір, законодавство у галузі освіти, принципи державної політики у галуззі освіти.

SUMMARY

The article analyzes the concepts and general principles, the initial provisions for the implementation of the state policy of Ukraine in the field of education through the prism of the European integration processes, in the epicenter of which our state is now located. The author draws attention to the fact that now there is no conceptual approach to understanding the content, essential features, elemental composition, the format of the interrelations between the constituent elements and the clearly delineated circle of subjects of the state policy in the field of education in the scientific community of both theoreticians and practitioners in the field of law. The author's definition of state policy in the field of education is proposed, and a system of principles for the implementation of this type of activity is outlined.

Key words: state policy in the field of education, educational reform, a unified world educational space, education legislation, principles of state policy in the education sector.

Україні / В.С. Журавський . – К.: Ін Юре, 2003. – 416.

9. Красняков Є. В. Державна політика в галузі освіти в Україні: теоретико-історичний аспект. Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата наук з державного управління за спеціальністю 25.00.01 – теорія та історія державного управління. – Національна академія державного управління при Президентові України, Київ, 2012. – 22 с.

10. Козырин А.Н. Государственная политика Российской Федерации в области образования: понятие и законодательные принципы / А.Н. Козырин. // «Гражданин и право». - N 11, 2010. - [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://base.garant.ru/55063062/>

11. Законі України «Про вищу освіту» від 28.12.2014. - [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

ОХОРОНА ЛІСОВОГО ФОНДУ ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

НЕБРАТ Олена Олександрівна - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного права і процесу факультету № 3 ХНУВС

ЯЦЕНКО Валентина Петрівна - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного права і процесу факультету № 3 ХНУВС

УДК 351.765

В статті розглянуто сучасний стан механізму адміністративно-правового регулювання охорони лісового фонду в Україні. Сформульовані основні фактори, що впливають на цю діяльність. Визначені види і правові положення суб'єктів вказаної сфери. Визначені основні напрями удосконалення нормативно-правових актів по здійсненню контролю в сфері ведення лісового господарства.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, лісовий фонд, лісна охорона, система природоохоронних органів

Постановка проблеми

Стан екологічної ситуації в Україні на сьогоднішній день можна без перебільшення визначити як кризовий. Безперечно, він формувався протягом тривалого періоду, проте останні роки через нехтування об'єктивними законами розвитку і відтворення природно-ресурсного комплексу становище значно загострилося. Збільшення сировинно-видобувних масштабів, недосконалість правового регулювання даної сфери, відсутність належного контролю з боку держави, непоодинокі випадки уникнення відповідальності та низький рівень екологічної свідомості громадян призвели до глобальних проблем практично у будь-якій сфері використання природних ресурсів. Одним із напрямків, що потребує детального вивчення та врегулювання, є проблеми, пов'язані з охороною лісового фонду України.

Стан дослідження

Слід відзначити, що врегулюванням проблеми в цьому напрямку в тій чи іншій мірі займався ряд вчених декількох галузей права (адміністративного права, екологічного, лісового), таких як: В.Б. Авер'янов, О. М. Бандурка, В.І. Андрейцева, І.В. Грищенко, П.О. Гвоздик, Р. А. Калужний, В.А. Зуєва, В.І. Курило, М.В. Краснов, К.А. Рябець, Т.С. Кичилук, О.М. Музичук, Ю.С. Шемшученко, О.В. Головкін, Б.В. Кіндюк, О.В. Кобець, А.А. Матвієць, О.М. Шумило, В.І. Бабенко, Н.Р. Кобецька, В.П. Непийвода та ін.

Метою статті є дослідження сучасного стану охорони лісових масивів в Україні, що передбачає визначення основних чинників, які впливають на функціонування та діяльності уповноважених органів у даній сфері, аналіз її змісту та визначення можливих шляхів удосконалення діяльності спрямованої на удосконалення адміністративно-правового регулювання охорони лісового фонду у державі.

Виклад основного матеріалу

Відповідно до положень чинного законодавства охорона навколишнього природного середовища, раціональне використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини – невід'ємна умова сталого економічного та соціального розвитку України [1,2].

Насамперед аналіз даного змісту адміністративно-правового регулювання охорони лісового фонду доцільно розпочати, насамперед, з ряду термінологічних визначень. У контексті такого підходу практичне значення, перш за все, – тлумачення поняття «природні ресурси». Слід зауважити, що ні Конституція України, ні інші нормативно-правові акти не дають загального визначення даного поняття. Разом з тим Лісовий кодекс України (ЛКУ) з урахуванням галузевої спрямованості у ст. 6 визначає лісові ресурси як деревину, технічну і лікарську сировину, кормові, харчові та інші продукти лісу, що використовуються для задоволення потреб населення і виробництва. При цьому під лісом розуміють тип природних комплексів (екосистема), у якому поєднуються переважно деревна та чагарникова рослинність з відповідними ґрунтами, трав'яною рослинністю, тваринним світом, мікроорганізмами та іншими природними компонентами, що взаємопов'язані у своєму розвитку, впливають один на одного і на навколишнє природне середовище [3].

Ліси України за своїм призначенням та місцерозташуванням виконують переважно водоохоронні, захисні, санітарно-гігієнічні, оздоровчі, рекреаційні, естетичні, виховні, інші функції та є джерелом для задоволення потреб суспільства в лісових ресурсах. Усі ліси на території України, незалежно від того, на землях яких категорій за основним цільовим призначенням вони зростають, та незалежно від права власності на них, становлять лісовий фонд України і перебувають під охороною держави. До складу лісового фонду України законодавець відносить також і лісові ділянки – ділянки з визначеними межами, виділена відповідно до цього Кодексу для ведення лісового господарства та використання лісових ресурсів без вилучення її у землекористувача або власника землі. Крім того, частиною лісового фонду є захисні насадження лінійного типу, площею не менше 0,1 гектара [3].

Постійно говорячи про лісовий фонд як про національне багатство держави, що реалізує широкий ряд функцій на практиці спостерігається постійне порушення чинного законодавства, бездумне та нерациональ-

не використання природних ресурсів людиною. Серед правопорушень, які найчастіше спостерігаються в даній сфері, доцільно виділити, в першу чергу, наступні:

- здійснення незаконного вирубування дерев і чагарників, полезахисних лісосмуг;

- засмічення лісів побутовими та промисловими відходами; порушення пожежної безпеки;

- розкорчовування лісових ділянок і використання їх не за призначенням, у тому числі для спорудження жилих будинків, виробничих та інших будівель і споруд без належного дозволу;

- заготівля лісових ресурсів способами, що негативно впливають на стан і відтворення лісів;

- невиконання приписів державної лісової охорони та органів виконавчої влади, які здійснюють державний контроль за додержанням законодавства у сфері охорони, захисту, використання та відтворення лісів;

- невнесення плати за використання лісових ресурсів у встановлені строки; знищенні та пошкодженні відмежувальних знаків у лісах.

При цьому непоодинокими на сьогоднішній день є правопорушення, що вчиняються і самими суб'єктами охорони лісових фондів стосовно порушення вимог щодо охорони та використання лісів. Зокрема, порушується система обліку деревини, умисно неправильно визначаються ділянки санітарної порубки лісу, якість деревини та ін. Як наслідок, масштаби правопорушень у даній сфері є вражаючими. Насамперед, мова йде про неконтрольоване вирубування лісів, яке досягло критичного рівня. І це не зважаючи на те, що законодавець передбачив можливість притягнення особи до дисциплінарної, адміністративної, цивільно-правової чи кримінальної відповідальності одночасно зобов'язав підприємства, установи, організації і громадян відшкодовувати шкоду, заподіяну ними лісу внаслідок порушення лісового законодавства, у розмірах і порядку, визначених законодавством України.

Ситуація, яка виникла у сфері охорони лісового фонду, спричинена рядом чинників, насамперед: неусвідомлення масштабів проблеми; відсутність належного контролю

за кількісним та якісним складом деревини, яка вирубується; непрозорість процедур у лісовій галузі, вирубування здорового лісу як проведення «санітарних рубок» під виглядом видалення хворого лісу; неузгодженість діяльності контролюючих органів; зловживання на рівні лісгоспів та навіть об'єктів природно-заповідного фонду, які зобов'язані зберігати природні цінності відповідної заповідної території; а також неправильне трактування та застосування законодавства. Ще одним фактором, що сприяє сталим порушенням у даній сфері, є не лише незначна практика притягнення до відповідальності, а й наявність досить м'яких санкцій як у кримінальній площині так і у сфері адміністративного законодавства [4].

Зокрема, за даними Державної служби статистики за 2015 рік у сфері охорони природи, використання природних ресурсів, охорони культурної спадщини загалом розглянуто 65425 справ по яких було винесено рішення. При цьому 1363 – порушення порядку використання лісового фонду, заготівлі і вивезення деревини та живиці; 375 – використання земель лісового фонду; 4148 – незаконна порубка, пошкодження та знищення лісових культур та молодняка; 265 – знищення або пошкодження полезахисних лісових смуг та захисних лісових насаджень; 869 – засмічення лісів відходами; 3251 – порушення вимог пожежної безпеки в лісах; 458 – здійснення лісових користувань не у відповідності з метою або вимогами, передбаченими в лісорубному квитку (ордері) або лісовому квитку[5].

Варто звернути увагу і на інформацію, розміщену на сайті Державного агентства лісових ресурсів. Відтак, за 9 місяців 2016 року державною лісовою охороною до правоохоронних та судових органів передано 1491 справу на заподіяну шкоду 86,4 млн. грн. Судами розглянуто 82 справи на суму 2 млн. грн., присуджено до сплати 1,3 млн. грн. по 71 справі. Державною виконавчою службою стягнуто з лісопорушників 209 тис. грн. по 11 справах [6]. На жаль, різниця між завданими збитками та компенсованими є вражаючою. Крім того, зважаючи на постійні скарги про порушення законо-

давства у сфері охорони лісових фондів та масштаби завданих збитків така кількість випадків притягнення до адміністративної відповідальності є мізерною. Такий стан речей свідчить про неналежну співпрацю між суб'єктами здійснення контролю за діяльністю у сфері використання лісового фонду.

Безперечно, створення та функціонування будь-якого об'єкта природних ресурсів органічно взаємопов'язане з діяльністю як окремої особи (посадової особи, члена громадського об'єднання), так і їх системних утворень, організацій (управлінь екології та природних ресурсів, науково-дослідних інститутів). Охорона лісового фонду здійснюється шляхом правового забезпечення діяльності суб'єктів, яка визначає систему та функції контролюючих органів у даній сфері.

На сьогоднішній день не існує принципових відмінностей у визначенні суб'єкта в сучасній юридичній літературі. В одних джерелах – це структурно окреслені спільноти людей з органами управління, що формуються ними, та керівним складом (на персональному рівні), наділеним управлінськими функціями, який здійснює управлінську діяльність [7, с.94], в інших – це джерело керуючого впливу, той, хто виконує функції керівництва і впливає на об'єкт з метою переведення його у новий стан, елемент (управляюча система) системи управління, що генерує процес її функціонування [8, с. 114].

Слід зазначити, що суб'єктний склад природоохоронних органів є досить широким. При цьому існує різноманітна їх класифікація. Наприклад, А.П. Гетьман проводить поділ даних органів на галузеві та міжгалузеві, наголошуючи, що вдосконалення адміністративно-правового статуту й компетенції суб'єктів міжгалузевого регулювання здійснюється за допомогою принципу, відповідно до якого реалізація урядових програм щодо забезпечення охорони навколишнього природного середовища та природокористування повинна здійснюватися за умови розмежування суб'єктів галузевого та міжгалузевого управління [9, с.121].

У свою чергу, О.Я Лазор поділяє природоохоронні органи на органи загальної та спеціальної компетенції. До перших він від-

носить Верховну Раду України, Президента України, Кабінет Міністрів України, органи місцевого самоврядування та їх виконавчі органи. Другу ж групу складають органи виконавчої влади з їх територіальними підрозділами на місцях, головним призначенням яких є реалізація державної політики та охорона навколишнього природного середовища на загальнодержавному і місцевому рівнях [10, с.16]. На нашу думку даний підхід до класифікації є більш вдалим. Однак, у будь-якому випадку кожний орган здійснює регулювання питання щодо охорони лісових фондів відповідно до визначеної компетенції та методами, які притаманні виключно йому. При цьому, дані органи здійснюють державне регулювання та управління у сфері лісових відносин шляхом: 1) формування та визначення основних напрямів державної політики у сфері лісових відносин; 2) визначення законом повноважень органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування; 3) установлення відповідно до закону порядку і правил у сфері охорони, захисту, використання та відтворення лісів; 4) здійснення державного контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів.

Проте незважаючи на досить значну чисельність суб'єктів управління у сфері охорони лісового фонду, різноманітність їх правових статусів, для всіх них характерні універсальні ознаки, через які проявляється їх суть:

1) вони виражають інтереси певної соціальної спільноти – народу, соціальної групи тощо;

2) вони є системно організованими, їм властиві риси соціальної системи, і перш за все – кореляція у структурі, функціях, діяльності;

3) вони мають властиві їм певні функції, але у всіх випадках виконують у тому чи іншому поєднанні управлінські функції – прогнозування, планування, організацію, регулювання, контроль;

4) їм властива власна юридично обґрунтована організація, включаючи особистісний і інституційний (структурний) компонент;

5) вони займають визначене місце у ієрархії державного апарату, приймають чітко визначені види рішень [11, с.96].

Разом з тим аналіз чинного законодавства дозволяє виокремити ряд суб'єктів, які безпосередньо здійснюють охорону лісових фондів в Україні. Так, законодавець визначає, що головним державним органом у системі центральних органів виконавчої влади з питань формування та забезпечення реалізації державної політики в галузі лісового та мисливського господарства є Міністерство аграрної політики та продовольства України, яке визначає пріоритетні напрямки, стратегію та механізми розвитку у цій сфері, а також видає нормативно-правові акти, що врегульовують питання лісового та мисливського господарства.

Центральним органом виконавчої влади у сфері лісового та мисливського господарства є Державне агентство лісових ресурсів (ДАЛР) України, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра аграрної політики та продовольства. Основним його завданням є реалізація державної політики у сфері лісового та мисливського господарства, а також внесення пропозицій щодо формування цієї політики. Агентство здійснює державне управління в галузі ведення лісового та мисливського господарства, є головним розпорядником бюджетних коштів, забезпечує виконання функцій державної лісової охорони, координує діяльність лісової охорони всіх постійних лісокористувачів та власників лісів, забезпечує здійснення наземно-авіаційної охорони лісів від пожеж, незаконних рубок, інших лісопорушень тощо [12].

На рівні областей повноваження щодо реалізації державної політики у сфері лісового та мисливського господарства мають територіальні органи ДАЛР України – обласні управління лісового та мисливського господарства, посадовці яких мають статус державних службовців.

Важливе місце в системі природоохоронних суб'єктів займає Державна лісова охорона, яка діє у складі Держлісагентства, обласних управлінь лісового та мисливського господарства підприємств, установ та організацій, що належать до сфери управління

Держлісагентства. Одним із основних її завдань є здійснення державного контролю за додержанням вимог лісового та мисливського законодавства; забезпечення охорони лісів від пожеж, незаконних рубок, шкідників і хвороб, пошкодження внаслідок антропогенного та іншого шкідливого впливу; запобігання злочинам і адміністративним правопорушенням у сфері лісового та мисливського господарства, а також використання лісових ресурсів і мисливських тварин.

Слід відзначити, що посадові особи держлісоохорони (а до них віднесено лісничих, начальників секторів з охорони та захисту лісу та інженерів різних категорій) наділені достатньо широким колом повноважень і мають право не лише безперешкодно проводити обстеження лісів, незалежно від форми їх власності, а й перевіряти громадян та юридичних осіб на наявність у них дозволів на використання, користування лісових ресурсів.

Зокрема, вони можуть здійснювати ряд заходів адміністративного примусу, таких як: можливість зупиняти та оглядати на території лісу транспортні засоби, знаряддя, добути деревину та інших продукти лісу; доставляти особу, що порушила лісове законодавство; вилучати дозволи на заняття певними видами діяльності, знаряддя вчинення правопорушення та добути деревину та інші продукти лісу, що були незаконно добуті. Крім того, зазначені особи наділені правом складати та розглядати протоколи про адміністративні правопорушення у сфері охорони, захисту та відтворення лісів. При цьому вони наділені правом застосовувати спеціальні засоби та зброю [13].

Слід зазначити, що відповідно до норм лісового законодавства передбачено можливість поділу видів лісової охорони. В основу такого поділу закладений критерій власності. Так, виділяють лісову охорону державних та комунальних лісгосподарських підприємств, державну охорону установ природно-заповідного лісового фонду та охорону власників лісів, які створюються фізичними особами-підприємцями та юридичними особами приватної форми власності [3]. Проте, визначаючи дані види лісової охорони, за-

конодавець чітко не закріплює їх правове положення.

Ще одним суб'єктом правовідносин у сфері охорони лісових фондів, на якого покладено повноваження по охороні, захисту та відтворення лісів, є Державна екологічна інспекція України. Серед її повноважень у даній сфері можна виділити здійснення контрольної діяльності за законності вирубки, ушкодження дерев і чагарників, знищення або ушкодження лісових культур; раціонального та невиснажливого використання лісових ресурсів; добування, здійснення побічного та супутнього спеціального лісокористування; використання полезахисних лісосмуг, водоохоронних і захисних лісових насаджень; заготовки деревини відповідно до затвердженого лісосічного фонду, в тому числі розрахункової лісосіки; виконання комплексу необхідних заходів захисту для забезпечення охорони лісів від пожеж, незаконних рубок, шкідників і хвороб, пошкодження внаслідок антропогенного та іншого шкідливого впливу, застосування пестицидів і агрохімікатів у лісовому господарстві й лісах; недопущення експлуатації нових і реконструйованих підприємств, цехів, агрегатів, транспортних шляхів, магістральних трубопроводів, комунальних і інших об'єктів, не забезпечених обладнанням, що запобігає шкідливому впливу на стан і відтворення лісів та ін.[14]

Також важливе місце в системі органів, що виконують природоохоронну функцію, належить громадським інспекторам з охорони довкілля, яких назначає та організує їх роботу Держекоінспекція України та її територіальні органи на місцях. Громадськими інспекторами можуть бути громадяни України, що досягли 18 років, мають досвід природоохоронної роботи та пройшли співбесіду в органах Держекоінспекції. До того ж додатковими умовами є наявність подання організації, що його рекомендує, або письмового клопотання державного інспектора з охорони навколишнього природного середовища та проходження співбесіди на знання природоохоронного законодавства.

Громадські інспектори здійснюють свої контролюючі функції щодо фізичних та юридичних осіб, незалежно від форми їх влас-

ності та працюють у тісній взаємодії з органами Держекоінспекції, які призначили їх і видали посвідчення громадського інспектора з охорони довкілля, іншими державними органами, які здійснюють контроль за охороною, раціональним використанням та відтворенням природних ресурсів, органами державної виконавчої влади та місцевого самоврядування. При цьому вони наділені правом брати участь у проведенні рейдів та перевірок, зупинки та огляду транспортних засобів та документів, що посвідчують право на зайняття певним видом діяльності, одержувати в установленому порядку інформацію про стан навколишнього природного середовища, джерела негативного впливу на нього та заходи, що вживаються для поліпшення екологічної ситуації. Крім того, мають право здійснювати доставлення правопорушника, складати акти перевірок та протоколи про адміністративне правопорушення при виявленні правопорушень у сфері природоохоронного законодавства [15].

У той же час, аналізуючи правовий стан усіх перелічених суб'єктів у природоохоронній сфері слід звернути увагу на їх постійну взаємодію з органами поліції та органами місцевої влади, завданням яких є охорона прав і свобод людини, а також інтересів суспільства, в тому числі й у сфері охорони лісових фондів

Висновки

На сьогоднішній день діяльність у сфері охорони лісових фондів України потребує змін в існуючій системі правового забезпечення. Аналіз чинних нормативно-правових актів, які регулюють відносини у сфері охорони лісів, свідчить, що для вирішення проблем, що виникають у даній сфері потрібно, насамперед, вдосконалення правової бази, зокрема внесення відповідних доповнень і змін у чинні закони, ухвалення ряду нових нормативно-правових документів, спрямованих на здійснення контрольно-наглядової діяльності уповноважених суб'єктів у даній сфері. Основними напрямками удосконалення вітчизняного законодавства, що регулює діяльність спрямовану на охорону лісового фонду, мають стати:

- перегляд та оновлення нормативно-правової бази шляхом суттєвих змін розміру санкції за порушення законодавства в даній сфері;

- перегляд на законодавчому рівні повноваження контролюючих суб'єктів у сфері охорони лісів на всіх рівнях шляхом оновлення правової бази, усунення суперечностей та колізій;

- врегулювання механізму роботи автоматизованого електронного обігу деревини;

- визначення та закріплення на законодавчому рівні статусу полежахисних лісоструг;

- переглянути порядок та механізм спеціального використання лісових ресурсів.

Література

1. Конституція України: закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

2. Про охорону навколишнього природного середовища: закон України від 25.06.1991 № 1264-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1264-12> (дата звернення: 9.11.2017)

3. Лісовий кодекс України: закон України від 21.01.1994 № 3852-VII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12> (дата звернення: 8.11.2017)

4. Кодекс України про адміністративні правопорушення. Відомості Верховної Ради УРСР. 1984. Додаток до № 52. Ст. 1122.

5. Статистичний бюлетень «Адміністративні правопорушення в Україні». URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/15/Arch_ap_bl.htm (дата звернення: 9.11.2017)

6. Охорона лісу від незаконних порубок. URL: http://dklg.kmu.gov.ua/forest/control/uk/publish/article?art_id=118945&cat_id=118944 (дата звернення: 10.11.2017)

7. Административное право Украины: Учебник. Под общей ред. С.В.Кивалова. Х.: Одиссей, 2004. 880 с.

8. Авер'янов В. Ще раз про зміст і співвідношення понять «державне управління» і «виконавча влада»: полемічні нотатки. Право України. 2004. №5. С. 113-116.

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто сучасний стан механізму адміністративно-правового регулювання охорони лісового фонду в Україні. Сформовано основні чинники, що впливають на дану діяльність. Визначено види та правовий стан суб'єктів у зазначеній сфері. Окреслено основні напрямки вдосконалення нормативно-правових актів щодо здійснення контролю у сфері ведення лісового господарства.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, лісовий фонд, лісова охорона, система природоохоронних органів

SUMMARY

The article deals with the current state of the mechanism of administrative and legal regulation of forest fund protection in Ukraine. The main factors influencing this activity are formed. The types and legal status of the entities in the specified sphere are determined. The main directions of the improvement of the normative and legal acts concerning the control in the field of forestry management are outlined.

Key words: administrative-legal regulation, forest fund, forest protection, system of nature protection bodies

9. Гетьман А.П. Організаційно-правовий механізм охорони навколишнього природного середовища. Проблеми законності: зб. наук. праць. Харків, 2014. Вип.125. С.119-128.

10. Лазор О.Я. Адміністративно-правові засади державного управління в сфері реалізації екологічної політики в Україні: автореф. дис. ... докт. наук з держ.упр.: спец.25.00.02./ О.Я. Лазор; Нац. акад. держ. упр. при Президенті України. К., 2004. 36с.

11. Глазунова Н.И. Государственное управление как система: Монография. М.: Изд-во Государственного университета управления. 2001. 373 с.

12. Положення про Державне агентство лісових ресурсів України: постанова України від 8.10. 2014 № 521 // База даних «Законодавство України» / Кабінету Міністрів України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/521-2014-%D0%BF>(дата звернення: 7.11.2017)

13. Про Державну екологічну інспекцію: постанова України від 13.04.10. 2011 № 454 // База даних «Законодавство України» / Кабінету Міністрів України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/454/2011>(дата звернення: 7.11.2017)

14. Положення про державну лісову охорону: постанова України від 16.09. 2009 № 976 // База даних «Законодавство України» / Кабінету Міністрів України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/976-2009-%D0%BF>(дата звернення: 9.11.2017)

15. Положення про громадських інспекторів з охорони довкілля: наказ України від 27.02.2002 № 88 // База даних «Законодавство України» / Мін. екології та природних ресурсів України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0276-02>(дата звернення: 8.11.2017)

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ

ПАВЛЮК Наталія Михайлівна - аспірант кафедри адміністративного та інформаційного права Навчально-наукового Інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка»

УДК 340:504

В статті проаналізовано адміністративно-правове забезпечення діяльності Національної поліції України о захисті права власності, пропонується власний підхід до визначення цього поняття. Адміністративно-правове забезпечення діяльності Національної поліції України о захисті права власності реалізується українським державством через формування ряду інституціональних і діяльних правових засобів, цільового впливу на суспільні відносини. С однієї сторони, воно створює правові умови закріплення, реалізації функціональних обов'язків, а з іншої - формує гарантії функціонування Національної поліції України як суб'єкта захисту права власності.

Ключові слова: адміністративно-правове забезпечення, адміністративно-правові гарантії, Національна поліція, захист права власності.

Вступ

В Україні потрібно створити умови для посилення протидії правопорушенням щодо володіння, користування та розпорядження майном та ефективну систему правоохоронних органів, здатних реалізувати це завдання. Створення нової ефективною системи правоохоронних органів як суб'єктів захисту права власності обумовлює потребу формування наукового підґрунтя цього процесу.

Постановка проблеми

Різноманіття наукових праць, присвячених дослідженню категорії «адміністративно-правове забезпечення», відсутність однозначного визначення поняття «забезпечувати» та консолідованого підходу у теоретико-правових дослідженнях, присвячених визначенню загальної юридичної категорії «правове забезпечення», зумовило потребу в дослідженні змісту поняття адміністративно-правового забезпечення діяльності Національної поліції України щодо захисту права власності. Становлення правової держави та формування громадянського суспільства в Україні потребує перетворення Національної поліції України на важливого суб'єкта протидії правопорушенням у сфері власності. Ґрунтовний аналіз адміністративно-правового забезпечення діяльності Національної поліції України щодо захисту права власності є важливим підґрунтям для удосконалення порядку функціонування цього суб'єкта публічної влади, реалізації ним закріплених у адміністративно-правових нормах способів протидії порушенням у цій сфері, відновлення порушених прав громадян.

Аналіз останніх досліджень

Питання адміністративно – правового забезпечення діяльності Національної поліції України щодо захисту права власності були предметом дослідження багатьох учених: Р. В. Ігонін, І. О. Ієрусалімова, Н. П. Бортник, О. М. Дручек, О. Ю. Тиліп-

ська. Ці дослідження лише частково стосуються поставленої проблеми та не присвячені комплексному аналізу адміністративно-правового забезпечення діяльності Національної поліції України щодо захисту права власності.

Метою статті є проведення комплексного аналізу адміністративно-правового забезпечення діяльності Національної поліції України щодо захисту права власності.

Виклад основного матеріалу

У вітчизняних тлумачних словниках поняття «забезпечувати» визначають як задовольняти кого-, що-небудь у якихось потребах; створювати надійні умови для здійснення чого-небудь; гарантувати щось; захищати, охороняти кого-, що-небудь від небезпеки [1, с. 18]. На цій подекуди неоднозначній теоретичній основі розвинулися дослідження змісту категорії адміністративно-правового забезпечення. Вітчизняні автори пропонують його визначати як безперервну діяльність суб'єктів права у сфері державного управління зі створення правових умов закріплення, реалізації, гарантування, охорони та захисту прав і свобод осіб та їх груп [2, с.17-21].

Окремі вчені стверджують, що це повнота регулювання з допомогою норм адміністративного права суспільних відносин, що виникають у процесі та для їхньої реалізації, а також надання з допомогою цих норм відповідних гарантій, які разом з іншими правовими та неправовими гарантіями створюють стійку систему можливостей користуватися правовими цінностями в державі [3, с. 91]. Категорія адміністративно-правового забезпечення стосується не лише суб'єктивних прав громадян, іноземців, осіб без громадянства, але й окреслює правові можливості суб'єктів публічного управління.

Адміністративно-правове забезпечення діяльності суб'єктів публічного управління завжди пов'язано з реалізацією управлінської, виконавчо-розпорядчої діяльності суб'єктів владних повноважень у сфері створення необхідних умов для реалізації функцій публічного управління [4, с.345]. Зважа-

ючи на наявні наукові підходи до категорій «забезпечення» «правове забезпечення» та «адміністративно-правове забезпечення», слід визначити адміністративно-правове забезпечення діяльності Національної поліції України щодо захисту права власності як цілеспрямований адміністративно-правовий вплив на суспільні відносини щодо протидії правопорушенням у сфері власності та відновлення порушених прав власників, учасником яких є Національна поліція України, що реалізується українською державою через формування правових умов закріплення, реалізації функціональних обов'язків та гарантії функціонування цього суб'єкта захисту права власності.

Для більш чіткої деталізації адміністративно-правового забезпечення діяльності Національної поліції України щодо захисту права власності доцільно схарактеризувати його через низку структурних елементів, що відображають його зміст.

Доволі вдалою слід визнати спробу охарактеризувати адміністративно-правове забезпечення через єдність нормативної, інституційної, функціональної та гарантійної складової [5, с.124-128]. Адміністративно-правове забезпечення діяльності Національної поліції України щодо захисту права власності реалізується українською державою через формування низки інституційних та діяльнісних правових засобів цілеспрямованого впливу на суспільні відносини. З одного боку, вона створює правові умови закріплення, реалізації функціональних обов'язків, а з іншого – формує гарантії функціонування Національної поліції України як суб'єкта захисту права власності.

Доцільно об'єднати інституційну та функціональну складову адміністративно-правового забезпечення діяльності Національної поліції України щодо захисту права власності в один елемент, що може бути представлений як створення умов для практичного функціонування цього суб'єкта в окресленій сфері.

Держава створює умови для правомірної і неухильної реалізації повноважень Національної поліції України як суб'єкта захисту права власності. Тому цей елемент відображає діяльність системи інституцій, які

наділені повноваженнями щодо належного правового регулювання діяльності Національної поліції України як суб'єкта захисту права власності, цілеспрямовану державну політику щодо врахування потреб суспільства та створення системи її підрозділів, формування стратегії розвитку практичного упорядкування управлінських відносин цього органу з урахуванням моніторингу суспільної думки, системного аналізу змін та тенденцій у правоохоронній сфері, координацію компетенційних взаємозв'язків, збалансування функціональних обов'язків цього правоохоронного органу з обов'язками інших суб'єктів захисту права власності в Україні, налагодження координаційних зав'язків між цими суб'єктами.

Формування умов для правомірної і неухильної реалізації повноважень Національної поліції України як суб'єкта захисту права власності пов'язано з прийняттям низки вітчизняних нормативно-правових актів. Зокрема, серед них Розпорядження Кабінету Міністрів України від 22 жовтня 2014 року, яким схвалено Концепцію першочергових заходів з реформування системи Міністерства внутрішніх справ та Стратегію розвитку органів внутрішніх справ, План заходів з виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України та Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» у 2015 році, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 04 березня 2015 р. № 213-р.

Важливу роль щодо цього відіграла Верховна Рада України, яка 02 липня 2015 року прийняла Закону України «Про Національну поліцію» № 580-VIII [6], та тим самим створила правові умови для функціонування Національної поліції України та її структурних підрозділів.

Важливою складовою частиною адміністративно-правового забезпечення діяльності Національної поліції України щодо захисту права власності є адміністративно-правове гарантування функціонування цього органу публічної влади в окресленій сфері.

Адміністративно-правове гарантування функціонування Національної поліції України як суб'єкта захисту права власності по-

лягає у створенні стабільної основи функціонування цієї державної інституції.

Тобто держава встановлює матеріальні, організаційні, процесуальні юридичні основи для виконання Національною поліцією України своїх повноважень у сфері захисту права власності.

Гарантуючи правомірну і неухильну реалізацію повноважень Національної поліції України як суб'єкта захисту права власності, вона формує нормативне забезпечення його функціонування, за допомогою елементів системи адміністративного права та впроваджує і підтримує задекларовану у нормативно-правових актах систему практичного втілення функціональних обов'язків цього суб'єкта публічної влади через сформовані організаційно-правові та процедурні гарантії.

Створюючи адміністративну нормативно-правову основу функціонування Національної поліції України щодо захисту права власності, держава реалізує свій владний вплив у сфері правоохорони, гарантує належне функціонування цього органу публічної влади в окресленій сфері, створює нормативно-правову основу для реалізації публічно-правових управлінських відносин у сфері власності, учасником яких є Національна поліція України, оптимізує її правоохоронну практику щодо попередження, припинення правопорушень у сфері власності, протидії негативним чинникам, що мають вплив на захищеність прав громадян володіти, користуватися та розпоряджатися своїм майном.

Адміністративні нормативно-правові гарантії визначають: а) завдання, функції, принципи, сферу функціонування органів Національної поліції України як суб'єкта захисту права власності; б) правові засади діяльності цього суб'єкта публічної влади у сфері захисту права власності; в) заходи стимулювання та юридичної відповідальності поліцейських.

Важливо, щоби ці адміністративні нормативно-правові гарантії дозволяли добровільно або в примусовому порядку забезпечувати правомірну і неухильну реалізацію повноважень Національної поліції України як суб'єкта захисту права власності. Ефек-

тивність адміністративних нормативно-правових гарантій визначається реальним впливом на свідомість та поведінку людей, неухильністю реалізації повноважень Національної поліції України як суб'єкта захисту права власності.

Організаційно-правові гарантії стосуються формування та підтримки державою організаційно-функціональних характеристик діяльності Національної поліції України як суб'єкта захисту права власності.

Ці гарантії характеризують сферу упорядкування публічно-правової, правоохоронної діяльності у сфері власності, створення цілісної, ієрархічної системи органів Національної поліції України, відображають практичний аспект службової підготовки поліцейських і працівників Національної поліції України щодо захисту права власності, їхнього матеріального забезпечення, впорядкування правоохоронних відносин у цій сфері.

Такі організаційно-правові гарантії були закладені Обласною цільовою комплексною Програмою профілактики та протидії злочинності у Львівській області «Безпечна Львівщина», затвердженою рішенням Львівської обласної ради від 01 березня 2016 року № 105 [7]. Відповідно до цієї програми органами місцевого самоврядування сформовано організаційні передумови функціонування Львівського оперативного Центру Миттєвого Адміністрування Нарядів міліції (ЛОЦМАН).

Створення Львівського оперативного центру миттєвого адміністрування нарядів міліції (ЛОЦМАН) започатковано у 2014 році та відбулося на основі польського досвіду у цій сфері. Воно спрямоване на вдосконалення процесу організації управління органами внутрішніх.

Встановлені адміністративними нормами юрисдикційні процедури, процедури реалізації контрольних повноважень підрозділами Національної поліції України; процедури внутрішнього розгляду скарг; визначений порядок реалізації відповідальності посадових осіб; процесуальні строки теж становлять специфічні гарантії. Як слушно стверджує О.В. Пабат, перелічені гарантії становлять окрему самостійну гарантію –

наявність достатньої адміністративної процедури [8, с. 173].

Висновки

З огляду на вищенаведене, адміністративно-правове забезпечення діяльності Національної поліції України щодо захисту права власності є важливим підґрунтям для функціонування цього суб'єкта публічної влади, реалізації закріплених у адміністративно-правових нормах способів протидії порушенням у цій сфері, відновлення порушених прав громадян щодо володіння, користування та розпорядження майном та відображає прямий вплив на це наявних у державі умов реалізації функціональних обов'язків цього суб'єкта захисту права власності та комплексу взаємопов'язаних та взаємообумовлених гарантій його функціонування. Удосконалення адміністративно-правового забезпечення діяльності Національної поліції України щодо захисту права власності можливе лише за умови перегляду інституційних та діяльнісних правових засобів цілеспрямованого впливу Національної поліції України на суспільні відносини у сфері власності, розширення функціональних можливостей цього суб'єкта захисту прав громадян у сфері власності, організаційно-правових та процедурних гарантій, кадрового ресурсу цього органу.

Література

1. Словник української мови: в 11 т. / [ред. кол. Білодід І.К та ін.] – К.: Наук. думка, 1970. – 1980. – Том 3. – 1973. – 747 с.
2. Надьон О. В. Адміністративно-правове забезпечення фінансової безпеки банків: поняття та необхідні ознаки // Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2016 – Серія ПРАВО. Випуск 39. Том 2, С. 17-21.
3. Ієрусалімова І. О. Адміністративно-правове забезпечення прав і свобод людини та громадянина : [навч. посіб.] / Ієрусалімова І. О., Ієрусалімов І. О., Павлик П. М., Удовенко Ж. В. – К. : Знання, 2007. – 223 с.
4. Приймаченко Д. В., Ігонін Р. В. Функції адміністративно-правового забезпечення функціонування системи судів загальної юрисдикції / Д. В. Приймаченко, Р. В. Ігонін

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано адміністративно-правове забезпечення діяльності Національної поліції України щодо захисту права власності, запропонований власний підхід до визначення цього поняття. Адміністративно-правове забезпечення діяльності Національної поліції України щодо захисту права власності реалізується українською державою через формування низки інституційних та діяльнісних правових засобів цілеспрямованого впливу на суспільні відносини. З одного боку, воно створює правові умови закріплення, реалізації функціональних обов'язків, а з іншого – формує гарантії функціонування Національної поліції України як суб'єкта захисту права власності.

Ключові слова: адміністративно-правове забезпечення, адміністративно-правові гарантії, Національна поліція, захист права власності.

SUMMARY

The article analyzes the administrative and legal support of the activities of the Ukrainian National Police regarding the protection of the property rights, own approach to the definition of this concept is suggested. The administrative and legal support of the activities of the National Police of Ukraine concerning the property rights protection is to be executed by the Ukrainian state through the formation of a number of institutional and operational legal means of purposeful influence on social relations. On the one hand, it creates legal conditions for consolidation, implementation of functional duties, and, on the other hand, it forms the guarantees for the Ukrainian National Police functioning as a subject of protection of property rights.

Key words: administrative and legal support, administrative and legal guarantees, National Police, protection of property rights.

// Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»: зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.), В. М. Дрьомін (заст. голов. ред.), Ю. П. Аленін [та ін.] ; відпов. за вип. В. М. Дрьомін ; МОН України, НУ ОЮА. – Одеса : Юрид. л-ра, 2012. – Т. 11. – С. 344-354.

5. Тиліпська О. Ю. Поняття і зміст адміністративно-правового забезпечення права на мирні зібрання в Україні / О. Ю. Тиліпська // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. – 2016. – Вип. 3. – С. 124-128. – [Режим доступу]: http://nbuv.gov.ua/UJRN/arvu_2016_3_30.

6. Про Національну поліцію: закон України від 02 липня 2015 року № 580-

VIII // Відомості Верховної Ради України від 09.10.2015 2015 р., № 40-41, стор. 1970, стаття 379.

7. Програма профілактики та протидії злочинності у Львівській області «Безпечна Львівщина», затверджена рішенням Львівської обласної ради від

01березня 2016 року №105 [Режим доступу]: [/rada/rishennialor.nsf/.../\\$FILE/105.doc](http://rada.rishennialor.nsf/.../$FILE/105.doc).

8. Пабат, Олександр Васильович. Адміністративно-процесуальні гарантії прав та свобод громадян [Текст] : дис... канд.юрид. наук: 12.00.07 / Пабат Олександр Васильович ; Харківський національний ун-т внутрішніх справ. – Х., 2008. – 194 с.

ГРОМАДЯНИ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВО- ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

КОВАЛЬЧУК Алла Юріївна - кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного, фінансового і банківського права Навчально-наукового інституту права ім. князя Володимира Великого МАУП
УДК 347.73:351.71

В статье рассмотрены теоретические основы обеспечения финансово-экономической безопасности. Обобщены разные позиции ученых относительно определения понятия «экономическая безопасность» и «финансовая безопасность». Осуществлено понятийно-категориальный анализ основных элементов финансово-экономической безопасности. Проведен анализ субъектов обеспечения финансово-экономической безопасности: их особенностей и направлений деятельности. Осуществлено ранжирование субъектов обеспечения финансово-экономической безопасности по степени эффективности. Представлена концепция финансово-экономической безопасности гражданского общества.

Ключевые слова: экономическая безопасность, финансовая безопасность, субъекты обеспечения финансово-экономической безопасности, механизмы обеспечения финансово-экономической безопасности граждан.

Постановка проблеми

В умовах інтеграції нашої країни у світову глобальну економічну систему безпека громадян є ключовим об'єктом захисту прав і свобод на шляху до демократичного майбутнього. Беззаперечним та першочерговим завданням держави щодо громади є створення певного стану захищеності, який ми називаємо безпека. Таке формулювання закріплене в Конституції України, де встановлено, що «безпека визнається найвищою соціальною цінністю» [1, с.7].

Збільшення споживачьких потреб людства та обмеженість ресурсів споживання окреслюють проблему не тільки в соціальній, але й в економічній сфері. Тому серед загальних суспільних проблем фінансово-економічна безпека громадян постає як найактуальніший пріоритет не тільки держави, як головного суб'єкта забезпечення безпеки, а й усього українського народу.

Аналіз останніх публікацій та досліджень

Серед багатьох дослідників проблеми фінансово-економічної безпеки існує думка, що безпека фінансова є елементом економічної безпеки. У свою чергу, комплексне переосмислення цих двох понять і лежить в основі об'єкта дослідження даної статті. А необхідність її забезпечення на рівні громадянського суспільства є ключовою потребою на шляху до вирішення проблем соціально-економічного розвитку співтовариства простих громадян.

Дослідник О. Дікарев вбачає в економічній безпеці поєднання економічних, політичних та правових умов, які можуть забезпечити довгострокове виробництво максимальної кількості економічних ресурсів на душу населення найбільш ефективним способом [2]. О. Дікарев характеризує економічну безпеку з позиції підтримки об'єктів економічної безпеки певними ресурсами, які він називає економічними ресурсами. Враховуючи те, що світ, у якому ми живемо, складається із ресурсів, а володіння ними в

певному сенсі становить собою стан економічної безпеки, цілком доцільно прийняти таке визначення, проте ліквідність цих ресурсів, як можливість їх обміну в короткий термін, може бути стримуючим фактором для їх ефективного використання.

Ліквідність ресурсів, у свою чергу, регулює ринок, тому його також потрібно вважати складовою економічної безпеки. А якщо соціально-економічний устрій не ринковий, а плановий, то відповідно і розподілення цих ресурсів слід вважати рівномірним, тобто приблизно пропорційним між усіма учасниками соціально-економічного устрою. Як показує історія, у всі часи суспільство мало або планову, або ринкову модель соціально-економічного розвитку, змішану ж модель можна вважати ринковою, оскільки там також присутні ринкові відносини. Тому думка дослідника виокремлює його серед інших тим, що він представив економічну безпеку, як можливість користуватися ресурсами, які нас оточують, і мав на увазі саме економічну безпеку громадян, а не підприємств, держав чи глобальну світову економічну систему, яка стрімко намагається утвердитись як економічний суб'єкт.

Цікавим є визначення дослідника Ю. Владимиrowa, який також не оминув ресурси при трактуванні поняття економічна безпека. Воно звучить наступним чином: «Економічна безпека – це найважливіша якісна характеристика економічної системи, що визначає: її здатність підтримувати нормальні умови життєдіяльності населення, стійке забезпечення ресурсами розвитку народного господарства, а також послідовну реалізацію національно-державних інтересів» [3]. Таке формулювання економічної безпеки виглядає більш комплексним, оскільки воно включає в себе реалізацію державних інтересів та підтримку життєдіяльності населення. Визначення відображає сутність поняття, але не завжди інтереси держави відповідають інтересам громадян (тоталітарні режими; незаконне захоплення влади; неадекватна демократія) і не завжди підтримка життєдіяльності є запорукою справедливого розподілу ресурсів. Якщо така підтримка життєдіяльності ототожнюється з підтримкою соціального економічного рівня переважної

кількості населення країни на межі виживання, то з таким трактуванням економічної безпеки складно погодитись. А в цілому воно має місце в науковому середовищі.

Економічна безпека, на думку Кузьменка В. В., представляє собою стан економіки, який забезпечує спроможність системи протистояти негативним впливам із зовнішнього середовища [4]. Бачення науковця окреслює сутність визначеного ним поняття, проте негативні впливи можуть бути не тільки зовнішніми, але й внутрішніми. Тому визначення економічної безпеки, з погляду на розуміння цього поняття В. Кузьменком, може бути представлено як дискусійне. Чого не можна сказати про запропоноване поняття економічної безпеки Д. Квашуком, П. Пригуновим та І. Вінником, які характеризують економічну безпеку як «стан захищеності від загроз, ризиків та небезпек в умовах створення додаткових можливостей для отримання прибутку» [5].

Стан захищеності, беззаперечно, найбільш підходить для трактування цього терміну, оскільки завжди у процесі соціально-економічних відносин є певні небезпеки. Абсолютну ж захищеність може дати тільки Бог.

Можливості отримання прибутку також не безрозмірні. Якщо розглядати економічну безпеку в контексті невикористаних можливостей, то можна сказати, що в умовах обмежених можливостей їх невикористання також становить загрозу. Тому найбільш придатним для розуміння економічної безпеки можна вважати визначення саме цих науковців.

Отже, економічна безпека, з погляду на її формулювання в науковому середовищі, постає перед нами як стан захищеності, який обумовлений необхідністю вчасно використовувати можливості для отримання прибутку, в основі якого лежать принципи розподілення ресурсів на всіх рівнях соціально-економічних відносин.

Дослідники фінансової безпеки майже ототожнюють це поняття з економічною безпекою, відмінність між ними лише на рівні об'єктів безпеки. Так, економічна безпека охоплює всі сфери соціально-економічних відносин, а фінансова безпека лише ті,

які характеризують фінансовий стан економічних суб'єктів. Дослідники Шлемко В. Т. та Бінько І. Ф. характеризують фінансову безпеку як стан фінансової, грошово-кредитної, валютної, банківської, бюджетної, податкової систем, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних впливів, здатністю забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання» [6].

Саме ж поняття фінансово-економічної безпеки можна вважати таким, що характеризує деталізовано всі сфери економічної діяльності незалежно від того, до якого типу середовища його застосовують. Якщо це фінансовий стан державної політики, направленої на валютно-кредитну складову, його можна віднести до фінансово-економічної безпеки. Якщо це стан промислової безпеки країни, що окреслює потенціал промисловості, як економічну складову внутрішньої політики держави, його також можна віднести до фінансово-економічної безпеки. І навіть стан сімейного достатку громадян можна охарактеризувати як рівень фінансово-економічної безпеки.

Об'єктами дослідження в процесі забезпечення фінансово-економічної безпеки виступають економічні ризики. Їх особливості і характер реалізації в літературі висвітлено достатньо чітко, а ступінь наукової розробки цієї проблеми досить високий. Загальна думка науковців формує уявлення про ризики, як певну ймовірність настання негативної події [7, 8, 9, 10, 11].

Елементами економічної безпеки на макрорівні можна вважати ряд визначених міністерством економіки сфер діяльності, які характеризують економіку країни в цілому. Згідно з наказом № 1277 від 29 жовтня 2013 року Міністерства економіки України затверджено методичку розрахунку рівня економічної безпеки держави, де представлено основні складові економічної безпеки.

На мікрорівні економічна безпека підприємства також має високий ступінь наукової розробки. Їх детально досліджували наступні вчені: Д. Квашук [6], В. Захожай [12], О. Феценко [13], П. Пригунов [14], та ін.

Цікавим є той факт, що економічну безпеку простих громадян, пересічних українців, найманих робітників, які займають переважну більшість у загальній структурі населення України, ніхто по сьогоднішній день так і не досліджує. Більше того, саме громадяни України і формують структуру влади шляхом голосування і таким чином є суб'єктами економічної безпеки держави.

Тому можна розглядати громадян з різних сторін. З одного боку, громадяни є об'єктом економічної безпеки держави, а з іншого, ті ж громадяни час від часу змінюють влади, змінюють устрій в державах, тобто мають доступ до управління державними процесами, що характерно для суб'єктів забезпечення безпеки.

Не вирішена раніше частина загальної проблеми

У сучасних умовах основна сфера наукових розробок стосовно суб'єктів економічної безпеки лежить у площині підприємницької діяльності та державної економічної політики. Проте переважною частиною суб'єктів економічної безпеки є громадяни України. Тому постає потреба в розробці теоретичної бази саме для цієї категорії. Більше того, мало враховано уваги механізмам забезпечення економічної безпеки громадян як об'єктам економічної безпеки. У кризових для країни умовах є необхідність створення концепції економічної безпеки громадян, що базується на принципах автономності суспільства та незалежності від провладних механізмів управління державою, що дасть можливість громадянам власноруч забезпечувати свої економічні інтереси.

Метою статті є визначення сутності економічної безпеки та її елементів. Забезпечення на науково-теоретичному рівні спеціальної бази для створення нового виду суб'єктів економічної безпеки, в основі якого лежить «концепція економічної безпеки простих громадян».

Виклад основного матеріалу дослідження

Виходячи із дослідженого, в результаті аналізу теоретичних основ економічної безпеки можна побудувати ієрархію її рівнів: рівень економічної безпеки глобальної світової системи; рівень економічної безпеки держави; рівень економічної безпеки суб'єкта господарської діяльності; рівень економічної безпеки найманого робітника.

Широкий ступінь визначеності мають перших три рівні. Останній знаходиться у стадії початкового вивчення і наразі є вкрай актуальним.

Деякі вчені намагаються досліджувати економічну безпеку фізичних осіб у світлі сучасних викликів. Так, наприклад, дослідник В. Залізко представив широкому загалу свій погляд на перспективи розвитку сільських територій дрібними сільськими господарствами, а також окреслив шляхи виходу із проблем збільшення обсягів реалізації сільськогосподарської продукції [15].

Науковці окреслюють перспективи розвитку дрібних господарств як шлях до вирішення проблеми продовольчих криз у світі. Е. Калюжний виокремлює економічну безпеку особистості як окремий стан захищеності громадян [16]. Оскільки наукова розробка хоча й незначна, але присутня в літературі, є гостра необхідність її продовжити.

Основним напрямом у процесі формування теоретико-методичної бази можна вважати ряд основних визначень стосовно загальнонаукового розуміння понять, які характеризують громадян як суб'єктів фінансово-економічної безпеки. Так, ключовими поняттями можна вважати наступні: «Громадянські суб'єкти забезпечення економічної безпеки»; «Об'єкти економічної безпеки громадян»; «Концепція економічної безпеки громадян»; «Інструменти забезпечення економічної безпеки громадян»; «Методи забезпечення економічної безпеки громадян».

Громадянськими суб'єктами економічної безпеки можна вважати представників суспільства, що мають пряму зацікавленість у забезпеченні власних економічних інтересів.

До об'єктів економічної безпеки простих громадян можна віднести ключові сфери забезпечення їх життєдіяльності: трудову сферу; сферу медицини; освітянську сферу; продовольчу сферу; матеріально-технічну сферу; побутову сферу; наукову сферу; культурну сферу.

Концепція економічної безпеки громадянського суспільства повинна включати в себе основні засоби забезпечення безпеки громадян, серед них основними є: організаційні засоби, що забезпечують організацію взаємодії між громадянськими суб'єктами забезпечення економічної безпеки, державними структурами, міжнародними організаціями та ін.; матеріально-технічні засоби, які мають бути направлені на забезпечення потреб громадянського суспільства в процесі реалізації економічних інтересів громади; нормативно-правові заходи, направлені на правове врегулювання діяльності громадян, як суб'єктів економічної безпеки суспільства; інформаційно-аналітичні засоби, необхідність яких обумовлена інформаційним забезпеченням суб'єктів економічної безпеки громадськості.

Аналогічні концепції вже існують, проте їх реалізація є лише в проєкті.

Так, наприклад, пропозиції стосовно нормативно-правового забезпечення економічної безпеки громадянства представлені у статті Андрія Корната «Нормативно-правове забезпечення залучення населення до вирішення проблем територіальної громади», де окреслено правові основи активізації діяльності територіальних громад. У даній статті представлені шляхи систематизації нормативно-правових актів щодо активізації діяльності територіальних громад. Запропоновані розробки локальних нормативних законодавчих положень щодо реалізації механізмів громадської участі в суспільному житті [17].

Хоча й на нормативно-правовому рівні існує ряд механізмів реалізації проєкту залучення громадян до управління безпекою на місцях [18, 19, 20, 21, 22], проте вони не завжди ефективні, оскільки ступінь їх виконання в багатьох випадках є лише приводом для звітування уряду перед їхніми виборцями.

Висновок

Фінансово-економічна безпека представляє собою стан захищеності від загроз ризиків та небезпек. Її основу складають два компоненти – економічна безпека та фінансова безпека. В науковому середовищі, а також на нормативно-правовому рівні визначено ряд основних складових фінансово-економічної безпеки, які представляють собою ключові сфери діяльності на всіх рівнях економіки.

Ризики як об'єкт дослідження фінансово-економічної безпеки характеризують певну ймовірність настання негативних подій. Серед суб'єктів економічної безпеки, до яких віднесено державу, міжнародні організації, світове співтовариство, підприємства та ін., громадянські спільноти як суб'єкт економічної безпеки не представлені. Це спостерігається як на науковому, так і на нормативно-правовому рівні. Запропоновано ряд понять, які характеризують громадян як суб'єктів фінансово-економічної безпеки. Представлено до розгляду основні об'єкти економічної безпеки громадян. Дістала подальший розвиток «концепція економічної безпеки простих громадян» як ефективний механізм забезпечення їх економічних інтересів.

Література

1. Конституція України – основа реформування суспільства. – Х.: Право, 1996. – 96 с.
2. Дікарев О. В. Деякі проблеми теорії та практики економічної безпеки України / О. В. Дікарев // Регіональні студії. – Вип. 1. – С. 34–38
3. Владимиров Ю. И. Внешнеэкономический аспект экономической безопасности Российской Федерации / Ю. И. Владимиров, А. С. Павлов // Безопасность. – 1994. – № 3. – С. 60–65.
4. Кузьменко В. В. Держава як інститут економічної безпеки / В. В. Кузьменко // Науч. тр. ДонНТУ. Серия экономическая. – 2004. – Вып. 69. – С. 136–142
5. Вінник І. Ю., Квашук Д. М., Пригунов П. Я. Оцінка рівня економічної безпеки виробничих підприємств шляхом здійснення її інформаційно-аналітичного

забезпечення (на матеріалах машинобудівних підприємств військово-промислового комплексу) / І. Ю. Вінник, Д. М. Квашук, П. Я. Пригунов / Монографія: під заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Л. В. Гнилицької. – К.: ДП «Видавничий дім «Персонал», 2015. – 282 с.

6. Шлемко В. Т., Бінько І. Ф. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення / В. Т. Шлемко, І. Ф. Бінько: Монографія. – К.: НІСД, 1997. – 144 с.

7. Балабанов И. Т. / Риск-менеджмент – М.: Финансы и статистика, 1996. – 192 с.

8. Бланк И. О. Управление финансовыми рисками. – К.: Ника-Центр, 2005. – 600 с.

9. Ліпкан В. А. Теорія національної безпеки: підручник. – К.: КТН, 2009. – 631 с.

10. Стоянова Е. С., Штерн М. Г. Финансовый менеджмент для практиков: крат. курс. – М.: Перспектива, 1998. – 238 с.

11. Яницкий О. Н. / Экологическое движение в России. Критический анализ. – М.: Ин-т социол. РАН, 1996

12. Головач А. В. та ін. Фінансова статистика (з основами теорії статистики): навч. посіб. / А. В. Головач, В. Б. Захожай, Н. А. Головач, Г. Ф. Шепітко. — К.: МАУП, 2002. — 224 с.

13. О. Л. Фещенко, Н. В. Каменева Методика оцінки еколого-економічної безпеки на рівні підприємства / Ефективна економіка № 11, 2015. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4802>

14. Психологічні особливості рольової поведінки менеджера з безпеки підприємства (на матеріалах служб безпеки недержавних структур) [Текст]: автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.06 / П. Я. Пригунов; Національна академія внутрішніх справ України. – К., 2004. – 20 с.

15. Залізко В. Д. Економічна безпека сільських територій: сутність поняття, структура, функції / В. Д. Залізко // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія економічна. – 2013. – Вип. 1. – С. 49-56. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvldu_e_2013_1_8

16. Безопасность жизнедеятельности: учебное пособие / авт.-сост. Е.А. Калужный, С. В. Михайлова, С. Г. Напреев, В. Ю. Маслова. АГПИ. – Арзамас: АГПИ, 2012. – 316 с.

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто теоретичні основи забезпечення фінансово-економічної безпеки. Узагальнено наукові позиції стосовно визначення поняття «економічна безпека» та «фінансова безпека». Здійснено понятійно-категорійний аналіз основних елементів фінансово-економічної безпеки. Проведено аналіз суб'єктів забезпечення фінансово-економічної безпеки: їх особливості та напрями діяльності. Здійснено ранжування суб'єктів забезпечення фінансово-економічної безпеки. Представлено концепцію фінансово-економічної безпеки громадянського суспільства.

Ключові слова: Економічна безпека, фінансова безпека, суб'єкти забезпечення фінансово-економічної безпеки, механізми забезпечення фінансово-економічної безпеки, громадяни.

SUMMARY

In the article the theoretical foundations of the financial and economic security. Overview different opinions of scientists concerning the definition of "economic security" and "financial security." Done conceptual and categorical analysis of the main elements of the financial and economic security. Analysis of providing financial and economic security, their features and activities. Done ranking of providing financial and economic security for the degree of efficiency. Presented concept of financial and economic security of civil society.

Keywords: *Economic security, financial security, entities providing economic and financial security mechanisms to ensure the financial and economic security of citizens.*

17. Корнат Андрій Нормативно-правове забезпечення залучення населення до вирішення проблем територіальної громади /- А. Корнат // Державне управління та місцеве самоврядування. – 04 / 2011 . – Вип. 2 (9) . – С. 263 – 271.

18. Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації: Указ Президента України від 24 березня 2012 року № 212/2012 // Офіційний вісник України – 2012. – № 26. – Ст. 966.

19. Про всеукраїнський та місцеві референдуми: Закон України від 3 липня 1991 року № 1286-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 33. – Ст. 443.

20. Про прийняття за основу проекту Закону України про місцевий референдум: Постанова Верховної Ради України від 19 квітня 2011 року № 3241-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3241-17>

21. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: Постанова Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 року № 996 // Офіційний вісник України – 2010. – № 84 – С. 36

22. Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади: Постанова Кабінету міністрів України від 5 листопада 2008 р. №976 // Офіційний вісник України. – 2008 . – № 86. – С. 100.

ОСНОВОПОЛОЖНІ ПРИНЦИПИ ІНСТИТУТУ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

ЛЕГКА Оксана Володимирівна - докторант Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

УДК 342.5

В статті досліджено правову сутність основопологаючих принципів інституту адміністративної відповідальності шляхом проведення доктринального аналізу підходів до визначення їх поняття та класифікації, визначено їх завдання та значення для науки адміністративного права.

Ключеві слова: адміністративна відповідальність, адміністративне правонарушення, принципи.

Постановка проблеми

Принципи є провідною категорією в адміністративному праві всіх континентальних європейських країн [1]. У принципах зміст права розкривається поглиблено, у них безпосередньо виявляється сутність права, його основи, закономірності суспільного життя, тенденції та потреби.

Принцип, як основне вихідне положення певної наукової системи чи теорії, містить у собі як суб'єктивний, так і об'єктивний зміст [2, с. 114]. Принцип в об'єктивному розумінні – це основне положення, передумова; в суб'єктивному розумінні – вихідний пункт, першооснова, найперше [3, с. 364]. Таке визначення принципу подають філософська література та популярні тлумачні словники. У найбільш узагальненій формі ними визначаються межі належного, об'єктивно необхідного й законного поведіння в праві, тобто окреслюються межі дії прав, обов'язків, відповідальності суб'єктів правовідносин і гарантії цих прав, обов'язків і відповідальності. У цьому сен-

сі принципи, по суті, виконують функцію правової основи, базису, на якому реалізується дія правових гарантій.

Принципи адміністративного права складають стійку основу, на якій здійснюється розробка й реалізація конкретних норм. Принципи вказують на вектор спрямованості чинного права, вони є втіленням докорінних соціальних цінностей, яким слугує право. Така фундаментальна значущість принципів впливає з їх тлумачення як першооснови усього, правила від якого не відступають. Не є виключенням і наука, в якій під поняттям «принцип» розуміють ті основні вихідні положення, що формують фундаментальні засади їх існування, розвитку чи застосування. Принцип (від лат. *prīncip* – початок основа) – вихідне положення будь-якого вчення, теорії, науки [4].

Сформовані в теорії права уявлення про юридичну відповідальність однозначно пов'язують її з примусовою діяльністю держави, реакцією на різного роду правопорушення з переважаючим акцентом на тому, що юридична відповідальність явище суто юридичне, таке, що не існує поза межами правової реальності. Дійсно, нормативні конструкції різних видів юридичної відповідальності є породженням діяльності законодавця, але існування самого принципу ідеї відповідальності обумовлено об'єктивними законами розвитку матеріального і духовного світу. Отже, необхідно виявити, так би мовити, концептуальні джерела юридичної

відповідальності, показати обумовленість її існування фундаментальними філософськими законами і на цій основі сформулювати основні принципи, що утворюють концептуальну модель юридичної відповідальності взагалі та адміністративної зокрема [5, с. 119].

Аналіз останніх досліджень і публікацій

У літературі питання принципів адміністративної відповідальності, в тому чи іншому аспекті, висвітлювали такі вчені як: А. П. Коренєв, В. Д. Сорокін, В. А. Лорія, Н. Г. Саліщева, Н. В. Хорошак, А. Т. Комзюк, С. Т. Гончарук, Д. Н. Бахрак, І. П. Голосніченко, Я. Ю. Кондратьєв, В. А. Юсупов, Е. В. Додін та інші. Всі автори, не дивлячись на різні підходи до критеріїв класифікації цих принципів, все ж таки погоджуються з тим, що це окрема група основних засад адміністративного провадження. Однак, аналіз норм чинного законодавства і висловлених у науковій літературі точок зору дозволяє зробити висновок про те, що серед адміністративістів немає єдності у питанні як про кількість, так і назви принципів адміністративної відповідальності. Крім того, досить часто говорячи про принципові засади, вчені використовують різну термінологію.

Відповідно **метою** даної статті є доктринальне дослідження поняття принципів адміністративної відповідальності як правової категорії, встановлення їх завдання та значення для науки адміністративного права, а також виокремлення основоположних принципів, які притаманні інституту адміністративної відповідальності..

Виклад основного матеріалу

С. Т. Гончарук визначає і принципи адміністративної відповідальності, і принципи провадження у справах про адміністративні правопорушення. До останніх він відносить такі принципи, як: законність, охорона інтересів особи і держави, об'єктивна (матеріальна) істина, публічність (офіційність), рівність усіх перед законом, гласність (відкритість), широка участь громадськості, зма-

гальність сторін, економічність та ефективність процесу, простота і швидкість тощо [6, с. 22].

І. П. Голосніченко та Я. Ю. Кондратьєв серед принципів провадження у справах про адміністративні правопорушення називають такі: законність, охорона інтересів особи і держави, об'єктивна (матеріальна) істина, публічність (офіційність), гласність (відкритість), рівність усіх перед законом, національна мова, широка участь громадськості, двоступінчастість, змагання сторін, простота та швидкість [7, с. 123].

А. Т. Комзюк серед принципів провадження у справах про адміністративні правопорушення виділяє: законність, розгляд справи про адміністративний проступок на засадах рівності громадян, презумпція невинуватості, забезпечення права на захист, встановлення об'єктивної (матеріальної) істини, публічність (офіційність), гласність (відкритість) розгляду справи, безпосередність, самостійність і незалежність суб'єктів адміністративної юрисдикції в прийнятті рішень і підпорядкування їх тільки закону, національна мова провадження [8, с. 48].

Деякі вчені виділяють принципи законодавства про адміністративні проступки, до яких відносяться такі принципи, як: законодавчого визначення поняття адміністративного проступку, об'єктивної істини, забезпечення громадянам права на правовий захист, юридичної вини, осудності, права оскарження в судовому та адміністративному порядку рішень, дій чи бездіяльності посадових осіб, уповноважених розглядати і вирішувати справи про адміністративні проступки, відшкодування за рахунок держави матеріальної та моральної шкоди, заподіяної незаконними рішеннями чи бездіяльністю органів (посадових осіб) під час здійснення ними своїх повноважень [9, с. 12].

Так, Д. Н. Бахрах вважає, що у сфері проваджень у справах про адміністративні правопорушення діють як загальні, так і специфічні, обумовлені їх завданнями, принципи. Відповідно до кола основних принципів відносить: 1) забезпечення законності; 2) принцип об'єктивної істини; 3) право на захист; 4) гласність провадження [10, с. 301, 307].

Вищенаведені наукові позиції свідчать, з одного боку, про правомірне явище, що в правовій науці науковці ведуть мову взагалі про принципи юридичної відповідальності, трансформуючи ці положення на галузеві види [6, с. 23], що, у свою чергу, дозволяє вести мову про універсальний характер принципів адміністративної відповідальності. Проте, з другого боку, як слушно з цього приводу відмічає Н. В. Хорощак, не дивлячись на спорідненість правових понять, використовуваних у законодавстві та юридичній літературі, всі вони мають особливі риси і власний зміст, тож не можна принципи, притаманні одному з них, ототожнювати з іншим. Така ситуація потребує введення певних критеріїв їх розмежування. Як наслідок, на думку вченої, необхідно визначитись, чи ведемо ми мову про принципи застосування адміністративних стягнень, чи в узагальненому вигляді говоримо про принципи притягнення до адміністративної відповідальності, чи говоримо лише про дотримання певних принципів на кожному етапі адміністративного процесу (проведення первинних процесуальних дій, застосування заходів забезпечення, розгляд справи про адміністративне правопорушення, винесення рішення по справі, застосування покарання) [11, с. 138].

Намагаючись дослідити природу принципів, їх взаємозв'язок з матеріальним правом та стадіями провадження, В. Перепелюк пропонує використання умовної класифікації, виділивши три групи принципів, а саме: соціально-правові принципи проваджень у справах про адміністративні правопорушення, загальні принципи проваджень та спеціальні принципи проваджень [12, с. 284].

Так, до соціально-правових принципів провадження у справах про адміністративні правопорушення належать такі, що мають загальносоціальний характер і реалізуються під час провадження незалежно від рівня та місця розташування, обсягу повноважень органу (посадової особи). Важлива роль соціально-правових принципів обумовлена тим, що вони є основоположними соціальними (моральними та правовими) правилами не тільки в умовах про-

вадження у справах про адміністративні правопорушення, але й під час будь-якої адміністративної діяльності здійснюваної державою в особі її органів та посадових осіб. Відповідно, до соціально-правових принципів віднесено: гуманізм, соціальну справедливість, демократизм.

До загальних принципів проваджень у справах про адміністративні правопорушення: законності; публічності (офіційності); презумпції невинуватості; доведеності вини; всебічності, повноти та об'єктивності дослідження обставин справи; забезпечення кожному права на повагу його гідності; забезпечення кожній людині права на свободу та особисту недоторканність; рівності всіх учасників провадження перед законом та органами, які здійснюють провадження у справі; забезпечення особі, котра притягається до відповідальності, права на захист; забезпечення учасникам провадження права користуватися рідною мовою; обов'язковість рішень органів та посадових осіб, які ведуть провадження; забезпечення права на оскарження дій і рішень посадових осіб та органів, які здійснюють провадження у справі.

До спеціальних принципів у справах про адміністративні правопорушення належать поєднання гласності та конфіденційності; безпосередності дослідження доказів.

Особливої уваги в цьому контексті заслуговує позиція Н. В. Хорощак, яка стверджує, що можна було б виділити в окрему групу процесуальні принципи – тобто такі основні засади, на які спираються при вчиненні процесуальних дій на різних стадіях адміністративного процесу. Та окремо відмежувати принципи притягнення до відповідальності – застосування адміністративних стягнень, на підставі проведених процесуальних дій і доведення вини суб'єкта адміністративного проступку [11, с. 139].

Висновки

Узагальнюючи науковий підхід стосовно визначення принципів провадження у справах про адміністративні правопорушення, робимо висновок, що принципи даного провадження – це основні ідеї, положення, правила, якими керуються уповноважені

органи (посадові особи) при розгляді справ про адміністративні правопорушення, прийнятті рішень по цих справах і виконанні винесених постанов. Виходячи з такого розуміння, принцип, як правова категорія, є тією специфічною основою, на якій базується сам процес, тобто весь алгоритм дій, що визначені законом, як провадження у справах про адміністративні правопорушення. Адже юридичні наслідки для правопорушника настають лише внаслідок застосування адміністративних стягнень через певний механізм притягнення до адміністративної відповідальності.

Як наслідок, принципи інституту адміністративної відповідальності: 1) формуються з метою забезпечення прав і свобод людини та громадянина і нормального функціонування громадянського суспільства та держави; 2) установлюють керівні засади-настанови, що визначають найважливіші правила, за якими здійснюється та організується діяльність суб'єктів адміністративного права; 3) характеризуються прогресивністю, засвідчують ідеальні для умов сучасності основоположні засади поведінки суб'єктів адміністративного права, які є реально досяжними; 4) направлені на заповнення прогалин у чинному законодавстві.

Будучи засобами вираження сутності й об'єктивних процесів у здійсненні правових явищ, принципи стають вагомими рушіями механізму правового регулювання різних суспільних відносин, що складаються в процесі встановлення заходів юридичної відповідальності уповноваженими державними органами, визначення порядку їх реалізації, у процесі безпосереднього застосування заходів юридичної відповідальності, а також визначення компетенції, форм і методів діяльності суб'єктів застосування юридичної відповідальності.

Тому значення принципів інституту адміністративної відповідальності полягає в тому, що суб'єкти публічної адміністрації, по-перше, зобов'язані забезпечити фізичним і юридичним особам непорушність їх публічних прав і свобод; по-друге, не дозволяти при цьому, щоб ті самі порушували права і свободи третіх осіб; по-третє, забезпечити притягнення винних у скоєнні пра-

впорущень до адміністративної відповідальності, а коли потрібно – і до іншого виду юридичної відповідальності; по-четверте, створити умови для відновлення порушеного права.

Відповідно до основоположних принципів адміністративної відповідальності варто віднести такі принципи, як: гуманізм; законність; верховенство права; рівність усіх перед законом та органом, що вирішує справу; індивідуалізація адміністративного покарання; об'єктивність та неупередженість; публічність (офіційність) провадження; презумпція невинуватості; невідворотність застосування адміністративного стягнення до особи, щодо якої було доведено вину та протиправність поведінки; відповідність провини і покарання чи принцип пропорційності; усунення подвійності покарання.

Таким чином, неухильне слідування основоположним принципам інституту адміністративної відповідальності сприяє не тільки правильному, своєчасному та законодавчо обґрунтованому впливу на правопорушника (притягнення його до адміністративної відповідальності), а й гарантують об'єктивність вирішення справи, що, у свою чергу, сприяє підвищенню правової культури та поваги до закону та тих органів, які уповноважені забезпечувати його дотримання.

Література

1. Брэбан Г. Французское административное право / Гі Брэбан; под. ред. С.В. Боботова. – М. : Прогрес, 1988. – С. 138-260.
2. Гринчишин Д. Г. Короткий тлумачний словник української мови / Д. Г. Гринчишин. – К. : Рад. школа, 1988. – 229 с.
3. Губский Е. Ф. Краткая философская энциклопедия / Е. Ф. Губский – М. : Прогресс, 1994. – 576 с.
4. Український Радянський енциклопедичний словник. – К, 1989. – Т.3. – С. 195.
5. Лук'янець Д.І. Розвиток інституту адміністративної відповідальності: концептуальні засади та проблеми право реалізації : дис. ... доктор. юрид. наук : 12.00.07 / Лук'янець Дмитро Миколайович. – К., 2007. – 410 с.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено правову сутність основоположних принципів інституту адміністративної відповідальності шляхом проведення доктринального аналізу підходів щодо визначення їх поняття та класифікації, визначено їх завдання та значення для науки адміністративного права.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, адміністративне правопорушення, принципи.

SUMMARY

The article investigates the legal essence of the fundamental principles of the institute of administrative responsibility by conducting a doctrinal analysis of approaches to the definition of their concept and classification, their tasks and values for the science of administrative law are determined.

Key words: administrative responsibility, administrative offenses, principles.

6. Гончарук С. Т. Адміністративна відповідальність за законодавством України : навч. посіб. / С. Т. Гончарук. – К. : Укр. акад. внутр. справ, 1995. – 390 с.

7. Голосніченко І. П. Адміністративна діяльність органів внутрішніх справ : Загальна частина: [підручник] / І. П. Голосніченко, Я. Ю. Кондратьєв. – К. : Укр. акад. внутр. справ, 1995. – 177 с.

8. Комзюк А. Т. Заходи адміністративного примусу в правоохоронній діяльності міліції : поняття, види та організаційно-правові питання реалізації: [монографія] / А. Т. Комзюк, О. М. Бандурка. – Харків : ХНУВС, 2002. – 336 с.

9. Тараненко С. Новий погляд на принципи захисту прав і свобод громадян у законодавстві про адміністративні проступки // Право України. – 1999. – №9. – С. 12

10. Бахрах Д. Н. Административное право: [учебник] / Д. Н. Бахрах. – М. : БЕК, 1996. – 356 с.

11. Хорощак Н. В. Адміністративні стягнення та їх застосування: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Хорощак Наталія Володимирівна. – К., 2003. – 210 с.

12. Перепелюк В. Г. Адміністративний процес : Загальна частина: [навч. посіб.] / В. Г. Перепелюк. – Чернівці : Рута, 2003. – 367 с.

ВІЙСЬКОВИЙ ГАРНІЗОН ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

ОСТАПЕНКО Інна Олегівна - здобувач кафедри загальноправових дисциплін Харківського національного університету внутрішніх справ
УДК [342.951:355.512] (477)

В статті вьяснено поняття структури военного гарнизона, охарактеризована организационно-управленческая система руководства гарнизоном. Также определено общегарнизонные мероприятия с участием воинских частей гарнизона, вьяснены основные задачи административно-правовых структур гарнизона и рассмотрены суть управленческой деятельности в гарнизоне в разрезе функционирования отдельных составляющих гарнизона: воинских частей, учреждений, организаций.

Постановка проблеми

Відповідно до Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» [1], однією з першочергових програм нашої країни є реформа національної безпеки та оборони. У зв'язку з поширенням проявів тероризму на території України, загрозою нападу, а також із небезпекою державній незалежності оборона країни є головним завданням військово-адміністративного поділу України. Саме останній визначає територіальний розподіл відповідальності та повноважень органів військового управління Збройних Сил України у сфері оборони держави на суші, у повітряному та морському просторі [2].

Одним із основних елементів військової, адміністративної і територіальної організації є військовий гарнізон. При здійсненні управлінської діяльності у межах гарнізону виникає необхідність у впорядкуванні цієї діяльності, підкоряючи її відповідним правилам, певній системі, забезпечуючи злагоджену взаємодію адміністративно-правових структур гарнізону, та забезпечується за допомогою адміністративно-правового регулювання.

Визначенням поняття адміністративно-правового регулювання займалися такі науковці, як: В. Б. Авер'янов, О. Ф. Андрійко, О.М. Бандурка, О.О. Бандурка, А. І. Берлач, Ю. П. Битяк, В.В. Галуцько, В. М. Горшеньов, Р. А. Калюжний, В. К. Колпаков, А. Т. Комзюк, А. Ф. Мельник, С. В. Петков, С. М. Попова, М. М. Тищенко, В. О. Шамрай, В. К. Шкарупа та інші. Однак регулюванню діяльності військових формувань на місцевому рівні не приділено достатньої уваги.

Аналіз останніх досліджень

Метою даної статті є визначення організаційних елементів військового гарнізону, з'ясування суті управлінської діяльності в межах гарнізону для забезпечення належного функціонування адміністративно-правових структур військового гарнізону в системі державного управління.

Метою даної статті є визначення організаційних елементів військового гарнізону, з'ясування суті управлінської діяльності в межах гарнізону для забезпечення належного функціонування адміністративно-правових структур військового гарнізону в системі державного управління.

Виклад основного матеріалу

Правове регулювання суспільних відносин, що виникають під час здійснення управлінської діяльності в межах гарнізону, здійснюється з метою належної організації діяльності адміністративно-правових структур військового гарнізону.

У тлумачному словнику юридичних термінів зазначається, що правове регулювання – це форма регулювання суспільних відносин, яка забезпечує відповідність поведінки їхніх учасників вимогам і дозволам, що містяться в нормах права [3, с. 218].

Адміністративно-правове регулювання визначається як «цілеспрямований вплив норм адміністративного права на суспільні відносини з метою забезпечення за допомогою адміністративно-правових заходів прав свобод і публічних законних інтересів фізичних і юридичних осіб, нормального функціонування громадянського суспільства та держави» [4, с. 239].

В основу організації гарнізону закладено територіально-зональний принцип з урахуванням військово-адміністративного поділу території України. Система гарнізону дозволяє більш раціонально розділити територію України у військово-адміністративному плані, підвищити ефективність управління військами.

Згідно із Законом України «Про Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України» [5], гарнізон становлять «військові частини, штаби, організації, установи та військово-навчальні заклади (далі – військові частини) Збройних Сил України, розташовані постійно чи тимчасово в населеному пункті (пунктах) або поза ним (ними)».

Межі гарнізону визначаються наказом командувача військ оперативного командування, а в місті Києві – наказом Міністра оборони України, та мають бути добре відомі всьому особовому складу гарнізону.

На сьогоднішній день на території України виділяють Білгород-Дністровський, Білоцерківський, Вінницький, Дарницький, Деснянський, Дніпропетровський, Донецький, Житомирський, Запорізький, Івано-Франківський, Київський, Кіровоградський, Криворізький, Лозівський, Луганський, Луцький, Львівський, Мелітопольський, Миколаївський, Нікопольський, Одеський, Полтавський, Рівненський, Сумський, Тернопільський, Ужгородський, Харківський, Херсонський, Хмельницький, Черкаський, Чернівецький, Чернігівський, Чугуївський та інші гарнізони.

Як бачимо, військовий гарнізон представлений у вигляді сукупності певним чином пов'язаних адміністративно-правових структур, що утворюють єдине ціле. Склад, розташування і характер відносин між ними визначають структуру військового гарнізону.

Великий тлумачний словник сучасної української мови визначає поняття «структура» як характеристику складу та просторову картину складу об'єкта, речовини (ізотропна, анізотропна, кристалічна, аморфна, гомогенний чи колоїдний розчин, фазові суміші) взаєморозміщення формацій, частин, деталей, елементів, певний функціональний взаємозв'язок складових частин об'єкта, внутрішня будова. Структура також може стосуватися формацій та моделей організації функціональних відносин, громадських, економічних, трудових правостосунків, устрою, організації чого-небудь [6].

На нашу думку, під поняттям структури військового гарнізону слід розуміти сукупність окремих адміністративно-правових елементів структур гарнізону, що функціонують та виконують завдання у відповідності до специфіки діяльності та призначення, що у своїй сукупності забезпечують виконання загальногарнізонних заходів та завдань. У військовому гарнізоні можна виділити організаційні структури й структури управління.

Для належного виконання завдань у межах гарнізону останній потребує координації взаємодії його адміністративно-правових елементів шляхом установлення певного внутрішнього порядку. Конкретні форми цього порядку реалізуються за допомогою організаційної структури.

Елементами організаційної структури військового гарнізону є: військові частини; штаби; організації; установи; військові навчальні заклади.

Кожен гарнізон має свою організаційну структуру, що залежить від територіального розміщення, підпорядкованості та тих адміністративно-правових складових, що розміщені на території гарнізону. Однак, здійснивши аналіз структури окремих гарнізонів в Україні, для прикладу більш детально розглянемо адміністративно-правові

елементи організаційної структури великого військового гарнізону, до складу якого входять (можуть входити) різні сили та засоби Збройних Сил України та інших військових формувань:

а) військові частини: бойові, забезпечення та спеціального призначення;

б) штаби;

в) військові організації та установи: будинки офіцерів, військовий оркестр, військові комісаріати, військові представництва, військово-лікарська комісія, зональний відділ Військової служби правопорядку, квартирно-експлуатаційний відділ, мобільний військовий госпіталь, науково-дослідні, випробувальні організації та виробничі підприємства оборонно-промислового комплексу України, регіональний медіа-центр Міністерства оборони України, територіальна група з питань запобігання та виявлення корупції, територіальне управління внутрішнього аудиту та контролю, територіальний відділ пожежної безпеки, територіальний Центр контролю якості речового майна, територіальний юридичний відділ, управління військових сполучень;

г) військові навчальні заклади.

Окреме місце у структурі військового гарнізону слід виділити військовій прокуратурі гарнізону, яка діє з метою здійснення ефективного впливу на зміцнення законності та правопорядку у військових формуваннях та оборонно-промислового комплексу держави. [7] Діяльність військової прокуратури спрямована на здійснення функцій прокуратури, у межах визначеної для військових прокурорів юрисдикції (у межах зон відповідальності гарнізону) [8].

Крім військових частин Збройних Сил України, до складу гарнізону також можуть входити військові частини інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, серед яких виділяють військові формування: Державної прикордонної служби України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Державної спеціальної служби транспорту, Національної гвардії України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, Управління державної охорони України.

У кожному гарнізоні організується гарнізонна і вартова служби. Гарнізонна служба покликана забезпечувати додержання високої військової дисципліни особовим складом гарнізону, необхідні умови для повсякденного життя та підготовки військових частин, проведення гарнізонних заходів за їх участю. Вартова служба призначається для надійної охорони та оборони важливих військових об'єктів, Бойових Прапорів та осіб, яких тримають на гауптвахті або в дисциплінарному батальйоні (частині).

Керівництво гарнізонною службою та службою гарнізонних варт від військових частин гарнізону здійснює начальник гарнізону. Керівництво гарнізонною та вартовою службами в межах оперативного командування здійснює командувач військ оперативного командування, який відповідає за її стан. Відповідальність за стан гарнізонної та вартової служб у підпорядкованих військах (силах) покладається також на всіх прямих начальників.

Забезпечення військової дисципліни та правопорядку серед військовослужбовців гарнізону, організація служби гарнізонних варт, охорона і оборона військових об'єктів покладаються на начальника гарнізону та начальника органу управління Служби правопорядку в гарнізоні.

Заходи за участю військових частин гарнізону в кожному гарнізоні здійснюються в залежності від територіального розміщення, адміністративно-правових структур, підпорядкованості та прийомів і методів управління службових осіб гарнізону.

Однак можна виділити загальногарнізонні заходи за участю військових частин гарнізону, серед яких:

- виконання заходів щодо удосконалення охорони важливих військових та державних об'єктів, складів і місць зберігання зброї, боєприпасів та вибухових речовин;

- виконання заходів стосовно запобігання надзвичайним подіям;

- виконання завдань з патрулювання в гарнізоні, залучення до сумісного патрулювання з підрозділами Національної поліції під час проведення загальнодержавних та міських масових заходів;

- зміцнення військової дисципліни, виконання заходів профілактики правопорушень, розшуку військовослужбовців, які самовільно залишили військові частини;

- виділення особового складу та автомобільної техніки для виконання та забезпечення завдань гарнізонної служби та повсякденної діяльності частин гарнізону згідно з затвердженими графіками;

- забезпечення проведення святкових заходів за планами керівництва гарнізону;

- проведення робіт по наведенню порядку на пам'ятних об'єктах, закріплених за частинами та установами гарнізону (меморіальних комплексах, воєнно-історичних пам'ятках, могилах загиблих воїнів, похованнях жертв війни, політичних репресій, учасників антитерористичної операції тощо);

- проведення ритуалів поховання;

- активна участь в екологічних акціях та спланованих обласних (міських) заходах, виконання робіт по благоустрою міста, внутрішньої та зовнішньої території містечок пунктів дислокації частин гарнізону згідно із затвердженим планом щодо благоустрою, озеленення, огороження і прибирання територій військових містечок гарнізону;

- дотримання статутного порядку в казармах, військових гуртожитках, вжиття заходів із зменшення заборгованості за комунальні послуги мешканців гуртожитків;

- дотримання екологічної та пожежної безпеки, виконання завдань з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій;

- забезпечення якісної та цілодобової роботи збірного пункту військового комісаріату під час проведення призову на строкову військову службу;

- виконання визначених завдань під час командно-штабного навчання з питань підготовки та проведення антитерористичної операції на визначених об'єктах гарнізону, пошуку та знешкодження диверсійно-розвідувальних (терористичних) груп;

- підтримання боєздатності управління частин та установ гарнізону до виконання завдань за призначенням в умовах особливого періоду та забезпечення дій військ (сил), що залучаються до проведення АТО та інші.

Основними завданнями адміністративно-правових структур у межах військового гарнізону є:

1) забезпечення умов приведення військових частин гарнізону у бойову готовність, виконання заходів територіальної оборони у межах зон (смуг) відповідальності;

2) забезпечення умов для стратегічного (оперативного) розгортання сил та надійного функціонування органів державної влади та органів військового управління;

3) охорона та оборона захисних об'єктів і комунікацій (адміністративні, життєзабезпечувальні та потенційно небезпечні об'єкти, пункти управління органів державної влади, об'єкти національної транспортної системи та інші об'єкти регіонального та місцевого значення);

4) боротьба з диверсійно-розвідувальними силами, іншими озброєними формуваннями агресора та антидержавними незаконно утвореними озброєними формуваннями;

5) підтримання правового режиму воєнного стану щодо виконання заходів забезпечення захисту інтересів держави та безпеки населення, що запроваджується та здійснюється військовими командуваннями під час дії воєнного стану на відповідній території у тісній взаємодії з органами виконавчої влади та місцевого самоврядування.

Структура управління гарнізоном визначається Статутом гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України. Даним документом також регламентується коло повноважень та обов'язків відповідних службових осіб гарнізону.

У кожному гарнізоні наказом командувача військ оперативного командування, а в місті Києві та містах розташування штабів видів Збройних Сил України наказом Міністра оборони України призначається начальник гарнізону.

У гарнізонах за наявності в їх складі кількох військових частин Збройних Сил України із військових службових осіб, старших за відповідною посадою, наказом начальника гарнізону призначаються: заступник начальника гарнізону; заступник начальника гарнізону з виховної роботи; заступник начальника гарнізону з тилу; поміч-

ник начальника гарнізону з правової роботи; начальник зв'язку гарнізону; начальник квартирно-експлуатаційної частини гарнізону; начальник фінансово-економічної служби гарнізону; начальник медичної служби гарнізону; начальник служби ветеринарної медицини гарнізону; начальник служби радіаційного, хімічного і біологічного захисту – начальник служби екологічної безпеки гарнізону; начальник служби пожежної безпеки гарнізону; військовий диригент гарнізону.

Усі військові службові особи гарнізону виконують свої обов'язки за сумісництвом. Вказівки військових службових осіб гарнізону з питань їх повноважень є обов'язковими для всього особового складу гарнізону.

У межах гарнізону постійно здійснюється управлінський процес (рух інформації й прийняття управлінських рішень), між учасниками якого розподілені завдання й функції управління, а отже, права й відповідальність за їх виконання.

Щодо здійснення управління в межах військового гарнізону, варто звернути увагу на специфічний та складний об'єкт управління, яким виступає військовий колектив, що належить до різних видів самостійних адміністративно-правових структур, що не зв'язані між собою, а у своїй сукупності спільно реалізують цілі та завдання в межах гарнізону.

При здійсненні управління військовим гарнізоном командири (начальники) різного рівня приймають у межах компетенції відповідні управлінські рішення для забезпечення організації та виконання на належному рівні поставлених завдань.

Елементами структури управління військовим гарнізоном є: начальник гарнізону, військові службові особи гарнізону, начальник органу управління служби правопорядку в гарнізоні, командири військових частин, заступники командирів, штаби, служби, окремі військовослужбовці та інші органи управління.

У результаті складної організаційної структури військового гарнізону, з урахуванням принципу централізації, виникають різні рівні управління (керування) гарнізоном. На основі аналізу адміністративно-правових структур гарнізону можна виділити три рівні управління військовим гарнізоном

(вищий, середній, нижчий) та виконавчий рівень.

Керівники вищого рівня – це начальник військового гарнізону, а також військові службові особи гарнізону та начальник органу управління служби правопорядку в гарнізоні. Це найбільш нечисленна група, яка приймає найважливіші стратегічні рішення у межах гарнізону.

До начальників (командирів) середнього рівня належать: командири (начальники) військових частин, організацій, установ і військових навчальних закладів та їх заступники. Командири середнього рівня координують і контролюють роботу командирів нижчого рівня, та виступають буфером між командирами вищого й нижчого рівнів, і приймають, у свою чергу, тактичні рішення.

Начальники (командири) нижчого рівня – це інші командири (начальники) нижчого рівня, що не зазначені вище і перебувають безпосередньо над виконавцями (не управліннями). Рівню керування відповідають конкретні посади, які виступають організаторами певних видів робіт і операцій. Наприклад, командири (начальники) структурних підрозділів, відділів, служб, інститутів, факультетів тощо.

Висновки

Управління в гарнізоні є заснованою на вимогах чинного законодавства України діяльністю адміністративно-правових структур гарнізону та їх службових осіб, врегульованою законодавством та має особливий характер і спрямованою на виконання поставлених перед Збройними Силами України та іншими військовими формуваннями цілей та завдань і пов'язаною з належною їх організацією та функціонуванням з урахуванням специфіки територіального розміщення та підпорядкованості. Військовий гарнізон виступає складним об'єктом адміністративно-правового регулювання у системі державного управління, оскільки є складною структурою, до якої входять різні за побудовою та специфікою діяльності організаційні елементи, що мають свої органи управління, спільно реалізують цілі та завдання і діють на основі певних правил і процедур, закріплених нормами адміністративного права.

АНОТАЦІЯ

У статті з'ясовано поняття структури військового гарнізону, охарактеризована організаційно-управлінська система керівництва гарнізоном. Також визначено загальногарнізонні заходи за участю військових частин гарнізону, з'ясовані основні завдання адміністративно-правових структур гарнізону та розглянуто суть управлінської діяльності в гарнізоні у розрізі функціонування окремих складових гарнізону: військових частин, установ, організацій.

Ключові слова: військовий гарнізон, адміністративно-правове регулювання, організаційна структура, структура управління, управлінська діяльність, військові частини, адміністративно-правові структури.

SUMMARY

The article clarifies the concept of the structure of the military garrison, describes the organizational and managerial system of guards of the garrison. Also, general-zone measures with the participation of the military units of the garrison have been identified, the main tasks of the administrative-legal structures of the garrison are determined and the essence of the management activity in the garrison is considered in the context of the functioning of certain components of the garrison: military units, institutions and organizations.

Література

1. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України від 12.01.2015 № 5/2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.
2. Про затвердження військово-адміністративного поділу території України: Указ Президента України № 39/2016.. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/392016-19769>.
3. Юридичні терміни / Тлумачний словник [уклад. В.Г. Гончаренко, П.П. Андрущенко, Т.П. Базова та ін.] -2-ге вид., стереотипне. – К. : Либідь, 2004. – 320 с.
4. Галунько В.В. Адміністративне право України: навчальний посібник / В.В. Галунько, В.І. В.І. Олефір, М.П. Пихтін та ін., за заг. ред. В.В. Галунька. – Херсон: ПАТ

«Херсонська міська друкарня» 2011. – Т. 1: Загальне адміністративне право. – 320 с.

5. Про Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України: Закон України від від 24.03.1999 № 550-XIV. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/550-14>.

6. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. — 5-те вид. — К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. — ISBN 966-569-013-2.

7. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>.

8. Про особливості діяльності військових прокуратур: наказ Генерального прокурора України від 29 серпня 2014 року № 12-гн // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.yuricom.com/ua/legal_practice/court_practice/nakazy_generalnogo_prokurora_ukrainy.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ В РАЙОНАХ ПРОВЕДЕННЯ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ

КОТОРМУС Тарас Ігорович - аспірант кафедри адміністративного та інформаційного права Навчально-наукового Інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка»

УДК 342.92: 342.7

В статті освітлені питання, що стосуються поняття та складових елементів системи нормативно-правових гарантій адміністративно-правової захисту права власності громадян України в районах проведення антитерористичної операції. В ній проаналізовані такі субстанціальні явлення правової форми та правового змісту, як адміністративно-правові норми, що стосуються адміністративно-правової захисту права власності громадян України в районах проведення антитерористичної операції, нормативні акти, в яких ці норми існують, інтерпретаційні адміністративно-правові акти в цій сфері.

Ключові слова: право власності, райони проведення антитерористичної операції, захист права власності, адміністративно-правові гарантії захисту права власності

Вступ

Формування забезпеченої державою системи відособлених інституційних адміністративно-правових засобів протидії порушенню права володіти, користуватися та розпоряджатися майном є запорукою визначеності правового регулювання, реальності захисту права власності громадян. Визначеність у змісті адміністративно-правових норм правових можливостей власника щодо володіння, користування

та розпорядження майном, порядку реалізації заходів протидії можливим порушенням, обов'язків носіїв владних повноважень щодо захисту права власності, деталізація порядку застосування заходів адміністративного примусу, в тому числі адміністративної відповідальності до порушників у цій сфері, наповнює змістом право власності громадян України, є необхідною умовою підтримання державою, визнаних нею правових моделей поведінки у сфері власності.

Постановка проблеми

Нормативно-правові гарантії становлять складну систему, що об'єднує різні за своїм змістом елементи (матеріальні, процедурні, процесуальні), важливе місце у цій системі належить нормативно-правовим гарантіям адміністративно-правового захисту права власності громадян України в районах проведення антитерористичної операції. Відсутність чітких нормативно-правових гарантій є суттєвою перешкодою для ефективної, повної реалізації права володіти, користуватися та розпоряджатися майном в районах проведення антитерористичної операції. Створення наукового підґрунтя нормотворчості щодо адміністративно-правового захисту права власності громадян України в районах проведення антитерористичної операції є важливим кроком для укріплення правового фундаменту протидії адміністративним правопорушенням у цій сфері, дасть

зможу укріпити позитивну динаміку щодо сприйняття держави Україна як важливого гаранта захисту прав та свобод людини, розуміння важливості підтримки вітчизняних державних інституцій та правопорядку населенням цього регіону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Нормативно-правові гарантії досліджувалися багатьма представниками вітчизняної юридичної науки, серед яких Г. Г. Абасов, Т. М. Заворотченко, О. М. Стаднік, В. С. Єгорова, В. М. Кравчук та інші. На жаль, у наукових працях немає єдності щодо структури та складових елементів нормативно-правових гарантій загалом та нормативно-правових гарантій адміністративно-правового захисту права власності громадян України в районах проведення антитерористичної операції зокрема.

У зв'язку з цим **метою статті** є дослідження поняття та складових елементів нормативно-правових гарантій адміністративно-правового захисту права власності громадян України в районах проведення антитерористичної операції.

Виклад основного матеріалу

Поділ адміністративно-правових гарантій захисту права власності громадян України в районах проведення антитерористичної операції за формою реалізації на нормативно-правові, організаційно-правові, процесуальні пов'язаний з прийнятим у багатьох європейських державах та визнаним вітчизняними науковцями поділом адміністративного права на право матеріальне, структурно-організаційне та процесуальне [1, с. 270].

Г. Г. Абасов вважає, що нормативно-правові гарантії прав включають сукупність правових норм, за допомогою яких забезпечується реалізація, визначається порядок охорони та захисту прав. Разом з тим цей автор до нормативно-правових гарантій відносить й усі правові акти, що забезпечують здійснення та охорону прав, а також сприяють їхній реалізації і усуненню можливих порушень. Він розрізняє

нормотворчі гарантії органів державної влади та нормотворчі гарантії органів місцевого самоврядування [2, с. 89].

Дійсно, нормативно-правові гарантії є складною системою правових засобів, за допомогою яких держава визначає обсяг прав і свобод особи, її обов'язки, встановлює способи їх реалізації, охорони, захисту, тобто проектує бажані для неї моделі правовідносин.

В. М. Кравчук поділяє нормативно-правові гарантії за ієрархією та сферою дії на загальноправові (конституційно-правові) та інституційні (галузеві) [3, с. 92].

У системі галузевих нормативно-правових гарантій особливе місце займають нормативно-правові гарантії адміністративно-правового захисту прав людини. Наявність саме таких гарантій є важливою передумовою для реалізації прав особи.

Нормативно-правові гарантії адміністративно-правового захисту права власності громадян України в районах проведення антитерористичної операції є різновидом нормативно-правових гарантій прав особи та складною системою адміністративно-правових норм, нормативних актів тощо.

У наукових працях немає єдності щодо структури та складових елементів нормативно-правових гарантій.

О. О. Сливка стверджує, що нормативні гарантії прав – це сукупність норм, які містяться в чинному законодавстві України, закріплюють права особи [4, с. 177].

Представлений Т. М. Заворотченко склад нормативно-правових гарантій є доволі широким та охоплює різні за своєю природою юридичні категорії (матеріальні норми-принципи, обов'язки держави, органів державної влади, місцевого самоврядування та їх посадових осіб, юридичну відповідальність і процесуальні норми, передбачені Конституцією держави, законами, підзаконними актами і міжнародно-правовими договорами) [5, с. 111].

Зважаючи на потребово-інструментальний підхід до пояснення права, весь механізм державно-юридичного впливу (зокрема, об'єктивне юридичне право загалом) є, в певному сенсі, засобом, інстру-

ментом для задоволення потреб суб'єктів суспільства, для досягнення їхніх відповідних цілей [6, с. 77].

З огляду на цей підхід, нормативно-правові гарантії адміністративно-правового захисту права власності громадян України в районах проведення антитерористичної операції охоплюють такі субстанційні явища правової форми і правового змісту, як адміністративно-правові норми, нормативні акти, в яких ці норми вміщено, інтерпретаційні адміністративно-правові акти, індивідуально-документальні адміністративно-правові акти (правозастосувальні акти, роз'яснювальні акти індивідуального характеру).

Нормативно-правові гарантії адміністративно-правового захисту права власності громадян України в районах проведення антитерористичної операції закріплюють право громадян на захист їх правових можливостей володіти, користуватися та розпоряджатися майном, обов'язки носіїв владних повноважень у районах проведення антитерористичної операції щодо захисту права власності, адміністративно-правові засади реалізації цього права, процесуальний порядок попередження, припинення адміністративних правопорушень у сфері власності, відшкодування заподіяної шкоди, відновлення порушеного права власності, тощо.

Нормативно-правові інструменти становлять складну систему, що об'єднує різні за своїм змістом елементи (матеріальні, процедурні, процесуальні).

Найважливіше місце у цій системі належить адміністративно-правовим нормам.

Адміністративно-правова норма може набувати значення спеціальної адміністративно-правової гарантії захисту права власності громадян України в районах проведення антитерористичної операції за умови, що встановлене чи санкціоноване державою правило поведінки, яке вона вміщує, пов'язане з протидією порушенням правових можливостей щодо володіння, користування та розпорядження майном громадян України на цій особливій території Донецької та Луганської областей.

Такі норми-гарантії наділені низкою ознак. Першою ознакою таких норм є те, що об'єкт їхнього регулювання становлять суспільні відносини, що формуються у зв'язку з протидією порушенню права власності громадян України, попередженням, припиненням адміністративних порушень у цій сфері, відновленням порушених прав щодо володіння, користування та розпорядження майном громадян України в районах проведення антитерористичної операції. Ці норми спрямовані на організацію та упорядкування вищеведених суспільних відносин.

Оскільки правозахисна діяльність у сфері власності органів публічного управління в районах проведення антитерористичної операції, їх посадових осіб має на меті протидією порушенню права власності громадян України, то адміністративно-правовими нормами у цій сфері визначається низка моделей можливої, дозволеної поведінки щодо захисту правових можливостей володіти, користуватися та розпоряджатися майном.

Другою важливою ознакою таких норм-гарантій є різноманіття видових проявів. Ці норми можуть бути різними за способом, предметом правового регулювання поведінки суб'єктів правовідносин у сфері власності, змістом, адресатом приписів, формою, юридичною силою тощо.

Зокрема, важливими інструментами в системі гарантій адміністративно-правового захисту права власності громадян України в районах проведення антитерористичної операції є різні за способом правового регулювання поведінки суб'єктів правовідносин у сфері власності норми: норми-принципи щодо адміністративно-правового захисту права власності, норми-завдання, норми-заборони, що стосуються юридичної відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень у сфері власності, компетенційні норми, які закріплюють компетенцію органів виконавчої влади, місцевого самоврядування щодо протидії порушенню права власності, визначають форму взаємодії з іншими суб'єктами захисту правових можливостей

громадян України володіти, користуватися та розпоряджатися майном.

Прикладом норм-принципів щодо адміністративно-правового захисту права власності є закріплені в ч. 3 ст. 2 КАСУ правові засади розгляду справ щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень. Закріплюючи таку норму, законодавець сформував своєрідну адміністративно-правову гарантію захисту прав фізичних осіб, у тому числі права власності, від порушень з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, інших суб'єктів при здійсненні ними владних управлінських функцій.

Адміністративно-правові норми, набуваючи рис адміністративно-правових гарантій захисту права власності громадян України в районах проведення антитерористичної операції, можуть бути різними за предметом правового регулювання. Матеріальні адміністративно-правові норми визначають комплекс завдань, прав, обов'язків, відповідальності учасників адміністративно-правових відносин щодо захисту права власності. Серед таких, визначені у п. 3 Положення про Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 8 червня 2016 р. № 376, основні завдання МТОТ щодо захисту прав і свобод осіб, які порушено внаслідок тимчасової окупації частини території України або втрати контролю над її частиною.

Також цими адміністративно-правовими нормами визначається юридичний обов'язок держави захищати право власності громадян, закріплене виключне право органів публічного управління України здійснювати будь-які адміністративні, правовстановлюючі заходи щодо власності громадян України в районах проведення антитерористичної операції, можливість застосування адміністративно-запобіжних заходів.

Статтею 11 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупава-

ній території України» від 15 квітня 2014 р. № 1207-VII визначаються нормативно-правові засади гарантування права власності та правовий режим майна на тимчасово окупованій території. Важливою гарантією законодавцем визнано те, що право власності охороняється виключно законодавством України. За фізичними особами, незалежно від набуття ними статусу біженця чи іншого спеціального правового статусу, підприємствами, установами, організаціями зберігається право власності та інші речові права на майно, у тому числі на нерухоме майно, включаючи земельні ділянки, що знаходиться на тимчасово окупованій території, якщо воно набуто відповідно до законів України. На тимчасово окупованій території будь-який правочин щодо нерухомого майна, у тому числі щодо земельних ділянок, вчинений з порушенням законів України, вважається недійсним з моменту вчинення і не створює юридичних наслідків, крім тих, що пов'язані з його недійсністю.

Процесуальні адміністративно-правові норми регламентують порядок притягнення правопорушників до відповідальності за порушення права власності громадян (ст. 246 КУпАП). Ними визначається порядок реалізації заходів у межах здійснення контрольної та наглядової діяльності за законністю володіння, користування та розпорядження майном у районах проведення антитерористичної операції, порядок скасування або визнання повністю або частково недійсними (нечинним) рішень органів влади у сфері власності, юрисдикційної діяльності, процедур судового характеру, які реалізуються з метою адміністративно-правового захисту права власності в районах проведення антитерористичної операції тощо.

За адресатом приписів ці норми бувають такими, що визначають права і обов'язки фізичних, юридичних осіб, недержавних об'єднань, громадських формувань, державних службовців тощо.

Такі норми можуть бути різними за змістом. Уповноважуючі наділяють суб'єкта правом вибору одного з різних варіантів дозволеної законом поведінки.

Зобов'язуючі – встановлюють конкретні адміністративно-правові вимоги, забороняючі – забороняють вчинення проти-правних діянь.

Наприклад, відповідно до ст. 5 Закону України «Про військово-цивільні адміністрації» від 03 лютого 2015 р. № 141-VIII військово-цивільні адміністрації на відповідній території за погодженням з Антитерористичним центром при Службі безпеки України уповноважені встановлювати обмеження щодо перебування у певний період доби на вулицях та в інших громадських місцях без визначених документів; тимчасово обмежувати або забороняти рух транспортних засобів і пішоходів на вулицях, дорогах та ділянках місцевості; організувати перевірку документів, що посвідчують особу, у фізичних осіб, а в разі потреби - огляд речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян, крім обмежень, установлених Конституцією України, тощо.

За юридичною силою норми-гарантії можуть бути нормами законів (Закону України «Про військово-цивільні адміністрації» від 03 лютого 2015 р. № 141-VIII) чи підзаконних нормативно-правових актів (Положення про Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 8 червня 2016 р. № 376).

Третьою важливою ознакою таких норм-гарантій є їхня спрямованість на врегулювання відносин щодо невизначеного кола суб'єктів. Ці норми визначають моделі правової поведінки як власників, так і інших осіб. Окрім власників, адміністративно-правові норми розповсюджуються на широке коло фізичних, юридичних осіб, органи публічного управління, громадські організації.

Статтею 29 Загальної декларації прав людини визнано, що «кожна людина, здійснюючи свої права і свободи, повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання й поваги прав і свобод інших та з метою задоволен-

ня справедливих вимог моралі, громадського порядку та загального добробуту в демократичному суспільстві». Тому можемо визнати, що загальноприйнятим у світовій правозахисній практиці є принцип, за яким право власника завжди «закінчується» там, де «починається» право іншої особи.

У період військових, мобілізаційних заходів, роль власності дещо змінюється. Вона набуває додаткової соціальної функції. Як зазначали О. Конт, Л. Дюгі, власність є важливою соціальною функцією. На власника, внаслідок самого факту володіння майном, покладається ряд функцій, зокрема використовувати річ для задоволення не тільки своїх, а й суспільних інтересів [7, с. 109-110]. На соціальній ролі наполягали й інші вчені, вказуючи, що соціальний обов'язок є наслідком приналежності окремої особи до суспільства, що обмежує власність тим сильніше, чим більше її використання відбувається в соціальній сфері, тобто поза приватною сферою [8, с. 47].

Н. В. Безсмертна наголошувала на існуванні процедурних обмежень, які встановлюють спеціальні правила щодо умов та порядку реалізації правомочностей власника з окремими видами майна; обмежень, які зумовлені соціальним призначенням власності в суспільстві та інші [9, с. 136].

Сьогодні такі обмеження деталізовані Законами України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 р. № 1207-VII та «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» від 21 жовтня 1993 року № 3543-XII).

У законі України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» від 21 жовтня 1993 року № 3543-XII ідеться про те, що виконання військово-транспортного обов'язку здійснюється згідно з Мобілізаційним планом України шляхом безоплатного залучення транспортних засобів усіх форм власності для забезпечення потреб Збройних Сил України, інших військових формувань на умовах їх повернення власникам після оголошення демобілізації.

Разом з тим соціальне використання власності передбачає можливість подальшого повернення вилученого майна та компенсації заподіяних збитків власникам. Зокрема, прийнято Постанову Кабінету Міністрів України від 31 жовтня 2012 р. № 998 «Деякі питання здійснення повної компенсації за майно, примусово відчужене в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану», якою затверджено порядок розгляду заяв та здійснення виплат для наступної повної компенсації за майно, примусово відчужене в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану [10].

У системі гарантування адміністративно-правового захисту права власності громадян України в районах проведення антитерористичної операції важливе місце відведено нормативно-правовим актам, у яких вміщено вищенаведені норми.

Науковці прийшли до висновку, що такі нормативно-правові акти є базовим елементом системи нормативно-правових гарантій, що може бути представлений як певний комплекс одиничних норм-гарантій [11, с. 12].

Нормативно-правові гарантії адміністративно-правового захисту права власності громадян України в районах проведення антитерористичної операції набувають форму законів та підзаконних нормативно-правових актів.

Подекуди залежно від ступеня конкретизації такі гарантії можуть бути універсальними, стосуватися захисту прав громадян у різних сферах суспільного життя (наприклад, гарантії, визначені КУпАП), або спеціальними адміністративними нормативно-правовими гарантіями захисту права власності громадян України в районах проведення антитерористичної операції (гарантії Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 р. № 1207-VII та «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» від 21 жовтня 1993 року № 3543-XII).

Уже саме закріплення у ст. 5 Закону України «Про забезпечення прав і свобод

громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 р. № 1207-VII зобов'язання Української держави вживати всіх необхідних заходів щодо гарантування прав і свобод людини і громадянина, передбачених Конституцією та законами України, міжнародними договорами, усім громадянам України, які проживають на тимчасово окупованій території робить цей нормативно-правовий акт важливою гарантією захисту прав громадян України, в тому числі захисту права власності. Посилює гарантійне спрямування цього закону наявність окремої статті 11, яка отримала назву «Гарантування права власності та правовий режим майна на тимчасово окупованій території».

Гарантуюче значення мають КУпАП, КАСУ, закони України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» від 21 жовтня 1993 року № 3543-XII), «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей» від 16 вересня 2014р. № 1680-VII, «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції» від 12 серпня 2014 р. № 1632-VII та інші.

Важливою складовою нормативно-правових гарантій адміністративно-правового захисту права власності громадян України в районах проведення антитерористичної операції є нормативно-правові акти, які визначають компетенцію та порядок функціонування органів публічного управління, що є суб'єктами захисту права власності громадян України у цих особливих районах Донецької та Луганської областей. Серед них Закон України «Про Національну поліцію» від 02 липня 2015 р. № 580-VIII; Положення про Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 8 червня 2016 р. № 376, Положення про Національну поліцію, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 р. № 877; укази Президента України «Про утворення військово-цивільних адміністрацій населених пунктів» від

19 листопада 2016 р. №513/2016, «Про утворення військово-цивільних адміністрацій» від 05 березня 2015 р. № 123/2015; «Про внесення змін до мережі адміністративних судів України» від 12 листопада 2014 року № 866/2014; Положення про Департамент патрульної поліції, затверджене наказом Національної поліції України від 06 листопада 2015 р. № 73 та інші.

Гарантуюче значення мають інтерпретаційні адміністративно-правові акти, які містять роз'яснення змісту і порядку застосування норми адміністративного права. У системі таких актів найважливішу гарантуючу роль відіграють акти правотворчих органів, що ґрунтуються на правотворчих повноваженнях інтерпретатора та містять нормативні роз'яснення положень чинного адміністративного законодавства. Зважаючи, що такі інтерпретаційні акти не виходять за межі самої адміністративно-правової норми, є її логічним продовженням та містять уточнене судження про встановлене правило поведінки, вони можуть служити суттєвою нормативно-правовою гарантією захисту права власності громадян України в районах проведення антитерористичної операції.

Висновки

Усі різновиди гарантії адміністративно-правового захисту права власності громадян України в районах проведення антитерористичної операції є надзвичайно важливими. Ефективність нормативно-правових гарантій залежить від стану правореалізаційної практики, зрілості громадянського суспільства, правової культури населення. Разом з тим нормативно-правові гарантії у цій системі становлять першооснову для усіх інших груп правових інструментів захисту права власності. Максимальне використання правозахисного потенціалу державних інституцій у районах проведення антитерористичної операції можливе лише за умови формування ефективних нормативно-правових гарантій захисту прав людини у цих особливих районах Донецької та Луганської областей.

Література

1. Державне управління: європейські стандарти, досвід та адміністративне право / [Авер'янов В. Б., Дерезь В. А., Школик А. М. та ін.]; за ред. В. Б. Авер'янова. – К. : Юстініан, 2007. – 288 с.

2. Абасов, Г. Г. Проблеми визначення нормативно-правових гарантій прав місцевого самоврядування та їх класифікація / Г. Г. Абасов // Часопис Київського університету права. – 2013. – №1. – С. 88–92.

3. Кравчук В. М. Нормативно-правові гарантії діяльності суддів в Україні: загальна характеристика / В. М. Кравчук // Часопис Київського університету права. – 2014. – № 1. – С. 91-95. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2014_1_22.

4. Сливка О. О. Нормативні та інституційні гарантії забезпечення прав осіб в митному контролі / О. О. Сливка // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки. – 2015. – Випуск 3–2. Том 2.– С. 175–178.

5. Заворотченко Т. М. Система конституційно-правових гарантій прав і свобод людини і громадянина в Україні / Т. М. Заворотченко // Право України. – 2002. – № 5. – С. 110–116.

6. Пашук Т. І. Право людини на ефективний державний захист її прав та свобод : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Пашук Тарас Ігорович. – Л., 2006. – 210 с.

7. Покровский, И. А. Основные проблемы гражданского права / И. А. Покровский. – Москва : Статут, 1998. – 353 с.

8. Лазар Ян. Собственность в буржуазной правовой теории / Лазар Ян. – М.: Юрид. лит., 1985. – 192 с.

9. Безсмертна Н. В. Співвідношення понять «право власності» та «здійснення права власності» / Н. В. Безсмертна // Право України. – 2003. – № 11. – С. 133-136, С. 136].

10. Деякі питання здійснення повної компенсації за майно, примусово відчужене в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 31 жовтня 2012 р. № 998 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 83. – Ст. 70.

АНОТАЦІЯ

У статті висвітлено питання, які стосуються поняття та складових елементів системи нормативно-правових гарантій адміністративно-правового захисту права власності громадян України в районах проведення антитерористичної операції. У ній проаналізовано такі субстанційні явища правової форми і правового змісту, як адміністративно-правові норми, які стосуються адміністративно-правового захисту права власності громадян України в районах проведення антитерористичної операції, нормативні акти, в яких ці норми вміщено, інтерпретаційні адміністративно-правові акти у цій сфері.

Ключові слова: право власності, райони проведення антитерористичної операції, захист права власності, адміністративно-правові гарантії захисту права власності.

SUMMARY

The article is devoted to the analysis of the concept and constituent elements of the system of legal guarantees of administrative-legal protection of the property rights of Ukrainian citizens in the areas of anti-terrorist operation. The article is devoted to the analysis substantive phenomena of legal form and legal content as administrative-legal norms, which concern administrative-legal protection of the property rights of Ukrainian citizens in areas of anti-terrorist operation, normative acts in which these norms are contained, interpretive administrative-legal acts in this sphere.

Key words: ownership, area of anti-terrorist operations, protection of property rights, administrative-legal guarantees of protection of the property rights.

11. Рудик В. А. Юридичні гарантії права людини на соціальний захист в Україні: автореф. дис... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення» / В. А. Рудик. – Х., 2007. – 20 с.

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО

ЄПІШКО Іветта Сергіївна - ад'юнкт Харківського національного університету внутрішніх справ

Стаття присвячена дослідженню проблеми захисту прав поліцейського. Проаналізовано доказову базу у сфері захисту честі та гідності поліцейського та необхідність реформування суспільства в цілому.

Ключові слова: захист прав поліцейського, професійна етика поліцейського, реформування, доказова база.

Актуальність теми

Останніми роками питання захисту прав людини, в особистому аспекті поліцейського, набуло загальносуспільного масштабу і актуального значення. Право на захист честі та гідності є одним із найважливіших прав, повага до яких гарантується державою першочергово. Реалізація в повній мірі цього права дає людині можливість відчувати себе повноцінною в суспільстві, забезпечує її взаємодію з іншими особами. Особливої уваги потребує питання захисту честі і гідності саме поліцейського, як особи, яка виконує численні функції щодо забезпечення публічної безпеки, протидії злочинності та наділена владними повноваженнями.

Стан наукової розробленості теми

Окремі кримінально-правові аспекти охорони честі і гідності в юридичній науці розглядали: Р. О. Стефанчук, І. Р. Стрем'якова, Анісімов, Ю. В. Баулін, А. В. Грищук, А. О. Церковна, О. М. Литвинов, О. М. Бандурка, А. А. Житній, В. І. Осадчий та інші, проте в сучасних умовах охорони прав лю-

дини необхідне додаткове дослідження цього питання.

Мета статті – проаналізувати доказову базу у сфері захисту честі та гідності працівника поліції, з'ясувати суть і дати визначення категорії « професійна етика поліцейського».

Виклад основного матеріалу

Конституцією України людина, її життя і здоров'я, честь та гідність, недоторканість і безпека в нашій країні визнаються найвищою соціальною цінністю, закріплюється недопустимість посягань на права і свободи, честь і гідність інших людей та гарантується судовий захист прав. Законодавчо закріплено, що особисті немайнові права належать кожній фізичній особі від народження або за законом і тісно пов'язані з фізичною особою. Право на гідність, честь та ділову репутацію є довічним правом кожної особи (ч.1, 3 ст. 269 Цивільного кодексу України) [1].

Національна поліція України (поліція) – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку. Поліцейським є громадянин України, який склав присягу поліцейського, проходить службу на відповідних посадах у поліції і якому присвоєно спеціальне звання поліції [2]

Діяльність органів поліції пов'язана зі специфікою виконуваних нею функцій та

зачіпає інтереси всіх членів суспільства. Кожна людина має своє «внутрішнє» ставлення до поліцейського як представника владних повноважень та не завжди ставить до останнього з повагою. Органам поліції на всій території України у процесі службової діяльності доводиться застосовувати заповідні та примусові заходи, обмежувати права громадян. Так, як рівень культури окремих громадян ще не достатній, останні, щоб уникнути «утисків поліцейського реагування» принижують честь та гідність працівників.

Честь – це внутрішня моральна гідність, шляхетність. Честь безпосередньо виникає з обов'язку. Можна сказати, що честь – це інша сторона обов'язку, свого роду мірило виконання особистістю працівника поліції свого морального обов'язку. Честь – це внутрішнє особисте ставлення працівника до самого себе [3].

Працівники поліції в результаті великої завантаженості не тільки не захищають свою честь та гідність, але навіть не зауважують тим, хто посягає на їх честь і гідність. Більшість не має власної поваги до самого себе, вважає подібні випадки не значущими, не має часу займатись складанням позовів, скарг, маючи велику професійну зайнятість та врешті решт не знають як взагалі це робити.

Чинний Цивільно-процесуальний кодекс України (ЦПК України) на кожному сторону цивільного позову з захисту честі та гідності, покладає обов'язок довести ті обставини, на які вона посилається. Доказування не може ґрунтуватися на припущеннях. Частина 1 статті 11 ЦПК України проголошує, що суд розглядає цивільні справи в межах заявлених вимог і на підставі наданих сторонами доказів. Стаття 10 ЦПК України вказує, що обов'язок довести, що поширена інформація є достовірною, покладається на відповідача, проте позивач повинен довести факт поширення інформації відповідачем [4].

Поширити інформацію про особу можна в засобах масової інформації, в листах, заявах та висловити усно. Пленум Верховного Суду України роз'яснив, що при розгляді справ суди повинні мати на увазі, що юри-

дичним складом правопорушення, наявність якого може бути підставою для задоволення позову, є сукупність таких обставин: поширення інформації, тобто доведення її до відома хоча б одній особі у будь-який спосіб; поширена інформація стосується певної фізичної чи юридичної особи, тобто позивача; поширення недостовірної інформації, тобто такої, яка не відповідає дійсності; поширення інформації, що порушує особисті немайнові права, тобто або завдає шкоди відповідним особистим немайновим благам, або перешкоджає особі повно і своєчасно здійснювати своє особисте немайнове право. [5]

Порядок спростування неправдивої інформації на сьогоднішній день існує лише для інформації, поширеної в засобах масової інформації. Так, зокрема, спростування інформації повинно бути надруковане таким же шрифтом, що і неправдива інформація, поміщене в тому ж місті в друкованому виданні, де було розміщено неправдиву інформацію із заголовком «Спростування» в обсязі не більшому в два рази, ніж спростований фрагмент інформаційного матеріалу. Для інших видів поширення неправдивої інформації подібного порядку спростування не існує, тому захистити свою репутацію на сьогоднішній день вкрай важко.

Відповідно до статті 58 ЦПК України, сторони мають право обґрунтовувати належність конкретного доказу для підтвердження їхніх вимог або заперечень [4].- Тобто необхідно надати суду факт розповсюдження конкретною особою неправдивої інформації, що вкрай дуже важко. Стаття 30 Закону України «Про інформацію» вказує, що «ніхто не може бути притягнутий до відповідальності за висловлення оціночних суджень».

Оціночне судження – це висловлювання, які не містять фактичних даних, критика, оцінка дій, а також висловлювання, що не можуть бути витлумачені як такі, що містять фактичні дані [1]. Право кожної людини на свободу вираження поглядів, власної думки закріплено в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Принагідно зауважимо, що на сьогоднішній день поліцейський на законодав-

чому рівні формально захищений, але на практиці такий захист відсутній, що дозволяє окремим особам ображати честь і гідність працівника поліції, лише тому, що він поліцейський. Суспільство очікує змін, але не готове змінюватись саме. Воно не намагається змінити ставлення до поліції. Багато громадян бачить в особі поліцейського «ворога», особу, яка не буде намагатись допомогти, але все одно звертаються до нього за допомогою.

Кожна людина повинна поважати одну одну, хто б це не був. У кожного повинна бути «моральна самосвідомість», адже ми разом будемо «високоморальне суспільство».

Професійна етика поліцейського повинна бути набагато вищою, ніж етика кожної окремої особи, адже він є представником держави.

Професійна етика поліцейського – це наука про застосування загальних норм моралі та специфічних професійних моральних правил і моральності в їхній діяльності і повсякденному поведженні [3]. Кожен працівник щодня повинен самовдосконалюватись та розвиватись, підвищувати свій професійний та культурний рівень. Приклад цього повинен надавати, у першу чергу, керівник структурного підрозділу, адже він є взірцем всього колективу. Керівник повинен згуртувати всіх до плідної роботи, налагоджувати дружню внутрішню атмосферу, відноситись до кожного з повагою та власним прикладом показувати лінію «моральності».

Захист честі та гідності працівників поліції повинні здійснювати спеціально уповноважені на те органи, а саме: профспілки, юридичні служби, управління внутрішньої безпеки, безпосередні керівники підрозділів. У силу своєї професійної зайнятості працівник правоохоронного органу не в змозі належним чином себе захистити на законодавчому рівні. Судові процеси дуже затяжні та клопотні. Свою увагу поліцейський повинен приділяти захисту прав громадян від різного роду правопорушень та інше. Вищевказані органи повинні приділяти цьому питанню належну увагу, таким чином, піднімаючи авторитет правоохоронця в суспільстві.

На сьогоднішній день майже ніхто з працівників правоохоронних органів не звертається до суду за захистом своїх прав, честі та гідності. А ті одиниці, які це роблять, не доводять справу до логічного завершення. Прикладом може стати перший в Україні судовий прецедент стосовно захисту честі, гідності та ділової репутації патрульного поліцейського міста Харкова Дуфека Дениса Олеговича, який позивався до відеоблогера. Відеоблогер провокував поліцейського Дуфека Д.О. та погрожував фізичною розправою. Все це було відзнято на відео та викладено в мережу Інтернет. Патрульний вважав, що оприлюднення відео та образи активіста-блогера зашкодили його честі та гідності та вимагав від суду моральної компенсації у 107 тисяч гривень. Незважаючи на докази, суд у задоволенні позову патрульного поліції відмовив, що викликало подальше публічне нецензурне спілкування та радість блогера. Цей випадок вказує на недосконалість і судової системи нашої держави, яка не стоїть на захисті честі та гідності правоохоронців. Це породжує й інші подібні випадки стосовно поліцейських з боку інших громадян, які бачать безкарність та свавільність.

На сьогоднішній день кримінально-правовий захист честі і гідності особи передбачений у чинному кримінальному законодавстві України. Кримінальний кодекс України (КК) має розділ 3, який називається «Злочини проти волі, честі та гідності особи», у якому в статтях 146-151 встановлена кримінальна відповідальність за подібні злочини, проте ці статті є загальними і недеталізованими.

Сучасні події в Україні дали підстави для переосмислення людських цінностей, особливо таких, як життя людини, її честь та гідність. Це новий поштовх для переосмислення свого відношення до головних цінностей суспільством.

Висновки

Підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що проблематика захисту честі та гідності працівника поліції лежить у прямій залежності від рівня «моральної культури» суспільства. Від кожного з нас залежить

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню проблеми захисту прав поліцейського. Проаналізовано доказову базу у сфері захисту честі та гідності поліцейського та необхідність реформування суспільства в цілому.

SUMMARY

The article is devoted to problems the protection of rights for a policeman. An evidential base is analysed in the field of defence of honour and dignity of policeman and necessity of reformation of society on the whole.

майбутнє держави. Культура поведінки та моральність поліцейського безпосередньо впливає на процес налагодження і підтримки стосунків між поліцією та громадянами на основі взаєморозуміння та поваги. Ця проблема набуває в Україні особливої актуальності у зв'язку з формуванням правової та демократичної держави. Органи поліції повинні заручитися підтримкою населення, а державі створити так званий Морально-етичний кодекс працівника поліції, якого повинні дотримуватись усі працівники поліції без винятку, як це зроблено в багатьох країнах світу, таких як США, Франція, ФРН та інших.

Література

1. Законі бізнес-«Доказова база у справах захисту честі, гідності та ділової репутації» [Електронний ресурс].-Режим доступу:http://zib.com.ua/ua/print/123396dokazova_baza_u_spravah_zahistu_chesti_gidnosni_ta_dilovoi_r.html.
2. Закон України «Про Національну поліцію» // Відомості Верховної Ради. - 2015. - № 40-41. - Ст. 379.
3. Бандурка О.М. Професійна етика поліцейського/ О. М. Бандурка. - Харків: Видво Золота Миля, 2017. - 294 с.
4. Цивільний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради. – 2004, № 40-41, 42, ст. 492.
5. Пленум ВСУ «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» від 27 лютого 2009 року № 1, п.п.6, 15.

НАЛЕЖНІСТЬ РЕЧОВИХ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

КОВАЛЬЧУК Сергій Олександрович - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінальної юстиції Чернівецького юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія»

УДК 343.146

Стаття посвячена предоставлению характеристики относимости вещественных доказательств как их неотъемлемого процессуального свойства. Определяется понятие относимости вещественных доказательств, характеризуется ее содержание и раскрывается порядок оценки вещественных доказательств с точки зрения их относимости. Раскрывается специфика, присущая оценке относимости косвенных вещественных доказательств и оценке относимости вещественных доказательств, полученных в порядке международного сотрудничества.

Ключевые слова: доказательства, вещественные доказательства, оценка вещественных доказательств, относимость вещественных доказательств, относимые вещественные доказательства, неотносимые вещественные доказательства.

Постановка проблеми

Оцінка речових доказів здійснюється з метою формування у свідомості суб'єкта доказування на конкретний момент здійснення кримінального провадження обґрунтованого доказами висновку про доведеність фактів та обставин, що підлягають доказуванню. У цілому, оцінка речових доказів базується на тих самих вихідних положеннях, що й оцінка всіх інших доказів [23, с.24], є безперервним і триваючим процесом, який здійснюється на всіх етапах досудового розслідування та судового розгляду [21, с.25; 24, с.24; 31, с.660; 33, с.17-18] і служить необхідною умовою їх цілеспря-

мованого провадження, постановлення законних та обґрунтованих процесуальних рішень, правильного застосування кримінального закону [15, с.22].

Із урахуванням норми ч. 1 ст. 94 КПК України кожен речовий доказ підлягає оцінці з точки зору належності, допустимості, достовірності, а у сукупності з іншими зібраними доказами – з точки зору їх достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення [12]. При цьому оцінка належності, допустимості та достовірності кожного речового доказу може здійснюватися суб'єктом доказування під час як його формування, так і використання для обґрунтування того або іншого процесуального рішення або його правової позиції у кримінальному провадженні, а оцінка достатності доказів та їх взаємозв'язку – у ході використання для обґрунтування процесуального рішення.

Належність доказів як одна з невід'ємних процесуальних властивостей доказів піддавалася неодноразовому дослідженню у наукових працях О.С. Александрова, М.В. Багрія, В.Д. Берназа, В.В. Вапнярчука, Т.В. Варфоломєєвої, Ю.М. Грошевого, М.В. Деєва, О.В. Капліної, Р.В. Костенка, М.М. Михеєнка, В.Т. Нора, Ю.К. Орлова, М.А. Погорецького, В.О. Попелюшка, Д.Б. Сергєєвої, С.М. Стахівського, М.М. Стоянова, О.С. Степанова, О.Г. Шило, М.Є. Шумила та інших вітчизняних і зарубіжних вчених-процесуалістів. Проте, самостійні дослідження теоретико-

правових проблем, пов'язаних зі здійсненням оцінки речових доказів із точки зору належності, не проводилися.

Формулювання мети статті

Метою цієї статті є надання, з урахуванням розроблених теоретичних концепцій, норм кримінального процесуального закону та сформованої на його основі практики, характеристики належності речових доказів як їх невід'ємної процесуальної властивості.

Виклад основного матеріалу

Визначенню поняття належності доказів присвячена істотна кількість праць учених-процесуалістів, у яких вона визначається як зв'язок доказів із предметом доказування [5, с.13], зв'язок між змістом доказів та обставинами, що входять у предмет доказування, чи іншими даними, які мають значення для справи [7, с.75-76; 31, с.246], можливість використання доказів для встановлення фактів та обставин предмету доказування [1, с.58; 26, с.22], придатність доказів встановлювати своїм змістом обставини, що становлять предмет доказування [7, с.75-76; 18, с.112; 19, с.123; 20, с.65; 25, с.236], властивість доказів, що проявляється у зв'язку з доказовою інформацією з обставинами справи [28, с.75], відображає здатність доказу прямо або побічно встановлювати обставини, які підлягають доказуванню [22, с.487-488], з огляду на об'єктивні зв'язки між ними [8, с.75].- Не зупиняючись на характеристиці наведених визначень поняття належності доказів, потрібно погодитися з Р.В. Костенком, який на основі детального аналізу підходів до визначення цієї їх властивості відзначає, що «більш правильно сутність належності доказів позначати лише через наявність зв'язку (відношення) між змістом доказів та обставинами і фактами, які підлягають встановленню для правильного вирішення кримінальної справи» [9, с.34]. Відповідно, належність речових доказів доцільно розглядати як їх процесуальну властивість, що відображає наявність зв'язку між змістом речових доказів і фактами та обставинами, які мають зна-

чення для кримінального провадження і підлягають доказуванню.

Належність речових доказів характеризує лише їх зміст і не стосується їх процесуальної форми, на що неодноразово звертається увага вченими у контексті дослідження сутності належності доказів [1, с.58; 7, с.76; 8, с.74; 9, с.38; 19, с.125; 20, с.65; 22, с.488; 25, с.236; 28, с.75; 34, с.286-287]. Пряма вказівка на відображення належністю речових доказів наявності зв'язку з фактами та обставинами, які підлягають встановленню у кримінальному провадженні, саме їх змісту міститься у ч. 1 ст. 98 КПК України, яка визначає поняття речових доказів шляхом наведення переліку їх видів за критерієм зв'язку з подією кримінального правопорушення [12]. Саме зміст речових доказів дозволяє віднести той або інший матеріальний об'єкт до одного з видів речових доказів за наведеним класифікаційним критерієм і визначити коло фактів та обставин, для встановлення яких він може бути використаний під час кримінального провадження.

Зв'язок між змістом речових доказів і фактами та обставинами, які мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню, повинен носити об'єктивний характер. Зокрема, у доктрині кримінального процесу обґрунтовано вказується, що належність доказів відображає наявність об'єктивного зв'язку між ними та обставинами і фактами, які підлягають доказуванню [3, с.13; 8, с.75; 9, с.35; 11, с.185; 16, с.123; 26, с.22; 32, с.10]. У цьому аспекті зв'язок між змістом речових доказів і фактами та обставинами, які мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню, не залежить від процесуальної діяльності суб'єктів доказування, спрямованих на її встановлення: незалежно від їх висновку про встановлення або невстановлення такого зв'язку він виступає об'єктивним за своїм характером.

Вирішення питання про належність речових доказів передбачає надання відповіді на два взаємопов'язані питання, що розглядаються вченими в якості двох сторін належності доказів: 1) чи входить факт (обставина), для підтвердження якого (якої)

залучається доказ, до числа фактів та обставин, що підлягають встановленню; 2) чи наявний з урахуванням змісту доказу його зв'язок із цим фактом або обставиною (чи у змозі доказ встановлювати своїм змістом такі факти чи обставини) [1, с.60; 8, с.75; 13, с.226; 31, с.247; 32, с.12]. При цьому, якщо відповідь на перше питання потрібно шукати у законодавстві – кримінальному, кримінально-процесуальному та іншому (наприклад, у ході доказування цивільного позову), то відповідь на друге питання криється у внутрішньому переконанні суб'єкта доказування [1, с.60].

Основа для вирішення питання про належність доказів становить кримінальний процесуальний закон, що встановлює у загальному вигляді предмет доказування у кримінальних справах [30, с.36]. Норми кримінального процесуального закону не обмежують коло фактів та обставин, наявність зв'язку з якими дозволяє зробити висновок про належність доказів, лише визначеними ст. 91 КПК України обставинами, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. Як впливає зі змісту ст. 85 КПК України, до числа таких фактів та обставин законодавець відносить: 1) обставини, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні; 2) інші обставини, які мають значення для кримінального провадження; 3) обставини, які підтверджують достовірність чи недостовірність, можливість чи неможливість використання інших доказів [12]. Визначена законодавцем класифікація фактів та обставин, наявність зв'язку з якими дозволяє зробити висновок про належність доказів, відповідає наведеній у доктрині кримінального процесу структурі предмету доказування, в якій виділяють: 1) визначені ч. 1 ст. 91 КПК України обставини, що виступають кінцевою метою доказування; 2) доказові (проміжні) факти; 3) допоміжні факти [1, с.57-58; 4, с.244-245; 13, с.238; 20, с.65; 29, с.125].

За результатами визначення того, чи входить факт або обставина, що підлягають підтвердженню за допомогою конкретного доказу, до числа фактів та обставин, які мають значення для кримінального про-

вадження та підлягають встановленню, суб'єкт доказування з урахуванням змісту доказу встановлює наявність або відсутність його зв'язку з цим фактом або обставиною. Таким чином, висновок про належність або неналежність доказів виступає результатом співставлення їх змісту із вказаними у законі обставинами, які підлягають доказуванню та встановленню [17, с.7], у зв'язку з чим останні визначаються в якості критеріїв належності доказів [25, с.237].

Як впливає зі змісту ст. 85 КПК України, належними є докази, які підтверджують не лише існування, але й відсутність вказаних у ній фактів та обставин [12]. Зокрема, вчені-процесуалісти визнають належними докази, що підтверджують відсутність певних фактів, які повинні були мати місце, якщо б події відбувалися відповідно до висунутого припущення (наприклад, відсутність слідів підозрюваного на м'якому ґрунті під вікном, коли перевіряється версія про проникнення злочинця у приміщення через вікно) [13, с.226].

Протягом кримінального провадження оцінка належності речових доказів здійснюється неодноразово. У доктрині кримінального процесу відзначається, що оцінка належності доказів під час кримінального провадження здійснюється в два етапи: 1) у ході їх отримання шляхом проведення слідчих та інших процесуальних дій; 2) у ході прийняття рішення про встановлення обставин матеріально-правового характеру, що ґрунтуються на доказах [9, с.36-38]. Частково поділяючи наведену позицію, потрібно відзначити, що під час досудового розслідування оцінка належності речових доказів початково надається суб'єктами доказування під час їх збирання шляхом здійснення ймовірного висновку про наявність або відсутність зв'язку між змістом речових доказів і фактами та обставинами, які мають значення для кримінального провадження і підлягають доказуванню. При цьому визначити належність речових доказів значно важче, ніж особистих, особливо на початковому етапі розслідування, оскільки зміст речового доказу необхідно розшифрувати (декодувати) шляхом безпосереднього дослідження слідчого або опо-

середкованого (з використанням приладів – науково-технічних засобів) самим слідчим або експертом і встановити зв'язок із проміжною тезою чи предметом доказування [8, с.190]. Оскільки припущення про належність доказів виступає необхідною передумовою їх подальшого дослідження [30, с.35], у ході подальшого провадження досудового розслідування та судового розгляду оцінка належності речових доказів може здійснюватися повторно, але необов'язково у зв'язку з постановленням процесуальних рішень, якими встановлюються обставини матеріально-правового характеру: повідомлення про підозру, обвинувального акту, постанови (ухвали) про закриття кримінального провадження, вироку, ухвали про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру тощо. Зокрема, повторна оцінка належності речових доказів може здійснюватися у ході подальшого збирання доказів та їх перевірки. Як відзначає Д.Б. Сергєєва, «оскільки кримінальне провадження супроводжується постійним збільшенням кількості доказів, а у зв'язку з цим можливою зміною кола обставин, що підлягають встановленню, то й висновок про належність доказів на певному етапі кримінального провадження може змінюватися» [25, с.236-237]. Таким чином, оцінка належності речових доказів може неодноразово змінюватися у зв'язку з переходом від ймовірного до достовірного висновку про наявність або відсутність зв'язку між змістом речових доказів і фактами та обставинами, які мають значення для кримінального провадження і підлягають доказуванню. У зв'язку з наведеним більш обґрунтованою виступає позиція вчених, які не виділяють в оцінці належності речових доказів ті або інші етапи, але наголошують на можливості її неодноразового здійснення у ході кримінального провадження та зміни її результатів [10, с.68], відзначають пряму залежність правильного вирішення питання про їх належність від досягнення та реалізації вимоги всебічності та об'єктивності дослідження обставин кримінальної справи [24, с.24] і вказують на можливість одержання остаточного, достовірного знання про зв'язок між доказами та

обставинами справи після висновку про доведеність останніх [30, с.36].

Відповідно до ст. 85 КПК України, належними виступають докази, які підтверджують існування або відсутність вказаних у цій нормі обставин як прямо, так і непрямо [12]. При цьому, як відзначає Л.В. Клейман, якщо визначення належності прямих доказів зазвичай не викликає труднощів, оскільки їх зв'язки з обставинами, що підлягають доказуванню, є очевидними, то визначення належності непрямих доказів складає значну складність через багатозначність їх зв'язків з елементами предмету доказування [8, с.190]. На очевидність належності прямих доказів звертають увагу й інші вчені, які вказують на можливість надання кожному окремо взятому непрямому доказу декількох різних взаємовиключних пояснень [30, с.35], що зумовлює необхідність використання для вирішення питання про належність непрямих доказів необхідної достатньої сукупності допустимих і достовірних доказів, у чому проявляється підпорядкованість непрямой належності цим властивостям [28, с.87]. Відсутність такої сукупності доказів унеможлиблює встановлення зв'язку між змістом непрямих доказів і фактами та обставинами, які мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню, що не дозволяє зробити достовірний висновок про належність непрямих доказів.

Певна специфіка притаманна оцінці належності непрямих речових доказів у сукупності з іншими непрямыми доказами. Як відзначає М.В. Багрій, процес доказування непрямыми доказами проходить у два етапи: на першому етапі встановлюється зв'язок непрямих доказів між собою в рамках конкретної системи, кінцевою ціллю яких є встановлення проміжних фактів, а на другому етапі встановлюється зв'язок між проміжним фактом та обставинами, які складають предмет доказування [2, с.157]. Відповідно, під час оцінки належності непрямих речових доказів у сукупності з іншими непрямыми доказами суб'єкт доказування спочатку повинен виявити їх зв'язок і використати їх сукупність для встановлення доказового (проміжного) факту, після

чого з'ясувати наявність зв'язку останнього з визначеними ч. 1 ст. 91 КПК України обставинами, що підлягають доказуванню.

Істотною специфікою характеризується оцінка належності речових доказів, одержаних у порядку міжнародного співробітництва. Так, згідно з ч. 1 ст. 553 КПК України, докази та відомості, одержані від запитуваної сторони в результаті виконання запиту про міжнародну правову допомогу, можуть бути використані лише у кримінальному провадженні, якого стосувався запит, крім випадків, коли досягнуто домовленості про інше із запитуваною стороною [12]. З огляду на норму п. 3 ч. 2 ст. 552 КПК України, запит про міжнародну правову допомогу повинен містити найменування кримінального провадження, щодо якого запитується міжнародна правова допомога [12], відповідно до якого й вирішуватиметься питання щодо належності доказів та відомостей до того чи іншого кримінального провадження [14, с.1099]. Водночас, з урахуванням норми ч. 1 ст. 553 КПК України, із запитуваною стороною може бути досягнута домовленість про використання одержаних від неї в результаті виконання запиту про міжнародну правову допомогу доказів та відомостей в іншому кримінальному провадженні, якого не стосувався запит [12].

У доктрині кримінального процесу неодноразово звертається увага на те, що встановлення належності доказів дозволяє запобігти захаращенню справи непотрібними відомостями, які не мають до неї відношення, чим не ускладнювати досудове розслідування та судовий розгляд кримінальної справи і забезпечити її вирішення з найменшою витратою сил і засобів [10, с.75; 16, с.122; 30, с.40]. Такий висновок підтверджується й результатами дослідження судової практики. Так, Вовчанський районний суд Харківської області, дослідивши у судовому засіданні у справі № 617/489/14-к (кримінальне провадження № 1-кп/617/9/15) речові докази, а саме: вдаткові накладні, інвентаризаційні описи, касові документи суб'єкта підприємницької діяльності – фізичної особи «ОСОБА_1» на 149 аркушах, які не містять підписів мате-

ріально-відповідальної особи ОСОБА_3 і вказівок на дати прийняття товару (т. 2, а. с. 85 – 196), у вирокі від 15.01.2015 р. визнав вказані речові докази неналежними, оскільки вони складені в порушення вимог для складання бухгалтерських документів, у зв'язку з чим вони не можуть бути доказом у кримінальному провадженні [6].

На необґрунтованість практики органів досудового розслідування, спрямованої на захаращення матеріалів кримінальної справи шляхом вилучення неналежних речових доказів, і правильність практики вітчизняних судів, які відзначають незаконність таких дій, звертає увагу Європейський Суд з прав людини. Зокрема, у рішенні у справі «Пантелеєнко проти України» від 29.06.2006 р. Суд відзначив, що 28.08.2000 р. Новозаводський районний суд м. Чернігова дійшов висновку, що обшук у нотаріальній конторі заявника був проведений незаконно, оскільки органи влади не дотрималися засобів правового захисту, передбачених законодавством. Слідчі органи, знаючи про місцезнаходження заявника (на той момент він перебував у лікарні), навіть не спробували вручити йому ордер на обшук. Більше того, замість вибору доказів, суттєвих для розслідування, вони вилучили всі документи з офісу та певні особисті речі, що належать заявнику, які не мали жодного відношення до справи. Сутність цього висновку ніколи не скасовувалася судами вищої інстанції, хоча це рішення було в подальшому скасоване з інших підстав. Більше того, Уряд під час розслідування не ставив під сумнів цей факт і не надавав доказів протилежного (п. п. 6, 16, 17, 51 і 52) [27].

У разі визнання речових доказів належними, суб'єкт доказування переходить до встановлення їх допустимості та достовірності. І, навпаки, докази, визнані неналежними, не підлягають подальшій оцінці, спрямованій на визначення інших їх процесуальних властивостей – допустимості та достовірності [20, с.67; 25, с.238].

Висновки

Проведене, з урахуванням розроблених теоретичних концепцій, норм кримінального процесуального закону та сформова-

ної на його основі практики, дослідження належності речових доказів дозволяє стверджувати, що вона являє собою їх процесуальну властивість, яка відображає наявність зв'язку між змістом речових доказів і фактами та обставинами, що мають значення для кримінального провадження і підлягають доказуванню.

Під час оцінки належності речових доказів суб'єкт доказування, по-перше, повинен встановити, чи охоплюється конкретний факт або обставина, для встановлення яких використовується речовий доказ, наведеним у ст. 85 КПК України переліком фактів та обставин. По-друге, він повинен встановити наявність зв'язку між змістом речового доказу та конкретним фактом або обставиною, для встановлення яких він використовується.

Оцінка належності речових доказів здійснюється неодноразово, починаючи із моменту їх отримання суб'єктами доказування та завершуючи моментом постановлення кінцевого процесуального рішення у кримінальному провадженні. При цьому під час провадження досудового розслідування та судового розгляду повторно оцінка належності речових доказів може здійснюватися як у зв'язку з постановленням процесуальних рішень, якими встановлюються обставини матеріально-правового характеру, так і у зв'язку з отриманням нових доказів у ході їх подальшого збирання та перевірки доказів. Зміна оцінки належності речових доказів відбувається у зв'язку з переходом від ймовірного до достовірного висновку про наявність або відсутність зв'язку між змістом речових доказів і фактами та обставинами, які мають значення для кримінального провадження і підлягають доказуванню.

Література

1. Александров А.С. Относимость уголовно-процессуальных доказательств: монография / А.С. Александров, С.А. Фролов. – Нижний Новгород: Нижегородская правовая академия, 2011. – 176 с.

2. Багрій М.В. Використання непрямих доказів у кримінальному судочинстві України: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 /

Микола Васильович Багрій. – Львів, 2010. – 217 с.

3. Берназ В.Д. Структура доказування у кримінальному провадженні за новим КПК України / В.Д. Берназ // Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції (27 листопада 2013 р., м. Одеса) / відпов. за випуск Ю.П. Аленін. – Одеса: Юридична література, 2013. – С. 11-17.

4. Вапнярчук В. Загальна характеристика предмета кримінально-процесуального доказування / В. Вапнярчук // Вісник Національної академії правових наук України: Збірник наукових праць. – Х., 2013. – № 3. – С. 238-248.

5. Варфоломеева Т.В. Производные вещественные доказательства / Т.В. Варфоломеева. – М.: Юридическая литература, 1980. – 48 с.

6. Вирок Вовчанського районного суду Харківської області від 15.01.2015 р. у справі № 617/489/14-к (кримінальне провадження № 1-кп/617/9/15) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42319776>

7. Дєєв М.В. Достатність доказів у кримінальному процесі України: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Максим Валерійович Дєєв. – К., 2007. – 218 с.

8. Клейман Л.В. Установление относимости доказательств при расследовании преступлений: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Лариса Викторовна Клейман. – Красноярск, 2001. – 219 с.

9. Костенко Р.В. Оценка уголовно-процессуальных доказательств: Монография / Р.В. Костенко. – М.: Издательство «Юрлитинформ», 2010. – 152 с.

10. Кравченко М.Е. Допустимость вещественных доказательств в уголовном процессе: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Максим Евгеньевич Кравченко. – Краснодар, 2017. – 188 с.

11. Кримінальний процес: Підручник / Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Туманянц та ін.; [за ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило]. – Х.: Право, 2013. – 824 с.

12. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
13. Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / [Відп. ред.: С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко]. – Х.: Одісей, 2013. – 1104 с.
14. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / [За заг. ред. В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила]. – К.: Юстініан, 2012. – 1224 с.
15. Курзинер Е.Э. Актуальные вопросы доказывания в уголовном судопроизводстве Российской Федерации: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Евгений Эдуардович Курзинер. – Челябинск, 2009. – 29 с.
16. Лопаткин Д.А. Вещественные доказательства (процессуальные и криминалистические аспекты): Дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Дмитрий Андреевич Лопаткин. – Краснодар, 2003. – 193 с.
17. Лупинская П. Доказательства и доказывание в новом уголовном процессе / П. Лупинская // Российская юстиция. – 2002. – № 7. – С. 5-8.
18. Миронов В.Ю. Достоверность доказательств и их значение при постановлении приговора: Дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Василий Юрьевич Миронов. – Оренбург, 2005. – 222 с.
19. Михеєнко М.М. Кримінальний процес України: Підручник / М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, В.П. Шибіко. – 2-ге видання, перероблене і доповнене. – К.: Либідь, 1999. – 536 с.
20. Орлов Ю.К. Основы теории доказательств в уголовном процессе / Ю.К. Орлов. – М.: Юрист, 2009. – 175 с.
21. Осипкин В.Н. Доказательства: Серия «Современные стандарты в уголовном праве и уголовном процессе» / В.Н. Осипкин, В.И. Рохлин; [науч. ред. Б.В. Волженкин]. – СПб.: Санкт-Петербургский юридический институт Генеральной прокуратуры Российской Федерации, 1998. – 32 с.
22. Погорецкий М.А. Функциональное назначения оперативно-розыскной деятельности у кримінальному процесі: Монографія / М.А. Погорецкий. – Х.: Арсіс, ЛТД, 2007. – 576 с.
23. Попова Н.А. Вещественные доказательства: Собираение, представление и использование их в доказывании: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Надежда Анатольевна Попова. – Саратов, 2007. – 25 с.
24. Прокопенко А.А. Оценка доказательств в ходе рассмотрения уголовного дела судом первой инстанции: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Андрей Александрович Прокопенко. – Краснодар, 2009. – 27 с.
25. Сергеева Д.Б. Належність доказів за новим КПК України / Д.Б. Сергеева // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2013. – № 3 (31). – С. 234-239.
26. Сибилева Н.В. Допустимость доказательств в советском уголовном процессе: Учебное пособие / Н.В.Сибилева. – К.: УМК ВО, 1990. – 68 с.
27. Справа «Пантелеєнко проти України»: Рішення Європейського Суду з прав людини від 29.06.2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_274
28. Стоянов М.М. Властивості доказів у кримінальному процесі України: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Микола Михайлович Стоянов. – Одеса, 2010. – 245 с.
29. Степаненко А.С. Предмет доказывания: сущность и понятие / А.С. Степаненко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». – 2014. – № 9-2. – Том 2. – С. 123-125.
30. Степанов О.С. Належність та допустимість доказів у кримінальному процесі України: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Олег Станіславович Степанов. – К., 2007. – 205 с.
31. Теория доказательств в советском уголовном процессе / Р.С. Белкин, А.И. Винберг, В.Я. Дорохов, Л.М. Карнеева и др.; [Ред. кол.: Н.В. Жогин (отв. ред.) и

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена наданню характеристики належності речових доказів як їх невід'ємної процесуальної властивості. Визначається поняття належності речових доказів, характеризується її зміст і розкривається порядок оцінки речових доказів із точки зору їх належності. Розкривається специфіка, притаманна оцінці належності непрямих речових доказів та оцінці належності речових доказів, одержаних у порядку міжнародного співробітництва.

Ключові слова: докази, речові докази, оцінка речових доказів, належність речових доказів, належні речові докази, неналежні речові докази.

SUMMARY

The article is devoted to the presentation of the characteristics of the affiliation of material evidences as their integral procedural property. The notion of the affiliation of material evidences is determined, its content is characterized and the procedure for evaluating of material evidences in terms of their affiliation is revealed. The specifics, inherent to the evaluation of the affiliation of indirect material evidences and to the evaluation of the affiliation of material evidences, obtained in the course of international co-operation, are revealed.

Key words: evidences, material evidences, evaluation of material evidences, affiliation of material evidences, appropriate material evidences, inappropriate material evidences.

др.]. – 2-е изд., исправ. и доп. – М.: Юридическая литература, 1973. – 736 с.

32. Чирков Ф.В. Оценка доказательств в ходе окончания предварительного следствия: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Филипп Викторович Чирков. – Краснодар, 2012. – 24 с.

33. Чупрікова І.Л. Допустимість доказів у світлі нового Кримінального процесу-

ального кодексу: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Ірина Леонідівна Чупрікова. – Одеса, 2015. – 186 с.

34. Шмаков Г.В. Проблема понимания свойств доказательств в уголовном судопроизводстве / Г.В. Шмаков // Концепт: Научно-методический электронный журнал. – 2017. – Т. 2. – С. 283-287.

ЗМІСТ ТА ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО ЕТАПУ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ОСІБ, ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ В УКРАЇНІ

ПОЧАНСЬКА Олена Сергіївна - кандидат юридичних наук, доцент кафедри правового забезпечення господарської діяльності факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 342.9

Определены основные этапы развития национального законодательства в сфере регулирования правового статуса граждан, осуждённых к лишению свободы. Исследовано современное состояние нормативно-правового обеспечения прав лиц, осуждённых к лишению свободы в Украине, охарактеризованы содержание и особенности новейшего этапа реформирования отечественного законодательства в данной сфере, определены основные направления его дальнейшего развития.

Ключевые слова: осуждённый к лишению свободы, правовой статус, права и свободы, нормативно-правовое обеспечение, нормативный акт, пенитенциарная система.

Постановка проблеми

Кримінально-виконавчий кодекс України, прийнятий у 2003 р., заклав якісно нові для національного законодавства засади виконання кримінальних покарань, але, попри це, в Україні до останнього часу фактично зберігалася стара система управління виправними закладами з притаманними їй рисами адміністративно-командного управління. Найгострішими проблемами сьогодні у даній сфері традиційно залишаються перевантаженість установ виконання покарань та слідчих ізоляторів, нерозвиненість механізму застосування системи запобіжних заходів, альтернативних триманню під вартою, низький рівень роботи кримінально-виконавчої інспекції та ін., а також безпосередньо вкрай незадовільні умови тримання засуджених осіб, невідповідність цих умов

як нормам національного законодавства, так і європейським стандартам у галузі забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання нормативно-правового забезпечення прав засуджених осіб в Україні на різних етапах його розвитку розглядали такі вітчизняні дослідники, як В. Бадира, І. Богатирьов, С. Богунов, О. Букалов, А. Гель, О. Дука, Є. Захаров, С. Зінченко, І. Копотун, М. Кутепов, О. Лисодєд, В. Львовчкін, О. Осауленко, М. Романов, Г. Середа, С. Сидоренко, Г. Фрейман, О. Шкута, І. Яковець, М. Яцишин.

Не вирішені раніше проблеми

Незважаючи на досить суттєві позитивні здобутки держави у розв'язанні проблеми поліпшення умов тримання ув'язнених, існуюча в Україні система нормативно-правового забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі, все ж не відповідає сучасному рівню соціально-економічного розвитку суспільства та принципам гуманізму і поваги до прав і свобод людини у процесі виконання покарань, що й зумовлює актуальність даної статті.

Мета

Метою статті є дослідження стану нормативно-правового забезпечення прав осіб, засуджених до кримінального покарання у

виді позбавлення волі в Україні, що передбачає визначення основних етапів розвитку національного законодавства з питань регулювання правового статусу громадян, засуджених до позбавлення волі, визначення змісту та особливостей сучасного етапу його розвитку.

Виклад основного матеріалу

Історико-юридичний аналіз правових джерел вітчизняного законодавства, що безпосередньо стосуються питань формування, становлення та розвитку основних засад забезпечення прав громадян, які знаходяться у місцях позбавлення волі, дозволяє встановити, що зміни у ставленні до прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі, які знаходили свій прояв та нормативно-правове закріплення у законодавстві України, безпосередньо пов'язані з певними періодами розвитку вітчизняної пенітенціарної системи та відповідними етапами розвитку кримінально-виконавчої політики на відповідних етапах державотворення, яким і відповідають певні стадії розробки та прийняття законодавчих актів й інших нормативно-правових документів, що спрямовані на закріплення та регулювання правового статусу засуджених осіб в Україні.

До основних етапів розвитку національного законодавства з питань регулювання правового статусу громадян, засуджених до позбавлення волі, можна віднести: 1) 1991-1995 рр. – початок реформування законодавства, що регулювало правовий статус засуджених осіб в Україні, спрямованого на соціальну переорієнтацію виконання кримінальних покарань з урахуванням міжнародних стандартів про права людини; 2) 1996-2000 рр. – період, головним змістом якого є прийняття Конституції України, що стала необхідною правовою основою для подальшого розвитку національного законодавства у сфері забезпечення прав засуджених осіб, створення Державного департаменту України з питань виконання покарань; 3) 2001-2005 рр. – період, протягом якого в межах процесу гуманізації виконання покарань було прийнято нові Кримінальний і Кримінально-виконавчий кодекси України, низку інших нормативно-правових актів,

спрямованих на забезпечення прав засуджених осіб в Україні; затверджено Програму подальшого реформування та державної підтримки кримінально-виконавчої системи на 2002–2005 рр.; 4) 2006-2009 рр. – період, за який з метою приведення умов тримання засуджених осіб, у відповідність з вимогами законодавства та виконання міжнародних зобов'язань України з дотримання прав людини і громадянина, було розроблено документи програмного характеру – Державну програму покращення умов тримання засуджених та осіб, взятих під варту, на 2006–2010 рр. та Концепцію реформування Державної кримінально-виконавчої служби України; 5) 2010-2013 рр. – етап, пов'язаний із утворенням Державної пенітенціарної служби України та прийняттям Кримінального процесуального кодексу України і схваленням нової Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби, що визначила головні напрями удосконалення існуючої кримінально-виконавчої політики, у тому числі й щодо захисту прав і свобод засуджених осіб в Україні.

Зміст новітнього етапу процесу розвитку забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, що бере свій початок з 2014 р., визначається кардинальними змінами у ціннісних орієнтирах суспільства та відповідними змінами у державній політиці, спрямованими на демократизацію суспільного та державного життя, європейську інтеграцію, дотримання принципів правової та соціальної держави, боротьбу з корупцією та запобігання політичним репресіям, дотримання прав і свобод людини і громадянина.

Слід констатувати той факт, що, незважаючи на велику кількість прийнятих у даній сфері нормативно-правових актів, суттєвої зміни правової бази щодо забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, так і не відбулося. Значна частина норм чинного законодавства за своїм змістом не відповідає сучасним загальноєвропейським стандартам у галузі прав людини. Завдання забезпечення принципу верховенства права, гуманізації виконання (відбування) кримінального покарання по-

требували подальшого розвитку національного законодавства та його адаптації до відповідних європейських стандартів щодо закріплення і регулювання правового статусу засуджених осіб з метою покращення стану забезпечення прав громадян, позбавлених волі, та посилення гарантій їх дотримання.

Крім того, в умовах військової агресії проти України і проведення антитерористичної операції на Сході України, що висунула на перший план питання збереження незалежності та суверенітету країни, забезпечення безпеки громадян, та у зв'язку з підписанням Угоди про Асоціацію з Європейським Союзом і необхідністю виконання комплексу заходів, спрямованих на подальшу євроінтеграцію, перед державою постає ціла низка нових викликів у галузі забезпечення прав людини, у тому числі й щодо забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі.

Першою важливою подією цього періоду стало внесення реформаторських змін до Кримінально-виконавчого кодексу країни, на необхідності яких неодноразово наполягали правозахисні організації [1, с.319]. Зміни, що були закріплені Законом України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів» [2], з точки зору прав людини суттєво покращували правове становище засуджених. Так, принциповою зміною став підхід до визначення праці засуджених як до їх суб'єктивного права, відповідно до ст.26 Європейських пенітенціарних (в'язничних) правил [3]. Якщо раніше вказувалось, що засуджені «...повинні працювати в місцях і на роботах, які визначаються адміністрацією колонії», то тепер засуджені лише «мають право працювати» [4, ч.1 ст.118]. Така зміна демонструє остаточний відхід законодавства від радянської виправно-трудова філософії, що полягала у використанні примусової праці в'язнів. Законом було також врегульовано порядок оформлення пенсій засуджених, поширено перелік кореспонденції, що не підлягає перегляду, змінено формулювання щодо виконання засудженими законних вимог адміністрації, закріплено право користуватися мобільним

зв'язком та Інтернетом та ін. Довгоочікуваною та серйозною зміною стало й надання засудженим права отримувати тривалі побачення [4, ч.2 ст.59].

На підставі та на виконання положень Закону було прийнято низку підзаконних нормативних актів, зокрема: Накази Міністерства юстиції України «Про внесення змін до Інструкції про порядок надання засудженим короткочасних виїздів за межі установ виконання покарань», «Про затвердження Порядку організації надання засудженим до позбавлення волі доступу до глобальної мережі Інтернет», Наказ Мін'юсту України та МОЗ України «Про затвердження Порядку організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі» та ін., а відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України № 71 від 5 березня 2014 р. було достроково припинено дію Державної цільової програми реформування Державної кримінально-виконавчої служби на 2013–2017 рр. [5].

29 грудня 2014 р. Наказом Міністерства юстиції України було затверджено нові Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань [6], якими врегульовано порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань, у тому числі й у вигляді позбавлення волі на певний строк та довічного позбавлення волі. Зазначимо, що, на відміну від Правил, затверджених у 2003 р., у частині III нових Правил («Основні права та обов'язки засуджених в установах виконання покарань») було значно розширено коло прав засуджених, зокрема:

- право засуджених на гуманне ставлення та повагу їх людської гідності;
- право на особисту безпеку засуджених осіб;
- право на соціальне забезпечення засуджених осіб, у тому числі на оформлення пенсій відповідно до законодавства;
- право засуджених осіб користуватися мережею Інтернет, визначене Кримінально-виконавчим кодексом України;
- право листуватися та надсилати звернення рідною мовою;
- право подавати відповідно до ст. 539 КПК України клопотання до суду з вирі-

шення питань, визначених ст. 537 КПК України та ін. [6].

В умовах агресії Російської Федерації проти України, зокрема тимчасової окупації Російською Федерацією окремих частин Луганської і Донецької областей України та Автономної Республіки Крим, виникла нагальна потреба щодо дотримання положень міжнародного гуманітарного права поряд з правами і основними свободами людини, що діють у мирний час [7]. У 2015 р. Верховною Радою України було прийнято Постанову «Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором», а також Постанову щодо схвалення Заяви Верховної Ради України «Про відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод», основними положеннями яких є проголошення відповідальності Російської Федерації за дотримання прав людини і виконання міжнародних договорів на анексованій та тимчасово окупованій території України на період до повного припинення збройної агресії, а саме до моменту виведення усіх незаконних збройних формувань, керованих, контрольованих і фінансованих Російською Федерацією, російських окупаційних військ, їх військової техніки з території України, відновлення контролю України за державним кордоном України, відновлення конституційного ладу та порядку на окупованій території України [8, пп.1,2].

Дійсно, питання порушення прав людини на території проведення АТО та прав засуджених на тимчасово окупованих територіях стали з 2014 р. чи не найбільш важливими проблемами у галузі забезпечення прав людини в Україні. Станом на 1 грудня 2014 р. в 177 установах, що належать до сфери управління Державної пенітенціарної служби України, трималося 79750 осіб. На території АР Крим було розташовано чотири

заклади, які фактично опинилися окупованими внаслідок захоплення території Російською Федерацією. Загальна кількість громадян України, що втратили спроможність приймати власні рішення щодо вимушеного переселення на територію материкової частини України, склала близько 3910 осіб [1, с.319]. З огляду на ситуацію, що склалася, 15 квітня 2014 р. Верховною Радою України був ухвалений Закон «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий порядок на тимчасово окупованій території України» [9], норми якого були спрямовані на врегулювання підсудності кримінальних проваджень, розпочатих на території АР Крим, та захист прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі. Ще загрозливішою є ситуація на території Донецької та Луганської областей України. З 36 установ виконання покарань, що знаходяться в Донецькій і Луганській областях, 29 опинилися в районах вірогідних військових зіткнень або на території, не підконтрольній Україні. З 20 установ виконання покарань у Донецькій області 14 установ, у яких трималося 9,7 тис. осіб, та із 15 установ виконання покарань у Луганській області 14 установ, у яких трималося 6,5 тис. осіб, вийшли з-під контролю української влади. Станом на 2015 р. у зоні АТО знаходилося 27 пенітенціарних установ, де утримувалося близько 16 тисяч осіб, стосовно яких питання належної медичної допомоги, харчування, забезпечення побутових потреб належним чином не вирішуються. В зоні реальної небезпеки поряд із лінією зіткнення розташовано ще 5 установ, які можуть потрапити у зону бойових дій [7, с.43-44]. На виправлення ситуації стосовно порушення прав і свобод засуджених осіб, що перебували на тимчасово окупованих територіях України, було спрямовано дію Указу Президента України Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 листопада 2014 року «Про невідкладні заходи щодо стабілізації соціально-економічної ситуації в Донецькій та Луганській областях», яким передбачалося переміщення органів і установ Державної кримінально-виконавчої служби України, засуджених та осіб, узятих під варту, з окремих територій у районі проведення антитерористичної операції в Донецькій і Лу-

ганській областях до інших регіонів України [10]. Також на виконання п.3 Постанови Кабінету Міністрів України від 7 листопада 2014 р. «Деякі питання фінансування бюджетних установ, здійснення соціальних виплат населенню та надання фінансової підтримки окремим підприємствам і організаціям Донецької та Луганської областей» [11] було організовано зміну місця знаходження управлінь ДПтС України в Донецькій та Луганській областях з тимчасово неконтрольованої території на територію, що контролюється українською владою. У 2017 р. Кабінетом Міністрів України було затверджено План заходів, спрямованих на реалізацію деяких засад державної внутрішньої політики щодо окремих районів Донецької та Луганської областей, де органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, який також містив у собі завдання забезпечення гарантованих Конституцією України прав і свобод громадян на тимчасово окупованих територіях України [12].

Ситуація із забезпеченням прав осіб, засуджених до позбавлення волі у 2015 р., ознаменувалась великою кількістю законодавчих ініціатив у цій сфері. Вони містили у собі як позитивні, так і негативні з точки зору прав людини тенденції. Найбільш резонансною подією цього періоду стало прийняття Закону №838-VIII від 26.11.2015 «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо удосконалення порядку зарахування судом строку попереднього ув'язнення у строк покарання», більш відомого як «Закон Савченко» [13], відповідно до якого зарахування судом строку попереднього ув'язнення у разі засудження особи до позбавлення волі мало провадитися з розрахунку один день попереднього ув'язнення за два дні позбавлення волі. До основних завдань, які мали б бути реалізовані внаслідок прийняття цього рішення, було віднесено: покращення стану забезпечення та захисту прав і свобод людей, що перебувають під досудовим розслідуванням чи судовим слідством; надання правоохоронним органам та судам стимулу оперативно розслідувати та розглядати кримінальні провадження; зменшення можливостей

для безпідставного тривалого утримання осіб у слідчих ізоляторах. Однак практика застосування даного закону переконливо засвідчила, що мета прискорити процес досудового розслідування та розгляду справи судом не тільки не була досягнута, а навіть у певній мірі поставлена під загрозу, адже, як зазначали експерти, підозрюваному або обвинуваченому стало вигідно, щоб строк його перебування у СІЗО був якомога триваліший, тож особи, котрі перебували під слідством або судом, всілякими способами намагалися затягнути процес [14, с.12]. Враховуючи викладене, стає очевидним, що Закон № 838-VIII не тільки не досяг поставленої мети щодо більш демократичного врегулювання суспільних відносин у даній сфері, а й, як справедливо зазначають експерти, не був сприйнятий суспільством, викликавши обурення та нерозуміння пересічних громадян, чому, зокрема, сприяли непоодинокі випадки вчинення повторних тяжких та особливо тяжких злочинів особами, що були звільнені з місць позбавлення волі на підставі «Закону Савченко» [14, с.13]. Тож, у 2017 р. Верховною Радою був прийнятий Закон «Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо правила складання покарань та зарахування строку попереднього ув'язнення» [15], яким скасовано внесені «Законом Савченко» зміни, а попереднє ув'язнення знову зараховується судом у строк покарання у разі засудження до позбавлення волі день за день або за правилами, передбаченими Кримінальним кодексом України.

Досвід застосування «Закону Савченко» свідчить як про незадовільний стан захисту прав і свобод осіб, які перебувають під слідством, так і про незадовільний стан забезпечення прав засуджених осіб в Україні в цілому, що потребує належного законодавчого врегулювання. На вирішення даної проблеми, зокрема, було спрямовано розробку та прийняття за основу 9 грудня 2015 р. проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про попереднє ув'язнення» щодо імплементації окремих стандартів Ради Європи» [16]. Прийняття Закону покликане ліквідувати невідповідність національного законодавства, що регулює умови

та порядок утримання ув'язнених під вартою, Європейській конвенції про захист прав людини та основоположних свобод та Європейській конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, і спрямовано на виконання Україною зобов'язань перед Радою Європи.

Ще однією важливою подією у процесі удосконалення процесу забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, була ліквідація Державної пенітенціарної служби України з покладенням її функцій на Міністерство юстиції, а також усієї системи територіальних органів управління ДПтС та утворення територіальних органів Міністерства юстиції – міжрегіональних управлінь з питань виконання кримінальних покарань та пробації. Проте процес ліквідації Служби проходив з суттєвими затримками. Станом на 1 травня 2016 р. у сфері управління Державної пенітенціарної служби України перебувало 148 установ та 589 підрозділів кримінально-виконавчої інспекції. Крім того, 29 установ знаходилися на території Донецької та Луганської областей, що тимчасово не контролюється українською владою [14, с.13]. На період реформування структури пенітенціарної служби України, територіальні органи управління Державної пенітенціарної служби, що ліквідуються, були тимчасово підпорядковані Міністерству юстиції.

У 2016-2017 рр. було прийнято цілу низку законів, спрямованих на вдосконалення забезпечення прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі, зокрема: «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо гуманізації порядку та умов виконання покарань», «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо вдосконалення порядку застосування до засуджених заходів заохочення і стягнення», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення доступу до правосуддя осіб, які утримуються в установах попереднього ув'язнення та виконання покарань», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав

засуджених» та ін. Протягом 2017 р. було внесено зміни більш ніж до 70 актів Кабінету Міністрів України, прийнято 25 наказів Міністерства юстиції України, якими затверджено – 14 інструкцій та порядків, що регулюють діяльність установ виконання покарань, внесено зміни до 21 наказу з метою приведення у відповідність до міжнародних стандартів законодавства у сфері забезпечення прав засуджених осіб. Проте, незважаючи на суттєве поліпшення стану й умов утримання засуджених осіб, зокрема їх матеріально-побутового та медико-санітарного забезпечення, проблема належного рівня забезпечення прав громадян, засуджених в Україні до позбавлення волі, вимагає її комплексного вирішення, перш за все, на законодавчому рівні. Саме з цією метою у 2017 р. було розроблено проект Закону України «Про пенітенціарну систему», а також унормовано питання оптимізації діяльності СІЗО та УВП Постановою Кабінету Міністрів України від 7 червня 2017 р.. Крім того, було розроблено Концепцію подальшого реформування пенітенціарної системи, якою, зокрема, передбачено:

- удосконалення законодавства, що регламентує діяльність Державної кримінально-виконавчої служби України;
- оптимізацію структури органів Державної кримінально-виконавчої служби України, системи функціонування установ виконання покарань та слідчих ізоляторів (створення Адміністрації ДКВС, Центру пробації та Центру охорони здоров'я ДКВС, як державних установ);
- забезпечення правопорядку в органах і установах ДКВС України;
- приведення умов тримання засуджених осіб у відповідність до вимог Європейських пенітенціарних правил, забезпечення створення умов тримання, які не порушують гідність людини, а також недопущення порушень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [17].

Отже, незважаючи на наявність цілої низки системних проблем у сфері забезпечення прав громадян, засуджених в Україні до позбавлення волі, за останні роки було суттєво поліпшено умови тримання засуджених осіб, їх матеріально-побутове, меди-

ко-санітарне забезпечення тощо. Протягом останнього часу були впроваджені істотні законодавчі та структурні зміни у регулюванні правового статусу осіб, засуджених до позбавлення волі, з метою приведення у відповідність до сучасних міжнародних стандартів вітчизняного законодавства у сфері забезпечення прав засуджених осіб. Проте маємо відзначити, що на сьогоднішній момент існуючі у даній сфері проблеми, пов'язані з регулюванням та забезпеченням прав засуджених в Україні, остаточно не вирішені і потребують комплексного підходу – як на законодавчому, так і на структурно-організаційному рівні.

Література

1. Права людини в Україні – 2014. Доповідь правозахисних організацій / За ред.: О. А. Мартиненка, Є. Ю. Захарова / Українська Гельсінська спілка з прав людини. – Харків: ТОВ «Видавництво права людини», 2015. – 340 с.
2. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів : Закон України : від 08.04.2014 р., № 1186-VII // Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 23. – Ст.869.
3. Європейські пенітенціарні (в'язничні) правила : Рекомендації Ради Європи : від 12.02.1987 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_032/ed19870212.
4. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України : від 11.07.2003 р., № 1129-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 3-4. – Ст. 21.
5. Деякі питання оптимізації державних цільових програм і національних проєктів, економії бюджетних коштів та визнання такими, що втратили чинність, деяких актів Кабінету Міністрів України : Постанова Кабінету Міністрів України : від 5.03.2014 р., № 71 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 24. – Ст. 737.
6. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань : Наказ Мін'юсту України : від 29.12.2014 р., № 2186/5 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 4. – Ст. 88.
7. Права людини в Україні: перше півріччя 2015. Наукове видання / За ред.: А. Б. Благої, О. А. Мартиненка / Українська Гельсінська спілка з прав людини. – Київ, 2015. – 184 с.
8. Про Заяву Верховної Ради України «Про відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод» : Постанова Верховної Ради України : від 21.05.2015 р., № 462-VIII // Відомості Верховної Ради. – 2015. – № 29. – Ст.267.
9. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий порядок на тимчасово окупованій території України : Закон України : від 15.04.2014 р., № 1207-VII // Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 26. – Ст.892.
10. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 листопада 2014 року «Про невідкладні заходи щодо стабілізації соціально-економічної ситуації в Донецькій та Луганській областях» : Указ Президента України : від 14.11.2014 р., № 875/2014 // Офіційний вісник Президента України. – 2014 р. – № 43. – Ст. 1963.
11. Деякі питання фінансування бюджетних установ, здійснення соціальних виплат населенню та надання фінансової підтримки окремим підприємствам і організаціям Донецької та Луганської областей : Постанови Кабінету Міністрів України від 7 листопада 2014 р., № 595 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 91. – Ст.2608.
12. Про затвердження плану заходів, спрямованих на реалізацію деяких засад державної внутрішньої політики щодо окремих районів Донецької та Луганської областей, де органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження : Розпорядження Кабінету Міністрів України : від 11.01.2017 р., № 8-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/8-2017-%D1%80>.
13. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо удосконалення порядку зарахування судом строку попереднього ув'язнення у строк покарання : Закон України : від 26.11.2015 р., №838-VIII

АНОТАЦІЯ

Визначено основні етапи розвитку національного законодавства з питань регулювання правового статусу громадян, засуджених до позбавлення волі. Досліджено сучасний стан нормативно-правового забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, охарактеризовано зміст та особливості новітнього етапу реформування вітчизняного законодавства у даній сфері, окреслено головні напрямки його подальшого розвитку.

Ключові слова: засуджений до позбавлення волі, правовий статус, права і свободи, нормативно-правове забезпечення, нормативний акт, пенітенціарна система.

SUMMARY

The main stages of develop of national legislation which regulate the legal status of a persons condemned to imprisonment are considered. The contemporary situation of normative-legal ensuring of rights of persons condemned to imprisonment in Ukraine is reveal. Analyzes of the content and specific features of modern stage of reforming legislation in this sphere were prepared. The directions of improvement of Ukraine legislation which regulate the legal status of a persons condemned to imprisonment are defined.

Key words: condemned to imprisonment, legal status, right and freedoms, normative-legal ensuring, normative-legal act, penitentiary system.

// Відомості Верховної Ради. – 2016. – № 2. – Ст.18.

14. Хохлов С. «Закон Савченко»: історія з кримінальним присмаком / С. Хохлов // Юридична газета. – 13 червня 2017 р., № 24 (574). – С. 12-13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://trustedadvisors.ua/media/userfile/2017/06/21/no24574_112-13_.pdf.

15. Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо правила складання покарань та зарахування строку попереднього ув'язнення : Закон України : від 18.05.2017 р., № 2046-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2017. №№ 27-28. – Ст. 313.

16. Про прийняття за основу проекту Закону України про внесення змін до Закону України «Про попереднє ув'язнення» щодо імплементації окремих стандартів Ради Європи : Постанова Верховної Ради України : від 09.12.2015 р., № 882-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/882-19>.

17. Уряд підтримав подальше реформування системи виконання покарань та створення спеціалізованих держустанов у сфері режиму, медицини та пробації / Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України / Урядовий портал / Міністерство юстиції України. – 13.09.2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=250265348.

УЧАСТЬ СПЕЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ У ПРОТИДІІ ОРГАНІЗОВАНИЙ ЗЛОЧИННОСТІ ТА КОРУПЦІЇ НА ПРИКЛАДІ ІТАЛІЙСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

ЛУЦЕНКО Юрій Васильович - кандидат юридичних наук, член редакційної ради науково-практичного журналу "Наше право"

На прикладі Італійської Республіки розглянуто практику протидії організованій злочинності та корупції. Вивчена система політичних і правових механізмів боротьби з організованою злочинністю та корупцією. По результатам дослідження пропонуються рекомендації щодо вдосконалення механізму протидії організованій злочинності та корупції в Україні.

Постановка проблеми

Системна перебудова правоохоронних органів України, створення нових правоохоронних підрозділів, удосконалення існуючих нормативно-правових актів у сфері боротьби з організованою злочинністю та корупцією, у тому числі транснаціональною, вкотре підтвердила, що боротьба зі злочинністю є глобальною проблемою, яку неможливо вирішити на рівні окремої держави, правоохоронного органу чи нормативно-правового акту.

Виклики і загрози, які йдуть від організованої злочинності та корупції, можна усунути лише тоді, коли правоохоронні органи будуть виявляти належну самоорганізованість, організаційну гнучкість, достатню ефективність, скоординованість, винахідливість, наступальність і додержання принципу розподілу функцій та відповідальності, тільки тоді правоохоронці зможуть володіти такою ж мобільністю й діяти так само ефективно, як самі злочинці.

Можна з повною відповідальністю стверджувати, що, незважаючи на колосальні зусилля міжнародної спільноти, такої організаційної керуючої моделі світ ще не має. У зв'язку з цим, дана обставина є провідним негативним фактором, який забезпечує високу ефективність і виживання організованої злочинності та корупції, у тому числі транснаціонального масштабу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Окремі питання боротьби з корупцією та організованою злочинністю у різні часи досліджували такі науковці у галузі кримінально-правової науки: О. Ю. Бусол, С. І. Вейберт, Х. Ш. Киясханов, О. М. Литвак, М. І. Мельник, О. І. Ревак, Є. Д. Скулиш, В. М. Трепак, М. І. Хавронюк, О. М. Халковський, О. Ю. Шостко, О. Н. Ярмиш та інші. Водночас, не дивлячись на те, що піднята проблематика була і залишається актуальною в науці з кримінального права, дослідженню питання участі спеціальних служб іноземних держав у протидії організованій злочинності та корупції на прикладі Італійської Республіки висвітлені фрагментарно.

Метою статті є дослідження ролі спеціальних служб Італії у протидії організованій злочинності та корупції, а також подальшого впровадження позитивного досвіду боротьби з цим суспільно небезпечним явищем у національну спецслужбу.

Основні результати дослідження

У зв'язку з підписанням 21 березня 2014 року політичної частини угоди між Україною та Європейським Союзом, нові підходи до боротьби з організованою злочинністю та корупцією як у міжнародному, так і у національному масштабах, дають підстави для змін організаційної структури управління боротьбою з транснаціональною злочинністю за кращими європейськими зразками.

Така обставина зобов'язує по-новому поглянути на організаційний принцип, згідно з яким повинна вибудовуватися транснаціональна система кримінальної юстиції в нашій державі. Таким провідним принципом може бути лише принцип координації, завдяки якому на сьогодні боротьба з транснаціональною злочинністю має бути скоординованою в межах певної системи [5].

Враховуючи те, що організована злочинність та корупція виникає складним причинним комплексом, боротьба з нею буде ефективною лише тоді, коли будуть існувати умови формування відповідної системи комплексних заходів (економічних, соціальних, правових, організаційних та ін.), які будуть націлені на блокування, нейтралізацію цих небезпечних явищ сьогодення на засадах здійснення спеціальної правоохоронної діяльності. Головним центром такої діяльності повинна стати правоохоронна структура, яка здатна оперативно та ефективно реагувати на виклики і загрози, які існують з боку організованої злочинності та корупції, у тому числі на транснаціональному рівні.

Зазначені обставини та реалії сьогодення вимагають трансформації організаційної моделі існуючих правоохоронних органів, з метою напрацювання нових підходів у роботі правозастосовних підрозділів, які, відповідно до національного законодавства, наділені повноваженнями боротьби з організованою злочинністю та корупцією на засадах врахування кращих зразків такої організації, які вже довели свою ефективність, а також у напрямі удосконалення та підвищення професіоналізму й відповідальності практичних співробітників, які задіяні в боротьбі зі злочинністю.

У зв'язку цим, на особливу увагу у сфері попередження і припинення злочиннос-

ті заслуговує така європейська держава, як Італія, яка має успішний досвід масштабної боротьби з організованою злочинністю та корупцією, де в 1992-1993 роках була проведена операція "Чисті руки", що здобула всесвітню популярність. Уряд Італії вимушений був піти на ці неординарні заходи, оскільки масштаби мафіозних злочинів досягли в країні критичної точки. За офіційними даними правоохоронних органів Італії, лише за рік злочинними угрупованнями здійснено понад 718 вбивств і 822 викрадення, 830 замахів і 886 випадків залякування представників місцевої влади. Їхніми жертвами стало багато працівників слідчих органів і представників прокуратури. Для проведення операції державою були задіяні всі можливі інструменти боротьби з мафією. Одним з важливих заходів стало призначення спеціального прокурора по боротьбі з корупцією, наділеного особливими повноваженнями. У структурі виконавчої влади країни створено спеціальне відомство по боротьбі з корупцією штатною чисельністю до трьох тисяч співробітників. Крім того, розроблений та ухвалений закон про боротьбу з мафією, який дозволяв спецслужбам впроваджуватися в ряди злочинців, полегшував проведення арештів і слідства, передбачав посилення покарань за підкуп політиків і дозволяв амністувати злочинців, що розкаялися та надали важливі для слідства свідчення.

Також з метою ефективної боротьби зі злочинністю прийнято ряд поправок до Кримінального і Кримінального процесуального кодексів, у законодавчому порядку розширені права судових, правоохоронних органів та спецслужб. Зокрема, слідчим органам дозволили вільно допитувати членів парламенту, що суттєво полегшило хід операції "Чисті руки". Вся інформація про дії проти корупціонерів в офіційному порядку надавалася в засоби масовій інформації. Для боротьби з мафією в ряд провінцій країни були спрямовані військові підрозділи.

Не дивлячись на безпрецедентні заходи боротьби зі злочинністю, нині організована злочинність і корупція в Італії не ліквідована, але її масштаби і характер зазнали істотних змін. Мафіозні явища у вигляді регулярних вбивств суддів і прокурорів відійшли в

минуле, загальна атмосфера в суспільстві змінилася до кращого [7, с. 77-80].

У цілому можна говорити, що італійський підхід щодо формулювання та реалізації антикорупційної політики зарекомендував себе недостатньо ефективним, хоч на нього звертають увагу багато світових політиків. Насправді, не дивлячись на те, що початок дев'яностих років ХХ ст. запам'ятались історії як масивні наступи на корупцію в органах державної влади Італії, ще зарано говорити про принципову зміну ситуації.

Корупція в Італії у певній мірі базується на системі взаємовідносин, створених при активній участі організованої злочинності. Останнім часом в Італії діють чотири основні мафіозні угруповання: сицилійська "Коза nostra", неаполітанська "Каморра", калабрійська "Ндрангета", апулейська "Сакра Корона Уніта", дані угруповання є впливовими неофіційними суб'єктами суспільного життя у визначених сферах чи регіонах.

Такого великого впливу мафія змогла досягти завдяки унікальній комбінації чинників, серед яких і слабкість держави, і деякий правовий нігілізм населення, і руйнування традиційної системи цінностей, і розвиток капіталізму, а також ряд інших факторів [2]. Фактично мафія заповнювала прогалини, які з'являлися в процесі модернізації країни, і виконувала багато функцій держави. У результаті чого до кінця ХІХ ст. мафія виявилася дуже тісно пов'язана з державою: на перших етапах – на регіональному, а після Другої світової війни – на загальнодержавному рівні.

Слід також відмітити, що важливу роль у боротьбі з організованою злочинністю та корупцією відіграють Національні програми, прийняті урядами багатьох держав світу. Першочергова увага в цих програмах приділена створенню механізмів і системи ефективного контролю, у тому числі і за роботою недержавних організацій, і широкого спектру незалежних засобів масової інформації. З метою проведення ефективної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю та корупцією у більшості держав створені і діють громадські організації, парламентські комісії та державні установи [6].

До основних завдань цих організацій входить дослідження, контроль, а також сприяння роботі спеціальних служб західноєвропейських держав, це свідчить про те, що вони можуть створюватися як для розслідування окремих обставин діяльності правоохоронних органів країни й діяти протягом обмеженого періоду, так і для вивчення конкретного явища (найнебезпечніші види злочинів і специфіка боротьби з ними та ін.). При цьому робота таких організацій вимагає більших часових витрат і може здійснюватися протягом декількох років. Напевно, найбільш ефективною є система політичних і правових механізмів боротьби з організованою злочинністю та корупцією Італії, де над вирішенням цієї проблеми тісно взаємодіють громадські організації та державні установи [3].

Прикладом такої діяльності можна вважати роботу антимафіозних парламентських комісій Італії у другій половині ХХ століття.

Перша парламентська антимафіозна комісія була створена в 1963 році і продовжувала працювати до 1976 року. В подальшому вона відновила свою діяльність на трирічний період у 1982 році, і її діяльність знову була санкціонована парламентом у 1986, 1988, 1992, 1994 і 1996 роках. Комісія нараховувала у своєму складі 25 сенаторів і 25 депутатів Палати представників. До основних її завдань входило вивчення феномену організованої злочинності та корупції, а також оцінка асигнувань і заходів по боротьбі з нею із законодавчої й адміністративної точок зору на базі наявних результатів. Комісія могла давати вказівки поліції про проведення розслідувань, вимагати копії судових слухань і запитувати допомогу, яку її члени вважають необхідною, а також звітувала парламенту про свою діяльність не менше як один раз на рік.

У зв'язку з цим пріоритетними напрямками в правоохоронній діяльності, на думку комісії, повинні стати:

- посилення міжнародного співробітництва, особливо відносно боротьби з фінансуванням кримінальних угруповань;
- необхідність руйнування міфу про безкарність мафії та інше.

Парламентське дослідження проникнення мафії в життя італійського суспільства по-

казало, що організована злочинність активна не тільки в регіонах півдня, але є ознаки її інфільтрації в економічні структури півночі й центру країни.

Комісія також заснувала робочу групу із забезпечення прав жертв мафії, визначила пріоритет ініціатив, що стосуються зниження рівня злочинності серед молоді, шляхом удосконалення освітніх і культурних установ. З ініціативи комісії парламент виділив додаткові кошти на освітні потреби, а на Сицилії було відкрито 12 нових шкіл. Офіційною частиною навчального плану стали антимафіозні освітні програми, крім того, відкривалися соціальні центри для неповнолітніх злочинців.

У судовій сфері комісія закликала до збільшення числа слідчих-суддів, особливо в чотирьох регіонах, де були вакантні 30% посад, створення антирекетирських асоціацій громадян, зокрема, 19 асоціацій на Сицилії, п'ять в Апулії, дві – у Калабрії. Робота цієї комісії, безсумнівно, внесла вагомий внесок у боротьбу з мафією в Італійській Республіці.

Також наступним важливим кроком у боротьбі з організованою злочинністю та корупцією стало прийняття парламентом Італії закону № 367 від 20 листопада 1991 року, який регулював правові засади Генеральної Ради по боротьбі з організованою злочинністю. Даний орган був створений з метою протидії найбільш небезпечними формами організованої злочинності та корупції, він перебуває у структурі управління Генерального прокурора.

Генеральна Рада є координаційним органом по боротьбі з організованою злочинністю, функціонує при МВС на чолі з міністром внутрішніх справ. Членами ради є начальник поліції, головнокомандуючі корпусу карабінерів та фінансової гвардії, директор Слідчого управління по боротьбі з мафією та директор Служби інформаційної, демократичної та воєнної безпеки.

До основних завдань даного колегіального органу входить:

– розробка стратегії по боротьбі з організованою злочинністю та корупцією, а також визначення мети для кожного правоохоронного формування окремо;

– раціоналізація ресурсів та коштів, введених для організації боротьби з організованою злочинністю та корупцією, а також періодична перевірка досягнутих результатів у їх зв'язку зі встановленими напрямками діяльності та, за необхідності, прийняття відповідних директив, спрямованих на усунення недоліків або неефективних дій, а також ряд інших заходів, які відносяться до компетенції даного органу.

Зазначена діяльність є відкритою для політичних партій, об'єднань громадян, засобів масової інформації. Дане управління надає можливість для участі в роботі інститутам соціального контролю. В цьому плані в 1993 році під тиском громадськості був прийнятий Закон Італійської Республіки “Про угруповання мафіозного типу”, який встановив сувору відповідальність за входження до злочинної організації мафіозного типу. Даний закон було включено до нового Кримінального кодексу Італії окремою нормою: “Кожний, хто є членом злочинного угруповання мафіозного типу, у склад якого входить не менше трьох чоловік, карається позбавленням волі строком від 3 до 6 років”.

Крім того, у складі Генеральної прокуратури Італії створено оперативно-слідче управління по боротьбі з організованою злочинністю та мафією (Закон Італійської Республіки “Про невідкладні засоби з координації інформаційної та оперативно-слідчої діяльності у боротьбі з організованою злочинністю” від 30 грудня 1991 року). Таким чином, всі перераховані підрозділи становлять систему багатфункціональних, спеціалізованих оперативних, слідчих та інформаційних елементів з питань протидії організованим злочинності.

До основних завдань цих органів входить:

– розробка стратегії боротьби з організованою злочинністю та корупцією;

– визначення мети для кожного правоохоронного органу окремо;

– раціоналізація ресурсів та коштів, введених для організації боротьби з організованою злочинністю та корупцією;

– періодична перевірка досягнутих результатів у їх зв'язку зі встановленими напрямками діяльності та, за необхідності, при-

іння відповідних директив, скерованих на усунення недоліків або неефективних дій [8, с. 175].

Цікавим кроком у боротьбі з організованою злочинністю та корупцією в Італії стало внесення змін та доповнень до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів у частині боротьби зі злочинністю. Так, відповідно до зазначених нормативно-правових актів, організоване угруповання вважається мафіозним, якщо його члени в результаті застосування шантажу й залякування використовують зв'язки державного підпорядкування з метою вчинення злочину, придбання прямого або непрямого контролю над підприємством, ліцензій, дозволів, запрошень громадськості до участі в тендері та отримання невинуватених переваг для себе чи інших осіб, а також впливати на голосування на виборах (ст. 416(а) КК Італії).

Глумачення злочину як мафіозного передбачає організацію, яка має реальні можливості для залякування широкого загалу. Члени організації можуть використовувати таку владу, яка передбачає державне підпорядкування і мовчазну змову щодо третіх сторін, з якими організація має контакти. Для укладання угоди з мафією мають бути виконані наступні умови:

- залякування та шантаж осіб, які перебувають у зв'язках з організацією;
- стан підпорядкування;
- мовчазна змова.

Звичайна злочинна змова, на відміну від мафії, тільки вимагає стабільної організації, що діє з метою вчинення невизначеної кількості злочинів, без використання внутрішніх методів управління, описаних вище.

Якщо звичайний злочинний умисел спрямовано на вчинення дій, які кваліфікуються за кримінальним законодавством, то вчинення злочину особами, які входять до складу угруповання мафіозного типу також можуть бути створені з метою захоплення прямого або непрямого контролю над окремими суб'єктами, які займають відповідальне становище в державі.

Злочини, учинені мафіозними групами, є частиною більш широкої стратегії, спрямованої на придбання, розвиток і зміцнення економічної влади в межах підприємницької

перспективи, яка не розрізняє доходи від злочинної діяльності і доходи від легальної діяльності. Тому правопорушення розглядаються як інструмент для посилення політичної й економічної влади [1, с. 513].

Необхідно також зазначити, що нове законодавство Італії визначило конкретні ознаки, які притаманні мафіозним угрупованням, зокрема:

- залякування та підкорення силою інших людей, нав'язування їм “закону мовчання” та кругової поруки з метою вчинення кримінальних правопорушень;
- встановлення прямого або непрямого правління і контролю за різного роду економічною діяльністю;
- отримання незаконних прибутків та незаконних пріоритетів у такій діяльності для себе та інших осіб;
- протистояння вільного волевиявлення при голосуванні під час виборів до органів державної влади чи місцевого самоврядування тощо.

За цим законом відповідальність за вчинення злочину суттєво посилюється, якщо мова йде про входження в озброєне мафіозне угруповання. Озброєним вважається таке мафіозне угруповання, члени якого “володіють можливістю користуватись зброєю або вибухівкою для досягнення мети угруповання”, при цьому не важливо: знаходиться зброя на руках у мафіозі чи схована в тайниках. Передбачені жорсткі покарання для мафіозі за фінансування легальної економічної діяльності за рахунок коштів, здобутих злочинним шляхом, у тому числі прибутку від легалізації “брудних грошей”.

Застосування нового Закону Італійської Республіки “Про угруповання мафіозного типу” здійснюється під контролем громадськості та органів представницької демократії, що дало змогу внести дестабілізацію в ряди мафії. Однією з форм такого контролю є заслуховування звітів міністра внутрішніх справ у парламенті республіки два рази на рік. Такі багатоаспектні зусилля суб'єктів політики та італійської юстиції мають позитивні результати. Так, з 1993 року до цього часу заарештовано понад 6500 членів мафіозно-злочинних угруповань [4]. Це стало можливим завдяки втіленню в політико-правове поле

Італії принципів розподілу влад, незалежності судової влади від урядового впливу та втручання інших гілок влади. Італійська судова система є найважливішою із трьох гілок влади в системі механізмів боротьби з корупцією [8, с. 178].

На нашу думку, дієвим антикорупційним механізмом в Італії слід визнати також те, що судді, прокурори і слідчі вважаються членами однієї професії і регулярно міняються ролями. Кожна прокуратура є автономною, кожен прокурор має такі ж гарантії незалежності, як і судді.

Також слід звернути увагу, що важливим поштовхом у боротьбі з організованою злочинністю та корупцією в Італії стали реформи італійських спецслужб, які відбулися відповідно до Закону Італійської Республіки № 124 від 3 серпня 2007 року. До цього часу діяльність італійських спецслужб регулювалась Законом № 810/1977, який діяв з 1977 року.

Відповідно до Закону № 124, яким була створена принципово нова структура розвідувальної служби Італійської Республіки – Система інформації для безпеки республіки. Даний Закон встановлював більш суворий контроль над розвідувальною спільнотою з боку прем'єр-міністра Італії, який робить призначення директорів і заступників директорів кожної із спецслужб, а також здійснює забезпечення координації політики безпеки, проводить консультації з міжвідомчим комітетом з безпеки республіки, вживає необхідні заходи для організації і функціонування інформаційної системи для безпеки Італії.

Необхідно відмітити, що у відповідності до Закону № 124 в Італії відбулася трансформація Служби інформації і демократичної безпеки (орган державної безпеки) (SISDE) в Агентство внутрішньої інформації і безпеки (AISI), Служби інформації та воєнної безпеки (воєнна розвідка) (SISMI) в Агентство інформації і зовнішньої безпеки (AISE), Виконавчий комітет служб інформації і безпеки (CESIS) в Департамент інформації і безпеки (DIS). Парламентський комітет з контролю за розвідкою був реорганізований в Парламентський комітет з безпеки республіки, також створений Міжвідомчий комітет з безпеки республіки (CISR), який наділений широкими повно-

важеннями і підконтрольний безпосередньо прем'єр-міністру Італії. До складу Міжвідомчого комітету з безпеки республіки входять міністр закордонних справ, міністр внутрішніх справ, міністр оборони, міністр юстиції та міністр економіки і фінансів.

На відміну від окремих спецслужб, які існували раніше SISMI (при Міністерстві оборони) та SISDE (в Міністерстві внутрішніх справ), здійснено розподіл функцій спецслужб на “внутрішню” і “зовнішню” безпеку.

Контроль над діяльністю італійських спецслужб був покладений на Парламентський комітет з контролю (COPASO), який складається з чотирьох депутатів і чотирьох сенаторів. Крім того, існує ще Міжміністерський комітет інформації і безпеки (CPIIS), до складу якого входять Президент, а також очільники оборонного відомства, внутрішніх справ, промисловості, зовнішніх зв'язків, фінансів та ін.

Важливим поштовхом у боротьбі з організованою злочинністю та корупцією також відіграли органи безпеки Італії, які після проведених реформ мають наступну структурну побудову:

– Департамент інформації у сфері безпеки – здійснює забезпечення міжвідомчої координації діяльності спецслужб;

– Служба зовнішньої інформації та безпеки (ISE) – займається розвідувальною діяльністю;

– Служба внутрішньої інформації та безпеки (ISI) – покладені функції контррозвідки.

Як бачимо, організаційно-штатна побудова спеціальних служб Італії має багато спільних рис у порівнянні зі спеціальними службами України. Водночас, реформи, які мали місце в Італійській Республіці, мають багато позитивних зрушень у боротьбі з організованою злочинністю та корупцією, однак, виходячи з тих викликів та загроз, які мають місце у світі, говорити про їхню велику ефективність не доводиться.

Висновки

Таким чином, з огляду на викладене, необхідно відмітити наступне:

1. Головну роль у боротьбі з корупцією в Італії відіграли: наявність демократичного

АНОТАЦІЯ

На прикладі Італійської Республіки розглянуто практику протидії організованій злочинності та корупції. Досліджено систему політичних і правових механізмів боротьби з організованою злочинністю та корупцією. За результатами дослідження наводяться пропозиції щодо удосконалення механізму протидії зазначеним суспільно небезпечним діянням в Україні.

Ключові слова: спеціальні служби, боротьба з корупцією, організована злочинність, транснаціональна злочинність, кримінальні угруповування, мафія, Італійська Республіка

SUMMARY

On the example of Italian Republic practice of counteraction to the organized crime and corruption is considered. The system of political and legal mechanisms of fight is investigational against the organized crime and corruption. On results research suggestions over are brought in relation to the improvement of mechanism of counteraction to the marked publicly dangerous acts in Ukraine.

Література

1. Contini B. Convergence and Divergence in the Informal Sector Debate Focus on Italy, 1984-1992 // World Development. 1992. – Vol. 22. – № 4. – P. 510-516.
 2. Shelley Louise I. Transnational organized crime: an imminent threat to the nation-state? – Journal International Affairs, v. 48 (Winter 1995). P.463-89.
 3. Борьба с мафией в Италии // Борьба с преступностью за рубежом : Ежемесячный информационный бюллетень / ВИНИТИ. –2000. – № 5. – С. 37.
 4. Досвід зарубіжних країн у боротьбі з корупцією. – Електронний ресурс. – [Режим доступу] :<http://uspishnaukraina.com.ua/strategy/69/2446.html>.
 5. Жаровська Г. П. Організаційні аспекти протидії транснаціональній організованій злочинності в Україні / Г. П. Жаровська. Актуальні проблеми держави і права. – Електронний ресурс. – [Режим доступу] : <http://www.apdp.in.ua/v73/74.pdf>.
 6. Информация к размышлению : международный опыт борьбы с коррупцией Електронний ресурс. – [Режим доступу] : <http://stepup.press/antikor-culture/item/404-informatsiya-k-razmyshleniyu-mezhdunarodnyj-opyt-borby-s-korrupsiej>.
 7. Килясханов Х. Ш. Зарубежный опыт борьбы с коррупцией. Бизнес в законе / Х. Ш. Килясханов. – № 3, 2014. – С. 77-80.
 8. Франчук В. І. Корупція : теоретико-методологічні засади дослідження / В. І. Франчук, Ю. А. Комісарчук, В. Ю. Прокопенко керівник авт. кол. доц. І. О. Ревак. – Львів : ЛьвДУВС, 2011. – 220 с.
- строю; послідовність дій правоохоронних органів з метою досягнення кінцевого результату в межах, визначених чинним законодавством; сильна незалежна судова система.
2. Після проведення реформ у правоохоронній сфері Італії основною проблемою італійського підходу до боротьби проти організованої злочинності та корупції є спонтанність і відсутність загальної антикорупційної стратегії. Наслідком вказаних недоліків стало домінування каральних заходів на шкоду системному усуненню причин корупції. Таким чином, реалізовані антикорупційні заходи більше тяжіють до стратегії “тихої війни”, з усіма витікаючими наслідками.
3. Корупція є одним з елементів вербування іноземними спецслужбами шляхом підкупу осіб, введення їх під легендою прикриття на різні відповідальні посади в органи державної влади, місцевого самоврядування, роблячи таких осіб агентами впливу ворожих держав, з метою здійснення розвідувально-підривної діяльності проти України.
4. Говорячи про запозичення позитивного досвіду Італійської Республіки у боротьбі з організованою злочинністю та корупцією в Україні, вбачається за доцільне посилити громадянський контроль за Службою безпеки України шляхом звіту керівника спецпідрозділу по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю в парламенті двічі на рік про стан боротьби з організованою злочинністю та корупцією в Україні.
5. Вбачається за доцільне впровадити дієвий антикорупційний механізм щодо зміни (по колу) слідчих-суддів, прокурорів та слідчих.

ДОБРОВІЛЬНІСТЬ ВІДШКОДУВАННЯ ЗАВДАНОГО ЗБИТКУ АБО УСУНЕННЯ ЗАПОДІЯНОЇ ШКОДИ ЗА КК УКРАЇНИ

БУРБЕЛА Юрій Сергійович - здобувач кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ

В статті досліджено добровільність як обов'язковий уголовно-правовий признак пощених, связанных с возмещением причиненного ущерба или устранение причиненного вреда. Сформулированы ее определение и признаки, разработаны предложения по ограничению ее от случаев принудительного осуществления таких действий.

Ключевые слова: добровольность, нанесенный ущерб, причиненный вред, реституция, возмещение причиненного ущерба или устранение причиненного вреда, потерпевший.

Постановка проблеми

Розбудова України як незалежної та демократичної держави європейського зразка потребує створення ефективних механізмів захисту прав і свобод людини і громадянина від злочинних посягань, які досить часто знаходять свій прояв у заподіянні фізичної, моральної та матеріальної шкоди.

У системі таких механізмів важливе місце відводиться механізму забезпечення відшкодування збитків та усунення заподіяної шкоди, що регулюється нормами кримінального, кримінального процесуального, цивільного права.

Особливе місце при цьому посідають кримінально-правові норми про добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди.

Стан розробленості наукової проблеми

Попри те, що окремі питання кримінально-правового регулювання добровільного

відшкодування завданих злочином збитків або усунення заподіяної шкоди здійснювала ціла низка науковців (П. П. Андрушко, М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, А. М. Бойко, М. Є. Григор'єва, В. К. Гришук, І. А. Вартилицька, А. А. Вознюк, О. О. Дудоров, О. О. Житний, Т. І. Іванюк, В. А. Клименко, М. Й. Коржанський, Л. Л. Кругликов, Н. Ф. Кузнецова, П. С. Матишевський, А. С. Міхлін, М. І. Мельник, О. М. Миколенко, В. О. Навроцький, Р. А. Сабітов, А. В. Савченко, В. В. Сташис, В. І. Тютюгін, Г. О. Усатий, М. І. Хавронюк, П. В. Хряпінський, С. Д. Шапченко, С. С. Яценко та ін.), залишилося чимало невіршених проблемних питань, які ускладнюють застосування цих заохочувальних кримінально-правових норм. Незважаючи на досить істотні теоретичні дослідження даного питання, вони не носили комплексного характеру, а мали у більшості випадків фрагментарний характер у рамках інших тем дослідження.

Одним із таких проблемних питань є різне тлумачення та застосування кримінально-правової ознаки добровільності: нині чітко не визначено, які кримінально-правові норми слід віднести до добровільного, а які до примусового відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди; немає однозначної відповіді і на питання про те, чия може бути ініціатива таких позитивних післязлочинних дій, якими мотивами може особа при цьому керуватися.

Відтак, метою статті є дослідження добровільності як обов'язкової кримінально-правової ознаки заохочень, пов'язаних із відшкодуванням завданого збитку або усуненням заподіяної шкоди.

Виклад основного матеріалу

З'ясування ознаки добровільності в науці кримінального права в основному відбувалося по відношенню до добровільної відмови від доведення злочину до кінця, хоча ця ознака цілком властива і дійовому каяттю [1, с. 44], а також іншим видам кримінально-правового заохочення. Більше того, вона має значення і для застосування норм інших галузей права, що регулюють особливості відшкодування збитків або усунення заподіяної шкоди. Насамперед це кримінальні процесуальні норми, що визначають порядок добровільного відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, яке регламентується ч. 1 ст. 127 КПК України. Хоча про добровільність там нічого й не сказано, однак ця ознака логічно впливає з буквального тлумачення змісту відповідної норми. Її виділяють і в кримінальній процесуальній літературі [2, с. 11]. Така термінологічна неузгодженість ускладнює процес застосування відповідних заохочувальних кримінально-правових норм. Адже, наприклад, не зрозуміло, чи відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, яке передбачене ч. 1 ст. 127 КПК України, може стосуватися, окрім випадків добровільного відшкодування завданих збитків та усунення заподіяної шкоди, ще й обов'язку відшкодувати заподіяні майнові збитки, що може бути встановлений для неповнолітнього відповідно до ст. 105 КК України.

Крім того, на відміну від КПК України, у КК України вживається термін не відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а терміни «відшкодування завданих збитків» та «усунення заподіяної шкоди».

На наш погляд, ця термінологічна неузгодженість повинна бути виправлена. Причому слід виходити з того, що норми матеріального права (які закріплені у КК України) повинні визначати підстави добровільного

відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, а норми процесуального права (які закріплені у КПК України) – порядок таких дій.

Незважаючи на різні терміни, очевидно, що в обох нормативно-правових актах йдеться про одне й те ж або принаймні ч. 1 ст. 127 КПК України охоплює випадки добровільного відшкодування завданого збитку, або усунення заподіяної шкоди регламентовані КК України. Одна з відмінностей лише полягає в тому, що в кримінальному законодавстві наголошено на добровільності такої позитивної післязлочинної поведінки.

З'ясування ознаки добровільності має важливе значення для тлумачення та подальшого застосування відповідних заохочувальних кримінально-правових норм.

У тлумачному словнику термін «добровільний» має декілька значень: 1) який здійснюється, діє і т. ін. з власного бажання, доброї волі, без насилля, примусу; протилежний примусовому; 2) який утворюється, існує на основі самодіяльності мас, завдяки підтримці громадськості [3, с. 307]. На підставі семантичного аналізу цього терміна можна зробити висновок, що добровільність як кримінально-правова ознака відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди за КК України може означати вчинення певних дій з власного бажання, доброї волі, без насилля, примусу.

У теорії кримінального права добровільність відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди розуміють по-різному.

Більшість учених пов'язує цю ознаку виключно з власною ініціативою. Так, В. К. Грищук, В. А. Клименко, А. А. Стрижевська, І. К. Туркевич, С. Д. Шапченко, Н. В. Шепелева, характеризуючи добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди як обставину, що пом'якшує покарання, визначають добровільність виключно як вчинення зазначених дій з власної ініціативи [4, с. 300; 5, с. 169; 6, с. 176; 7, с. 133].

Аналогічної позиції дотримуються вчені і в звільненні від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям. Ю. В. Ба-

улін наголошує на важливості того, щоб ініціатива стосовно такого відшкодування виходила саме від особи, яка вчинила злочин, і вона об'єктивно не мала можливості зробити це особисто (наприклад, через відсутність власних коштів, перебування під арештом тощо) [8, с. 307-308; 9, с. 180-181; 10, с. 389]. На такій позиції стоїть і О. О. Дудоров, на думку якого важливо, щоб ініціатива надійшла саме від особи, відносно якої вирішується питання про звільнення за ст. 45 КК України. Адже якщо відшкодування завданих збитків (усунення заподіяної шкоди) здійснюється від імені такої особи, але без її особистої участі або принаймні без ініціативи і сприяння з її боку, це свідчить про відсутність усіх належних складових дійового каяття того, хто вчинив злочин [6, с. 141]. Хоча, О. О. Дудоров не наполягає на обов'язковості такої ініціативи і в якості її альтернативи допускає принаймні сприяння добровільності відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди за КК України.

Однак якщо для застосування ст. 45 КК України вимога про обов'язковість або принаймні важливість прояву ініціативи саме з боку особи, яка вчинила злочин, є досить обґрунтованою, оскільки досліджувані позитивні післязлочинні дії пов'язані саме з каяттям, то для застосування п. 2 ч. 1 ст. 66 КК України питання про обов'язковість є дискусійним.

І. А. Вартилицька зазначає про здійснення добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди (в контексті обставини, що пом'якшує покарання) за власним бажанням, усвідомлюючи шкідливість вчиненого ним діяння та його наслідків [11, с. 165-166]. Таким чином, дослідниця слушно акцентує увагу на вчиненні дій за власним бажанням, уникаючи відповіді на питання про ініціативу таких дій.

Натомість чимало вчених допускає ініціативу з боку інших осіб у відшкодуванні завданого збитку або усуненні заподіяної шкоди [7, с. 91; 9, с. 255-256; 12, с. 83; 13, с. 167; 14, с. 12; 15, с. 8].

Більш широко тлумачать добровільність дослідники інших заохочувальних кримі-

нально-правових норм. Наприклад, під добровільною заявою про створення злочинної організації або участь у ній як умовою спеціального виду звільнення від кримінальної відповідальності, передбаченого ч. 2 ст. 255 КК України, В. О. Навроцький та В. П. Тихий розуміють вчинення зазначених дій з власної волі і з будь-яких мотивів [4, с. 300; 6, с. 746-747; 16, с. 36]. Натомість А. А. Вознюк характеризує цю ознаку окрім власної волі та будь-яких мотивів, підкреслює можливість їх вчинення як з власної ініціативи, так і з ініціативи інших осіб [17, с. 155].

Для вирішення питання, чи допускається ініціатива з боку інших, окрім особи, яка вчинила злочин, суб'єктів слід звернутися до тлумачення змісту терміну ініціатива.

У тлумачному словнику ініціатива має такі значення: 1) перший крок у якій-небудь справі; почин; пропозиція або почин, спрямовані на досягнення чого-небудь; активна провідна роль у будь-яких діях, заповзятливість; 2) здатність висувати нові ідеї, пропозиції; уміння самостійно розпочинати яку-небудь справу; заповзятливість.

Ініціативний - який виявляє ініціативу, уміє самостійно розв'язувати що-небудь; заповзятливий, активний; який перший починає будь-яку справу, робить почин. Ініціатор - особа, група осіб чи організація, яким належить почин у якій-небудь справі; зачинатель, починатель [3, с. 497].

Аналізуючи зміст цих термінів, знову приходимо до висновку, що ініціатива у добровільному відшкодуванні завданого збитку або усунення заподіяної шкоди не завжди належить особі, яка вчинила злочин, оскільки дійсно перший крок можуть зробити органи досудового розслідування шляхом повідомлення підозрюваного, обвинуваченого про його права, передбачені КПК, а також надання відповідних роз'яснень. З цього приводу М. І. Соф'їн слушно зауважує, що якщо після вчинення кримінального правопорушення шкоду не відшкодовано за власною ініціативою підозрюваного (обвинуваченого), то відповідно до ч. 8 ст. 42 та ст. 345 КПК України слідчий, прокурор, суддя (суд) після вручення підозрюваному пам'ятки про його

процесуальні права та обов'язки повинні роз'яснити, що при призначенні покарання добровільне відшкодування завданого збитку або усунення завданої шкоди є обставиною, яка пом'якшує покарання (п. 2 ч. 1 ст. 66 КК України), позитивно характеризує особу підозрюваного, обвинуваченого (п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України) та має інші позитивні кримінально-правові наслідки для особи, яка вчинила кримінальне правопорушення [18, с. 61-62].

Активну роль у забезпеченні добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди можуть відіграти і родичі особи, яка вчинила злочин чи потерпілого.

Невипадково М. Є. Григор'єва зазначає, що добровільними є не тільки дії, які витікають із власних спонукань особи, але ті, що викликані впливом різного роду на його свідомість, наприклад, переконанням або навіюванням з боку ближнього оточення. Така дія не буде психічним примусом, оскільки вона зберігає здатність у особи зробити вибір своєї поведінки. Таким чином, добровільними можна визнавати і такі дії особи, які їй підказали знайомі, родичі, співробітники правоохоронних органів тощо [1, с. 47].

Тому добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди не обов'язково вчиняється з ініціативи особи, яка вчинила злочин. Головне, щоб вони були вчинені з власного бажання, доброї волі, без насилля, примусу як у відносно потерпілого, так і особи, яка вчинила злочин.

Що ж до мотивів таких позитивних післязлочинних дій О. М. Миколенко зауважує, що вони можуть мати найрізноманітніший характер (каяття, жаль до потерпілого, страх перед можливою відповідальністю, усвідомлення аморальності свого поводження та ін.). Як правило, самостійного юридичного значення вони не мають [13, с. 167]. Схожої думки дотримуються Н. В. Шепелева і В. А. Клименко, стверджуючи, що мотиви, якими може керуватися при цьому винний (жалість до потерпілого, страх перед покаранням, розрахунок на пом'якшення покарання, небажання спричинити і надалі страждання своїм близьким і т. п.), бра-

тись до уваги при визнанні згаданих дій пом'якшуючими покарання обставинами не повинні [4, с. 300]. На цій позиції стоїть і Л. Л. Кругліков наголошуючи на тому, що законодавець передбачає діяльність щодо недопущення або зменшення шкоди, не беручи до уваги мотиви, якими може керуватися при цьому винний. Мотиви можуть бути різні: каяття, жалість до потерпілого, страх перед загрозою покарання [19, с. 7].

Таким чином, більшість вчених називає будь-які мотиви вчинення вищезазначених позитивних післязлочинних дій.

Однак Р. А. Сабітов зазначає, що мотивами дієвого каяття є жаль про скоєне, почуття провини, бажання виправитися, спокутувати провину перед суспільством. Проте, не можуть бути мотивами дієвого каяття боягузтво, легкодухість, страх перед відповідальністю [14, с. 12]. На наш погляд, для потерпілого немає значення чи особа, яка скоїла злочин, добровільно відшкодовує збиток або усуває заподіяну шкоду з огляду на страх перед відповідальністю чи через своє боягузтво. Відтак, вважаємо за доцільне не погодитись з позицією Р. А. Сабітова в плані відсутності добровільності досліджуваних позитивних післязлочинних дій у разі наявності певних мотивів.

Вартими уваги є випадки, коли наявне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, однак виключається ознака його добровільності. Насамперед це випадки примусового вчинення таких дій.

Зазвичай відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди поділяють на добровільне та примусове. З цього приводу А. М. Бойко зауважує, що відшкодування заподіяної злочинною шкоди за кримінальним законодавством різних країн розглядається у двох аспектах: як добровільне і як обов'язкове (примусове) [20, с. 14]. Водночас М. І. Хавронюк зазначає, що у кримінальному законодавстві відшкодування заподіяної злочинною шкоди розглядається в двох аспектах – як добровільне і як примусове. З цього випливають і різні правові наслідки такого відшкодування [21, с. 211].

Добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди у кримінальному праві України визнається:

1) обставиною, що пом'якшує покарання (п. 2 ч. 1 ст. 66 КК України);

2) однією з умов загальних та спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності (ст. 45, 46, ч. 3 ст. 175, ч. 4 ст. 212, ч. 4 ст. 212-1, ч. 4 ст. 289 КК України);

3) однією з умов призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (п. 2 ч. 1 ст. 66 і ст. 69 КК України);

4) обставиною, яка позитивно характеризує особу підозрюваного, обвинуваченого (п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України).

Натомість до примусової кримінально-правової реституції М. І. Хавронюк відносить положення ст. 105 КК України, відповідно до якої суд може застосувати до неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку і має майно, кошти або заробіток, такий примусовий захід виховного характеру, як покладення обов'язку відшкодувати заподіяні майнові збитки [21, с. 211].

До речі у кримінальному законодавстві окремих зарубіжних країн відшкодування шкоди (збитків) відносять навіть до покарань.

Висновок

Відтак, добровільність відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди означає вчинення відповідних дій з власного бажання, доброї волі, без насилля, примусу у відношенні як потерпілого, так і особи, яка вчинила злочин.

Добровільність відшкодування збитків або усунення шкоди передбачає насамперед, що такі дії повинні бути вчинені з власної волі (з власної ініціативи чи з ініціативи інших осіб) та з будь-яких мотивів.

Аналізуючи заохочувальні кримінально-правові норми, що регламентують відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, можна виділити такі ознаки добровільності:

1) вчинення їх з власної волі;

2) вчинення їх з власної ініціативи чи з ініціативи інших осіб;

3) вчинення їх без примусу;

4) при цьому особа може керуватися різними мотивами.

Добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди у кримінальному праві України має важливе кримінально-правове значення, оскільки визнається: 1) обставиною, що пом'якшує покарання; 2) однією з умов загальних та спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності; 3) однією з умов призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом; 4) обставиною, яка позитивно характеризує особу підозрюваного, обвинуваченого.

Література

1. Григор'єва М.Є. Звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з її дійовим каяттям: дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.08 Григор'єва Марина Євгенівна – Х., 2007. 206 с.

2. Відшкодування потерпілому шкоди, завданій кримінальним правопорушенням [Текст] : метод. рек. / [Чернявський С. С., Вознюк А. А., Алексєєва-Процюк Д. О., Бурлака В. В. та ін.]. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2016. – 122 с.

3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінськ: ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.

4. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, О. О. Дудоров та ін. – [5-те вид., переробл. та допов.]. – К. : Атіка, 2009. – 408 с.

5. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України (2-е вид., перероб. та доп.) / За заг. ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. – К.: Дакор, 2008. – 1428с.

6. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / А. М. Бойко, Л. П. Брич, В. К. Гришук та ін. – [9-те вид., переробл. та допов.]. – К. : Юридична думка, 2012. – 1316 с.

7. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. – 2-ге вид., перероб. та доповн. / Відп. Ред. С. С. Яценко. – К. : А.С.К., 2002. – 969 с.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено добровільність як обов'язкову кримінально-правову ознаку захочень, пов'язаних із відшкодуванням завданого збитку або усуненням заподіяної шкоди. Сформульовано її визначення та ознаки, розроблено пропозиції щодо відмежування від випадків примусового здійснення таких дій.

Ключові слова: добровільність, завданий збиток, заподіяна шкода, реституція, відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, потерпілий.

8. Кримінальне право України : Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. – [4-те вид., переробл. і допов.]. – Х. : Право, 2010. – 456 с.

9. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – [5-те вид., допов.]. – Х. : Право, 2013. – у 2 т. – Т. 1 : Загальна частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. – 2013. – 376 с.

10. Баулін Ю. В. Вибрані праці / Ю. В. Баулін. – Х. : Право, 2013. – 928 с.

11. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Грищук, А. В. Савченко [та ін.]; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. – К. : Юрінком Інтер, 2016. – 1064 с.

12. Клименко Я. Добровільне відшкодування шкоди особам, постраждалим від злочину // Право України. - 2002р. №3, С.82-86.

13. Миколенко О. М. Теоретичні основи дослідження шкоди, заподіяної злочинцем : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Мико-

ленко Олена Миколаївна. – Харків, 2005. – 221 с.

14. Сабитов Р.А. Квалификация поведения лица после совершения им преступления. – Омск: Высшая школа милиции МВД СССР, 1986. – 120 с.

15. Яценко Андрій Миколайович. Примирення з потерпілим у механізмі кримінально-правового регулювання: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук (12.00.08) // КНУ ім.Т.Шевченка - Київ: - 2006р. 20с.

16. Тихий В. П. Коментар до статей 255, 256, 257 розділу IX «Злочини проти громадської безпеки» Кримінального кодексу України / В. П. Тихий // Юридичний журнал. – 2004. – № 6. – С. 36.

17. Вознюк А. А. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності учасників організованих злочинних об'єднань : монографія / А. А. Вознюк. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2015. – 236 с. 155

18. Соф'їн М. І. Процесуальна діяльність слідчого щодо забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Соф'їн Михайло Ігорович. – Київ, 2017. – 317 с.

19. Кругликов Л. Л. Предотвращение виновным вредных последствий совершенного преступления // Сов. Юстиция. - 1979. - № 20 - С.7-9.

20. Бойко Андрій Михайлович. Кримінально-правовий обов'язок відшкодування заподіяної злочинцем шкоди: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: (12.00.08) // Міністерство освіти України; КДУ ім.Т.Г.Шевченка - Київ: - 1995. – 24 с.

21. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: дис. ...доктора юрид. наук : 12.00.08 / Хавронюк Микола Іванович. – К., 2007. – 557 с.

СУЧАСНИЙ СТАН ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ У СФЕРІ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ

ГРЕНЬ Ростислав Романович - аспірант кафедри кримінального права і процесу Інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка»

УДК 343.1

Определены характерные черты незаконного обращения наркотических средств. Рассмотрены основные тенденции преступлений, связанных с незаконным изготовлением, приобретением, перевозкой, хранением, пересылкой и сбытом наркотических средств. Определены основные признаки наркобизнеса в отдельных регионах Украины.

Ключевые слова: незаконное обращение наркотиков, наркобизнес, современное состояние, характерные черты, наркобизнес, организованная преступность, латентность.

Постановка проблеми

Проблема поширення наркоманії та наркозлочинності залишається одним із головних негараздів національного характеру, тому від ефективності та результативності роботи правоохоронних органів залежить формування ситуації у сфері незаконного обігу наркотиків державі.

Стан дослідження

Відповідний стан та тенденції злочинів у сфері обігу наркотичних засобів досліджували М.М. Андрєєв, М. Г. Вербенський, О.М. Джужа, Д.Й. Никифорчук, В.Г. Пшеничний, Е.В. Расюк., В.М. Шевчук та інші.

Метою статті є визначення сучасного стану, тенденції та характерних рис сучасного стану незаконного обігу наркотичних засобів України.

Виклад основних положень

Однією з основних передумов для ефективної організації протидії злочинам у сфері обігу наркотичних засобів є знання співробітниками оперативних підрозділів МВС, СБУ, ДМСУ, ДГІСУ, ДПтСУ особливостей функціонування даної сфери в умовах ринкових відносин. Як і будь-яка інша сфера (галузь), остання, як показує проведене вибіркове дослідження, має багато відмінних особливостей стану та чинників, обумовлених структурно-змістовними її елементами. Розкриття змісту названих елементів через призму предмету справжнього дисертаційного дослідження, на наш погляд, дозволяє отримати «Фотографію» сучасного стану вітчизняного наркобізнесу.

Так, на початку 1993 року офіційно на обліку було зареєстровано 33,5 тисячі споживачів наркотиків, а в 2015 році на обліку перебуває більше 150 тис. споживачів наркотиків, серед яких 47,6 тис. – діагнозом «наркоманія». 70% наркоманів – молодь до 25 років. Правоохоронними органами виявлено злочини у сфері обігу наркотичних засобів, зокрема: 2005 р. – 65017 злочинів, 2006 р. – 64330, 2007р. – 64838, 2008 р. – 63666, 2009 р. – 57624, 2010 р. – 56878, 2011 р. – 55388, 2012 р. – 45300, 2013 р. -32700, 2014 р. -30494.

Відбуваючи покарання у місцях позбавлення волі, засуджені продовжують вчиняти злочини у сфері обігу наркотичних засобів. За даними ДПтС України,

виявлено злочини у сфері обігу наркотичних засобів, зокрема: 2011 р. – 111, 2012 р. – 120, 2013 р. – 161, 2014 р. – 119.

Сьогодні незаконний обіг наркотичних засобів охоплює всі злочини, вчинені з прямим наміром і пов'язані з процесом обігу наркотичних засобів, що є закінченим циклом операцій, від незаконного виготовлення, придбання, зберігання, перевезення або пересилання наркотиків до їх реалізації споживачу. В узагальненому вигляді можна виділити такі варіанти незаконного обігу наркотиків: 1) виготовлення і реалізація в Україні; 2) виготовлення в Україні й контрабандне вивезення за кордон, переважно в країни Європи, Центральної Азії та СНД; 3) контрабандне ввезення з-за кордону і реалізація в Україні; 4) контрабандний транзит через територію України [1, с. 488].

За даними Міністерства внутрішніх справ України, у 2008р. питома вага наркозлочинності в нашій державі становила 16,6%, а у 2009 р. зменшилась до 13,3%; у 2013 р. становить біля 50%.

Із загальної кількості виявлених злочинів (за 2013- 2015рр., після вступу в дію нового КПК України) у сфері обігу наркотичних засобів переважають такі:

- понад 10930 злочинів є тяжкими й особливо тяжкими (32,1%);

- вчинені групами та організованими групами (6%);

- контрабанда наркотичних засобів (ст. 305 ККУ – 327 злочинів) (0,9%);

- використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (ст. 306 ККУ – 59 злочинів) (0,1%);

- незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 307 ККУ- 9430 злочинів) 27,1% (них зберігання – більше 85,2%);

- незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без

- мети збуту (ст. 309 ККУ – 18605 злочинів) – 54,7%;

- незаконний посів або вирощування снотворного маку чи конопель (ст.310 ККУ – 1782 злочини) -5,2%;

- викрадення, привласнення, вимагання обладнання, призначеною для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, чи заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем та інші незаконні дії з таким обладнанням (ст. 313 ККУ – 62 злочини) – менше 0,2%;

- незаконне виготовлення, підроблення, використання чи збут підроблених документів на отримання наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів (ст. 318 ККУ – 22 злочини) – менше 0,06% [2, с. 6].

С.А. Буткевич зазначає, що сьогодні в усьому світі споконвічним першоджерелом надприбутків, одержаних злочинним шляхом, був і дотепер залишається наркобізнес, у тому числі і в Україні, при цьому виробництво, виготовлення, зберігання, транспортування та збут наркотичних наркобізнесу. Цим доходам надають видимість законних, для чого «брудні» гроші пропусकाються через національну фінансову систему (банки та інші небанківські фінансові установи) або експортуються у країни з більш сприятливим фінансовим і кримінальним законодавством, де інтегруються до зарубіжних фінансових систем і повертаються на батьківщину у формі законних переказів [3, с. 82].

У поточному році відкрито 25 кримінальних проваджень щодо розповсюдження наркотичних, психотропних, сильнодіючих та підконтрольних лікарських засобів через мережу Інтернет (Вінницької, Волинської, Дніпропетровської, Івано-Франківської, Луганської, Львівської, Одеської, Полтавської, Рівненської, Сумської, Харківської, Херсонської, Чернівецької, Чернігівської і Черкаської областей, м. Києва).

Відбулися зміни у структурі вилучених наркотичних засобів. Так, із вилучених 1998 року 31040 кг наркотиків більше 92% припадало на марихуану й макову соломку.

Більше концентровані опій і гашиш становили, відповідно, 0.3% і 3.2% від загальної ваги вилучених наркотичних засобів психотропних речовин. У 2012 році правоохоронними органами України вилучено з незаконного обігу наркотиків, у тому числі 19,3 т марихуани, 10 т макової соломи, 236,5 кг опію, 15,3 кг героїну, 6,8 кг кокаїну, 145,6 кг психотропних речовин, 74 кг амфетамінів та їх похідних [4, с. 5].

Темпи поширення наркоманії в країні залишаються досить високими. На кожні 10 тисяч населення в середньому 32 особи в Україні незаконно вживають наркотичні засоби або психотропні речовини.

Шляхом опитування осіб, які зловживають опіатами, встановлено, що кількість щорічного вживання макової соломи одним наркоманом складає 100-150 кг. Перерахунок на їх загальну зареєстровану кількість (близько 100 тис. осіб) вказує, що для задоволення річної потреби в цій наркосировині їй необхідно мінімум 10 тис. тонн, а з урахуванням їх латентності (1:5—1:7) – 50-70 тис. т. (у рік було вилучено близько 2,4-3.3 т). Виникає питання, з яких джерел надходить у незаконний обіг вказана кількість макової соломи.

Такий стан речей дає всі підстави стверджувати, що сільська місцевість України перетворилася на нелегальну «індустрію» виробництва макової соломи для постачання її як на внутрішній «чорний ринок», так і до близького зарубіжжя.

Зростання показників розповсюдження зловживання наркотиками характерне як для міського, так і для сільського населення України (у 2000 році кількість осіб, що проживають у сільській місцевості і зловживають наркотичними засобами, складала 10 106 осіб, у 2012 році їх кількість збільшилася більше ніж у 3 рази – до 34 433 осіб). У містах ця проблема виявляється значно гостріше (74% споживачів наркотичних засобів – міські мешканці). Аналізуючи ситуацію з правопорушеннями у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, встановлено, що за останні три роки в стані наркотичного сп'яніння особами учинено 7 480 злочинів, з них особли-

во тяжких – 343, тяжких – 2 691, середньої тяжкості – 4 025, невеликої тяжкості – 421. Серед скоєних злочинів 43 – умисні вбивства, 26 – умисні тяжкі тілесні ушкодження, 137 – грабежі, 57 – розбої, 437 – крадіжки, 50 – порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами в стані наркотичного сп'яніння, у тому числі 13, що спричинило смерть потерпілого [4, с. 4].

У 2012 р. органами внутрішніх справ з метою виявлення незаконних посівів маку та конопель обстежено понад 101 тис. присадибних ділянок громадян, територій організацій і установ та сільськогосподарських підприємств. У ході проведення зазначених заходів виявлено 1394 факти незаконних посівів маку (загальна площа 45 га) та 2664 факти незаконних посівів конопель (загальна площа 168 га), а також 1 факт незаконного посіву маку та 29 фактів незаконного посіву конопель на території сільськогосподарських підприємств без необхідних дозвільних документів. За час проведення операції із застосуванням малої авіації здійснено 61 обліт територій, у ході яких виявлено 28 фактів незаконних посівів маку та 29 фактів конопель. Загалом знищено понад 1 млн. 532 тис. нарковмісних рослин, з яких було 576 тис. рослин маку та 956 тис. конопель [5, с.13].

Динаміка показує, що кожного року збільшується кількість виявлених нарколабораторій. Якщо у 2012 р. правоохоронними органами країни виявлено і ліквідовано 146 підпільних нарколабораторій, то у 2013 р. – 152 (ст. 313 КК України). За вчинення даного виду злочину до кримінальної відповідальності притягнуто 124 особи і з незаконного обігу вилучено 12,6 млн. доз (8,5 т) наркотичних засобів, з яких 17,6 тис. доз (11,8 кг) героїну, 29,3 тис. доз (2,9 кг) кокаїну, 197,4 тис. доз (39,4 кг) психотропних речовин, 891 тис. доз (89,1 кг) опію, 48,3 тис. доз (2,4 т) макової соломи, 10,9 млн. доз (5,5 т) марихуани, 18,1 тис. доз (1.8 кг) гашишу, що складає за цінами чорного ринку 311 млн. гривень [6. с. 10].

Наркотичні лабораторії спеціалізуються на нових видах наркотичних речовин.

За даними РНБО у 2011 р. було винайде-но 45 нових наркотиків, у 2012 р. – 75, у 2013 р. — 100 [7, с. 61].

Відмічається контрабандне перемищення наркотичних засобів рослинного походження з Республіки Молдова та Російської Федерації, з використанням залізничного і автомобільного транспорту (переважно на пограничних ділянках Харківської і Сумської областей, причому до перевезення наркотичних засобів залучаються жінки, які перевозять їх у натільній білизні. Аналіз шляхів розповсюдження важких, синтетичних наркотичних засобів та психотропних речовин у країні, а також наявна оперативна інформація свідчать про те, що впродовж останніх років територія нашої держави активно використовується міжнародними наркоділками не тільки для здійснення транзиту великих партій наркотиків до країн Західної Європи, але й розглядається як перспективний ринок їх збуту в Україні [4, с. 41].

Дослідження статистичних даних вказує, що у 2009 р. перекрито 249 міжнародних каналів переміщення наркотиків. Протягом 2010 р. ліквідовано 89 каналів наркотиків, які здійснювали організовані злочинні наркогрупи, і засуджено 255 осіб, що займалися контрабандою У 2012 р. перекрито 913 каналів контрабандного переміщення наркотиків. Приділялась увага знешкодженню організованих злочинних угруповань [8, с. 128].

Злочинні шляхи транспортування наркотичних засобів пролягають практично з усіх суміжних з Україною держав. Основними країнами постачання контрабандних наркотиків сьогодні є Росія, Молдова, Польща, Голландія, Німеччина, Панама, Кпімхібія, Нідерланди, Угорщина.

Як зазначають окремі дослідники, найбільшу суспільну небезпеку становлять організатори злочинних груп, особи, які організують і керують діяльністю груп з придбання, виготовлення і розповсюдження наркотиків на чорному ринку [1, с. 493].

У 2005 р. була виявлена 551 злочинна група (20% груп пов'язані з наркозлочинами), 2006 р.—466(19,8%), 2007 р.- 420 (20,4%), 2008 р. – 378 (21%), 2009 р. – 379

(27%), 2010 р. 3 97 (19%), 2011 р. – 392 (21%). 2012 р. 258 (17%), 2013 р. – 246 (21%). Виходячи з наведеного. 20,7% всієї організований злочинності складають організовані злочинні групи, що вчинили злочини у сфері обігу наркотичних засобів [2].

У процесі дослідження встановлено, що останнім часом поширення набула контрабандна діяльність організованих злочинних груп, у якій наркотичні засоби доставляються з країн СНД або далекого зарубіжжя і перепродуються в Україні. З'являються у продажу і такі «важкі» наркотики, як героїн і кокаїн, бо знаходяться покупці, які платять за них ціну, вищу ніж у країнах Заходу. Але вищезгадані операції – вже інший вид наркобізнесу, а саме транснаціональний наркобізнес. Така ситуація вимагає удосконалення організаційно-тактичних основ протидії організованим злочинним проявам в країні і за її межами.

Необхідно відзначити, що незаконний обіг наркотиків, наркобізнес, зокрема і транснаціональний, є потужним стимулом зростання загальнокримінальної та економічної злочинності. Основними сферами застосування прибутку від незаконного обігу наркотичних засобів є гральні заклади, дискотеки та нічні клуби, купівля-продаж нерухомості тощо. Але останнім часом супутнім злочинном у сфері незаконного обігу наркотичних засобів стала корупція серед посадових осіб правоохоронних органів та органів управління і влади, особливо в місцях виробництва наркотиків та за маршрутами їх транспортування.

Як зазначає М.Г Вербенський, в Україні створені унікальні можливості для транснаціонального наркобізнесу, який полягає у відсутності: законодавчої бази щодо протидії; дієвої правоохоронної системи; перекритих кордонів; фінансового контролю тощо [10, с. 49].

Використовуючи зазначені можливості, транснаціональному наркобізнесу притаманні основні ознаки, а саме: масштабність незаконних дій з наркотиками; особлива конспіративність наркоділків, аж до переходу на нелегальне становище у разі виявлення; високий рівень організації

злочинних формувань; надприбутковість злочинного промислу; нерідко – наявність легального бізнесу; заздалегідь сплановане та кваліфіковане вчинення злочинів; наявність усталеного джерела для придбання наркотичних засобів.

Міжнародні злочинні угруповання використовують різні способи контрабанди наркотичних засобів з використанням міжнародних злочинних зв'язків. Сучасні технології дали новий поштовх не тільки законній, але й злочинній діяльності. Широкі зв'язки організованої злочинності полегшили встановлення контактів з партнерами з інших країн континентів. Сучасна банківська діяльність та сучасні інформаційні технології надали можливість реалізовувати міжнародні злочинні операції для відмивання коштів, здобутих злочинним шляхом, у тому числі і від незаконного обігу наркотичних засобів. Якщо у 2011 році задокументовано 110 злочинів, пов'язаних з відмиванням грошей, отриманих від наркобізнесу (ст. 306 КК України), то у 2012 році задокументовано 116 злочинів, пов'язаних з відмиванням грошей, отриманих від наркобізнесу, у 2013 р. – 56 злочинів [4, с. 6].

У процесі опитування оперативних працівників право-охоронних органів до основних тенденцій наркобізнесу в Україні відносять: наркобізнес став злочинним промислом (спеціалізація напрямків) (88,3%); високий рівень латентності наркобізнесу, пов'язаного з корупцією державних правоохоронних органів (77,4%); відмивання грошей від наркобізнесу і вкладання їх як у легальну, так і нелегальну сферу економіки (81,4%); наркобізнес являється частиною організованої злочинності з ознаками транснаціональної злочинності (52,3%); проникнення представників наркобізнесу в державні органи влади й управління (приплата виборних посад) (63,8%).

Висновки

Наркоситуація в країні характеризується значним збільшенням в обігу наркотичних засобів іноземного походження: героїну, кокаїну, амфетаміну, екстазі,

МДМА, ЛСД та інших наркозасобів, а також збільшенням наркотиків вітчизняного виробництва з опійного маку та коноплі.

Відповідно, заслуговує на увагу прагнення організованих злочинних груп до відмивання грошей від наркобізнесу та вкладання отриманих доходів у легальну сферу економіки, а також їх використання для відновлення незаконного обігу наркотичних засобів.

Література

1. Шевчук В.М. Розслідування незаконного обігу наркотичних засобів. Настільна книга слідчого / В.М. Шевчук, М.П. Панов, В.М. Шепітько. В.О. Коновалова – 3-ге вид., перероб. і доп. – К.: Вид. Дім. «Ін Юре», 2011. – С. 488-503.
2. Статистичні дані ДІАЗ МВС України за 2005-2015 рр. – К. : МВС України, 2015. – 122 с.
3. Буткевич С.А. Щодо запобігання та протидії розповсюдженню наркоманії у молодіжному середовищі / С.А. Буткевич // Кримський юридичний вісник. – 2009. – Вип. 2(6). – С. 82-91.
4. Аналітична довідка про злочини у сфері наркотичних засобів (2012-2013 рр.) ДІАЗ МВС України. – К. : МВС 2014. – 11 с.
5. Аналітична довідка про стан протидії незаконному обігу наркотиків упродовж 2010-2013 рр.) – К.: РНБО України, 2014. – 40 с.
6. Аналітична довідка щодо основних показників боротьби з наркобізнесом за 2010-2013 рр. – К. : Департамент боротьби з незаконним обігом наркотиків МВС України, 2014. – 22 с.
7. Основні тенденції проявів організованої злочинності в сучасних умовах. Збірник науково-аналітичних матеріалів. – К. : РНБОУ, 2014.-№ 1.-186 с.
8. Андрусів В.Г. Відповідальність за злочини проти держави / В.Г. Андрусів. – К.: РВЦ «Київський університет», 1997. – 320 с.
9. Міняйло Н.Є. Кримінально-правова основа відповідальності представників організованої злочинності / Н.Є. Міняйло // Науковий вісник Херсонського державно-

АНОТАЦІЯ

Визначено характерні риси незаконного обігу наркотичних засобів. Розглянуто основні тенденції злочинів, пов'язаних із незаконним виготовленням, придбанням, зберіганням, перевезенням, пересиланням та збутом наркотичних засобів. Окреслено основні ознаки наркобізнесу в окремих регіонах України.

Ключові слова: незаконний обіг наркотиків, наркобізнес, сучасний стан, характерні риси, наркобізнес, організована злочинність, латентність.

SUMMARY

The personal touches of illegal appeal of narcotic facilities are certain. The basic tendencies of crimes are considered constrained from the illegal making, acquisition, storage, transportation, sending and sale of narcotic facilities. The basic features of drug trafficking in some regions of Ukraine are defined.

Key words: illegal appeal of drugs, drug dealing, modern state, personal touches, drug dealing, organized crime, latentness.

го університету. – Серія: юридичні науки. – Херсон : ХДУ, 2015. – Випуск 3. – Т. 3. – С. 29-34.

10. Вербенський М.Г. Основні фактори транснаціональної злочинності у сфері

незаконного обігу наркотичних засобів /- М.Г. Вербенський // Кримський юридичний вісник. – Сімферополь : КЮІ ОДУВС, 2010. – Ч. 1(8). – С. 44-52.

ПРАВА АДВОКАТА-ЗАХИСНИКА В КОНТЕКСТІ СПРОСТУВАННЯ ПІДОЗРИ (ОБВИНУВАЧЕННЯ): СУЧАСНИЙ СТАН ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

МАСЛЮК Оксана Василівна - аспірант кафедри кримінального права та процесу Інститут права та психології Національного університету «Львівська політехніка»

УДК 343.135

Стаття посвячена проблемам совершенствования прав адвокатов-защитников в уголовном процессе на всех его стадиях. Автор рассматривает их современное состояние, формы существования, гарантии, предпосылки их некачественного формирования и, как следствие, пути их усовершенствования, согласно требованиям адвокатской и процессуальной практики и социальному запросу общества.

Ключевые слова: адвокат, защитник, статус адвоката, права защитника, процессуальные права адвоката, функция защиты, опровержение подозрения.

Постановка проблеми

Звертаючись до питання змісту та обсягу прав та обов'язків, що належать адвокату під час його процесуальної діяльності щодо спростування підозри (обвинувачення), ми не можемо не побачити той факт, що як права, так і обов'язки, мають певну спадкоємність, яка полягає у поступовому розширенні професійних прав та конкретизації обов'язків адвоката як професійного учасника захисної процесуальної діяльності протягом всього її розвитку. Піддаючи їх історичному аналізу та розглядаючи права та обов'язки як поступовий процес розвитку цього явища правового буття, слід зауважити, що вони ставали більш досконалішими в залежності від рівня демократизації суспільства в цілому та українського безпосередньо.

Стан дослідження

У юридичній літературі правовому статусу захисника та його місцю в кримінальному процесі та у реалізації функції захисту було присвячено багато праць таких вітчизняних вчених, як С.І. Вікторський, Л.Є. Владимиров, В.П. Даневський, О.Ф. Кістяківський, В.К. Случевський, Д.Г. Тальберт, І.Л. Фойницький. За радянські часи вагомий доброк у розвиток вчення про функцію захисту внесли О.Д. Бойков, П.С. Елькінд, З.З. Зіннатулін, О.М. Ларін, Н.Н. Полянський, Ю.І. Стецовський, М.С. Строгович, Ф.Н. Фаткуллін, Д.П. Фіолевський. У незалежній Україні нею переймалися С.А. Альперт, А.М. Бірюкова, Т.В. Варфоломеева, Я.Гі. Зейкан, Т.В. Корчева, П.М. Маланчук, Н.М. Обрізай, В.О. Попелюшко, А.М. Тітов, О.О. Чепурний, О.Г. Шнягін, Ю.ГТ. Янович та ін.

Не дивлячись досить велику попередню дослідженість проблем, пов'язаних із місцем, роллю та обсягом прав адвоката - захисника у кримінальному судочинстві під час досудового слідства та судового розгляду, зазначимо, що з позицій сучасного законодавства та практичних надбань проблема повноти та змісту процесуальних та професійних прав адвоката під час спростування підозри (обвинувачення) практично не досліджувалась, що і зумовило обраний напрямок нашого дослідження.

Метою даної статті є дослідження сучасних прав адвоката-захисника у криміналь-

ному судочинстві через призму достатності їх для спростування підозри (обвинувачення) в кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу дослідження

Права та обов'язки захисника є стрижнем його процесуального статусу, який, у свою чергу, являється «дзеркалом» його правового положення в кримінальному провадженні в цілому. Тобто вони (права та обов'язки) визначають певні процесуальні можливості або обмеження захисника щодо здійснення ним спростування підозри (обвинувачення) як одного з видів адвокатської діяльності в рамках кримінального провадження.

Вивчаючи закордонний досвід близьких європейських сусідів, зауважимо, що переважна більшість країн Євросони (Франція, Німеччина, Нідерланди тощо) та, зокрема, Східної Європи (Румунія, Угорщина, Польща, Македонія, Боснія та Герцеговина та ін.) пішли шляхом зрівняння професійних прав адвоката із об'ємом прав, наданих обвинуваченому [1, с. 62-67]. Не є виключенням і Україна.

Так, згідно з п. 4 ст. 46 «Загальні правила участі захисника у кримінальному провадженні» КПК України, захисник користується процесуальними правами підозрюваного, обвинуваченого, захист якого він здійснює, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо підозрюваним, обвинуваченим... З одного боку, це, однозначно, правильний крок вперед. А з іншого, як свідчить практика, адвокат отримав розширений, але недосконалий інструмент їх реалізації.

На жаль, проблеми починаються вже навіть з моменту вступу у справу, на етапі підтвердження своїх повноважень. Так, біля 29% опитаних нами адвокатів вказали на перепони, які чинились їм на цьому етапі, з боку правоохоронців шляхом неправомірного застосування положень ч. 2 ст. 45 КПК України. Так, відповідно до ст. 45 чинного КПК України, захисником у кримінальному провадженні є адвокат, який здійснює захист підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого тощо. Ч. 2 ст. 45 пе-

редбачено, що захисником у справі не може бути адвокат, відомості про якого не внесені до Єдиного реєстру адвокатів України. Так, працівники переважно прокуратур вимагали від адвокатів підтвердження їх внесення в Єдиний реєстр адвокатів України, у вигляді окремого документу, а без надання такої інформації перешкоджали їх правозахисній діяльності. Однак, згідно зі ст. 50 КПК України, визначено повний перелік документів, які підтверджують повноваження захисника (адвоката) у кримінальному провадженні. Такими документами є свідоцтво про право на зайняття адвокатською діяльністю або ордер, або договір, або доручення (в разі надання безоплатної допомоги). Тому такі закиди з боку правоохоронних слідчих органів є необґрунтованими та незаконними [3].

Зазвичай такі випадки непоодинокі у справах, де слідчий не зацікавлений, щоб сторону захисту представляв професійний фахівець або конкретний адвокат, тому все ж слід визнати, що це більше виняток, ніж правило.

Оскільки найбільш ефективним засобом забезпечення підозрюваному (обвинуваченому) права на захист є участь захисника в кримінальному провадженні, наступними логічними кроками були б розгляд та конкретизація наданих законом прав захисникові, ознайомлюватися з якими ми будемо через призму їх впливу на спростування підозри (обвинувачення).

Так, слід вирізняти професійні права адвоката, які прописані у ст. 21 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [4] (та які, у свою чергу, також можна поділити на організаційні, що притаманні адвокату в силу його членства в самоврядній організації адвокатів, та права функціонального характеру, які визначають повноваження адвоката при здійсненні основного завдання - захисту прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб).

А також процесуальні права, посилаючись на які міститься у п. 4 ст. 46 КПК України та які конкретно перелічені у п. 3-8 ст. 42 КПК України [5, с. 435-436].

Як ми вже зазначали раніше, права, як елемент статусу захисника-адвоката, або обумовлюють, або прямо алгоритмізують

його дії щодо спростування підозри (обвинувачення) в рамках кримінального провадження.

Піддаючи аналізу цю тезу в контексті професійних прав адвокатів, слід визнати, що на сьогодні завдяки новому чинному Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», з одного боку, вони отримали своє розширення, а з іншого - це відбулося не за рахунок реального розширення можливостей адвокатів, а за рахунок конкретизації та виділення деяких з них в окремі.

Так, у відповідності до положень старого закону, професійні права адвокатів фактично складала дев'ять груп, а саме:

- 1) представництво і захист інтересів клієнта;
- 2) збирання відомостей про факти, які можуть бути використані як докази, зокрема, шляхом надіслання відповідних запитів;
- 3) ознайомлення з відповідними документами і матеріалами, за винятком тих, які містять охоронювану законом таємницю;
- 4) отримання висновків з питань, що потребують спеціальних знань;
- 5) опитування громадян;
- 6) застосування науково-технічних засобів відповідно до чинного законодавства;
- 7) доповідь клопотань та скарг;
- 8) присутність при розгляді своїх клопотань і скарг;
- 9) виконання інших дій, передбачених законодавством [6].

Новим законом обсяг професійних прав адвокатів кількісно збільшено, проте здебільшого не шляхом якісних змін, як ми вже зазначали, а шляхом фактично штучного виокремлення певних прав із переліку тих, що гарантувались і раніше. Так, у відповідності до ст. 20 Закону, закріплено, що адвокат має право: звертатися з адвокатськими запитамми, у тому числі щодо отримання копій документів, до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, підприємств, установ, організацій, громадських об'єднань, а також до фізичних осіб (за згодою таких фізичних осіб);

- 1) представляти і захищати права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб у суді, органах дер-

жавної влади та органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форми власності, громадських об'єднаннях, перед громадянами, посадовими і службовими особами, до повноважень яких належить вирішення відповідних питань в Україні та за її межами;

- 2) ознайомлюватися на підприємствах, в установах і організаціях з необхідними для адвокатської діяльності документами та матеріалами, крім тих, що містять інформацію з обмеженим доступом;

- 3) скласти заяви, скарги, клопотання, інші правові документи та подавати їх у встановленому законом порядку;

- 4) доповідати клопотання та скарги на прийомі в посадових і службових осіб та відповідно до закону одержувати від них письмові мотивовані відповіді на ці клопотання і скарги;

- 5) бути присутнім під час розгляду своїх клопотань і скарг на засіданнях колегіальних органів та давати пояснення щодо суті клопотань і скарг;

- 6) збирати відомості про факти, що можуть бути використані як докази, в установленому законом порядку запитувати, отримувати і вилучати речі, документи, їх копії, ознайомлюватися з ними та опитувати осіб за їх згодою;

- 7) застосовувати технічні засоби, у тому числі для копіювання матеріалів справи, в якій адвокат здійснює захист, представництво або надає інші види правової допомоги, фіксувати процесуальні дії, в яких він бере участь, а також хід судового засідання в порядку, передбаченому законом;

- 8) посвідчувати копії документів у справах, які він веде, крім випадків, якщо законом встановлено інший обов'язковий спосіб посвідчення копій документів;

- 9) одержувати письмові висновки фахівців, експертів з питань, що потребують спеціальних знань;

- 10) користуватися іншими правами, передбаченими цим Законом та іншими законами.

Першою і визначною, на нашу думку, тезою, яку законодавець спрямовує до адвокатів у їх діяльності, є те, що адвокат під час здійснення адвокатської діяльності має

право вчиняти будь-які дії, не заборонені законом, правилами адвокатської етики та договором про надання правової допомоги (п. 1 ст. 20 ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»). Це безпосередньо кореспондується із процесом захисту в цілому та спростуванням підозри конкретно за рахунок того, що складає потенційні умови для творчої розумової діяльності адвоката щодо процесу та лінії захисту свого клієнта, пошуку нових форм та методів захисту та стає міцним підґрунтям для реалізації принципу змагальності під час кримінального провадження [7, с. 350].

Перше і основне надане профільним Законом професійне право, завдяки якому адвокат взагалі може здійснювати свою діяльність, є його право представляти і захищати права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб у суді, правоохоронних органах, органах державної влади тощо. Таке ж право, у рамках процесуальних прав, надається чинним КПК і зумовлює участь професійного захисника - адвоката на стороні захисту з метою професійного захисту прав та свобод, інтересів підозрюваного (обвинуваченого). Це право напряму кореспондується із процесом та якістю процедури спростування підозри, а також складає підґрунтя для професіоналізації цього процесу та допускає до нього лише спеціальних осіб, які пройшли відповідну професійну підготовку, мали стажування та склали певний іспит, чим підтвердили рівень свого професіоналізму та придатності виконувати ті обов'язки, які покладені на них чинним КПК щодо захисту прав та свобод окремих учасників кримінального провадження. Таким чином, можна стверджувати, що з точки зору рафінованого правового підходу до існування такого права воно є прийнятним та правильним, таким, що зумовлює більш досконалий процес захисту в цілому та спростування підозри безпосередньо.

11) Такі професійні права, як можливість звертатися з адвокатськими запитами; одержувати письмові висновки фахівців, експертів з питань, що потребують спеціальних знань; збирати відомості про події факти, що мають значення для справи; озна-

йомлюватися на підприємствах, в установах і організаціях з необхідними для адвокатської діяльності документами та матеріалами, напряму пов'язані або зумовлюють існування таких процесуальних прав, як: збирати і подавати слідчому, прокурору, слідчому судді докази; застосовувати з додержанням вимог цього Кодексу технічні засоби при проведенні процесуальних дій, у яких він бере участь; одержувати копії процесуальних документів та письмові повідомлення.

Для процесу спростування підозри наявність та обсяг означених професійних та процесуальних прав, а також гарантії їх виконання є основною та ключовою умовою. Так, означені професійні права складають стрижень процесуальних повноважень адвоката як учасника процесу доказування по кримінальному провадженню та надають безпосередню можливість збирати докази невинуватості підзахисного і, найголовніше, надавати такі матеріали у якості конкретних доказів, забезпечуючи алібі або безпосередньо спростовуючи подію злочину чи участь у ньому підзахисного.

Інші ж професійні права лише фрагментарно кореспондуються із процесуальними і не мають такого виключного значення для процесу спростування підозри, як вищезгадані, тому ми не будемо приділяти їм окрему увагу, щоб не виходити за рамки нашого дослідження.

Однак, обговорюючи позитивні моменти, було б неправильно не вказати і на моменти, які позбавляють об'єктивної можливості нормального існування окремих прав та їх реалізації. Останнім часом на практиці [8, с. 5] все частіше з'являються непоодинокі випадки ігнорування та прямих порушень професійних прав адвокатів. Кількість та ступінь небезпеки порушень професійних прав адвокатів-захисників, у тому числі й у рамках кримінальних проваджень, рік від року збільшується, проте дієвих заходів на сьогодні в напрямку зміни ситуації практично не спостерігається.

Не дивлячись на закріплення у вітчизняному законодавстві широкого спектру конституційних, внутрішньо-законодавчих, процесуальних та міжнародно-правових гарантій, направлених на забезпечення його

діяльності, слід визнати, що у значній мірі вони мають декларативний характер та серйозно не впливають на стан речей.

Розглядаючи у нашій статті виключно правовий аспект існування прав адвокатів-захисників, ми зупинимось на проблемних моментах лише нормативної регламентації професійних прав захисників-адвокатів. І ці проблеми мають низку передумов, серед яких слід назвати: небажання певної частини політичних еліт мати такий інститут, як адвокатура, у якості незалежного та некерованого; неузгодженість чинного законодавства потребам суспільства; відсутність з боку законодавця єдиного концептуального підходу до регулювання схожих правовідносин у різноманітних галузях законодавства; правовий нігілізм та багато інших.

Висновки

Так, проаналізувавши стан професійних прав адвоката-захисника, ми дійшли висновку, що він є недосконалим та потребує корекції та подальшого реформування. На підставі означеного вище положення, та за результатами нашого дослідження, нам вдалося сформулювати низку пропозицій, з означеного питання, а саме процес реалізації вдосконалення наданих захиснику-адвокату прав повинний відбуватись за такими напрямками:

1. Вдосконалення низки правових норм або введення нових щодо регламентації гарантій незалежності та збереження адвокатської таємниці, а саме запровадження додаткових процедурних, правових, організаційних умов притягнення адвоката до адміністративної та кримінальної відповідальності як додаткової гарантії його незалежності та недоторканості.

2. Вдосконалення низки правових норм або введення нових щодо підвищення гарантій реалізації прав адвокатів, а саме: розробка нормативно-правової бази взаємодії адвокатів із інститутом приватних детективів, введення окремих матеріально-правових та процесуально-правових, та посилення кримінально-правових санкцій щодо осіб, які порушують встановлені законом гарантії незалежності та недоторканості ад-

вокатів-захисників або здійснюють активну незаконну протидію їх діяльності.

3. Окремої уваги заслуговують правові положення та пропозиції, які торкаються прав адвокатів на збирання доказів будь-якими не забороненими законом засобами і способами, а також права на ідентифікований доступ до державних реєстрів, які слід окремо передбачити і, як наслідок, законодавчо закріпити та алгоритмізувати.

4. Надання на законодавчому рівні максимально широких можливостей самоврядним громадським організаціям, що займаються питаннями захисту прав адвокатів (аж до участі представників таких організацій у процесуальних діях у випадках конфліктних чи інших складних ситуацій по конкретному кримінальному провадженню або судовій справі). Основними завданнями таких організацій повинно стати: участь у формуванні та забезпеченні реалізації державної політики у галузі захисту прав та інтересів адвокатів, забезпечення гарантій адвокатської діяльності; виявлення, облік, аналіз і систематизація випадків порушення професійних прав та інтересів адвокатів, гарантій адвокатської діяльності, які відбулись на території України; створення і вдосконалення заходів оперативного реагування при порушенні законних прав та інтересів адвокатів, а також гарантій адвокатської діяльності; представництво інтересів адвокатів у правоохоронних органах, органах державної влади, підприємствах, установах, організаціях різних форм власності, судах, громадських об'єднаннях; вжиття заходів щодо усунення державними органами та органами місцевого самоврядування, іншими суб'єктами порушень професійних прав та гарантій адвокатської діяльності, внесення пропозиції щодо усунення виявлених порушень і недоліків та притягнення до відповідальності посадових осіб, винних у допущених порушеннях тощо.

Література

1. Рагулин А.В. Регламентация профессиональных прав адвоката-защитника, обеспечение их реализации и охраны по законодательству государств Восточной Ев-

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена проблемам вдосконалення прав адвокатів-захисників у кримінальному судочинстві на всіх його стадіях. Автор розглядає їх сучасний стан, форму існування, гарантії, передумови їх недосконалого формування та пропонує шляхи їх поліпшення згідно потреб практики та запити суспільства.

Ключові слова: адвокат, захисник, статус адвоката, права захисника, процесуальні права адвоката, функція захисту, спростування підозри.

SUMMARY

The article is devoted to the issues of attorney's rights improvement in a criminal procedure at all its stages. The author analyses their modern state, form of existence, guarantees, background of their imperfect establishment and consequently offers certain ways of improvement according to the needs of practice and social demands.

Key words: attorney, defender, advocate's status, attorney's rights, procedural rights of attorney, function of defense, rebut a suspicion.

ропы / А.В. Рагулин // Евразийская адвокатура. 2012. - №1-1(1). - С. 61-69.

2. Ізовітова Л. Про актуальні питання діяльності адвокатури / Л. Ізовітова // Вісник Національної асоціації адвокатів України. - 2015. -№4(12). -С. 3-7.

3. Луцюк М. Новий КПК: щодо повноважень адвоката під час кримінального провадження. / М. Луцюк // Інформаційний Інтернет- портал «Рівне право». [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://rivnepravo.com.ua/84.html>.

4. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 5 липня 2012 р.- № 5076-УІ // Голос України. - 2012. - 14 серпня.

5. Бандурка О.М., Блажівський Є.М., Бурдоль Є.П. та ін. Кримінальний процесу-

альний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2-х т. Т. 1 / [О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, Є.П. Бурдоль та ін.] ; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. - Х. : Право, 2012.-768 с.

6. Про адвокатуру : Закон України від 19.12.1992 р. № 2887-ХІІ [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2887-12>.

7. Крикливець Д.Є. Втілення змагальної моделі кримінального судочинства у Кримінальному процесуальному кодексі України / Д.Є. Крикливець // Порівняльно-аналітичне право. -2013. - № 3-1. - С. 349-353. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.pap.in.ua/3-1_2013/9/Kryklyvets%20D. Ye., pdf.

8. Ламах Т. Захист прав адвокатів: починаємо працювати системно / Т. Ламах // Вісник Національної асоціації адвокатів України. - 2015.-№ 5(13).-С. 3-7.

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ОСКАРЖЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ РІШЕНЬ, ДІЙ ЧИ БЕЗДІЯЛЬНОСТІ ПІД ЧАС ПІДГОТОВЧОГО СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

ШЕСТАКОВ Вадим Іванович - аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 343.1

В статті на основі аналізу судової практики і уголовного процесуального законодавства определены проблемные вопросы регламентации обжалования процессуальных решений, действий или бездействия следователя или прокурора во время подготовительного судебного производства. Указана противоречивость норм действующего Уголовного процессуального кодекса Украины и правоприменительной деятельности по поводу субъектов, сроков, правовых последствий, порядка подачи и рассмотрения таких жалоб, а также процедуры обжалования судебных решений, вынесенных в первой инстанции, в апелляционном порядке. Предложены пути решения указанных проблем.

Ключевые слова: уголовный процесс, принципы уголовного производства, обжалование процессуальных решений, действий или бездействия, подготовительное судебное производство, судебное разбирательство.

Постановка проблеми

Забезпечення права на оскарження рішень, дій чи бездіяльності є загальною засадою кримінального провадження, встановленою у п. 17 ч. 1 ст. 7 КПК України та визначеною у ст. 24 КПК України. Її ефективна реалізація має виключно важливе значення для формування вітчизняного кримінального процесу відповідно до міжнародних стандартів правосуддя. Адже саме шляхом належної нормативно-правової регламентації та реальної організації дотримання простої та доступної процеду-

ри подання скарг на неправомірні рішення, дій чи бездіяльність у кримінальному провадженні, їх швидкий і справедливий розгляд надається можливість своєчасно виявити порушення закону в діяльності уповноважених державних органів і відновити права осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні. Тому перед наукою кримінального процесу постають завдання щодо якісного теоретичного обґрунтування та практичної реалізації відповідної нормативної регламентації інститутів оскарження у кримінальному судочинстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Важливість цих проблем закономірно призвела до значної уваги їх вирішенню з боку науковців і практиків. Зокрема, різним аспектам оскарження дій чи рішень у кримінальному процесі були присвячені праці Ю. П. Аленіна, С. А. Альперта, Ю. М. Грошевого, О. П. Кучинської, Л. М. Лобойка, В. Т. Малярєнка, М. А. Погорєцького, В. В. Назарова, В. Г. Уварова, В. П. Шибіка, М. Є. Шумила, О. Г. Шило, В. І. Шишкіна, С. Г. Штогуна та інших науковців. В умовах дії чинного КПК України зазначені питання розглядали О. П. Банчук, Є. П. Бурдоль, Д. М. Валігура, І. В. Гловіюк, А. Б. Касумова, О. С. Кашка, В. В. Косов, Д. І. Клепка, В. Т. Нор, М. М. Ольховська, С. О. Пшеничко, А. Р. Туманянц, О. Г. Яновська та інші автори.

Не вирішені раніше проблеми

Проте фактично без уваги залишається проблематика оскарження рішень, дій чи бездіяльності органу досудового розслідування або прокурора під час підготовчого провадження в суді. Водночас в цьому аспекті існує суттєва прогалина в чинному кримінальному процесуальному законодавстві, яка полягає у відсутності механізму виконання вимог ч. 3 ст. 303 КПК України. Відповідно, в судовій практиці існують проблеми в реалізації права доступу до правосуддя саме в цьому провадженні.

Таким чином, метою даної статті є визначення на основі аналізу нормативно-правових актів, наукової літератури та судової практики основних проблем, що виникають у процесуальній регламентації та практичній реалізації процедур оскарження рішень, дій чи бездіяльності слідчого або прокурора у підготовчому судовому провадженні, а також можливих шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу

Як відомо, глава 26 КПК України регулює оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності органу досудового розслідування або прокурора під час досудового розслідування. У літературі ці процедури розглядаються як окремий вид провадження. При цьому в одній із останніх наукових робіт ставиться питання про необхідність доповнення ст. 303 КПК України нормою про можливість оскарження будь-яких рішень, дій чи бездіяльності, якими порушуються або можуть бути порушені конституційні права людини та які можуть перешкоджати ефективному здійсненню кримінального провадження або доступу особи до правосуддя. У свою чергу посилання про можливість розгляду скарг під час підготовчого провадження пропонується виключити [1, с. 4]. Із такою позицією можна погодитись лише частково з наступних міркувань.

З одного боку, дійсно, встановлення у ч. 1 ст. 303 КПК України вичерпного переліку дій, рішень чи бездіяльності слідчого або прокурора, які можуть бути оскаржені на стадії досудового розслідування, викликає запитання в аспекті можливого обмеження

права особи на судовий захист. Як правильно зазначає О. І. Коровайко, у зв'язку з наявністю у кримінальному процесі досудового провадження питання щодо забезпечення права особи, чий права, на її думку, порушені, негайно звернутись до суду за захистом є досить проблемним. У таких випадках основним способом захисту є оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування [2, с. 289]. У свою чергу, Д. М. Валігура підкреслює, що право на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності посадових осіб у кримінальному провадженні є однією з найважливіших гарантій захисту відповідними зацікавленими особами своїх прав і свобод від їх порушення з боку органів і посадових осіб, які здійснюють кримінальне провадження [3, с. 134]. Отже, реалізація цього права особи саме на досудовому розслідуванні не може бути необґрунтовано обмеженою.

З іншого боку, уявляється очевидним, що вищевказана норма закону передбачена з міркувань забезпечення швидкості здійснення досудового розслідування та ускладнення можливості його умисного затягування недобросовісними суб'єктами шляхом подання великої кількості необґрунтованих скарг. Науковці приводять й інші аргументи на користь недоцільності надання учасникам кримінального провадження оскаржувати всі рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора під час досудового розслідування. Зокрема, крім збільшення строків розслідування, це і передчасна оцінка доказів [4, с. 127; 5, с. 139].

Таким чином, у даному питанні слід знайти розумний компроміс між забезпеченням особі права на доступ до суду та недопущенням створення перешкод через зловживання правом на оскарження.

Стосовно ж виключення посилань на можливість розгляду скарг під час підготовчого провадження, вважаємо такі пропозиції недостатньо обґрунтованими. Адже у разі їх прийняття матиме місце протилежна ситуація, тобто обмеження права особи на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органу досудового розслідування або прокурора, здійснених під час досудового розслідування. Наприклад, можли-

вість оскарження щодо питань застосування заходів безпеки доцільно залишити для обох проваджень (досудового і підготовчого судового), як це і зроблено в чинному КПК України, адже сама загроза життю та здоров'ю суб'єкта має виникнути будь-коли, а заходи забезпечення безпеки – вживатись якнайшвидше.

Таким чином, право на оскарження рішень, дій чи бездіяльності слідчого або прокурора на досудовому розслідуванні має бути забезпечено максимально повно шляхом розширення можливостей подання скарг до суду під час досудового розслідування, а також визначення процедур оскарження таких рішень, дій або бездіяльності під час підготовчого судового провадження. З цього приводу слід відзначити, що якщо першому аспекту діяльності присвячено ст. 303-308 КПК України, то другий залишається майже не врегульованим. У результаті в судовій практиці виникає низка проблем, вирішення яких є нагальним завданням сьогодення.

Так, у ч. 2 ст. 303 КПК України передбачено, що «скарги на інші рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора не розглядаються під час досудового розслідування і можуть бути предметом розгляду під час підготовчого провадження у суді згідно з правилами статей 314-316 цього Кодексу» [6]. Проте в законі не сказано, які саме суб'єкти мають право подавати скарги у підготовчому провадженні. Тому в практичній діяльності можна зустріти різні підходи до застосування зазначеної норми. На нашу думку, суб'єктом оскарження в даному випадку може бути будь-яка особа, права якої, на її думку, були обмежені чи порушені під час досудового розслідування, або її представник, законний представник, захисник.

Важливо відзначити, що у КПК України взагалі не визначено процесуальний механізм оскарження рішень, дій чи бездіяльності слідчого або прокурора під час підготовчого судового провадження (строки подання скарги, правові наслідки, порядок розгляду тощо), як це, приміром, зроблено у ст. 304-307 КПК України для оскарження під час досудового розслідування. Крім того, щодо розгляду скарг у даній стадії постають

проблеми щодо порядку надання процесуальних рішень та/або письмових доказів на підтвердження певних дій чи бездіяльності, а також процедур їх дослідження й оцінки судом. Відсутність відповідних норм призводить до значних труднощів у практичній діяльності і не сприяє належній реалізації забезпечення права на оскарження рішень, дій чи бездіяльності як загальної засади кримінального провадження.

Наприклад, навіть для суддів не зрозуміло, коли саме під час підготовчого судового провадження сторона захисту, потерпілий, його представник чи інші особи можуть звернутися зі скаргою. Тобто виникає питання, чи це можна зробити ще до чи відразу після відкриття судового засідання (ст. 342-345 КПК України), чи після вирішення питань, пов'язаних з підготовкою судового розгляду (ч. 2 ст. 315 КПК України), чи в будь-який момент. Думається, що невідзначеність у даному випадку має трактуватись на користь особи, чії права, на її думку, були обмежені або порушені, отже, можливість подання скарги має бути надана будь-коли, і це слід урегулювати законодавчо.

З даним питанням пов'язана також і проблема щодо можливості подання скарги особою, яка не має процесуального статусу в даному кримінальному провадженні, але бажає його набути, наприклад, при оскарженні відмови у визнанні особи потерпілою під час досудового розслідування. Як відомо, коло учасників підготовчого судового засідання визначено у ч. 2 ст. 314 КПК України і воно є обмеженим. Враховуючи вищевказане, вважаємо за необхідне запропонувати чітко встановити у КПК України можливість оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності прокурора або слідчого, здійснених під час досудового розслідування, до суду відразу після закінчення досудового розслідування, незалежно від того, чи призначене підготовче судове засідання.

Таким чином, слід погодитись із науковцями, які пропонують скасувати обмеження на предмет оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування. Проте, з іншого боку недоцільно відмовлятися від забезпечення можливості реалізації особою права

на оскарження таких рішень, дій чи бездіяльності вже у судовому провадженні. Але слід принципово змінити підхід до цього інституту. Тобто, якщо на досудовому розслідуванні з поважних причин не було реалізоване право оскаржити певну дію, бездіяльність або рішення, його слід забезпечити в подальшому. Саме тоді буде найбільш повно врегульовано можливість дотримання відповідної засади кримінального провадження.

Разом із вищевказаними питаннями щодо подання відповідних скарг, не менш проблемними є і процесуальні аспекти їх розгляду у підготовчому судовому провадженні, починаючи з того, що в КПК України не вказано правових наслідків подання таких скарг, порядку їхнього розгляду в суді і закінчуючи неврегульованістю оскарження ухвали суду, винесеної за результатами розгляду скарги.

Очевидно, що роль, призначення та необхідність існування процедури оскарження такого рішення під час підготовчого судового провадження має бути підкріплена можливістю отримання певних правових наслідків (починаючи з моменту звернення зі скаргою чи після її вирішення по суті та її задоволення). Наприклад, такими наслідками може бути припинення відповідної дії чи незаконного рішення; відновлення, набуття, зміна правового становища, що існувало до порушення прав через рішення, дії чи бездіяльність; тощо. Отже, слід законодавчо закріпити правила, подібні до тих, що встановлені ст. 305, 307 КПК України стосовно оскарження під час досудового провадження. Проте необхідно визнати, що хоча в даному випадку доцільно теж встановити, що подання скарги не зупиняє виконання оскаржуваної дії чи рішення, його самостійне скасування слідчим або прокурором уже є неможливим, оскільки досудове розслідування завершено. Тому відновлення порушеного права можливе лише шляхом винесення та виконання ухвали суду. Ця ухвала може бути винесена про скасування рішення слідчого чи прокурора або про відмову у задоволенні скарги із відповідними наслідками для подальшого розгляду справи в суді.

У судовій практиці існують проблеми і щодо процесуального строку та особливостей прийняття судового рішення за результатами розгляду скарг під час підготовчого судового провадження. Зокрема, прийняття й оформлення ухвали може бути здійснено як із видаленням до нарадчої кімнати, так і без видалення шляхом занесення до журналу підготовчого судового засідання. Виникає питання про можливість розгляду всіх скарг одночасно чи кожної окремо (як у разі подання декількох скарг одним учасником процесу, так і у випадку подання не пов'язаних між собою скарг різними учасниками процесу).

Зазначені проблемні питання тісно пов'язані із загальною проблемою недостатності законодавчого регулювання порядку та стадійності підготовчого судового провадження. Не зовсім чітка регламентація цього провадження щодо вирішення питань, пов'язаних з підготовкою до судового розгляду (ст. 315 КПК України), не дозволяє практикам точно визначити, коли розглядаються скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора, а саме до виконання судом вищевказаних вимог чи після. У цьому сенсі уявляється доцільним відзначити, що вирішення таких скарг, як і будь-яких інших, має здійснюватись за правилами судового розгляду (ст. 318-380 КПК України). Тому спочатку в будь-якому випадку здійснюються процедури підготовки до судового розгляду, але не всієї справи, а конкретної скарги, а потім її розгляд по суті. Отже, розгляд скарги, поданої до початку підготовчого судового засідання у справі в цілому, має бути призначений і здійснений якнайшвидше без прив'язки до основних слухань. У свою чергу, розгляд скарги, поданої під час підготовчого судового засідання, має бути призначений на цьому засіданні разом із призначенням судового розгляду в справі у цілому.

У даному сенсі слід чітко встановити строки розгляду скарги від моменту її подання. Якщо для досудового розслідування такий строк визначено не пізніше сімдесяти двох годин (ч. 2 ст. 306 КПК України), то в судовому розгляді він не може бути більшим. Думається, доцільно визначити строк

розгляду також протягом сімдесяти двох годин з моменту надходження скарги.

Слід відзначити і ту обставину, що в чинному КПК України чітко не визначено процесуальний порядок оскарження ухвали суду, винесеної за наслідками розгляду скарг під час підготовчого судового провадження, на відміну від процедур, визначених у ст. 309-310 КПК України щодо ухвал, винесених під час досудового розслідування. Думається, що цю прогалину також слід усунути. Уявляється очевидним, що оскарження ухвал суду має здійснюватись в апеляційному порядку. Проте викликає питання виконання вимог ч. 3 ст. 309 КПК України, яка обмежує оскарження ухвал під час досудового розслідування і визначає, що заперечення на деякі з них подаються під час підготовчого провадження в суді. Тобто потенційно складається ситуація оскарження ухвали слідчого судді, винесеної під час досудового розслідування, до суду першої інстанції, що може бути причиною порушень вимог щодо безсторонності суду як складової права на справедливий суд.

Також слід відзначити, що в Україні склалась судова практика, що полягає в оформленні наслідків розгляду скарг під час підготовчого судового провадження в ухвалі про призначення кримінального провадження до судового розгляду. Оскільки така ухвала оскарженню не підлягає, то вказана практика порушує одну з основних засад судочинства, встановлену ст. 129 Конституції України [7] та ст. 14 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [8], зокрема, забезпечення права на апеляційний перегляд справи, а також засаду кримінального провадження, визначену у ст. 24 КПК України. Отже, законодавче закріплення порядку подання та розгляду скарг на процесуальні рішення, дії чи бездіяльність під час підготовчого судового провадження сприятиме усуненню існуючих прогалин і посиленню гарантій дотримання права на справедливий суд як загальновизнаного міжнародного стандарту судочинства.

Висновки

Підсумовуючи викладене, слід відзначити, що на сьогодні існують суттєві прогалини

в кримінальному процесуальному законодавстві, пов'язані із регламентацією питань оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності слідчого або прокурора як на досудовому розслідуванні, так і в підготовчому судовому провадженні. Проте, якщо перший різновид оскаржень процедурно визначено як окремий вид провадження, то другий фактично не врегульовано, що призводить до значних проблем у здійсненні судочинства.

Тому з метою усунення вказаних прогалин пропонуємо розробити чіткі правила оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності слідчого або прокурора під час підготовчого судового провадження, паралельно удосконаливши й узгодивши правила такого оскарження під час досудового розслідування. Для цього, у першу чергу, необхідно концептуально визначитись із наступних питань.

По-перше, слід відмовитись від обмеження предмета оскарження на стадії досудового розслідування (ч. 1 ст. 303 КПК України), водночас передбачивши можливість оскарження рішень, дій чи бездіяльності, які з поважних причин не були оскаржені під час досудового розслідування, у підготовчому судовому провадженні.

По-друге, право подання таких скарг має бути надано будь-яким суб'єктам, права яких були порушені або необґрунтовано обмежені під час досудового розслідування. У випадку, коли потреба (можливість) оскарження виникає після закінчення досудового розслідування, скарга може бути подана до суду невідкладно, не очікуючи початку підготовчого провадження в суді. Вона має бути розглянута у строк не пізніше сімдесяти двох годин з моменту надходження без прив'язки до основних слухань у справі.

По-третє, слід ясно визначити у КПК України правові наслідки подання скарги та прийнятого судового рішення у випадку задоволення вимог скажника під час підготовчого судового провадження.

По-четверте, необхідно чітко закріпити можливість оскарження судового рішення, прийнятого за наслідками розгляду скарги під час підготовчого судового провадження, в апеляційному порядку.

АНОТАЦІЯ

У статті на підставі аналізу судової практики та кримінального процесуального законодавства визначено проблемні питання регламентації оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності слідчого або прокурора під час підготовчого судового провадження. Виокремлено суперечливість норм чинного Кримінального процесуального кодексу України та правозастосовної діяльності щодо суб'єктів, строків, правових наслідків, порядку подання та розгляду таких скарг, а також процедури оскарження судових рішень, винесених у першій інстанції, в апеляційному порядку. Запропоновано шляхи вирішення зазначених проблем.

Ключові слова: кримінальний процес, засади кримінального провадження, оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності, підготовче судове провадження, судовий розгляд.

Реалізація зазначених пропозицій призведе до удосконалення чинних процедур оскарження рішень, дій чи бездіяльності слідчого або прокурора в аспекті приведення їх у чітку відповідність до загальноприйнятих міжнародних стандартів права на справедливий суд. Отже, розроблення конкретних змін до кримінального процесуального законодавства, коментарів та роз'яснень щодо відповідних процедур є перспективними напрямками подальших наукових досліджень.

Література

1. Клепка Д. І. Оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування як окремий вид провадження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук; спец. 12.00.09. Х.: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2017. 21 с.
2. Коровайко О. І. Сутність і зміст права на судовий захист у кримінальному судочинстві. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. Вип. 3 (9). С. 286-290.
3. Валігура Д. М. Оскарження рішення про закриття кримінального провадження

SUMMARY

In the article, based on the analysis of judicial practice and criminal procedural legislation, the author identifies problematic issues of regulating the appeal against procedural decisions, actions or inaction of the investigator or prosecutor during the preparatory judicial proceedings. The author shows the inconsistency of the norms of the current Criminal Procedural Code of Ukraine and law enforcement activity regarding the subjects, terms, legal consequences, the procedure for filing and considering such complaints, as well as the procedure for appealing against court decisions rendered in the first instance. The author also proposes ways to solve these problems.

Key words: Criminal Process, principles of criminal proceedings, appeal against procedural decisions, actions or inaction, preparatory judicial proceedings, trial.

під час досудового розслідування. *Юридичний вісник*. 2013. № 2 (27). С. 131-135.

4. Удалова Л. Д. Функція судового контролю у кримінальному процесі: монографія / Л. Д. Удалова, Д. О. Савицький, В. В. Рожнова, Т. Г. Льєва. К.: Центр учбової літератури, 2015. 176 с.

5. Макаров М. А. Межі оскарження слідчому судді рішень, дій чи бездіяльності слідчого та прокурора. *Юридична наука*. 2016. № 6. С. 138-143.

6. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. База даних «Законодавство України». Офіційний Веб-портал Верховної Ради України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

7. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. База даних «Законодавство України». Офіційний Веб-портал Верховної Ради України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

8. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. База даних «Законодавство України». Офіційний Веб-портал Верховної Ради України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.

ФАЛЬСИФІКОВАНІ ВІДБИТКИ ПАЛЬЦІВ РУК ЯК ОБ'ЄКТ ДІАГНОСТИЧНОЇ ДАКТИЛОСКОПІЇ

ШОВА Ірина Олександрівна - студентка 2-го курсу магістратури Чернівецького юридичного інституту НУ «ОЮА»

Стаття посвячена дослідженню фальсифікованих відбитків пальців рук як об'єкта діагностичної дактилоскопії. Характеризуються основні способи фальсифікації відбитків пальців рук. Визначається поняття фальсифікованих відбитків пальців рук і досліджуються їх види.

Ключові слова: дактилоскопія, діагностична дактилоскопія, відбитки пальців рук, фальсифіковані відбитки пальців рук.

Постановка проблеми

Із запровадженням у 1895 році у Великій Британії дактилоскопічного методу ідентифікації, протягом тривалого періоду розвитку дактилоскопія формувалася як один із напрямів криміналістичної техніки, спрямований на ідентифікаційне дослідження відображень слідів пальців рук. У міру розвитку криміналістики та активної розробки, починаючи із 70-х років ХХ століття часткової теорії криміналістичної діагностики, дактилоскопія почала вирішувати діагностичні завдання, пов'язані зі встановленням часу утворення слідів пальців рук, визначенням руки і пальця руки, якими залишені сліди, встановленням характеристик папілярних візерунків тощо. Поряд із цим, в експертній практиці зустрічалися та продовжують зустрічатися випадки фальсифікації відбитків пальців рук, зростання кількості яких зумовлене розвитком сучасних біометричних технологій та їх впровадженням у різноманітні сфери суспільного життя. Необхідність

встановлення фактів фальсифікації відбитків пальців рук, у свою чергу, також зумовила потребу у вирішенні під час дактилоскопічних досліджень діагностичних завдань. У зв'язку з цим сучасна дактилоскопія є галуззю криміналістичної техніки, спрямованою на вирішення не лише ідентифікаційних, але й діагностичних завдань щодо встановлення властивостей людини, яка залишила відбитки пальців рук, характеристик самих відбитків пальців рук, обставин, за яких відбулося відображення папілярних узорів, та обставин роботи з ними.

У дактилоскопії встановлення обставин, за яких відбулося відображення папілярних узорів, та обставин роботи з ними визначається як самостійний напрям досліджень, який позначається терміном «діагностична дактилоскопія» та розглядається як обов'язковий елемент структури сучасної дактилоскопії [11, с.298]. Встановлення факту фальсифікації відбитків пальців рук виступає перспективним напрямом розвитку діагностичної дактилоскопії, що свідчить про актуальність обраної теми наукового дослідження.

У науці криміналістики неодноразово зверталася увага на зростання актуальності дослідження проблем встановлення підірваних відбитків пальців рук з огляду на стрімкий розвиток новітніх технологій та копіювальної техніки відтворення інформації, який дозволяє виготовляти їх протягом короткого проміжку часу без використання спеціального технічного обладнання

та спеціальних матеріалів [13, с.65]. При цьому вченими-криміналістами наводяться результати проведеного ними анкетування працівників експертно-криміналістичних підрозділів правоохоронних органів, які свідчать, що в експертній практиці у 13 % випадків має місце фальсифікація слідів пальців рук [12, с.43]. Можливість використання фальсифікованих відбитків пальців рук, виготовлених із використанням сучасних технологічних розробок, і наведені статистичні дані щодо кількості випадків фальсифікації слідів пальців рук підтверджують актуальність теми дослідження.

Поняття та види фальсифікованих відбитків пальців рук, способи їх фальсифікації і методика встановлення факту фальсифікації відбитків пальців рук досліджують у своїх працях Д.Я. Бачара, А.С. Башилова, В.С. Віщук, О.В. Волошенко, О.Г. Гайдук, Н.В. Єфременко, В.К. Кірвель, С.С. Саміщенко, О.А. Соколова А.В. Стальмахов, А.Г. Сухарев, Н.С. Талецький, Р.Ю. Трубіцин та інші вітчизняні та зарубіжні вчені-криміналісти. Проте, самостійні комплексні дослідження теоретико-правових проблем, присвячені характеристиці фальсифікованих відбитків пальців рук як об'єкта діагностичної дактилоскопії, не проводилися.

Формулювання мети статті

Мета статті полягає у комплексному пізнанні закономірностей, покладених в основу діагностичних досліджень, спрямованих на встановлення факту фальсифікації відбитків пальців рук, а також формуванні на його основі комплексу знань, що відповідає сучасному розвитку діагностичної дактилоскопії.

Виклад основного матеріалу

Визначенню способів фальсифікації слідів пальців рук як у вітчизняній, так і зарубіжній науці криміналістики присвячена істотна увага. Проте, вчені-криміналісти доволі неоднозначно підходять до визначення кола способів їх фальсифікації.

Одним із перших способи фальсифікації слідів пальців рук визначив С.С. Саміщенко, який до їх числа відносить: 1) підробку слідів пальців рук з використанням кліше,

тобто штучно створеного слідоутворюючого об'єкта; 2) виготовлення порошкових та фотокопій слідів і відбитків та їх приєднання до кримінальної справи в якості слідів пальців рук, виявлених на місці події; 3) підкидання реальних предметів зі слідами пальців рук, залишеними людиною у ході реального слідового контакту, в якості доказів на місце події або безпосереднє приєднання такого предмета до матеріалів кримінальної справи; 4) перенесення слідів пальців рук з одного предмета на інший, що має відношення до події злочину, шляхом прямого або опосередкованого контакту [11, с.226]. Здійснюючи класифікацію способів фальсифікації папілярних візерунків, О.А. Соколова виділяє дві їх групи: 1) умисну зміну малюнка папілярного візерунка безпосередньо на шкірі людини і його видалення; 2) маскування папілярного візерунка (його заміна) [13, с.67]. Схожим чином до класифікації способів фальсифікації папілярних візерунків підходять А.С. Башилова та Н.В. Єфременко, які умовно поділяють їх на дві групи: 1) зміну малюнка папілярного візерунка безпосередньо на шкірі людини; 2) виготовлення штучних папілярних візерунків у вигляді об'ємних муляжів або площинних копій [6, с.177].

Аналізуючи наведені позиції, потрібно погодитися з позицією вчених, які вказують на доцільність використання двох різних термінів для позначення випадків виготовлення слідів пальців рук різними методами. Так, С.С. Саміщенко для позначення випадків виготовлення слідів пальців рук із використанням прийомів, які не мають місця в звичайному процесі слідоутворення (наприклад, за допомогою кліше, шляхом запилення відбитків пальців рук тощо) використовує термін «фальсифікація», а для позначення випадків приєднання до кримінальної справи слідів пальців рук звичайного походження, які не мають відношення до події злочину, терміном «підроблення» [11, с.226-227]. Наведена позиція дозволяє акцентувати увагу на відмінностях механізму утворення кожного із наведених випадків виготовлення слідів пальців рук і визначити методи виявлення. Виходячи із цього, доцільно виділити три способи фальсифікації

відбитків пальців рук: 1) умисне видалення та зміну малюнка папілярного візерунка на шкірі пальців рук; 2) створення штучних папілярних візерунків; 3) маскування папілярних візерунків.

Способи зміни папілярних візерунків на шкірному покрові є доволі різноманітними: від примітивних механічних і термічних впливів до пересадки шкіри і програмованого лазерного впливу [14, с.65].

Зміна папілярних візерунків пальців рук може відбуватися внаслідок таких механічних впливів: 1) заподіяння механічних травм: порізів, зрізання або зіскобу верхнього шару шкіри (епідермісу) папілярних візерунків за допомогою наждачного приладу, ножа, леза тощо; 2) за допомогою механічної зміни нижнього, більш глибокого шару шкіри (дерми) хірургічним шляхом (пластична хірургія) [13, с.67]. Другий із наведених способів зміни папілярних візерунків пальців рук внаслідок механічних впливів виступає більш складним і полягає або у зрізанні дерми із пальців рук, або у пересадці ділянок шкіри із частин тіла людини, які не містять папілярних ліній (плечей, стегон тощо).

Що стосується пересадки шкіри, то її можливо було здійснити двома способами. У першому випадку тканина для трансплантації шкіри на пальцях рук бралася з долонь і пересаджувалася на місце папілярних ліній пальців рук. У ході цього на шкірі з'являлися шрами і тріщини на папілярних лініях, які згодом можна було розглядати і відтворити початковий узор. Перший документований випадок підробки відбитків пальців рук був виявлений у США в січні 1934 року у ватажка однієї з численних банд Джека Клауса (на прізвисько Красунчик Джек). Потім, у травні 1934 року, випадок їх підробки був виявлений у відомого гангстера Джона Діллінджера, який вирішив змінити свою зовнішність шляхом пластичної операції, одночасно за допомогою кислоти були видалені папілярні лінії на пальцях рук. Проте, за два місяці вони відновилися, завдяки чому вдалося ідентифікувати особу гангстера [6, с.177].

Інший спосіб трансплантації шкіри на пальці рук був виявлений у травні 1941 року в злочинця Роберта Піттса. На відміну від

попередніх випадків зміни папілярних візерунків, у наявності був якісніший результат – повна відсутність папілярних ліній. Проте, у результаті подальшого дослідження у затриманого на ділянках тіла (грудній клітці) були виявлені шрами, які свідчили про хірургічне втручання, – пересадку ділянок шкіри [6, с.177].

Зміна папілярних візерунків пальців рук може мати місце внаслідок термічних або хімічних змін. До числа способів таких змін папілярного візерунка відносять: 1) термічні зміни – вплив на папілярні лінії високої температури (вогнь, метал, оріп, гаряча олія тощо) до їх повного зникнення; 2) хімічні змін (за допомогою кислоти тощо) [13, с.68]. Другий із вказаних способів використовувався в якості одного з перших способів зміни папілярного візерунка та на основі розвитку медичних технологій набув на сьогодні істотного удосконалення. Зокрема, зміна папілярних візерунків пальців рук за його допомогою є процесом травлення папілярних візерунків сірчаною кислотою з попереднім підшкірним введенням розчину новокаїну та подальшою обробкою ультрафіолетовими променями, які сприяють швидкому загоєнню свіжих рубців і роблять їх менш помітними [2].

Зміна папілярних візерунків пальців рук може відбуватися внаслідок програмованого лазерного впливу. На сьогодні для зміни папілярного візерунка використовують лазерні косметичні установки. Вплив лазерного випромінювання на папілярний візерунок призводить до зменшення висоти папілярних ліній, яке викликає видозміну деяких часткових ознак: ширини папілярних ліній, незвичайних розривів потоку папілярних ліній тощо [13, с.68]. Оскільки наслідки застосування програмованого лазерного впливу неможливо виявити навіть під час мікроскопічного дослідження, встановити зміну вказаних часткових ознак можна лише під час проведення дактилоскопічної експертизи.

Поряд із наведеними способами зміни папілярних візерунків, у науці криміналістики прийнято виділяти створення штучних папілярних візерунків за допомогою технологічного способу. Застосування вка-

заного способу передбачає застосування для виготовлення моделей із метою фальсифікації зображень папілярних візерунків пальців рук: методу фотолітографії, фотополімерного методу [4, с.237], використання пластичних мас, лазерного гравіювання на гумі, флеш-технологій, вулканізації гуми із матриць, отриманих на основі використання твердих фотополімерних композицій. Наведений перелік не є вичерпним, оскільки швидкий розвиток науки і техніки, у тому числі й комп'ютерної, може зумовити появу нових способів їх виготовлення [15, с.231].

Найбільш поширеними способами зміни папілярних візерунків виступають метод фотолітографії та фотополімерний метод.

Метод фотолітографії є процесом проектування на світлочутливу друковану плату-заготовку слід пальця руки з плівки та подальше витравлення відбитку на міді [4, с.237]. Суть фотолітографічного методу полягає у тому, що при обробці особливими речовинами відчищеного і знежиреного текстоліту, останній стає світлочутливим та відбиток проектується як фотографія. Вказаний метод передбачає створення відбитка пальця руки на мідній основі шляхом роздрукування відбитка пальця руки на прозорому папері або звичайному папері, обробленому спеціальним аерозолем, що робить його прозорим для ультрафіолетових променів, з подальшим прикладенням роздруківки до мідної пластини, освітленням потужною лампою або ультрафіолетовим світильником і проявленням у розчині каустичної соди протягом двох хвилин, після чого конструкція промивається в холодній воді і на міді з'являється чіткий відбиток [10].

Фотополімерний метод є процесом обробки особливими речовинами (вулканізація гуми з матриць та ціаноакрилатним клеєм) відчищеного і знежиреного текстоліту, що дозволяє спроектувати фотографію відбитка на нього та роздрукувати зображення оригінального відбитка пальця руки на лазерному принтері [4, с.237]. Вказаний метод передбачає створення відбитка пальця руки на желатиновій основі шляхом роздрукування на лазерному принтері відбитка із подальшим додаванням фольгованого текстоліту-пластику, покритого шаром міді,

знежиреного та відмитого спиртом або ацетоном, та нагріванням за допомогою праски, що дозволить перенести тонер із папери на мідну сторону текстолітової заготовки, після чого конструкція тріється кислотою або хлорним залізом і заливається желатином [3, с.149-150].

При цьому методи зміни і фальсифікації відбитків пальців рук на сьогодні розвинулися настільки, що дають можливість обманювати найбільш досконалі системи автоматичного розпізнавання та вводити в оману досвідчених експертів-криміналістів [7, с.107]. Зокрема, можливість використання сучасних способів зміни папілярних візерунків була продемонстрована у травні 2002 року на конференції з безпеки Міжнародного союзу телекомунікацій у м. Сеул аспірантом університету м. Йокогама в галузі криптографії Ц. Мацумото, який представив доповідь, у якій описується створення двох ефективних технологій для виготовлення штучних папілярних візерунків, які застосовувалися ним для обману сенсорів відбитків пальців рук, які використовуються у системах безпеки. У першому методі Ц. Мацумото зробив безпосередній зліпок зі свого пальця, для чого використовував харчовий желатин і формувальний пластик, застосований авіа- і судомоделістами, який після обробки теплою водою набуває будь-якої форми. Зробивши із пластику грудку, Ц. Мацумото натиснув на нього пальцем та отримав слід пальця руки. Потім, змішавши желатин із водою, налив суміш у форму і через 10 хвилин отримав гумовий палець зі штучним папілярним візерунком, за допомогою якого обдурив комерційний сканер. Залежно від моделі сканера частота помилок становила від 70 до 95 %. У прагненні остаточно розвіяти міф про неможливість створення тотожних відбитків пальців рук Ц. Мацумото розробляє другий, більш «високотехнологічний» метод. Ним оброблявся один із залишених слідів «жертви» (згідно з дослідженнями фахівців, людина щодня залишає на різних предметах в середньому близько 25 придатних для ідентифікації слідів пальців рук). Слід пальця руки, залишений на будь-якій гладкій поверхні (класичний приклад – з бічної поверхні склянки),

оброблявся за допомогою парів ціаноакрилатного клею та фотографувався за допомогою цифрової камери. Контрастність знімка була оптимізована за допомогою графічного редактора Photoshop, після чого картинку роздрукували на прозорій плівці. Для виготовлення об'ємного відбитка Ц. Мацумото скористався методом фотолітографії. У магазині для радіоаматорів він придбав світлочутливу друковану плату-заготовку та спроектував на неї слід пальця з плівки, після чого витравив відбиток на міді. У результаті вийшло опукле зображення верхньої фаланги пальця руки, яке він застосував для відливу пластикової форми. Ця плата стала формою для желатинового «сфальсифікованого пальця». Гумовий палець можна зробити накладним – це теж нескладно. У другому методі підробки сліду пальця руки результат був вищим – ймовірність обману сканерів залежно від моделі становила від 80 до 100 % [8, с.120].

Існує також можливість створення штучних папілярних візерунків за допомогою лазерного гравіювання на різних матеріалах із використанням сучасних установок, призначених для виготовлення печаток і штампів. Наприклад, при виготовленні штампа у вигляді папіярного візерунка людини ТОВ «Майстер Джорнал» як зразок для сканування було використано відбиток папіярного візерунка нігтьової фаланги пальця руки, виконаний чорною друкарською фарбою. Лазерне гравіювання здійснювалося в натуральну величину на чорній гумі, яка потім наклеювалася на дерев'яну рукоятку. При нанесенні на штамп потожирової речовини ним можна було залишати відбитки на поверхні паперу, скла та інших матеріалів [5].

До способів маскування папілярних візерунків відносять: 1) зміну зовнішнього вигляду папілярних візерунків за допомогою використання (одягання) рукавичок та інших предметів, бинтування рук, у тому числі під приводом наявної травми, нанесення безпосередньо на папілярні лінії шкіри захисного шару, наприклад клею тощо; 2) переміщення об'єкта з папілярними візерунками (підкидання на місце злочину іншого об'єкта зі слідами людини, непричетної до вчинення даного злочину, видалення з міс-

ця події слідов людини, причетної до його вчинення тощо) [13, с.68]. Використання гумових або текстильних рукавичок дозволяє залишити на предметах змащені сліди без папілярних візерунків, а нанесення на папілярні лінії шкіри клею, лаку для нігтів тощо – залишити на них нечіткі сліди округлої або неправильної овальної форми. Переміщення об'єкта з папілярними візерунками може здійснюватися або шляхом підкидання на місце вчинення злочину предмета зі слідами людини, непричетної до його скоєння, або шляхом видалення з місця вчинення злочину слідов людини, причетної до його скоєння.

Визначенню поняття фальсифікованих відбитків пальців рук у науці криміналістики присвячена недостатня увага.

Одні вчені використовують для позначення фальсифікованих відбитків пальців рук термін «підроблені сліди». Оперуючи вказаним терміном, О.А. Соколова визначає підроблені сліди як виготовлені фальсифіковані сліди, які або цілком імітують справжні (повне підроблення), або вносять зміни до справжнього сліду (часткове підроблення) [13, с.60].

Інші вчені для позначення фальсифікованих відбитків пальців рук застосовують термін «штучні папілярні візерунки». Так, розглядаючи напрями розвитку науки криміналістики, О.Я. Баєв вказує, що «у зарубіжній криміналістиці вже виникла проблема (гадаю, на жаль, у найближчому майбутньому може стати актуальною і для наших суб'єктів процесуального дослідження злочинів) розпізнавання ШПУ – штучних папілярних візерунків» [1, с.31]. Проте, вчений не визначає поняття штучних папілярних візерунків.

Одну із перших спроб визначення вказаного поняття здійснив Т. Лей, на думку якого штучні папілярні візерунки – це штучно відтворені на рукавичках (або інших поверхнях) папілярні візерунки, що збігаються з природними папілярними візерунками пальців донора [9, с.100-101].

Аналіз наведених позицій вчених-криміналістів дозволяє стверджувати, що поняття фальсифікованих слідов пальців рук за своїм змістом виступає значно ширшим за понят-

тя штучних папілярних візерунків, оскільки передбачає можливість здійснення фальсифікації відбитків пальців рук за допомогою будь-якого із способів їх фальсифікації.

У науці криміналістики звертається увага на відмінності між справжніми і фальсифікованими відбитками пальців рук. Так, Н.С. Талецький відзначає, що потожировий слід руки людини має природне походження та є системним об'єктом, який містить у своїй структурі, принаймні, три ідентифікаційних поля: морфологію сліду, склад речовини і склад мікрофлори. Тоді як фальсифікований відбиток папілярного візерунка руки завжди штучного походження, що передбачає відсутність у відбитку папілярного візерунка потових залоз, амінокислот та інших компонентів, що входять до хімічного складу потожирової речовини [15, с.231].

Співставляючи відбитки пальців рук і штучні папілярні візерунки, Т. Лей виділяє такі притаманні їм відмінності: 1) морфологічні: а) у процесі дотику силікону з воском при виготовленні моделей можуть утворюватися певні дефекти, сліди видалення яких відображаються на рукавичках. Під час обробки майстрами виробів на останніх залишаються малопомітні сліди різців та інших інструментів, якими здійснювалася обробка. Такі сліди є підставою для розпізнавання штучних папілярних візерунків. Зазначені сліди в основному розташовані в опуклих частинах долоні, коренях пальців, відносно великих флексорних складках тощо; б) відбитки штучних папілярних візерунків можуть включати відображення слідів тривалого носіння рукавичок (термін експлуатації рукавичок складає близько року); в) існують відмінності і за зовнішнім виглядом: через обмежену рухливість протезу залишені ним відбитки, як правило, мають вигляд вузької прямокутної смужки. Дана відмінність зникає, коли використовується не протез, а рукавичка зі штучним папілярним візерунком або протез має один-два пальця, а рукавичка повністю покриває поверхню руки; 2) відмінності у хімічному складі: на штучному папілярному візерунку не буває потових пір, тому речовина, яка виділяється штучними папілярними візерунками, не може містити амінокислоти і хлор. У зв'язку з цим

відбитки штучних папілярних візерунків не виявляються при використанні нінгідрину або азотнокислого срібла. Вказані відмінності дозволяють при уважному дослідженні досить чітко розпізнати штучні папілярні візерунки [9, с.100-101].

Що стосується видів фальсифікованих відбитків пальців рук, то їх виділення може здійснюватися за різними класифікаційними критеріями.

Зокрема, за способом фальсифікації відбитків пальців рук вони можуть бути класифіковані на три види: 1) умисно видалені та змінені малюнки папілярних візерунків – відбитки пальців рук, фальсифіковані за допомогою механічних і термічних впливів, програмованого лазерного впливу; 2) штучні папілярні візерунки – відбитки пальців рук, створені за допомогою технологічного способу; 3) замасковані папілярні візерунки – відбитки пальців рук, створені внаслідок зміни зовнішнього вигляду папілярних візерунків за допомогою різноманітних предметів або переміщення предмета з папілярним візерунком на місце (з місця) вчинення злочину.

Поряд зі способом фальсифікації відбитків пальців рук, у науці криміналістики пропонуються інші класифікаційні критерії. Зокрема, О.А. Соколова класифікує фальсифіковані відбитки пальців рук за:

1) характером умислу (цілями) фальсифікації слідів: а) неумисно фальсифіковані сліди (непридатні об'єкти, які не належать до події злочину, сумлінна помилкова омана особи, яка провадить розслідування); б) умисно фальсифіковані сліди (давання експертом завідомо неправдивого висновку, підкидання речового доказу або знищення слідів на місці злочину) [13, с.62]. Водночас, в основу наведеної класифікації покладені ознаки як об'єктивної сторони складу злочину (діяння, внаслідок яких відбулася фальсифікація слідів пальців рук), так і його суб'єктивної сторони (фальсифікація відбитків пальців рук умисна або внаслідок добросовісної омани). У зв'язку з цим наведений класифікаційний критерій за своїм характером виступає кримінально-правовим, у зв'язку з чим не може бути покладений в

основу криміналістичної класифікації фальсифікованих відбитків пальців рук;

2) суб'єктом, який створив фальсифіковані сліди: а) сліди, фальсифіковані злочинцем (згодом – підозрюваним, обвинуваченим) або іншими особами, які зацікавлені у створенні фальсифікації слідів інших осіб, непричетних до якої-небудь події (згодом – також підозрюваними, обвинуваченими); б) сліди, фальсифіковані іншими учасниками кримінального процесу (слідчим, оперативними працівниками, в окремих випадках – свідками, потерпілими) [13, с.64]. Як і попередній класифікаційний критерій, наведений також носить кримінально-правовий характер, оскільки стосується суб'єкта злочину, у зв'язку з чим теж не підлягає застосуванню при здійсненні криміналістичної класифікації фальсифікованих відбитків пальців рук;

3) обсягом зміни малюнка папілярних візерунків: а) повністю підроблені відбитки – фальсифіковані відбитки, в яких візерунок змінений повністю; б) неповністю (частково) підроблені відбитки – фальсифіковані відбитки, в яких змінено певну частину візерунка – його центр, дельту, часткову ознаку [13, с.66]. Повністю підроблені відбитки створюються внаслідок застосування механічного і термічного впливів, технологічного способу, маскування папілярних візерунків, а частково підроблені відбитки – внаслідок здійснення програмованого лазерного впливу. Оскільки криміналістичному дослідженню кожного із наведених видів фальсифікованих відбитків пальців рук притаманна певна специфіка, вказаний класифікаційний критерій може застосовуватися при здійсненні їх криміналістичної класифікації;

4) об'єктом зміни папілярних візерунків: а) відбитки, фальсифіковані безпосередньо на шкірному покриві руки; б) штучно виготовлені папілярні візерунки [13, с.66]. У разі здійснення фальсифікації безпосередньо на шкірному покриві руки фальсифіковані відбитки створюються внаслідок застосування механічного і термічного впливів, здійснення програмованого лазерного впливу, маскування папілярних візерунків, а у разі здійснення фальсифікації шляхом виготовлення штучних папілярних візерунків фальсифі-

ковані відбитки створюються за допомогою технологічного способу та залежно від застосованого методу мають форму об'ємних муляжів або площинних копій. Криміналістичному дослідженню кожного із вказаних видів фальсифікованих відбитків пальців рук також притаманна певна специфіка, у зв'язку з цим наведений класифікаційний критерій може використовуватися при здійсненні їх криміналістичної класифікації;

5) часом, на який змінюється малюнок папілярних візерунків: а) відбитки, змінені короткочасно; б) відбитки, змінені довгостроково [13, с.66]. Короткочасна зміна відбитків відбувається внаслідок маскування папілярних візерунків, а довгострокова зміна – внаслідок застосування механічного і термічного впливів, здійснення програмованого лазерного впливу. З першого погляду наведений класифікаційний критерій також є обґрунтованим, проте він залишає поза увагою можливість фальсифікації відбитків пальців рук за допомогою застосування технологічного способу, у зв'язку з чим суперечить логічним правилам класифікації об'єктів та не може бути застосований при здійсненні криміналістичної класифікації фальсифікованих відбитків пальців рук;

б) місцем фальсифікації слідів: а) сліди, фальсифіковані безпосередньо на місці злочину; б) сліди, фальсифіковані в іншому місці [13, с.67]. У разі фальсифікації слідів пальців рук встановлення місця його здійснення відіграє вагоме значення, оскільки саме на цьому місці може бути отримано значний обсяг інформації щодо способів фальсифікації та осіб, які її вчинили. У зв'язку з цим наведений класифікаційний критерій може використовуватися при здійсненні криміналістичної класифікації фальсифікованих слідів пальців рук.

Висновки

До числа способів фальсифікації відбитків пальців рук належать: 1) умисне видалення та зміну малюнка папілярного візерунка на шкірі пальців рук (механічні впливи, у тому числі пересадка шкіри, термічні впливи, програмований лазерний вплив); 2) створення штучних папілярних візерунків за допомогою технологічного способу

(застосування для виготовлення моделей методу фотолітографії, фотополімерного методу, використання пластичних мас, лазерного гравіювання на гумі, флеш-технологій, вулканізації гуми із матриць, отриманих на основі використання твердих фотополімерних композицій тощо); 3) маскування папілярних візерунків (зміна зовнішнього вигляду папілярних візерунків за допомогою використання рукавичок, бинтів та інших предметів, нанесення на них захисного шару клею, лаку для нігтів тощо, переміщення предмета з папілярним візерунком на місце (з місця) вчинення злочину.

Фальсифіковані відбитки пальців рук можна визначити як сліди пальців рук, повністю змінені внаслідок умисного видалення малюнка папілярного візерунка, його маскування або створення штучного папілярного візерунка та частково змінені внаслідок умисної зміни малюнка папілярного візерунка. Класифікація фальсифікованих відбитків пальців рук здійснюється за різними класифікаційними критеріями, основним з яких виступає спосіб фальсифікації відбитків пальців рук. Інші класифікаційні критерії, які пропонуються у науці криміналістики, за своїм характером виступають кримінально-правовими (характер умисел (цілі) фальсифікації слідів, суб'єкт, який створив фальсифіковані сліди) або логічно незавершеними (час, на який змінюється малюнок папілярних візерунків), у зв'язку з чим не можуть бути покладені в основу криміналістичної класифікації фальсифікованих відбитків пальців рук, або доповнюють їх класифікацію за способом фальсифікації (обсяг зміни малюнка папілярних візерунків, об'єкт зміни папілярних візерунків, місце фальсифікації слідів), у зв'язку з чим відіграють допоміжне значення при здійсненні криміналістичної класифікації фальсифікованих слідів пальців рук.

Література

1. Баев О.Я. Основы криминалистики: курс лекций О.Я. Баев. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Эксмо, 2009. – 390 с.
2. Віщук В.С. Актуальні проблеми дослідження нетипових слідів пальців рук / В.С. Віщук, Д.Я. Бачара [Електронний ре-

сурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/32_WP_2016/Pravo/11_216332.doc.htm

3. Волошенко О.В. Способи зміни та підміни відбитків пальців / О.В. Волошенко // Вісник Академії адвокатури України. – 2014. – № 1. – С. 148-151.

4. Гайдук О.Г. Особливості проведення дактилоскопічної експертизи з урахуванням можливості фальсифікації слідів / О.Г. Гайдук // Наукові записки: Серія «Право». – Випуск 7. – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2006. – С. 237-238.

5. Демина Р.Е. Информационное обеспечение раскрытия преступлений: пути оптимизации / Р.Е. Демина [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwj-vPugz7fXAhUpL8AKHRmHAKoQFgglMAA&url=https%3A%2F%2Fcyberleninka.ru%2Farticle%2Fn%2Finformatsionnoe-obespechenie-raskrytiya-prestupleniy-puti-optimizatsii-1.pdf&usq=AOvVaw2USjwfyKNIbuqX2NHxf8yyK>

6. Ефременко Н.В. Установление факта фальсификации следов пальцев рук / Н.В. Ефременко, А.С. Башилова // Вестник Полоцкого государственного университета. Серия D, Экономические и юридические науки: научно-теоретический журнал. – 2014. – № 13. – С. 175-182.

7. Ізотов О. Ідентифікація особи при проведенні досудового розслідування /- О. Ізотов // Науковий часопис Національної академії прокуратури України. – 2016. – № 3. – С. 102-109.

8. Кирвель В.К. Искусственные папиллярные узоры – миф или реальность? / В.К. Кирвель, А.С. Башилова // Вестник Академии МВД Республики Беларусь. – 2010. – № 2 (20). – С. 118-121.

9. Лей Тан. Судебная экспертиза в уголовном процессе КНР и СССР (опыт сравнительного исследования) / Тан Лей. – Воронеж: Издательство Воронежского университета, 1992. – 122 с.

10. Лендел А. Дактилоскопічне дослідження сфальсифікованих відбитків пальців рук людини: зміст, проблематика та шляхи подолання труднощів / А.Лендел [Електро-

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню фальсифікованих відбитків пальців рук як об'єкта діагностичної дактилоскопії. Характеризуються основні способи фальсифікації відбитків пальців рук. Визначається поняття фальсифікованих відбитків пальців рук і досліджуються їх види.

Ключові слова: дактилоскопія, діагностична дактилоскопія, відбитки пальців рук, фальсифіковані відбитки пальців рук.

SUMMARY

The article is devoted to the research of falsified fingerprints as an object of diagnostic dactyloscopy. The main ways of falsifying fingerprints are described. The concept of falsified fingerprints is determined and their species are investigated.

Key words: dactyloscopy, diagnostic dactyloscopy, fingerprints, falsified fingerprints.

ний ресурс]. – Режим доступу: <http://naub.oa.edu.ua/2016/%D0%B4%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%BB%D0%BE%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%BF%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B5-%D0%B4%D0%BE%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D1%81%D1%84%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D1%81%D0%B8/>

11. Самищенко С.С. Современная дактилоскопия: теория, практика и тенденции развития: Дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Сергей Степанович Самищенко. – М., 2003. – 369 с.

12. Соколова О.А. Современные возможности определения фальсификации (подделки) следов рук человека / О.А. Соколова // Специальная криминалистическая техника: Сборник докладов Международной научно-практической конференции (г. Москва,

28 февраля 2017 года) и каталог продукции. – М.: ФКУ НПО «СТиС» МВД России, 2017. – С. 43.

13. Соколова О.А. Фальсификация следов и отпечатков рук человека / О.А. Соколова // Судебная экспертиза. – 2012. – № 4 (32). – С. 57-72.

14. Стальмахов А.В. Искусственные папиллярные узоры как негативные аспекты дактилоскопической идентификации и верификации / А.В. Стальмахов, А.Г. Сухарев, Р.Ю. Трубицын // Судебная экспертиза. – 2011. – № 1 (25). – С. 64-72.

15. Талецкий Н.С. Фальсификация отпечатков папиллярных узоров пальцев рук как основной способ преодоления идентификационных биометрических систем защиты / Н.С. Талецкий // Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. – 2015. – № 5. – С. 228-234.

ЧИ ДОСТАТНЬО ПРАВОВИХ ЗАСОБІВ МАЄ ДЕРЖАВА ДЛЯ ПРОТИДІЇ ПРОТИПРАВНИМ ЗАХОПЛЕННЯМ НЕРУХОМОГО МАЙНА?

ПИЛИПЕНКО Ігор - провідний науковий співробітник відділу науково-методичного забезпечення участі прокурорів у кримінальному провадженні Науково-дослідного інституту Національної академії прокуратури України

УДК 343

Освещены некоторые проблемы противодействия общественно опасным явлениям, которые заключаются в противоправном завладении недвижимым имуществом юридических лиц (рейдерстве). Особое внимание уделено проблеме уголовно-правовой защиты от этих посягательств и, в частности, их квалификации. Установлено недостаточность уголовно-правовых средств противодействия рейдерству, а именно положений, которые бы устанавливали достаточно строгий запрет неправомерных действий, заключающихся в непосредственном захвате чужого недвижимого имущества. Такие действия, как правило, завершают процесс рейдерского захвата имущества и характеризуются высокой общественной опасностью, учитывая способ их совершения и потенциальный вред, который они могут причинить. Определены различные пути решения проблемы. Прежде всего это внесение изменений в ст. 356 УК Украины для увеличения разнообразия предусмотренных в законе уголовно наказуемых способов самоуправства и, соответственно, усиление ответственности за такое самоуправство или внесение изменений в ст. 206-2 УК Украины по установлению ответственности не только за совершение определенных сделок, но и за силовой захват имущества предприятия, учреждения, организации.

Ключевые слова: рейдерство; захват; самоуправство; уголовно-правовые средства; общественная опасность; противодействие.

Проблема рейдерських захоплень майна ніколи не втрачала актуальності в Україні з часу здобуття нею незалежності. Рейдерство визначають як встановлення контролю над юридичною особою всупереч сукупній волі її власників, що здійснюється за допомогою неправомірних дій [14, с. 177].- Прийняття останніх законів, спрямованих на подолання цього явища показало, що держава надає перевагу, перш за все, таким способам протидії цьому явищу, які б не були пов'язані із застосуванням кримінальної відповідальності. Це, в цілому, заслуговує на підтримку. Однак загострення проблеми в останні роки показує їх недостатню ефективність і потребу звертатися до заходів кримінально-правової охорони від неправомірних посягань на власність юридичних осіб. Пряма кримінально-правова заборона рейдерства, втім, відсутня, так само як і відповідь на питання про кваліфікацію безпосереднього силового захоплення активів юридичної особи, як складового етапу рейдерства. Реальні масштаби цього явища оцінити складно, навіть на підставі оцінки звітів правоохоронних органів, оскільки дії, що складають процес так званого „недружнього поглинання”, можуть бути кваліфіковані за різними статтями Кримінального кодексу України (далі – КК України). Зробити це можна, лише звертаючись до повідомлень засобів масової інформації та громадських об'єднань.

Так, дані різних незалежних джерел сходяться в тому, що станом на жовтень

2017 року випадків самоправних захоплень як землі, так і іншого майна, зафіксовано вже більше 700 [1; 2]. За даними ГО „Антирейдерська Асоціація України”, від нього постраждало загалом уже більше 5 тисяч суб’єктів господарювання. Річний обсяг рейдерського перерозподілу власності сягає більше \$ 7 млрд. [8]. Згідно з офіційними даними, найчастіше жертвами рейдерів стають промислові об’єкти (близько 50% усіх випадків), а також об’єкти нерухомості – 30% [15].

Проблеми протидії цьому явищу є досить актуальними для нашої держави. Вони висвітлювались у працях таких науковців як М.Г. Арманов, М.О. Артюх, Ю.А.Берлач, О. Калмиков, Є.В. Калмикова, В.М. Куц, С.М. Москаленко, І.М. Федулова, Ю.А. Хатнюк та ін. Пропонувались шляхи подолання таких проблем різними способами. У свою чергу, спробуємо надати оцінку наявним кримінально-правовим засобам протидії рейдерству.

У КК України відсутня норма, яка б передбачала відповідальність за рейдерство, підтримується більшістю вчених. Так, М.Г. Арманов і В.М. Куц відмічають, що нормами чинного КК України повністю охоплюються діяння, які складають процес рейдерського захоплення у вигляді окремих злочинів: самоправство, заподіяння шкоди здоров’ю, створення злочинної організації тощо [5].

Можна констатувати, що суспільна небезпечність протиправних захоплень нерухомого майна, на жаль, не отримала належної правової оцінки з боку держави. Про це свідчить відсутність планування протидії йому в різних державних програмах профілактики правопорушень і запобігання злочинності. Хоча в Україні за останні три роки з’явилося чимало нормативно-правових актів, спрямованих на протидію цьому явищу, серед яких: Постанова КМУ від 25 грудня 2015 року „Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень” і зміни до нього від 9 листопада 2016 року; Закон України „Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення державної реєстрації прав на нерухоме майно та захисту прав

власності” від 6 жовтня 2016 року, яким внесено зміни до Закону України „Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень” від 1 липня 2004 року. Останній, зокрема, встановлює право власника об’єкта нерухомого майна звернутися із заявою про заборону вчинення реєстраційних дій у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно терміном до десяти днів [10].

Наведені заходи спрямовані на унеможливлення незаконного внесення змін до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, підроблень документів. Може здатися, ніби вони є достатніми для протидії явищу рейдерства. Не дивлячись на це, рейдерські захоплення продовжуються. Вони набувають нових форм. Як інформувала Генеральна прокуратура України у вересні 2017 року, „злочинці використовують різноманітні рейдерські схеми. Це й банальне свавілля, і переманювання орендодавців, і неправомірні судові рішення, й вигадані кредиторські заборгованості...” [12, с. 19]. Тобто без кримінально-правових заходів протидіяти рейдерству все ж складно.

Законодавчу ініціативу щодо відповідних змін до КК України було висловлено у Проекті Закону України „Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо запровадження європейських стандартів захисту прав власності та економічних інтересів громадян та інвесторів” від 5 вересня 2016 року. Однак у ньому пропонувалось лише доповнити КК України новою нормою „Підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень”, яка стосується протидії не безпосереднім захопленням майна, а іншим складовим цього явища [11]. Ці пропозиції підтримано не було.

У доопрацьованому і, зрештою, прийнятому Проекті Закону „Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення державної реєстрації прав на нерухоме майно та захисту прав власності” від 3 жовтня 2016 року, шляхом внесення відповідних змін до ст. 206 КК України, встановлено кримінальну відпо-

відальність за погрозу „знищення майна, або захоплення цілісного майнового комплексу, його частини, або будівель, споруд, земельної ділянки, об'єктів будівництва, інших об'єктів та незаконне припинення, або обмеження діяльності в цих об'єктах та обмеження доступу до них” [10].

Поряд із зазначеною нормою, у КК України міститься ще низка статей, що встановлюють відповідальність за дії, що можуть бути спрямовані на незаконне заволодіння майном юридичних осіб. Це, перш за все, ст. 206-2 („Протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації”), а також ст. 197-1 („Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво”), ст. 206 („Протидія законній господарській діяльності”), ст. 355 („Примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань”), ст. 356 („Самоправство”), ст. 357 („Викрадення, привласнення, вимагання офіційних документів, штампів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження”), ст. 358 („Підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів”).

Офіційні статистичні показники свідчать, що на практиці ст. 206-2 КК України, назва якої, на перший погляд, найбільше відповідає змісту рейдерства, застосовується не часто. Незважаючи на численні повідомлення громадськості та ЗМІ про випадки рейдерських захоплень, за весь період дії цієї норми, тобто з 10 січня 2014 року повідомлено про підозру у вчиненні злочину, передбаченого цієї статтею, лише 8 осіб, а до суду було спрямовано 5 справ. Аналогічно – із застосуванням ст. 206 КК України, за якою в 2016 році не кваліфіковано жодного діяння, а станом на жовтень 2017 року до суду направлено лише одне провадження за цією статтею. Натомість за ст. 197-1 КК України за 2016 рік повідомлено про підозру в 32 провадженнях, а до суду направлено 24 провадження. За ст. 355 КК України за 2016 рік повідомлено про підозру у 24 провадженнях, а до суду направлено 20 проваджень. Відповідні показники по-

ст. 356 КК України становлять 35 і 23 провадження. Що стосується ст.ст. 357 і 358, то їх застосування порівняно більш поширене. Показники проваджень за цими статтями, направлених до суду, становлять за 2016 рік 588 і 4000 відповідно.

Таким чином, у ст. 206-2 КК України встановлено відповідальність за протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації. Однак при цьому вона майже не застосовується, не дивлячись на інформацію про численні правопорушення цього роду. Такий стан потребує уваги.

Положення ст. 206-2 можна вважати новелою кримінального законодавства, а тому питанням відповідальності за цей злочин у науці приділено порівняно мало уваги. У наявних на теперішній час працях автори все ж пов'язують цей злочин із рейдерством [4; 13, с. 220].

Розглянемо приклад застосування цієї норми. Так, вироком Кіровського районного суду м. Дніпро засуджено Т. за вчинення злочину, передбаченого ст. 206-2 КК України за наступних обставин. Так, за період з 1996 по 2008 роки проводились роботи по будівництву спортивно-технічної бази Управління державної служби охорони при УМВС України в Дніпропетровській області у м. Дніпропетровську. З 2008 року будівництво призупинене через відсутність фінансування. Згідно з п. 8 наказу МВС України № 878 від 13.10.2005 р., майно управлінь державної служби охорони є державною власністю. У подальшому, у зв'язку з набранням чинності 07.11.2015 Законом України „Про Національну поліцію” та відповідно до ПКМ України № 834 від 13.10.2015 р. розпочато процедуру ліквідації зазначеного управління та утворено Управління поліції охорони в Дніпропетровській області, яке є його правонаступником.

Далі, згідно з обставинами справи, Т. у 2015 році від невстановленої особи дізнався, що остання має документи на вказаний об'єкт незавершеного будівництва, які вона викрала, а саме: технічний паспорт на об'єкт і розпорядження Дніпропетровського міського голови „Про присвоєння адреси спортивно-технічній базі по вул. Набе-

режній Заводській (Ленінський район)". Після цього Т. вступив у змову з невстановленою особою з метою протиправного заволодіння майном Управління Державної служби охорони при УМВС України в Дніпропетровській області. Спільно вони розробили план, згідно з яким шляхом учинення правочинів із використанням викрадених документів вони зареєструють право власності на цей об'єкт як на введений в експлуатацію з метою його подальшого відчуження та отримання вигоди.

У подальшому Т., використовуючи вищевказані документи, уклав із Ч., якого не повідомив про свої злочинні наміри, договір оренди, згідно з яким Т. було передано в оренду Ч. цей об'єкт. З метою надання своїм злочинним діям зовнішнього вигляду правомірного правочину, Т. подав до Дніпропетровського районного суду Дніпропетровської області цивільний позов до Ч. про визнання права власності на об'єкт. На підтвердження удаваної правомірності своїх позовних вимог Т. долучив до матеріалів позовної заяви викрадені документи, раніше надані йому іншим співучасником злочину. За результатами розгляду цивільної справи судом винесено рішення про задоволення позовних вимог Т. та визнано за ним право власності на нежитлові будівлі та споруди. Далі Т. звернувся до приватного нотаріуса із заявою про проведення за собою державної реєстрації права власності на ці об'єкти. Нотаріусом було проведено державну реєстрацію права власності Т. на нежитлові будівлі та споруди. Таким чином, Т. протиправно заволодів майном державної установи за попередньою змовою групою осіб, тобто вчинив злочин, передбачений ч. 3 ст. 206-2 КК України [3].

Як бачимо, під заволодінням розуміється лише вчинення певних правочинів задля документального оформлення прав на майно. Про силове заволодіння майном мова не йде. Так само тлумачать цю диспозицію інші вчені [4; 6, с. 319] та працівники правоохоронних органів [7]. Тому криміналізація дій, зазначених у ст. 206-2 КК України, навряд чи може бути достатнім інструментом протидії рейдерству. Так, з диспозиції ч. 1 статті випливає, що з об'єктивної

сторони заволодіння відбувається тільки шляхом учинення правочинів з використанням підроблених або викрадених документів, печаток, штампів підприємства, установи, організації.

Потрібно знайти відповідь на питання, як протидіяти безпосереднім захопленням активів, коли має місце не погроза, а реальні дії, або коли майном заволодівають не через учинення правочинів, а через безпосереднє групове зайняття приміщень, тобто захоплення нерухомого майна? Так, діяння, передбачене в ч. 1 ст. 206 КК України, полягає у протиправній вимозі припинити займатися господарською діяльністю чи обмежити її. Це і є протидія законній господарській діяльності. В частинах статті, що передбачають кваліфікуючі ознаки цього злочину, мається посилення на „ті самі дії". Тобто всі дії, передбачені ст. 206 КК України, зводяться до протиправних вимог, поєднаних із погрозою, що зовсім не означає безпосереднього захоплення майна. Отже, за ч. 1 ст. 206 КК України їх кваліфікувати не можна.

Аналіз положень наведених норм наводить на думку, що кваліфікувати групові рейдерські захоплення майна можливо за ст. 356 КК України, яка передбачає кримінальну відповідальність за самоправство. Чинна редакція цієї статті тлумачить самоправство як самовільне, всупереч установленому законом порядку, вчинення будь-яких дій, правомірність яких оспорується окремим громадянином або підприємством, установою, організацією, якщо такими діями була заподіяна значна шкода інтересам громадянина, державним чи громадським інтересам, інтересам власника.

Зміст ст. 356 КК України найбільш точно відображає ознаки безпосереднього фізичного силового захоплення об'єктів нерухомості, належних підприємствам, установам організаціям „новими власниками" з метою недопущення до них правомірних власників. І лише цю стадію рейдерства можна розглядати як самоправство (ст. 356 КК України). Всі інші підготовчі дії, наприклад підробка документів, які посвідчують право власності, неправомірне внесення змін до Єдиного державного реєстру речо-

вих прав на нерухоме майно, Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, учинення будь-яких правочинів кваліфікуються за іншими статтями КК України (ст.ст. 206, 206², 355, 357, 358). Так, у 2016 році було вчинено спробу силового захоплення групою рейдерів у складі близько 200 чоловік Фермерського господарства „Дар” (с. Попасне Новомосковського району Дніпропетровської області). Цим діям передувала зміна власника господарства на підставі підроблених документів шляхом внесення відповідних відомостей до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань [9]. У даному випадку лише свавільне захоплення або спроба захоплення господарства може розцінюватись як самоправство. Натомість підготовчі дії, спроби надання такому захопленню ознак правомірності можуть розглядатись як інші злочини і отримувати відповідну кваліфікацію.

У цьому висновку ми спираємось, у тому числі, на позиції науковців. Серед усіх злочинів, що мають відношення до процесу рейдерського захоплення, М.Г. Арманов і В.М. Куц пропонують виділяти основний (предикатний) і вторинні (підпорядковані). Автори доходять висновку, що основним (предикатним) злочином, за яким можна кваліфікувати дії рейдерів, є самоправство [5, с. 131]. Його використовують при так званому „чорному рейдерстві” – незаконному виді набуття активів. Власне, все зазначене вище і стосується лише цього виду рейдерства. Інший вид – „біле” рейдерство, як зазначає Ю.А. Хатнюк, полягає в тому, що рейдер „діє винятково за законом, використовуючи і законодавство, і деякі прогалини в ньому...” [14, с. 179].

Протидія самоправним формам суспільно небезпечної поведінки за КК України побудована не лише на основі положень ст. 356, а й інших заборон, основними з яких є положення ст. 162 („Порушення недоторканності житла”). Власне, склад злочину, передбачений останньою статтею, є спеціальним відносно складу самоправства. Його предметами є житло та інше володіння особи, а предмет самоправства не

визначено, що дозволяє визнати ним інші об’єкти нерухомості. Те ж стосується співвідношення складу самоправства і складу самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва (ст. 197-1 КК України). Передбачення в законі ознак кількох спеціальних до самоправства складів дає змогу уникнути прогалин кримінально-правового регулювання.

Усе ж слід зазначити, що норма про кримінальну відповідальність за самоправство не позбавлена численних вад. Наприклад, треба розуміти, що вчинення самоправного захоплення активів відбувається групою осіб, нерідко із застосуванням насильства. Майнова шкода від таких дій може становити мільйони гривень. Істотна шкода завдається й державі, яка втрачає свій авторитет та інвестиційну привабливість. Значна суспільна небезпечність цього йде в розріз зі ступенем тяжкості самоправства за КК України (злочин невеликої тяжкості), а отже, і санкція ст. 356 КК України є надто м’якою: штраф до п’ятдесяти неоподаткованих мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або арешт на строк до трьох місяців. Для прикладу, єдине кримінально каране безпосереднє заволодіння активами підприємства передбачене в ч. 2 ст. 279 КК України, де за захоплення транспортного підприємства встановлена санкція у виді позбавлення волі на строк від п’яти до восьми років. Вважаємо цей приклад показовим, хоча і слід зважати на різницю в родових об’єктах цих злочинів.

Таким чином, самоправство становить одну зі складових стадій рейдерства, що закінчується безпосереднім заволодінням майном зловмисниками. Воно може поєднуватись з іншими злочинами. Так, учинення правочинів, спрямованих на заволодіння майном, є караним відповідно до ст. 206² КК України. Наголошуємо, що вчинення таких правочинів не є підробленням чи викраденням певних документів. Ці дії мають отримувати кваліфікацію за відповідними статтями (ст.ст. 357, 358 КК України). Загалом слід окреслити дві взаємопов’язані проблеми, а саме: кваліфікації незаконного безпосереднього заволодіння майном під-

приємств (рейдерства) та доцільності застосування чинної редакції ст. 356 КК України, що передбачає ознаки злочину невеликої тяжкості, для кваліфікації таких дій. І якщо вирішення першої лежить у площині правильного тлумачення положень закону практиками, то вирішити другу можна лише шляхом внесення змін до законодавства. Наприклад, за допомогою урізноманітнення передбачених у законі кримінально караних способів самоправства і, відповідно посилення відповідальності за таке самоправство, або ж відповідних змін до ст. 206-2 КК України.

Література

1. Аграрное рейдерство достигло пика в 2017 году / Офіційний інтернет-ресурс Антирейдерського союзу підприємців України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://antiraiders.com.ua/news/agrarное-reyderstvo-dostiglo-pika-v-2017-godu/?sphrase_id=451.
2. В Україні у 2017 році рейдерства зазнало 700 підприємств / Інформаційне агентство „Аналітична служба новин” // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://asn.in.ua/ua/news/news/129469-v-ukraine-v-2017-godu-rejiderstvu-podverglis-700-p.html>.
3. Вирок Кіровського районного суду м. Дніпропетровська від 16.12.2016 року / Справа № 203/5069/16-к / [Електронний ресурс]. – Режим доступу з ЄДРСР: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/64542612>.
4. Калмикова Є.В. Лікарський засіб від хвороби суспільства чи плацебо? : встановлення кримінальної відповідальності за протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації [Електронний ресурс] / Є.В. Калмикова, Д.О. Калмиков // Юридичний вісник України. – 2014. - № 14. – 5–11 квітня. – С. 14-15. – Режим доступу до статті: <http://pravo.org.ua/ua/news/5249->.
5. Куц В.М. Рейдерство: кримінально-правовий аспект / В.М. Куц, М.Г. Арманов // Підприємництво, господарство і право. – 2007. - № 10 (142). – С. 128 – 131.
6. Максимович Р.Л. Про поняття „заволодіння” в Кримінальному кодексі України / Максимович Р.Л. // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2017. - № 2. – С. 317 – 324.
7. Нацполіція: поняття рейдерства досі не визначено законом / Українське національне інформаційне агентство „Укрінформ” // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2072225-nacpolicia-ponatta-rejderstva-dosi-ne-viznaceno-zakonom.html>.
8. Офіційний веб-портал Верховної Ради України // Режим доступу: <http://iportal.rada.gov.ua/news/Novyny/Povidomlennya/96240.html>). – 2014. – 23.07.
9. Офіційний веб-сайт Асоціації фермерів та приватних землевласників Дніпропетровської області // Режим доступу: <http://farmer.dp.ua/pochalosya-sylove-zahoplennya-fermerskogo-gospodarstva-dar-s-popasne-novomoskovskogo-rajonu/>. – 2016. – 15.09.
10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення державної реєстрації прав на нерухоме майно та захисту прав власності : Закон України від 6 жовтня 2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1666-19>.
11. Проект Закону України „Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо запровадження європейських стандартів захисту прав власності та економічних інтересів громадян та інвесторів” від 05.09.2016 року № 5067. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH3WR00B.html.
12. Рейдерство в аграрному секторі економіки: хто винен і що робити? / Вісник прокуратури. – 2017. – № 9. – С. 19–20.
13. Федулова І.М. Характеристика об’єкта злочину, передбаченого статтею 206-2 Кримінального кодексу України / І.М. Федулова // Проблеми законності. – 2017. – Вип. 136 – С. 215 – 224.
14. Хатнюк Ю.А. Визначення поняття рейдерства та його характеристика у законодавстві України / Ю.А. Хатнюк // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2013. – Вип. 4. – С. 174–185.
15. Эффективная работа антирейдерской комиссии – шаг к модернизации и

АНОТАЦІЯ

Висвітлено деякі проблеми протидії суспільно небезпечним явищам, які полягають у протиправному заволодінні нерухомим майном юридичних осіб (рейдерстві). Особливу увагу приділено проблемі кримінально-правового захисту від цих посягань і, зокрема, їх кваліфікації. Встановлено недостатність кримінально-правових засобів протидії рейдерству, а саме положень, які б установлювали достатньо сувору заборону неправомірних дій, що полягають у безпосередньому захопленні чужого нерухомого майна. Такі дії, як правило, завершують процес рейдерського захоплення майна і характеризуються високою суспільною небезпечністю з огляду на спосіб їх учинення і потенційну шкоду, яку вони можуть заподіяти. Окреслено різні шляхи вирішення проблеми. Передусім це внесення змін до ст. 356 КК України задля урізноманітнення передбачених у законі кримінально караних способів самоправства і, відповідно, посилення відповідальності за таке самоправство, або ж внесення змін до ст. 206-2 КК України для встановлення відповідальності не лише за вчинення певних правочинів, а й за силове захоплення майна підприємства, установи, організації.

Ключові слова: рейдерство; захоплення; самоправство; кримінально-правові засоби; суспільна небезпечність; протидія.

SUMMARY

Some problems of counteraction to socially dangerous phenomena, which consist in illegal seizure of immovable property of legal entities (raider attacks), are highlighted. Particular attention is paid to the problem of protection against these attacks, and in particular their criminal law qualifications. The insufficiency of criminal legal means to counteract raider attacks was established, namely, provisions that would establish a sufficiently strict prohibition of unlawful acts consisting in direct capture of someone else's real estate. Such actions, as a rule, complete the process of raider seizure of property and are characterized by high social danger in view of the way they are carried out and the potential harm that they may cause. Different ways of solving the problem are outlined. First of all, it is making changes to Art. 356 of the Criminal Code of Ukraine for the purpose of diversification of the penalized ways of self-government envisaged by the law, and, accordingly, increasing the responsibility for such arbitrariness, or amending the article. 206-2 of the Criminal Code of Ukraine for establish liability not only for certain transactions, but also for the seizure of property of enterprises, institutions, organizations.

органів виконавчої влади України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=246826477.

наведенню порядку с бізнес-климатом / Урядовий портал: Єдиний веб-портал

ПРОТИПРАВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЗАХИСНИКА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

НИЖНИК Григорій Петрович - аспірант кафедри правосуддя та кримінально-правових дисциплін Національного університету «Острозька академія»

В статті розглядаються теоретичні та практичні аспекти протиправного поведіння захисника в уголовном производстві. Автор звертає увагу на недостатню визначеність законодавства по питанням визначення законності інтересів підзахисного. Зазначено, що така ситуація служить додатковим джерелом виникнення протиправної діяльності адвокатів, в здійсненні своїх повноважень віддають перевагу відстоюванню інтересів підзахисного, а оцінюючи їх відповідність закону керуються виключно власними переконаннями, що в окремих випадках не відповідає духу закону та моральності. Дослідником висунута гіпотеза про необхідність додаткової формалізації повноважень адвоката в уголовном производстві.

Ключові слова: уголовное производство, правовая природа, адвокат, прокурор, протиправная діяльність, преступление.

Постановка проблеми

Розбудова та подальший розвиток правової держави та демократичного суспільства потребують створення та укріплення гарантій захисту прав та свобод людини, і необхідною умовою для цього є забезпечення механізму функціонування такого специфічного демократичного інституту, яким є адвокатура. Зростання ролі адвокатури в сучасній правовій системі слід розглядати як один із способів обмеження державою своєї

влади за допомогою створення і функціонування незалежного правозахисного інституту, що сприяє реалізації та захисту прав і свобод людини [1, с.331].

Однобічність діяльності адвоката служить певною гарантією захисту прав особи та встановлення об'єктивної істини у кримінальному провадженні, однак не варто забувати, що у ході такої діяльності захисник має залишатись абсолютно законотриманим, реалізовувати свої повноваження виключно у межах і у спосіб визначений законом. Участь адвоката у кримінальному провадженні сприяє об'єктивності отриманих результатів, дозволяє всебічно оцінити представлені обвинуваченням докази, сприяє формуванню критичного висновку, щодо причетності особи до вчинення злочину, а в окремих випадках і переконанню про його невинність.

Огляд останніх досліджень та публікацій

Окремі проблеми протидії незаконній діяльності сторін у кримінальному провадженні у своїх роботах розглядали такі автори, як В.М. Волженкіна, Л.А. Воскобітова, В.Г. Гончаренко, Ю.М. Грошевий, В.Г. Гусєв, Ю.М. Дьомін, О.В. Єні, А.В. Кудрявцева, В.Л. Кудрявцев, О.Д. Кузнецова, О.П. Кучинська, В.А. Лазарева, І.Н. Лук'янов, Л.І. Малахова, Л.П. Михайлов, В.Т. Нор, А.В. Смирнов, А.А. Сеньков, М.Є. Шумило та ін. На жаль, питанням безпосередньо незаконної діяльності адвоката

у кримінальному провадженні присвячено значно менше наукових досліджень. Незважаючи на актуальність проблеми, питання незаконної діяльності адвоката на монографічному рівні в останній час досліджувались лише Ю.П. Гармаєвим і Я.П. Зейканом.

Формулювання завдання

Метою статті є дослідження теоретичних і практичних аспектів протиправної поведінки захисника у кримінальному провадженні та відстоювання позиції щодо необхідності додаткової формалізації повноважень адвоката у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу

Вітчизняний інститут захисту прав особи в кримінальному провадженні впродовж останніх років активно змінюється та вдосконалюється разом із розвитком кримінально-процесуального законодавства, шляхом упровадження сучасної нормативної регламентації адвокатської діяльності.

Конституцією України встановлено непорушність прав людини і громадянина та гарантовано надання особі правової допомоги. Основним Законом України чітко й однозначно встановлено: „Для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура. Виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення. Кожен має право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав. Засади організації і діяльності адвокатури та здійснення адвокатської діяльності в Україні визначаються законом” (ст.ст. 59, 131-2) [2]. Законом України „Про адвокатуру та адвокатську діяльність” визначено, що правовою основою діяльності адвокатури України є Конституція України, цей Закон, інші законодавчі акти України. Адвокатура України – недержавний самоврядний інститут, що забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги на професійній основі, а також самостійно вирішує питання організації і діяльності адвокатури в порядку, встановленому

цим Законом. Адвокатуру України складають усі адвокати України, які мають право здійснювати адвокатську діяльність. З метою забезпечення належного рівня адвокатської діяльності, дотримання гарантій адвокатської діяльності, захисту професійних прав адвокатів, забезпечення високого професійного рівня адвокатів та вирішення питань дисциплінарної відповідальності адвокатів в Україні діє адвокатське самоврядування. У Розділі VI цього Закону регламентовано порядок настання дисциплінарної відповідальності адвоката за вчинення неправомірних дій (ст.ст. 2, 3) [3].

Оскільки у сучасних умовах виключно адвокатура визнається єдиною правозахисною організацією у сфері кримінального судочинства, забезпечення здійснення цього правового обов'язку та відповідальність за дотримання законності у ході надання правової допомоги повністю покладається на її членів – адвокатів.

Подальше удосконалення законодавчої регламентації ролі та відповідальності адвокатури у межах захисту особи у кримінальному провадженні сприятиме досягненню мети підвищення якості правової допомоги особам, які її потребують. Законодавцю необхідно створити найкращі умови для того, щоб саме адвокат, а не хто інший здійснював захист особи у кримінальному провадженні й виконував свої обов'язки максимально старанно, а основне – у законний спосіб. Незважаючи на очевидні досягнення вітчизняної правотворчості у гарантуванні підозрюваному та обвинуваченому захисту його прав у кримінальному провадженні, максимальна конкретизація закону сприятиме більш чіткому та однозначному розумінню відносин, що ним охоплюються. Ми повинні усвідомити, що однакове сприйняття законодавчих приписів призведе до формування однорідної правозастосовної практики. Такі прагнення законодавця здатні мінімізувати не лише масштаби неправомірної діяльності органів правопорядку чи правосуддя, які на сучасному етапі розвитку нашої країни набули загрозливого рівня, про що свідчить невтішна статистика рішень Європейського Суду з прав людини, а й здатні унеможливити аналогічні порушення з боку представни-

ків адвокатської спільноти. Фундаментальне конституційне право особи на захист у кримінальному процесі слугує гарантією справедливого судочинства лише за умови його правомірної реалізації.

Аналіз правової регламентації вищенаведених положень про роботу захисника у кримінальному провадженні свідчить, що визначальним у його діяльності є захист саме окремої особи, конкретного обвинуваченого, захист його прав і законних інтересів та надання йому необхідної юридичної допомоги. Таким чином, захист є його функцією навіть у випадках, коли захисник діє у справі за призначенням, іноді й за призначенням проти волі свого підзахисного. Його діяльність у всіх випадках безпосередньо не спрямована на досягнення публічних цілей, а тому риси її публічності не є визначальними для здійснюваної ним функції. Захист за призначенням – це публічно-правовий обов'язок захисника. А обов'язок і функція – поняття нетотожні. Оскільки функцію захисту захисник здійснює в інтересах свого підзахисного, метою його діяльності є виключно приватний, особистий інтерес, зміст якого, як і способи й засоби досягнення, визначають вони самі, без будь-якого зовнішнього втручання. У вибір їх позиції та способів її реалізації не має права втручатися ніхто – ні слідчий, ні прокурор, ні суд, ні адвокатське об'єднання, членом якого адвокат є. Членство в колегії дає адвокату лише право бути захисником, а у справі він діє від себе особисто, лише в інтересах свого підзахисного, тому щодо цього його захисна діяльність повністю позбавлена ознак публічності [4, с. 7].

Виключно приватний інтерес та мета діяльності адвоката вигідно вирізняють його серед інших учасників кримінального судочинства, забезпечують самостійність на всіх стадіях кримінального процесу. Захист особи може здійснюватися на всіх стадіях кримінального провадження, може бути розпочатий значно раніше набуття особою статусу підозрюваного чи взяття під варту. Наприклад, адвокат може надавати правову допомогу особі, яка у кримінальному провадженні, зареєстрованому за фактом вчинення злочину, має лише статус свідка. За умови надання кваліфікованої допомоги, належної

підготовки клієнта до допиту чи інших слідчих дій, особа у подальшому може уникнути неприємностей, пов'язаних з набуттям статусу підозрюваного та обмеження обсягу особистих прав.

Однобічність діяльності адвоката слугує певною гарантією захисту прав особи та встановлення об'єктивної істини у кримінальному провадженні, однак не варто забувати, що у ході такої діяльності захисник має залишатися абсолютно законотрушним, реалізовувати свої повноваження виключно у межах і у спосіб, визначений законом. Участь адвоката у кримінальному провадженні сприяє об'єктивності отриманих результатів, дозволяє всебічно оцінити представлені обвинуваченням докази, сприяє формуванню критичного висновку, щодо причетності особи до вчинення злочину, а в окремих випадках і переконанню про його невинність.

Цікавим видається наукове обґрунтування необхідності забезпечення належного захисту особи, представлене відомим процесуалістом І.Я. Фойницьким. Науковець переконаний, що:

1. Сам обвинувачений, захоплений кримінальним переслідуванням, нерідко впадає в такий пригнічений стан, до такої міри хвилюється, що не може дати собі ради з приводу як самого обвинувачення, так і обставин справи. Чому у такому разі допомога третього особи може бути вкрай необхідною і щонайменше корисною в інтересах з'ясування істини.

2. Якщо у процесі обвинувальні функції встигли уже виділитися в особливо організований інститут прокуратури, необхідно дати відповідну організацію й захистові, інакше юридично утворений, досвідчений представник державного обвинувачення матиме проти себе слабкий, недосвідчений захист [5, с. 62-63].

У той же час протизаконна поведінка адвоката може вилитись у особисту трагедію підзахисного, стати фатальним фактором провалу, здатним звести нанівець усю стратегію захисту та слугувати каталізатором подальшого ухвалення неприйняттого для обвинуваченого судового рішення.

Щодо проблем законності діяльності захисту у кримінальному провадженні, Т.П.

Ніколова акцентує увагу на тому, що: „Законний інтерес обвинуваченого – це не тільки інтерес, що відповідає вимогам закону, він має узгоджуватися з моральними нормами. Якщо інтерес підсудного не відповідає вимогам суспільної моральності, то він не може бути підтриманим і визнаватися законним” [6, с. 19].

Слід відзначити, що, з точки зору теорії держави і права, співвідношення між законом і мораллю значно складніші. Незважаючи на певну єдність та взаємодію, їхнє співвідношення припускає також і відверті суперечності між цими категоріями, що полягають:

- у способах їх встановлення та формування (закони створюються або санкціонуються державою);
- у методах їх забезпечення (закони забезпечуються та охороняються державою);
- у формі їх вираження й фіксації (моральні норми – неписані заповіді, тоді як закони групуються за галузями та інститутами);
- у характері й порядку відповідальності (протиправні дії тягнуть за собою юридичну відповідальність, а порушник моральності зазнає морального осуду);
- у сферах дії (моральний простір набагато ширший від правового);
- у моральності й закону різна історія (мораль «старша за віком») [7, с. 251-265].

Разом з тим сучасне українське законодавство дає можливість спостерігати своєрідне перенесення вимог дотримання моральності у професійній діяльності адвоката у законодавчу площину. Зокрема, статтею 34 Закону України „Про адвокатуру та адвокатську діяльність” підставою для притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності визначено порушення правил адвокатської етики, яка тісно пов’язана із загальноприйнятими нормами та уявленнями про моральність.

Характеризуючи діяльність адвоката у кримінальному провадженні, ми повинні розуміти, що, „аналізуючи матеріали досудового слідства й судового розгляду, захисник вправі виходити й виходить із припущення, що обвинувачений чи невинний зовсім, чи винний меншою мірою, ніж його обвинувачують. Будь-яка інша моральна і правова

установка робить участь захисника в процесі небезпечним для обвинуваченого й непотрібним для правосуддя” [8, с. 60-61].

Здійснюючи свої повноваження щодо надання підзахисному правової допомоги у встановленні обставин, що його виправдують, адвокат зобов’язаний використовувати всі виключно передбачені у законі засоби і способи захисту та спиратись на принципи кваліфікованого захисту в кримінальних провадженнях. Правовим і моральним підґрунтям захисту є конституційний принцип презумпції невинуватості особи. У випадку встановлення у ході надання адвокатом правової допомоги вини підзахисного, за умови невизнання ним своєї винуватості у вчиненні злочину, захисник не вправі обіймати протилежну йому позицію.

Реалізуючи свої повноваження у межах кримінального провадження, адвокат повністю підтримує й обстоює права та законні інтереси підзахисного. У ході такої діяльності в адвоката можуть виникати внутрішні суперечки щодо меж і способів їх здійснення. Якщо з підтримкою прав підзахисного в адвоката, як правило, проблем не виникає, спираючись на їхню визначеність у законі, то обстоювання інтересів клієнта часто межує із законністю і навіть може виявитись протиправним. З цього приводу М.П. Некрасова звертає увагу: „Безперечно, що захистові з боку професійного адвоката-захисника підлягають тільки законні інтереси обвинуваченого” [9, с. 93]. На жаль, вітчизняним законодавством не визначено навіть приблизний перелік законних інтересів підзахисного, тому таке твердження, на наш погляд, дещо випереджає сучасні правові реалії. Така ситуація слугує додатковим джерелом виникнення протиправної діяльності адвокатів, що у здійсненні своїх повноважень надають перевагу саме обстоюванню інтересів підзахисного, а оцінюючи їхню відповідність закону, керуються виключно власним переконанням, яке в окремих випадках не відповідає духу закону і моральності. Водночас, твердження М.П. Некрасової слугує певним закликом до додаткової формалізації повноважень адвоката у кримінальному провадженні.

Не можна не погодитись із переконанням Ю.І. Стецовського, який вважає, що праг-

нення особи захищатися від обвинувачення завжди законне [10, с. 249-251]. Однак, обираючи засоби здійснення такого захисту, адвокат повинен оцінювати їхню відповідність закону. Необхідно усвідомлювати, що інтереси обвинуваченого які суперечать чинному законодавству не підлягають захисту. Зокрема не можна, потураючи прагненням підзахисного, сприяти його ухилянню від явки до слідчого чи до суду, порушенням обраного запобіжного заходу чи спонукати свідків, потерпілого чи інших осіб до дачі помилкових або неправдивих показань.

Таким чином, навіть за умови відсутності чіткої нормативної регламентації поняття та видів законних інтересів обвинуваченого адвокат зобов'язаний пам'ятати, що не належать захисту інтереси особи, які явно суперечать вимогам закону, і, навпаки, зобов'язаний підтримувати всі інтереси підзахисного, які закону відповідають. У такому контексті слушною видається думка П.І. Сергеїча, який вважає, що „найкращий захист – це захист законом. Його перевага полягає в тому, що, коли захисник знайшов юридично правильне положення, воно є обов'язковим для суддів” [11, с. 38].

Водночас, ми не можемо ігнорувати й непоодинокі факти порушень, що допускаються в діяльності слідчого, прокурора та суду. У ході здійснення своїх повноважень органи правопорядку та правосуддя допускаються помилок і навіть зловживань. Саме у таких випадках адвокат зобов'язаний принципово реагувати всіма законними способами з метою їх усунення.

Одним із основних засобів висловлення незгоди з окремих питань чи захисту порушених прав підозрюваного або обвинуваченого є заява клопотань. Клопотання, заявлені у ході досудового розслідування кримінального провадження, вирішує слідчий, прокурор або слідчий-суддя, а на стадії судового розгляду справи – суд. Практиці відомі непоодинокі випадки необґрунтованих відмов у задоволенні клопотань адвоката. Однак, у цієї медалі є і зворотній бік. Дуже часто заявлення адвокатом великої кількості клопотань є засобом затягування розслідування та судового розгляду кримінального провадження. Захисник може заявляти клопотан-

ня як усно, так і в письмовій формі, аргументовано й без мотивації, у будь-який момент досудового розслідування чи розгляду кримінального провадження в суді. Незважаючи на те, що захисник є суб'єктом доказування, його діяльність, на відміну від слідчого чи прокурора, не передбачає самостійного збирання доказів щодо невинуватості підзахисного. Крім того, що подання клопотань та безпосередня участь адвоката у здійсненні слідчих та процесуальних дій є засобами, які допомагають захисникові надавати докази відсутності вини у вчиненні злочину в діях підзахисного, вони дуже часто слугують інструментами виключно процесуальних зловживань з боку адвоката, метою яких є розбалансування нормального ходу розслідування кримінального провадження. Захисник уповноважений брати участь у слідчих та процесуальних діях, які проводяться за участю його підзахисного. У ході проведення слідчих заходів адвокат має можливість реально впливати на хід слідчої дії шляхом активної участі у її проведенні, реалізуючи своє право задавати питання особам, що допитуються чи беруть у ній участь. На жаль, і на цій стадії часто трапляються випадки зловживання адвокатами своїми повноваженнями, умисного відволікання учасників слідчої дії від її проведення шляхом постановки великої кількості недоречних питань, затягування проведення слідчої дії та створення відверто конфліктних ситуацій з подальшим оскарженням дій слідчого прокурору чи в суд. Щодо проведення у майбутньому слідчих чи процесуальних дій за участю підзахисного адвокат має бути сповіщений заздалегідь. Участь захисника у слідчих діях – це, зазвичай, його право, а не обов'язок, тому адвокат, визначаючи об'єм необхідності й доцільності участі у слідчих діях, зобов'язаний належним чином планувати свій час. Як правило, захисники застерігають клієнтів брати участь у слідчих діях без їхньої участі, чи у разі відсутності потреби у безпосередній явці адвоката, без попередніх обговорень та консультацій щодо змісту слідчої дії та стратегії поведінки підзахисного. Така поведінка адвоката є цілком адекватною і свідчить про належну кваліфікацію і старанність захисника. Однак, непоодинокими є випадки й від-

верто протиправної поведінки адвокатів, які умисно не з'являються на слідчі дії, посилаючись на погане самопочуття чи інші поважні причини, тим самим затягуючи хід слідства чи даючи можливість особам, причетним до вчинення злочину, уникнути кримінальної відповідальності або знищити докази вини його підзахисного тощо.

Реалізуючи свої повноваження щодо надання правової допомоги підзахисному, адвокат, відповідно до закону, виступає самостійною процесуальною фігурою в кримінальному процесі. Він вступає у процес за заявою чи за згодою підзахисного, котрий має право в будь-який момент розслідування чи розгляду кримінального провадження у суді усунути захисника від участі у справі. Розробляючи стратегію захисту, адвокат погоджує свої дії з питань її реалізації із підзахисним, окреслює перспективи та можливі наслідки тієї чи іншої задалегідь обраної правової позиції захисту. Однак, на практиці трапляються випадки, коли думка адвоката може розходитися з переконаннями підзахисного. Зважаючи на те, що у їхніх взаєминах у адвоката наявна значна сфера реальної процесуальної самостійності, поведінка захисника ні в якому разі не повинна шкодити підзахисному. Наприклад, адвокат не може відкликати своє клопотання чи скаргу без згоди підзахисного, він зобов'язаний підтримувати прагнення клієнта за клопотаннями навіть за відсутності для цього обґрунтованих підстав. Так, вчинення адвокатом дій, що суперечить інтересам підзахисного, може розцінюватися як відмова від його захисту. Якщо підозрюваний чи обвинувачений настоює на власній невинуватості, захисник не може вказувати зворотнє. Коли адвокат, не поділяючи позиції підзахисного про його невинуватість, не здійснює всіх необхідних заходів для забезпечення кваліфікованого захисту, його бездіяльність слід сприймати як перехід на бік обвинувачення, що, у свою чергу, є відмовою від захисту. У випадку, коли адвокат, розраховуючи на швидкий перебіг розслідування та розгляд кримінального провадження, рекомендує підзахисному визнати вину за вчинений злочин, обґрунтовуючи це тим, що щиросердне визнання вини слугуватиме пом'якшувальною дло покарання обстави-

ною, про надання кваліфікованого захисту мову вести не можна взагалі.

Аналізуючи вищевказане, ми не можемо погодитись з переконаннями Л.Д. Кокорєва про те, що „заперечення адвокатом провини підзахисного, коли вона доказана матеріалами справи, не піде на користь і лише зашкодить інтересам обвинуваченого” [12]. Така поведінка адвоката буде розцінюватись як порушення права на захист чи взагалі як відмову від захисту, що може призвести до скасування судових рішень із вказаних підстав.

Саме тому найбільш небезпечним для правосуддя феноменом є не спростування адвокатом окремих положень обвинувачення, а заперечення ним позиції підзахисного, який не визнає вини у вчиненні інкримінованого йому діяння.

Адвокат не вправі відмовитися від захисту підозрюваного чи обвинуваченого навіть у випадку очевидності вчинення ним злочину. Саме у такому стані підзахисний найбільше потребує кваліфікованої правової допомоги. Захисник несе безпосередню відповідальність за якість наданої правової допомоги перед своїм підзахисним, тому правовим і моральним підґрунтям захисту, його відправною точкою має слугувати принцип презумпції невинуватості.

Висновки. Висококваліфікований адвокат, маючи волю та усвідомлюючи обов'язок боротися за дотримання прав та законних інтересів підзахисного, застосовуючи у правозастосовній діяльності всі засоби, що не суперечать закону, ні у якому разі не займе нейтральної позиції чи поділятиме правову позицію обвинувачення, а тим більше не допустить осуду невинного.

Таким чином, захист особи у кримінальному провадженні – це не лише загальний прояв основ вітчизняної правової системи, необхідна умова здійснення неупередженого правосуддя, а й основна функція діяльності адвоката у межах кримінального процесу.

З метою недопущення протиправної поведінки захисника у кримінальному провадженні вбачається необхідність додаткової формалізації повноважень адвоката у кримінальному провадженні.

АНОТАЦІЯ

У статті розглядаються теоретичні та практичні аспекти протиправної поведінки захисника у кримінальному провадженні. Автором звертається увага на недостатню визначеність вітчизняного законодавства з питань окреслення законності інтересів підзахисного. Відзначено, що така ситуація слугує додатковим джерелом виникнення протиправної діяльності адвокатів, що у здійсненні своїх повноважень надають перевагу саме обстоюванню інтересів підзахисного, а оцінюючи їхню відповідність закону керуються виключно власним переконанням, яке у окремих випадках не відповідає духу закону і моральності. Дослідником висунуто гіпотезу щодо необхідності додаткової формалізації повноважень адвоката у кримінальному провадженні.

Ключові слова: кримінальне провадження, правова природа, адвокат, прокурор, протиправна діяльність, злочин.

SUMMARY

The article deals with theoretical and practical aspects of the lawyer's illegal behavior in criminal proceedings. The author draws attention to the lack of certainty of domestic legislation on the definition of the legitimacy of the interests of the client. It is noted that this situation serves as an additional source of illegal activity of lawyers, which in the exercise of their powers gives preference to protecting the interests of the defendant, while assessing their compliance with the law are guided solely by their own convictions, which in some cases do not correspond to the spirit of law and morality. The researcher put forward a hypothesis about the need for additional formalization of the powers of the lawyer in criminal proceedings.

Key words: criminal proceedings, legal nature, lawyer, prosecutor, unlawful activities, crime.

Література

1. Вільчик Т. Б. Конституційне право на правову допомогу адвоката у країнах Європейського Союзу та в Україні: монографія / Т. Б. Вільчик; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. - Харків: Право, 2015. - 399 с.
2. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/constitution>
3. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/en/5076-17>.
4. Попелюшко В. О. Публічність кримінального судочинства і захист // Адвокат. – 2003. – № 2. – С. 7.
5. Фойницький І. Я. Курс уголовного судопроизводства. – СПб, 1996. – С. 62.
6. Николова Т. П. Деятельность защитника на судебном следствии. – Саратов, 1987. – С. 19.
7. Матузов Н. И. Право в системе социальных норм // Теория государства и права. М., 1995. – С. 251–265.
8. Бойков А. Д. Этика профессиональной защиты по уголовным делам. – М., 1978. – С. 60–61.
9. Некрасова М. П. Формирование позиции защитника // Вопросы уголовного права и процесса в условиях правовой реформы. – Калининград, 1991. – С. 93.
10. Стецовский Ю. И. Советская адвокатура. – М.: 1989. – С. 249–251.
11. Сергеич П. И. Уголовная защита. Практические заметки. – СПб., 1931. – С. 38.
12. Кокорев Л. Д. Проблемы совершенствования уголовно-процессуального законодательства. – Свердловск, 1985.

ПРАВНИЧА ДОПОМОГА ТА ЗАХИСТ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: КОНЦЕПТИ ТА КОЛІЗІЇ ПРАВОВИХ РЕФОРМ

ТЕРТИШНИК Володимир - доктор юридичних наук, професор, академік Академії політичних наук України, професор Університету митної справи та фінансів

ОДИНЦОВА Ірина - адвокат (м. Дніпро)

УДК 342.57

Стаття раскрывает понятия защиты и правовой помощи, доктринальные проблемы совершенствования та гармонизации законодательства, устранения юридических коллизий, обеспечения действенности институтов защиты и правовой помощи, укрепления гарантий защиты прав и свобод человека.

Ключевые слова: верховенство права, защита, правовая помощь, доказательства защиты, независимое правозащитное расследование.

Постановка проблеми

Реалізація в кримінальному процесі принципу змагальності сторін потребує чіткого юридичного визначення функції правничої допомоги та засобів її здійснення в кримінальному процесі, розбудови кримінально-процесуальної форми судочинства на основі балансу приватних і публічних інтересів.

Актуальність досліджуваної теми обумовлюється новими обертами конституційної та судово-правової реформи, недосконалістю чинних законів та проблемами юридичної науки і практики. Недостатньо чітко визначення функції захисту і правничої допомоги, засобів і форм надання правничої допомоги посилається наявними юридичними фікціями, конкуренцією правових норм, недостатньою логікою та термінологічними вадами закону, що знижує ефективність усієї кримінально-правової діяльності.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми показує, що проблемі забезпечення належної правничої допомоги та захисту в кримінальному процесі приділяється неабияка увага дослідників [1-28]. Але існуючі публікації не вичерпують усю складну проблему, а швидше утворюють фундаментальну базу для подальшого її дослідження.

Метою даної роботи є визначення шляхів доктринальних трансформацій та гармонізації правових інститутів захисту та правничої допомоги для вирішення проблеми забезпечення верховенства права у сфері правосуддя.

Викладення основного матеріалу дослідження

Правова доктрина – це зумовлена духовним і інтелектуальним розвитком, станом моральності та політико-правовою культурою суспільства цілісна і гармонічна система принципів, поглядів, уявлень, ідей, концепцій і модельних норм щодо права і його розвитку, які виступають теоретичним стрижнем та концептуальною основою державотворчої, правотворчої, правозастосовної та правотлумачної діяльності.

Правнича допомога – багатоаспектна діяльність правників, спрямована на забезпечення верховенства права та реалізації прав кожної людини, яка вступає в певні правовідносини, зміст якої становлять здійснення

юридично визначених засобів, що включають *юридичні консультації та роз'яснення прав* і процедур їх реалізації, *допомогу в складанні* і поданні заяв, клопотань, скарг та інших юридичних документів, *ініціювання та участі* у проведенні процесуальних дій і належному фіксуванні їх перебігу і результатів, *оцінку належності, достовірності та допустимості* доказів, аналізу законності юридичних рішень, вжиття заходів щодо поновлення порушених прав, відшкодування шкоди, заподіяної правопорушенням.

Право на правничу допомогу мають усі особи, які залучені до кримінального провадження і вступають у кримінально-процесуальні правовідносини зі стороною обвинувачення, слідчими і судовими органами – заявник, особа, що з'явилась з повинною, потерпілий, свідок, підозрюваний, обвинувачений та інші.

Захист у кримінальному процесі є різновидом правничої допомоги і виступає юридичною формою протистояння обвинуваченню і здійснюється учасником кримінального процесу, якого іменують захисником.

Інститут захисту – це цілісна система відносно відособлених і самостійних та об'єднаних особливим предметом регулювання специфічних правових норм, які в єдності із загальною системою права регулюють важливу частину суспільних відносин у державі щодо забезпечення верховенства права та захисту прав і свобод учасників кримінального судочинства.

Зазвичай здійснення захисту в кримінальному провадженні часто розглядається в контексті діяльності адвоката. Але адвокатська діяльність і діяльність захисника не є тотожними.

У сучасному кримінальному процесі адвокат може брати участь у кримінальному провадженні в *трьох різних статусах*: 1) як захисник підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, а також стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію) (ст. 45 КПК України); 2) як представник: потерпілого фізичної особи; юридичної особи, яка є потерпілим

(ст. 58 КПК України) цивільного позивача, цивільного відповідача; третьої особи (ст. 63 КПК України) та як представник особи, щодо майна якої розглядається питання про арешт (ст. 64-2 КПК України); 3) як правничий помічник свідка (ст. 66 КПК України).

Одна з проблема сьогоденного законодавства полягає в тому, що закон юридично не визначив ні назву, ні статус осіб, які надають правничу допомогу свідку, заявнику, особі, що подає явку з повинною. Це суттєва прогалина законодавства, яка не сприяє ефективності застосування інституту правничої допомоги. Логічно буде в КПК України відмовитись від логіки концепції, завдяки якій «захисник користується правами особи, яку захищає», а представник – «правами особи, яку представляє», яка не знайшла продовження щодо надання правничої допомоги свідку, особи, яка з'явилась з повинною, та інших учасників процесу. Відповідно є потреба за аналогом статусу захисника чи представника чітко визначити саме процесуальний статус фахівця, який буде надавати правничу допомогу іншим учасникам процесу, а більш того, в КПК України в окремих нормах системно й окремо сформулювати права, відповідно, «захисника», «представника», «правничого повіреного».

Новелою Конституційного права стала ст. 131-2 такого змісту: «Для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура. Незалежність адвокатури гарантується. Засади організації і діяльності адвокатури та здійснення адвокатської діяльності в Україні визначаються законом. Виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення. Законом можуть бути визначені винятки щодо представництва в суді у трудових спорах, спорах щодо захисту соціальних прав, щодо виборів та референдумів, у малозначних спорах, а також стосовно представництва малолітніх чи неповнолітніх осіб та осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена».

Припис ст. 131-2 Конституції України про те, що «виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення»,

не означає встановлення монополії адвокатів на виконання функцій захисту в кримінальних провадженнях.

Обвинуваченою особою, згідно з ч.2 ст. 42 КПК України, є «особа, обвинувальний акт щодо якої переданий до суду в порядку, передбаченому статтею 291 цього Кодексу». Отже, захист від акту підозри здійснюється на досудовому слідстві, а захист від обвинувачення можливий лише в судовій стадії процесу. Положення конституційних приписів про те, що «виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення», не виключає захисту підозрюваного (особи, яка ще не обвинувачена) іншим правником, який не є адвокатом. Відповідно норми Конституції України, як норми найвищої юридичної сили мають знайти чітку реалізацію в галузевому законодавстві.

Під час вирішення проблеми кола осіб, які можуть виконувати функцію захисту в кримінальних провадженнях, слід керуватися також концептуально слухними для демократичних суспільств положеннями такого нового міжнародно-правового джерела права, як «Принципи і керівні положення Організації Об'єднаних Націй, що стосуються доступу до юридичної допомоги в системі кримінального правосуддя» (Резолюція Економічного та Соціального Ради ООН 2012/15 від 26 липня 2012 р.). Звернімо увагу, зокрема, на такі його основні концепти і положення, що спрямовані на розширення доступу до юридичної допомоги в системах кримінального судочинства: «особа, яка надає юридичну допомогу, називається юрисконсультом»; «держави використовують різні форми надання юридичної допомоги, це можуть бути державні захисники, приватні адвокати, адвокати за угодою, помічники адвокатів та інші»; «без шкоди для прав обвинувачених слід надавати юридичну допомогу потерпілим і свідкам на всіх етапах кримінального правосуддя»; «державам слід визнавати і заохочувати внесок асоціації юристів, університетів, громадянського суспільства й інших груп та установ у надання юридичної допомоги»; з метою сприяння функціонуванню загальнонаціональної системи юридичної допомоги державам слід, коли це необхідно, вжити за-

ходів, щоб ... «надати помічникам адвокатів можливість надавати дозволені внутрішнім законодавством чи практикою форми юридичної допомоги особам, арештованим, затриманим, підозрюваним чи обвинуваченим у скоєнні кримінального правопорушення, зокрема в поліцейських дільницях чи інших місцях тримання під вартою»; «у разі нестачі кваліфікованих адвокатів юридична допомога може також надаватись особами, які не є юристами або середнім юридичним персоналом, водночас державам слід заохочувати зростання кількості юристів і усувати фінансові бар'єри на шляху отримання юридичної освіти» (ст. 65); «державам доцільно, коли це необхідно... заохочувати і підтримувати створення юридичних служб при юридичних факультетах університетів...»; розробити, якщо їх ще немає, правила проходження практики студентами... в судах під наглядом кваліфікованих юристів і викладачів...».

Відтак, доцільно буде запровадити нову концептуальну систему правничої допомоги і захисту:

- 1) захист підозрюваного можуть здійснювати як адвокати, так і інші фахівці у галузі права, щодо яких немає підстав для відводу;
- 2) захист обвинуваченого та підсудного в суді має здійснювати лише адвокат, якого пропонується іменувати судовим повіреним, а в якості представників інтересів підсудного допускати його близьких родичів;
- 3) правничу допомогу потерпілим, цивільним позивачам, цивільним відповідачам та третім особам (ст. 63 КПК України) можуть здійснювати як адвокати так і інші фахівці у галузі права і близькі родичі, які можуть виступати у процесуальному статусі представників відповідних осіб;
- 4) правничу допомогу свідкам, заявникам, іншим учасникам процесу можуть здійснювати як адвокати, так і інші фахівці у галузі права, які можуть виступати у процесуальному статусі правничих повірених (юрисконсультів), тобто осіб, які надають правничу допомогу поза межами застосування представництва чи захисту.

Відновлення інституту судових повірених у сучасному національному законодавстві буде продуктивним для юридичної науки і адвокатської практики. До компетен-

ції повірених доцільно віднести виконання функції захисту в судовому розгляді справи.

Для розвитку інституту захисту цікавим може бути досвід європейських країн.

Наприклад, згідно з § 137 КПК ФРН [Вибір захисника] «(1) Обвинувачений у будь-який момент розгляду кримінальної справи може скористатись допомогою з боку захисника. Кількість вибраних захисників не може перевищувати трьох (2). Якщо обвинувачений має законного представника, то і він також може вибрати захисника. За приписами § 138 [Вибраний захисник] (1), в якості обраного захисника може бути адвокат, який має допуск до адвокатської діяльності одного з німецьких судів, а також професори та викладачі права з німецьких вищих навчальних закладів (університетів). (2) Інші особи допускаються як обрані захисники тільки з дозволу суду, і якщо це випадок обов'язкового захисту, а обраного обвинуваченим захисника немає серед осіб, що можуть здійснювати функції захисників, - виключно разом з однією з таких осіб. У силу § 149 КПК ФРН дружина чи чоловік або інша, спільно проживаюча з обвинуваченим особа, допускається в судові засідання як помічник здійснення захисту підсудної особи.

Демократизм даних приписів закону та їх відповідність принципу верховенства права дозволяє висловити думку про можливість застосування аналогічних концептів у законодавстві України.

Безумовно, що з прийняттям змін у Конституцію України вказані зауваження залишаються лише концептуальними елементами варіативного пошуку кращої моделі правничої допомоги, які можуть бути враховані при прийнятті нової Конституції держави шляхом референдуму.

Разом з тим для забезпечення захисту прав і свобод людини захисники і правничі повірені мають отримати більш дієві механізми доказової діяльності.

За чинним КПК України захисник користується процесуальними правами підозрюваного, обвинуваченого, захист якого він здійснює, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо підозрюваним, обвинуваченим і не може бути дору-

чена захиснику, якими може скористатись лише сам підозрюваний чи обвинувачений.

Виникає певна колізія. *По-перше*, передбачених прав може бути замало для реалізації реального принципу змагальності; *по-друге*, система прав захисника звужується порівно з процесуальними нормами попереднього КПК України; *по-третє*, «Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (ст.20) адвокату в цілому надано більше прав, ніж захиснику в кримінальному провадженні, зокрема.

Загалом у такій системі прав адвоката вбачаються ознаки можливості так званого «паралельного адвокатського розслідування» – збирати відомості про факти, що можуть бути використані як докази, запитувати, отримувати і вилучати документи чи їх копії, опитувати осіб за їх згодою; одержувати письмові висновки фахівців, експертів з питань, що потребують спеціальних знань.

З іншого боку, в переліку прав адвоката є досить проблематичні дефініції. Наприклад, згідно з п. 7 ст. 20 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», адвокат вправі «в установленому законом порядку запитувати, отримувати і вилучати речі, документи, їх копії». Вживане тут поняття «вилучати», на відміну від більш коректного «отримувати добровільно видані», може трактуватись як примусову їх виїмку. З огляду на те, що мова йде не тільки про копії, а й про оригінали документів, таке «вилучення» речей і документів може призводити до «безслідного» їх зникнення чи приховування «від прискіпливих очей» сторони обвинувачення. За загальним же правилом захисник, як і адвокат, не повинні мати владно-розпорядчих повноважень і отримувати можливість застосовувати заходи примусу. Отже, у практичній діяльності слід виходити з можливості адвоката в установленому законом порядку запитувати і отримувати видані речі та копії документів.

Але слід також зазначити, що скористатись визначеними у ст. 20 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» правами у кримінальному провадженні на-

віль «захиснику-адвокату» навряд чи буде можливим.

Хоча в ст. 20 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» можна вбачати основи так званого «інституту паралельного адвокатського розслідування», але згідно з ч. 3 ст. 9 КПК України «закони та інші нормативно-правові акти України, положення яких стосуються кримінального провадження, повинні відповідати цьому Кодексу. При здійсненні кримінального провадження не може застосовуватися закон, який суперечить цьому Кодексу». Більше того, у ст. 1 КПК України міститься припис - «порядок кримінального провадження на території України визначається *лише* кримінальним процесуальним законодавством України» Окрім того, згідно з ч. 1 ст. 84 КПК України «доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому цим Кодексом порядку...» відповідно до ч.1 ст. 8 КПК України «доказ визнається допустимим, якщо він отриманий у порядку, встановленому цим Кодексом».

Зазначимо, що такої проблеми не виникає при наданні адвокатом правничої допомоги в цивільному судочинстві. Адже там щодо допустимості доказів визначений більш простий концепт – «суд не бере до уваги докази, які одержані з порушенням порядку, встановленого законом» (ст. 59 ЦПК України). А ст. 8 ЦПК України слушно визначає засаду законності більш толерантно щодо системи права, закріплюючи припис такого змісту: «Суд вирішує справи відповідно до Конституції України, законів України та міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Суд застосовує інші нормативно-правові акти, прийняті відповідним органом на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що встановлені Конституцією та законами України».

Такий підхід більш доречний. Потрібно усунути штучні перепони для використання в кримінальному судочинстві фактичних даних, здобутих поза межами кримінального процесу, тобто в порядку, визначеному іншими законами.

Необхідно розробити та юридично визначити в КПК України інститут доказової

діяльності захисника і правничого повіреного - інститут незалежного правозахисного розслідування.

Незалежне правозахисне розслідування в кримінальному провадженні – це окремий інститут кримінально-процесуального права та заснована на ньому доказова діяльність захисника і правничого повіреного, що полягає в самостійному здійсненні в спеціальній процесуальній формі системи пізнавально-практичних та засвідчувальних дій, які обумовлені предметом та завданнями захисту і правничої допомоги, спрямовані на пошук джерел доказової інформації, отримання та фіксацію фактичних даних, їх перевірку та з'ясування належності до справи, допустимості і достовірності, забезпечення можливості використання для досягнення мети правосуддя.

Для забезпечення ефективності доказової діяльності захисника необхідно вести зміни до Кримінально-процесуального кодексу України такого порядку.

По-перше, в законі слід закріпити право захисника і правничого повіреного опитувати будь-яких осіб, незалежно від їх процесуального статусу, роз'яснюючи їм положення ст. 63 Конституції України, та фіксувати хід і результати опитування шляхом технічного документування, а результати такого технічного документування доцільно закріпити в законі як окремий вид доказів.

По-друге, варто закріпити у КПК України право захисника з власної ініціативи та на власний розсуд і за власним вибором запрошувати незацікавлених у справі фахівців для участі в проведенні оглядів, освідувань, слідчих експериментів та в інших слідчих діях, які здійснюються під час кримінального провадження за їх клопотанням або які здійснюються з участю особи, яку вони захищають чи представляють.

По-третє, необхідно законодавчо регламентувати окрему процедуру дослідження тіла живої людини – судово-медичне освідування, яке могло б проводитись судово-медичними експертами чи фахівцями у галузі медицини як за постановою слідчого, так і за клопотанням захисника чи за ухвалою слідчого судді за клопотанням захисника.

По-четверте, права захисника щодо здійснення доказової діяльності повинні бути розширені та системно і конкретно прописані в законі, а для забезпечення таких прав має бути визначений обов'язок посадових осіб щодо виконання приписів закону і законних вимог захисника. Відповідно, у КПК України мають бути включені окремі норми з викладенням прав та правил доказової діяльності захисника і правничого повіреного.

Висновок

Реалізація конституційних засад правничої допомоги та захисту в кримінальних провадженнях потребує чіткого визначення процесуального статусу захисника, представника особи та правничого повіреного, розробки та прийняття інституту незалежного правничого розслідування, який має стати самостійним інститутом кримінально-процесуального права як невід'ємна складова реалізації засади змагальності сторін, що зможе стати правовою основою удосконалення діяльності щодо забезпечення верховенства права у сфері кримінального судочинства.

Перспективи подальшого дослідження проблеми вбачаються в системному доктринальному розгляді та удосконаленні юридичної визначеності інституту захисту і правничої допомоги у сфері правосуддя.

Література

1. Адвокатура України: Підручник у двох книгах / за заг. ред. д. ю. н., проф. заслуженого юриста України С. Я. Фурси та к. ю. н, доцента Н. М. Бакаянової. 2-ге вид. доповн. і перероб. К.: Алерта, 2016. 864 с.
2. Гопа І. В. Використання спеціальних знань адвокатом: науково-практичний посібник. К.: Прецедент, 2013. 62 с.
3. Дроздов О. М. Наукові підходи щодо перспектив перегляду у екстраординарних судових провадженнях окремих судових рішень, ухвалених у заочному кримінальному провадженні // Форум права. 2015. №1.- С. 92-103.
4. Дроздов О., Дроздова О. Огляд справ щодо іноземних країн, розглянутих ЄСПЛ

протягом квітня травня 2016 року // Вісник НААУ. 2016. № 7-8 (25). С. 61-72.

5. Дубівка І.В. Правова регламентація участі захисника в кримінальному процесі за законодавством зарубіжних країн. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2017. № 1(13). С. 350–360.

6. Заборовський В. В Професійна діяльність адвоката – це правова, юридична чи професійна правнича допомога // Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2016. Серія Право. Випуск 38. Том 2. С. 140-145.

7. Зейкан Я. П., Сафулько С. Ф. Настільна книга адвоката у кримінальній справі (КПК 2012). Київ: Дакор, 2013. 576 с.

8. Коваль О. М. Процесуальні гарантії права особи на виправдання в кримінальному провадженні // Юридичний науковий електронний журнал. 2014. № 6. С. 199-202.

9. Корнієнко М. В., Тертишник В. М. Принципи права в розв'язанні юридичних колізій // Міжнародний науковий журнал «Верховенство права». 2017. №2. С. 10-16.

10. Малахова О. В. Реалізація інституту сприяння захисту у кримінально-процесуальному доказуванні. Автореферат дис. ... канд. юрид. наук. (спец. 12.00.09). Одеса, 2015. 20 с.

11. Михайлова Н. В. Інститут захисту прав потерпілого за новим КПК України // Право і суспільство. 2013. № 2. С. 211-216.

12. Молдован А. В., Тилик Т. М. Адвокатура України: Навчальний посібник. К.: Алерта, 2013. 256 с.

13. Несінов О. Про деякі спірні і суперечливі положення КПК України та їх використання для посилення позиції захисту (частина друга) // Вісник НААУ. 2016. № 7-8 (25). С. 32- 36.

14. Оверчук С. В. Умови надання безоплатної правової допомоги в контексті прецедентної практики Європейського суду з прав людини // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2016. № 1(13) С. 1-43.

15. Одинцова І.М. Інститут самостійного адвокатського розслідування у кримінальному процесі // Правова позиція. 2016.- № 2(17). С. 170-175.

АНОТАЦІЯ

У статті розкриваються концепти захисту та правничої допомоги, доктринальні проблеми удосконалення та гармонізації законодавства, усунення юридичних колізій, забезпечення дієвості інститутів захисту та правничої допомоги, зміцнення гарантій захисту прав і свобод людини.

Ключові слова: верховенство права, захист, правнича допомога, докази захисту, незалежне правозахисне розслідування.

SUMMARY

The article reveals the notion of protection and legal assistance, doctrinal problems improve. To harmonizing legislation, resolve legal conflicts, ensure the effectiveness of institutions for the protection and legal assistance, strengthening of guarantees for the protection of human rights and freedoms.

Keywords: rule of law, protection, legal assistance, evidence for the defense, the independent human rights inquiry.

16. Ольховська М. М. Застосування стороною захисту правових висновків Європейського суду з прав людини при апеляційному оскарженні ухвали слідчого судді про обрання запобіжного заходу // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Одеса: ВД Гельветика, 2017. № 25. С. 113 – 116.

17. Рибалка О. В. Захисник як суб'єкт доказування в кримінальній справі // Адвокат. 2011. № 7(130). С. 35–40.

18. Сачко О. В. Проблеми дієвості інституту захисту в кримінальному процесі // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2017. №2. С. 142-145.

19. Скрябін О. М. Участь захисника в окремих кримінальних провадженнях : монографія. Запоріжжя: Просвіта, 2017. 380 с.

20. Татаров О. Ю., Чернявський С. С. Участь захисника у кримінальному провадженні: проблеми законодавчого врегулювання // Вісник кримінального судочинства. 2015. № 2. С. 77-83.

21. Тертишник В. Захисник у змагальному кримінальному процесі // Бюлетень Міністерства юстиції України. 2010. № 12. С. 90-95.

22. Тертишник В. М. Кримінальний процес України: підручник. 7-ме вид., доповн. і перероб. К.: Алерта, 2017. 840 с.

23. Тертишник В. М. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України. Видання 13-те доповн. і перероб. / В. М. Тертишник. К.: Правова єдність, 2017. 824 с.

24. Фіолевський Д. П. Адвокатура: підручник. К.: Алерта, 2014. 624 с.

25. Фурса С. Я., Фурса Є. І. Науково-практичний коментар до Закону України “Про

виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини”. К., 2007.

26. Ченцов В. В., Тертишник В. М. Реабілітація жертв незаконних кримінальних переслідувань, політичних репресій та зловживань владою: підручник для слухачів магістратури юридичних вузів. Київ, 2016 324 с.

27. Шемшученко Ю. С., Тертишник В. М. Доктринальні проблеми забезпечення верховенства права в процесі конституційної й судово-правової реформи в Україні // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. Спецвипуск. Ч. 1. 2017. С. 46-52.

28. Яновська О. Правова позиція захисту в кримінальному провадженні: шляхи відстоювання у процесі доказування // Право України. 2014. №10. С. 124-132.

ANNOTATION

Tertyshnik Volodymyr, Odintsova Irina. Legal assistance and protection in the criminal process: concepts and conflict-of-law reforms.

The article reveals the notion of protection and legal assistance, doctrinal problems improve. To harmonizing legislation, resolve legal conflicts, ensure the effectiveness of institutions for the protection and legal assistance, strengthening of guarantees for the protection of human rights and freedoms.

Legal assistance – multiple-aspect bar activities, aimed at ensuring the rule of law, which constitute the exercise of legal advice, assistance in drafting legal documents, initiating and participating in the conduct of procedural action, evaluation of the appropriateness, reliability and admissibility of evidence, the analysis of the

legitimacy of legal decisions, the implementation of measures for the restoration of violated rights.

Institute of protection – it is a holistic system of relatively isolated and independent and joint special subject of regulation of specific legal norms that regulate an important part of public relations in the State to ensure the rule of law and the protection of rights and freedoms of members of the criminal justice.

In today's criminal counsel may participate in criminal proceedings in three different status: 1) as a defender of the suspect, accused, convicted, justified; 2) as a representative of the victim of physical persons; a legal entity that is affected civil plaintiff, civil respondent; third person; 3) as legal assistant to the witness.

One of the problem of today's law is that the law is legally not identified nor the name nor the status of persons that provide legal assistance to the witness, the applicant, the person submits the turnout of has recanted.

Prescription of the Constitution that “exceptionally lawyer carries out representation of another person in court, as well as protection from criminal prosecution does not mean establishing the monopoly of lawyers to perform the function of protection.

Wise will introduce a new conceptual system of legal assistance and protection: 1) Protection of the suspect can make as lawyers and other professionals in the field of law, for which there is no reason for removal. 2) Defendant and defendant in court should carry only a lawyer who offered to appoint judicial agent. 3) Legal assistance to victims, civil plaintiffs, civil and for third parties (art. 63 of the CPC of Ukraine) can make as lawyers and other specialists in the field of law, which can act in the procedural status of the representatives of the respective parties. 4) Legal assistance to witnesses, applicants to other participants of the process can make as lawyers and other professionals in the field of law.

Implementation of the constitutional principles of legal assistance and protection in criminal proceedings requires a clear definition of the procedural status of the Defender, the representative and law agent, development and adoption of the law on the independent Institute the investigation, which has become an independent institution of the criminal procedural law.

Keywords: rule of law, protection, legal assistance, evidence for the defense, the independent human rights inquiry.

МЕДІАЦІЯ В ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ СПОРАХ: ДОСВІД ВЕЛИКОБРИТАНІЇ

С'ЄДИНА Ірина Ігорівна - аспірант відділу проблем цивільного, трудового та підприємницького права, Інституту держави і права ім. В.М. Корецького

Данная статья посвящена исследованию основных этапов становления, развития и опыта института медиации как способа разрешения гражданских споров на территории Великобритании. Интересным является тот факт, что ключевая роль в развитии медиации принадлежит судам. Кроме того, медиацию имплементировано в правовую систему Великобритании, что непосредственно подтверждается включением норм про медиацию в процессуальное законодательство и использованием судебной практики во время разрешения споров.

Вступ

Великобританія є одним із лідерів у Європі та світі у сфері успішного застосування медіації як альтернативного способу врегулювання спорів, у тому числі цивільних. Відповідно, вивчення досвіду правової регламентації даного інституту, механізмів стимулювання сторін спору на звернення до нього є актуальним у світлі становлення інституту медіації в Україні та оновлення національного процесуального законодавства.

Стан наукової розробки

Вивчення зарубіжного досвіду розробки та правового закріплення медіації як ефективного механізму вирішення правових конфліктів залишаються поки що поза увагою вітчизняних та зарубіжних дослідників. Окремі роботи В.О. Аболоніна [1], О.В. Белінської [2], Н.Л. Бондаренко-Зелінської [3], Н. Ендрюса [4], Н.В. Івановської [5], С.І. Ка-

лашнікової [6], Л.В. Мамчур [7] та інших вчених та практиків свідчить про актуальність цього питання. Дослідження медіації в цивільно-правових спорах за досвідом Великобританії важливе тому, що чинне національне законодавство не містить норм, які регулюють інститут медіації, що, відповідно, впливає на ефективність його застосування як способу позасудового врегулювання правових конфліктів.

Мета і завдання статті

Отже, метою даної роботи є вивчення досвіду впровадження інституту медіації в правову систему Великобританії, зокрема в аспекті гармонізації медіаційної процедури з процесуальним законодавством.

Виклад основного матеріалу

Необхідно зазначити, що з огляду на особливості державного устрою та правової системи Сполученого Королівства Великобританії та Північної Ірландії не існує основного спільного законодавства з медіації для його окремих юрисдикцій – Англії та Уельсу, Шотландії, Північної Ірландії. При цьому інститут медіації регулюється окремими частинами законодавства, а також формується за допомогою судової практики. У зв'язку із зазначеною специфікою досить складно отримати цілісне уявлення про правове регулювання медіації у Великобританії.

На відміну від США, де інститут медіації почав набирати розвитку ще в 70-х роках ХХ століття, у Великобританії, зокрема в Англії

та Уельсі, медіація почала застосовуватися лише в 1989 році за ініціативи декількох англійських юристів. Така ініціатива була зустрінута досить скептично як суспільством у цілому, так і професійними юристами [5, с.130]. Була створена ініціативна група юристів, які вивчали питання щодо доцільності впровадження медіації в систему цивільного правосуддя в Англії і Уельсі та проводили інформаційно-роз'яснювальну кампанію. Вказані заходи призвели до того, що в 1989 р за підтримки Конфедерації британської промисловості, а також промислових підприємств і провідних юридичних фірм Великобританії були засновані ADR Group у Бристолі і Центр ефективного вирішення спорів у Лондоні (CEDR). У кінці 1990 - х на кошти уряду були проведені дослідження досвіду альтернативного вирішення правових спорів в інших країнах і соціологічні дослідження на предмет готовності англійської громадськості та бізнесу сприйняти новий інститут. Результатом цих досліджень стали два Звіти Лорда Вульфа, і, нарешті, включення інституту медіації у Правила цивільного процесу 1999 р. Це слугувало каталізатором розвитку медіації в Англії та Уельсі.

В Шотландію концепція медіації як способу альтернативного врегулювання спорів прийшла в 1980-х роках. В 1984 році було утворено Шотландську службу сімейного примирення, пізніше було утворено ще декілька посередницьких організацій [8]. Втім, до початку 2000-х років, не зважаючи на достатню кількість посередницьких організацій і, відповідно, доступність медіаційних послуг, у Шотландії не спостерігалось значного прогресу у сфері застосування медіації. На думку дослідників, це пояснювалося низьким усвідомленням переваг медіації та відсутністю заохочення сторін правових конфліктів з боку держави на звернення до позасудових способів врегулювання спору. Проте з 2001 р. спостерігається зростання кількості випадків звернення до медіації. При цьому має місце усвідомлення медіації як інструменту управління конфліктом на ранніх стадіях його виникнення, до моменту звернення в суд. Певна підтримка медіації вже надходить і від шотландських судів:

судді почали пропонувати сторонам звернутися до медіації, було проведено експериментальні програми присудової медіації в Едінбургському суді шерифа, суді шерифа в Глазго й в Абердинському суді шерифа [8].

Медіація в Шотландії є виключно добровільною процедурою. У даний час медіаційні послуги незалежні від суду, проте суди Шотландії відіграють певну роль у зверненні сторін до медіації. Так, у справах щодо невеликих претензій та по спрощених судових провадженнях шериф повинен намагатися провести переговори та забезпечити врегулювання позову на першому (попередньому) слуханні справи (*r. 9.2 (2) (b) Sheriff Court Act of Sederunt (Small Claim Rules) 2002* [9]). У сімейних справах по спорах щодо батьківських прав чи обов'язків суд, якщо вважатиме це доцільним, може направити сторони до акредитованого медіатора на будь-якому етапі розгляду справи (*rr. 33.22, 33A.22 Act of Sederunt (Sheriff Court Ordinary Cause Rules) 1993 No.1956* [10]). У комерційних спорах правила судочинства передбачають, що на попередньому слуханні справи суд повинен прагнути забезпечити оперативне вирішення спору. Серед повноважень, наданих суду для реалізації завдань оперативності, може бути й застосування будь-якої процедури, яка, на думку, шерифа, призведе до швидшого вирішення позову, включаючи й альтернативні способи вирішення спорів (*r. 40.12 (3) (m) Sheriff Courts (Scotland) Act 1907* [11]). Питання конфіденційності в медіації, зокрема у сімейних спорах, врегульовано Законом про цивільні докази (*The Civil Evidence (Family Mediation) Act*), згідно з яким відомості, що були предметом обговорення під час медіаційної процедури, не можуть бути допустимими доказами й прийняті судом при розгляді цивільної справи (з урахуванням певних винятків) [12].

У Північній Ірландії концепція альтернативних суду способів вирішення спору, в тому числі й медіації, була розроблена та набула поширення протягом останнього десятиліття. На сьогоднішній день медіація застосовується у достатньо широкому колі цивільних та комерційних справ, у сімейних спорах. Так, наприклад, переважна більшість комерційних спорів врегульовується

в ході медіаційної процедури до моменту звернення до суду чи в процесі судового розгляду [13].

Слід вказати на вплив на правове регулювання і поширення медіації у Великобританії Директиви 2008/52/ЄС Європейського парламенту та Ради Європи «Про деякі аспекти медіації в цивільних та господарських спорах» (*Directive 2008/52/EC of the European Parliament and of the Council of 21 May 2008 on certain aspects of mediation in civil and commercial matters*, далі – Директива 2008/52/ЄС), що містить зобов'язання держав-членів ЄС щодо впровадження законів та інших нормативних актів, які необхідні для належного виконання положень даної Директиви [14].

У Шотландії та Північній Ірландії норми Директиви 2008/52/ЄС поширюються тільки на випадки транскордонної медіації. У Шотландії для впровадження положень даної Директиви ЄС було прийнято Правила транскордонної медіації (*The Cross-Border Mediation (Scotland) Regulations 2011 № 2011/234*), якими внесено доповнення до низки правових актів Шотландії і які спрямовані на реалізацію положень статей 7 та 8 Директиви 2008/52/ЄС щодо питань конфіденційності медіації та продовження перебігу строків позовної давності [15].

У право Північної Ірландії Директива 2008/52/ЄС була впроваджена через доповнення низки процесуальних актів правилами транскордонної медіації наприклад, *rr. 18-22 The County Court Rules (Northern Ireland) 1981*; *rr.45-50 The Rules of the Court of Judicature (NI) 1980*; *rr 8.64-8.68 Family Proceedings Rules (Northern Ireland) 1996*, так само, як і в Шотландії, шляхом реалізації вимог статей 7 і 8 Директиви.

В Англії та Уельсі процес інституалізації медіації отримав розвиток у результаті реформи цивільного судочинства в 1999 році. На сьогоднішній день саме дана юрисдикція є лідером щодо застосування медіації у Великобританії.

Основним джерелом процесуального права щодо вирішення цивільних спорів у даній юрисдикції є Правила цивільного судочинства (*The Civil Procedure Rules 1998*, далі - ПЦС). Також в Англії та Уельсі частково реалізовано Директиву 2008/52 / ЄС шля-

хом прийняття в 2011 році Поправок до Правил цивільного судочинства (*The Civil Procedure (Amendment) Rules 2011*) і Положення про транскордонну медіацію (Директива ЄС) 2011 року (*The Cross-Border Mediation (EU Directive) Regulations 2011*). Згаданими актами було внесено поправки до Правил цивільного судочинства (ПЦС), а також до деяких інших правових актів.

В Англії та Уельсі на виконання вимог статті 5 Директиви 2008/52 / ЄС на рівні ПЦС закріплено обов'язок суду заохочувати сторони до медіації при проведенні судового розгляду. У статті 1.4 (2) (e) ПЦС закріплено обов'язок суду займатися активним управлінням справами (*active management case*), що передбачає заохочення сторін до використання альтернативних процедур вирішення спору, якщо суд визнає це прийнятним, та сприяння у застосуванні таких процедур.

По деяких справах в апеляційній інстанції та спорах по малих вимогах (вартістю до 10000 фунтів стерлінгів, а по справах про заподіяння особистої шкоди або несправності житла - до 1000 фунтів стерлінгів) діє система направлення на медіацію. Крім того, в судах, що розглядають сімейні спори, встановлено нормою вважається порядок, згідно з яким всі позивачі до подачі заяви в суд повинні брати участь у спеціальній зустрічі з медіатором для інформування про медіацію та оцінку її придатності [17]. У той же час медіація в Англійській юрисдикції є добровільною процедурою. Показовою в цьому аспекті є позиція, висловлена в рішенні по справі *Halsey v Milton Keynes General NHS Trust* [2004] EWCA Civ 576: «примус до альтернативного вирішення спору має розглядатися як неприйнятне обмеження права доступу до Суду і як порушення статті 6 Європейської конвенції про права людини, право на справедливий судовий розгляд» [18]. Іноді суд може рекомендувати сторонам взяти участь в тій чи іншій процедурі альтернативного вирішення спору. Однак у такій судовій рекомендації не вказується, яка процедура альтернативного вирішення спору повинна застосовуватися сторонами, а також сторони не зобов'язані брати участь у ній: судом зазначається, що провадження

у справі буде продовжено, якщо сторони не зможуть ініціювати процедуру альтернативного вирішення спору.

В Англії та Уельсі наявність медіаційного застереження у випадку цивільного або комерційного спору тягне для сторін процесуальні наслідки відповідно до прецедентного права (що, однак, іноді по-різному трактує силу і наслідки медіаційного застереження). В разі, якщо медіаційне застереження передбачає обов'язкову спробу медіації до початку судового процесу, суд має право зупинити судові провадження та надати час сторонам для спроби медіації. Однак це не є вимогою суду, що зобов'язує сторони вдатися до медіації. Судові провадження у будь-якому випадку може бути продовжено [16].

Сторони спору також повинні враховувати вимоги протоколів з дій, що передують зверненню до суду, в яких викладаються кроки, які сторони мають зробити до подачі позову. У протоколах з попередніх дій підкреслюється важливість співробітництва між сторонами з метою виявлення основних проблем між ними. Нездатність співпрацювати може привести до штрафів, що накладаються судами незалежно від того, чи є вимога сторони успішною чи ні. Зокрема, в пунктах 8-11 Практичного керівництва з дій, що передують пред'явленню позову (*Practice Direction on Pre-Action Conduct*), вказується, що суд має бути останньою інстанцією. Сторони повинні розглянути можливість проведення медіації або будь-якої іншої форми альтернативного вирішення спору з метою врегулювання спору, не починаючи судового провадження. Сторонам слід продовжувати розглядати можливість досягнення врегулювання в будь-який час, у тому числі після початку провадження в суді. Хоча альтернативне вирішення спорів не є обов'язковим, суди можуть зажадати докази того, що сторони розглянули якусь його форму. Мовчання сторони у відповідь на запрошення взяти участь або відмова від участі в процедурі альтернативного вирішення спору може вважатися необґрунтованою судом і призвести до винесення судом рішенням, яким зобов'язано цю сторону сплачувати додаткові судові витрати [18].

Сторони можуть звернутися до медіатора на будь-якому етапі судового розгляду до моменти судового рішення. Медіація може проводитися паралельно з судовим розглядом або ж провадження може бути зупинено на час проведення медіації.

Медіація зазвичай є конфіденційною процедурою і положення про нерозголошення включається в більшість угод про надання медіаційних послуг та медіаційних угод про врегулювання спору. Санкції та засоби правового захисту у випадках порушення положення про конфіденційність визначаються згідно із звичайними принципами (правилами) англійського договірного права, і, відповідно наявні, засоби правового захисту будуть повністю конкретними і потребуватимуть оцінки причинно-наслідкового зв'язку із будь-якими понесеними збитками.

За загальним правилом в Англії та Уельсі проведення медіації не зупиняє перебігу строку позовної давності. Для зупинення перебігу строку позовної давності сторонам медіації необхідно буде укласти окрему угоду про бездіяльність (*standstill agreement*). В якості альтернативи сторона може пред'явити позов до суду, а потім подати клопотання про зупинення судового розгляду для проведення медіації. Проте, для випадків медіації у транскордонних спорах, які підпадають під сферу дії Директиви 2008/52 / ЄС, строки позовної давності продовжуються відповідно. Умови, за яких строк позовної давності може бути продовжений, викладені в розділі 33А (2) Закону про обмеження 1980 р. (*Limitation Act 1980*).

У зв'язку з поділом регулювання транскордонної та внутрішньої медіації, в Англії та Уельсі є різні варіанти приведення у виконання медіаційних угод. Так, щодо транскордонних спорів, у разі, коли медіація проводиться після початку судового розгляду, правило 78.24 ПЦС встановлює, що сторони можуть подати клопотання відповідно до правила 23 (*Court Practice Rule - Rules and Directions*)[19].

У випадку, якщо медіація проводиться за відсутності судового розгляду, правило 78.24 ПЦС встановлює можливість подачі клопотання на новий тип судового наказу

про виконання медіаційної угоди (*mediation settlement enforcement order (MSEO)*), який дає право на прискорений судовий розгляд у разі порушення умов угоди. Для отримання такого наказу суду необхідно упевнитися, що на це є згода обох сторін.

У разі проведення внутрішньої медіації після початку судового або третейського розгляду медіаційна угода може бути прийнята у формі рішення третейського суду (або сам медіатор може виступити арбітром у разі застосування гібридних форм альтернативного вирішення спору), мирової угоди, [спеціального наказу суду (*consent order*)], і таким чином може бути примусово виконано (*г.23 CPR - Rules and Directions*).

Якщо має місце внутрішня медіація без проведення судового розгляду, варіанти його подальшого виконання будуть залежати від природи договору і використаних формулювань. У ряді випадків у подальшому можливий прискорений судовий розгляд [16].

Заслужують на увагу заходи стимулювання та заохочення сторін правового спору на звернення до медіації. Так, по-перше, якщо сторона відмовляється від участі у процедурі медіації, і така відмова буде визнана судом необґрунтованою, то сторона, що відмовляється, наражається на ризик судових санкцій, а саме: несення судових витрат по справі. Правила цивільного судочинства надають суду право широкого розсуду щодо розподілу між сторонами судових витрат, включаючи розгляд зусиль, зроблених стороною для вирішення спору.

Судові витрати у цивільних справах в Англії та Уельсу зазвичай розподіляються за правилом «переможений платить» (*г. 44.3 (2) Civil Procedure Rules*). Однак присудження витрат підпорядковується розсуду Суду, і при оцінці витрат Суд має право взяти до уваги поведінку сторін, у тому числі й поведінку до початку розгляду, і вжиті зусилля для позасудового вирішення спору (*г. 44.3 (4) і (5) Civil Procedure Rules*).

До факторів, що мають відношення до проведення медіації, відносяться (але не обмежуються ними): (1) характер спору; (2) складність справи; (3) чи були спроби застосувати інші методи врегулювання спору; (4)

чи не була б вартість процедури альтернативного вирішення спору непропорційно високою; (5) чи буде процедура альтернативного вирішення спору затримувати (затягувати) судовий розгляд; (6) чи має процедура альтернативного вирішення спору розумну перспективу успіху; (7) чи суд закликав сторони вжити процедуру альтернативного вирішення спору [21].

Іншими відомими судовими рішеннями щодо покладення судових витрат на успішну сторону є рішення по справі *Nigel Witham Ltd v Robert Smith and others [No.2]* [2008] EWHC 12 (TCC), де було встановлено, що успішній стороні можуть бути не відшкодовані судові витрати, якщо вона погодилася взяти участь у медіаційній процедурі, але необґрунтовано затримує із цим. У рішенні по справі *7th Earl of Malmesbury v Strutt & Partner* [2008] EWHC 424 (QB) Суд постановив, що якщо сторона бере участь у процедурі медіації, проте поводить таким чином, щоб зробити успішну медіацію практично неможливою, і своєю поведінкою просто відмовляється від врегулювання спору, то така сторона може бути оштрафована у витратах [22].

Крім права судового розсуду щодо розподілу судових витрат закріплених у 44.2 ПЦС, розвиток і поширення процедур медіації пов'язується із професійним обов'язком адвокатів обговорювати альтернативні методи вирішення спору зі своїми клієнтами. Зокрема, в Англії й Уельсі відповідно до Закону про сім'ю 1996 р. адвокати зобов'язані направляти клієнтів, які звернулися за юридичною допомогою з питань сімейного спору, на консультацію до професійного медіатора, щоб сторони розглянули можливість медіації замість судового процесу. Така досудова медіація виконує функцію своєрідного фільтра, завдяки якому вирішення багатьох спорів взагалі минає судовий розгляд [6, с. 149-150].

З позиції юридичної етики адвокати зобов'язані радити своїм клієнтам використовувати процедури альтернативного вирішення спору. Зокрема, в п.11 Міжнародного кодексу етики Міжнародної асоціації юристів (ІВА) вказується: «Коли це в інтересах клієнта, юристи повинні доклас-

ти зусиль до досягнення рішення за допомогою позасудового врегулювання замість того, щоб починати судові розгляди. Юристам ніколи не слід провокувати початок судового розгляду» [23]. На сьогоднішній день у деяких країнах вважається непрофесійним не розповісти спочатку клієнту про можливість альтернативного вирішення спору і навіть потрібно, щоб клієнт явно в письмовій формі відмовився від процедури альтернативного вирішення спору, перш ніж юрист направить справу до національного судового органу [24, с.29].

До заходів популяризації медіації в Англії та Уельсі можна віднести й відкриття у 2004 р Королівською судовою службою Національної «гарячої телефонної лінії» з питань медіації, перейменованої в жовтні 2011 р. у «Цивільний каталог медіаторів». Гаряча телефонна лінія була спочатку орієнтована на тих осіб, які хотіли б застосувати процедуру медіації, але вона була для них надто витратною. Сьогодні дана служба проводить процедуру медіації телефоном, має власний веб-сайт з інформацією про застосування медіації в різних сферах і пропонує список медіаторів [5, с.132].

Висновки

Медіація є частиною правової системи Великобританії, що підтверджується включенням норм про медіацію в процесуальне законодавство та судовою практикою. При цьому велика роль у розвитку медіації належить судам. Досвід Великобританії підтверджує, що медіація може існувати і застосовуватися як особлива форма врегулювання спорів нарівні й у взаємозв'язку із судовим розглядом.

Література

1. Аболонин В.О. Судебная медиация: теория – практика – перспективы. – М.: Инфотропик Медиа, 2014. – 408 с.
2. Белінська О.В. Медіація – альтернативне вирішення спорів // Вісник Вищої ради юстиції – 2011. - № 1 (5) - С.158-173.
3. Бондаренко-Зелінська Н. Л. Впровадження медіації у судовий процес як складова наближення законодавства України до Європейських стандартів // Приватне право

і підприємництво. – 2011. – Вип. 10. – С. 181-185.

4. Нил Эндрюс Система гражданского процесса Англии: судебное разбирательство, медиация и арбитраж. Перевод с английского. Под ред. Р.М. Ходькина. – М.: Инфотропик Медиа, 2012. – 544 с.

5. Ивановская Н.В. Медиация в Англии и Уэльсе // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Юридические науки. – 2013. - №1 – С.130-135.

6. Калашникова С.И. Медиация в сфере гражданской юрисдикции. – М.: Инфотропик Медиа, 2011. – 304 с.

7. Мамчур Л. В. Особливості медіації в країнах англо-американської системи права // Держава і право. - 2010. - Вип. 50. - С. 455-460.

8. Thomas McFarlane
Mediation: The Future of Dispute Resolution in Contemporary Scots Family Law – URL: <https://www.abdn.ac.uk/law/documents/Mediation-TheFutureofDisputeResolutioninContemporaryScotsFamilyLaw.pdf>

9. Sheriff Court Act of Sederunt (Small Claim Rules) 2002 No. 133. – URL: http://www.legislation.gov.uk/ssi/2002/133/pdfs/ssi_20020133_en.pdf

10. Act of Sederunt (Sheriff Court Ordinary Cause Rules) 1993 No.1956 – URL: <https://www.scotcourts.gov.uk/rules-and-practice/rules-of-court/sheriff-court---civil-procedure-rules/ordinary-cause-rules>

11. Sheriff Courts (Scotland) Act 1907 – URL: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/Edw7/7/51/schedule/first/part/2/chapter/40?view=plain>

12. Civil Evidence (Family Mediation) (Scotland) Act 1995 – URL: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1995/6/contents>

13. Brendan Fox, John Dugdale, Ciaran O'Shiel and Stuart Nevin Litigation and enforcement in the UK (Northern Ireland): overview – URL: [https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/7-579-4505?transitionType=Default&contextData=\(sc.Default\)&firstPage=true&bhcp=1](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/7-579-4505?transitionType=Default&contextData=(sc.Default)&firstPage=true&bhcp=1)

14. Directive 2008/52/EC of the European Parliament and of the Council of 21 May 2008 on certain aspects of mediation in civil and commercial matters // Official Journal

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено дослідженню основних етапів становлення, розвитку та досвіду інституту медіації, як способу вирішення цивільних спорів на території Великобританії. Цікавим вбачається той факт, що велика роль у розвитку медіації належить судам. Окрім того, медіацію імplementовано до правової системи Великобританії, що підтверджується включенням норм про медіацію до процесуального законодавства та застосуванням судової практики під час вирішення спорів.

Ключові слова: медіація, цивільно-правові спори, зарубіжний досвід, прецедент, Великобританія, альтернативне вирішення спорів.

SUMMARY

The article investigates of main steps of formation, development and experience the institute of mediation as way to solution civil disputes on the territory of United Kingdom. Interesting fact that the great role in development of mediation belongs to courts. Moreover the institute of mediation implemented in legal system UK, which is confirmed by including some legal norms about mediation in civil procedural law and by using court practice during the decision disputes.

of the European Union, L 136, 24.5.2008, р. 3–8. – URL: <http://data.europa.eu/eli/dir/2008/52/oj>

15. The Cross-Border Mediation (Scotland) Regulations 2011 No. 234 – URL: <https://www.legislation.gov.uk/ssi/2011/234/contents/made>

16. Медиация в мире: Великобритания – URL: <http://fedim.ru/mediatsiya-v-mire/evropa/velikobritaniya/>

17. Halsey v Milton Keynes General NHS Trust [2004] EWCA Civ 576 – URL: https://docentes.fd.unl.pt/docentes_docs/ma/JPF_MA_29940.pdf

18. Practice Direction on Pre-Action Conduct – URL: https://www.justice.gov.uk/courts/procedure-rules/civil/rules/pd_pre-action_conduct#8.1

19. Court Practice Rule - Rules and Directions – URL: <https://www.justice.gov.uk/courts/procedure-rules/civil/rules/part23>

20. Dunnett v Railtrack Ltd [2002] 1 WLR 2434 – URL: <http://swarb.co.uk/dunnett-v-rail-track-plc-ca-22-feb-2002/>

21. Halsey v Milton Keynes General NHS Trust [2004] EWCA Civ 576 – URL: https://docentes.fd.unl.pt/docentes_docs/ma/JPF_MA_29940.pdf

22. Conduct at Mediation and its Impact on Costs Assessed by the Courts – URL: <http://hsfnotes.com/litigation/2008/05/16/conduct-mediation-impact-costs-assessed-courts/>

23. Международный кодекс этики юристов – URL: <http://www.i-b-a.ru/download/2.pdf>

24. Глобальный разговор о медиации // Медиация и право. – 2012. -№4 (26). – С.14-36 – URL: http://www.ukrmediation.com.ua/files//Mediation_TALK_26.pdf

МЕЖІ ТА ОБМЕЖЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА БАТЬКІВСТВО, МАТЕРИНСТВО ЗА ДОПОМОГОЮ ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНИХ РЕПРОДУКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

**КОЖЕВНИКОВА Вікторія Олександрівна - кандидат юридичних наук,
доцент кафедри Галузевих правових наук КУП НАН України**

УДК 347.625

В статті досліджується існуюче в діючому сімейному законодавстві України обмеження права на отцовство, материнство, їх особливості, специфіка. Пропонується використання іноземного досвіду, по приводу розширення границь здійснення права на отцовство, материнство. Акцентується особливе уваження на своєчасність усунення необґрунтованих обмежень, котрі своїм змістом роблять неможливим здійснення особистого права.

Ключові слова. Законодавче обмеження права, людина, право на отцовство, материнство, заборона, суб'єкт сімейних відносин, реалізація прав, правове регулювання, юридичне значення дій, допоміжні репродуктивні технології, здійснення суб'єктивного права.

Постановка проблем

Своєчасність дослідження меж та обмежень реалізації права на батьківство, материнство за допомогою використання сучасних репродуктивних технологій зумовлена відсутністю належного правового регулювання, що призводить до порушення прав суб'єктів сімейних відносин (учасників соціальних програм з лікування безпліддя в Україні, тощо). Репродуктивна властивість жінки та чоловіка значною мірою впливає на можливість здійснення особистих немайнових прав і на можливість констатувати фактичну наявність або відсутність таких прав. Право на материнство підпадає під особливу охорону та захист з боку держави,

проте здійснення окремих особистих прав, суб'єктами сімейних відносин обмежується чинним СК України, однак має практичне застосування та є прийнятним в іноземному праві, відтак носить дискусійний характер в умовах сьогодення.

Роль останніх досліджень і публікацій

Науково-теоретичним підґрунтям для висновків і узагальнень, зроблених у цій праці, стали фундаментальні труди багатьох вчених, зокрема М. В. Антокольської, С. С. Алексєєва, Т. В. Боднар, В. І. Борисова, К. Глиняна, А. Б. Гриняк, О. В. Дзери, Н. А. Д'ячкова, В. Ю. Євко, Л. Ю. Ковтунова, О. О. Кот, Ю. В. Коренга, Л. В. Красицької, Н. С. Кузнєцова, В. В. Луць, Р. А. Майданік, О. О. Михайленко, З. В. Ромовської, Р. О. Стефанчук, О. О. Пунди, В. Д. Примак, В. І. Труби, Ю. С. Червоного, Я. М. Шевченко, С. І. Шимон та інші.

Мета

Дослідження полягає у розробленні концепцій сучасного правового регулювання меж здійснення та обмежень прав суб'єктів сімейних відносин на батьківство, материнство, встановленні та правомірному закріпленні у нормативно-визначених сімейно-правових актах України, обґрунтованих обмежень прав.

Завданням є визначити обґрунтовані підходи до меж здійснення та обмеження права суб'єктів сімейних відносин на бать-

ківство, материнство. Встановити доцільність існування окремих обмежень прав на батьківство, материнство, виявити існування необґрунтованих обмежень у сімейному праві України, керуючись зарубіжним досвідом щодо меж здійснення права на батьківство, материнство.

Виклад основного матеріалу

У юридичній літературі існує позиція, що «право на материнство або право на батьківство може не тільки бути обмежене, а й особа може бути позбавлена цих прав, тому можливо зробити висновок, що, як наслідок, цим правом особа не може володіти довічно [1.с.390]. Р. О. Стефанчук вказує, що більш вдалою є норма з «кваліфікованим умовчанням щодо нижньої межі віку» для надання права [2.с.142]. При цьому це не є обмеженням можливості реалізації права, а сама відсутність у конкретної особи такого права, тобто для неї є недосяжним отримання блага бути батьком або матір'ю. У цьому разі можливо вести мову про обмеження правоздатності особи у сфері реалізації її біологічних прав» [1.с.390].

Унікаючи чіткого визначення репродуктивної функції людини, законодавець допускає можливість реалізації права на батьківство, материнство шляхом медичного відтворення функцій організму жінки, чоловіка, у разі, якщо без використання репродуктивних технологій стати батьками не виявляється можливим. Громадяни України наділені досить широкими межами реалізації особистого немайнового права на батьківство (материнство). Такі межі й дозволяють особам самостійно обрати більш прийнятний для них спосіб стати батьками.

На підтвердження цього на території України діють нормативно-правові акти України, які здійснюють регулювання відносин з порядку реалізації репродуктивних технологій. Приміром, нові репродуктивні технології лікування безпліддя почали діяти на території України з 1987 р. відповідно до наказу № 669 Міністерства охорони здоров'я СРСР «Про розширення досвіду по застосуванню методу штучної інсемінації спермою донора за медичними показниками».

Надалі вирішення проблем безпліддя та реалізація права на батьківство та материнство суб'єктів сімейних відносин було продовжено. Це ст. 123 СК України (умови визначення походження дитини, народженої в результаті допоміжних репродуктивних технологій); ст. 20 Основ законодавства України про охорону здоров'я (збереження генофонду народу України); ст. 47 (трансплантація органів та інших анатомічних матеріалів); Наказ МОЗ України від 09.09.2013№ 787 «Про затвердження порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні»; Закон України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини» від 16 липня 1999 р.; Національна програма планування сім'ї, затверджена Кабінетом Міністрів України 1995 р.[3.с.181].

Зазначеними правовими актами затверджено умови та порядок:

- застосування штучного запліднення та імплантації ембріона (ембріонів);
- метод інсемінації жінок спермою чоловіка (донора);
- трансплантація статевих залоз;
- метод екстракорпорального запліднення і перенесення ембріона в порожнину матки.

Незважаючи на досить широкі межі здійснення права на материнство (батьківство) за допомогою використання сучасних репродуктивних технологій, український законодавець встановлює і певні *обмеження прав* суб'єктів, які не підлягають упущенню та яким варто приділити особливу увагу.

Нормативно правові акти, керуючись якими здійснювалось надання послуг з допоміжних репродуктивних технологій в Україні десятиріччя тому, забороняли жінці, вік якої перевищував 40 років, бути учасником державної програми з штучного запліднення. З. В. Ромовська слушно стверджувала, що «юридична обґрунтованість такого обмеження викликає сумнівів. Це все одно, що заборонити народжувати дітей сорокарічним жінкам, які можуть обійтись без штучного запліднення»[4.с.191]. Тому заборона жінкам у віці 40 років бути учасником державних програм з лікування безпліддя в Україні була такою, що порушувала право жінки на материнство.

Для чоловіків, які мають намір стати учасником (донором) програми штучної інсемінації, становище залишалось схожим. Так, правообмежувальні конструкції минулого містилися в наказах та нормативно-правових актах Міністерства охорони здоров'я України, зокрема: «Для штучної інсемінації використовується сперма як чоловіка, так і донора. Донором сперми можуть бути здорові чоловіки у віці 20–40 років. Активним донором (тобто тим, хто здає сперму щомісячно) можна бути не більше трьох років» [3.с.181]. Нині особа-донор, перш ніж стати учасником такої програми, має пройти ретельне медичне обстеження. Якщо стан здоров'я чоловіка є задовільним, то його кріоконсервована сперма зберігається в межах 10 років (зі спливом вказаного строку використання донорської сперми заборонено законом).

Сперма для інсемінації добирається з урахуванням побажань подружжя щодо національності, головних рис зовнішності, а також враховується сумісність донора з реципієнкою за групою крові та резус-фактором [4.с.191]. Положення ст. 123 СК України встановлюють, що у разі народження жінкою дитини, зачатої в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій, здійснених за письмовою згодою її чоловіка, він записується батьком дитини. Подружжя визнається батьками дитини, народженої дружиною після перенесення в її організм ембріона людини, зачатого її чоловіком та іншою жінкою в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій.

З аналізу викладених правових норм чинного сімейного законодавства випливає, що донор, який, по суті, є фактичним (рідним по крові) батьком (матір'ю) дитини, обмежений у всіх особистих немайнових та майнових правах стосовно неї (стосовно другого з батьків). Особа-донор наділена лише одним правом, яке не породжує жодних обов'язків, – правом вимоги оплати за надання вказаної послуги.

Окрему увагу варто приділити обмеженням прав, які мають місце у випадках, якщо зачаття дитини не може відбуватися в організмі жінки (матері), коли остання не в змозі виносити самостійно дитину.

Як ішлося вище, КЗпШС України започаткував регулювання питань запліднення за допомогою донора – сурогатної матері. Такий підхід законодавця є досить інноваційним (сміливим), оскільки низка зарубіжних держав установлює для своїх громадян обмеження (заборону) здійснення такого права. Тому ставлення до правового регулювання сурогатного материнства в зарубіжних країнах неоднозначне. У законодавстві Німеччини та Франції існує обмеження такого права (заборона) особам бути учасниками договору сурогатного материнства на території зазначених вище держав. У Німеччині існує кримінальна відповідальність саме лікаря при проведенні такої процедури. У Канаді договір сурогатного материнства не має юридичної сили. Законодавчо дозволено на комерційній основі використання сурогатного виношування у більшості штатів США, ПАР. У Данії, Норвегії, Швейцарії, Австралії, Ізраїлі, Іспанії дозволяється некомерційне сурогатне материнство. Однак у таких державах, як Греція, Ірландія, Фінляндія, Бельгія, застосування цього інституту ніяк не регламентується законом [5.с.128].

Такий стан зумовлений тим, що кожна окремо зазначена зарубіжна держава має різні морально-етичні засади світосприйняття. Цікавим прикладом є судова справа, яка висвітлювалась у науці та практиці. Згідно з матеріалами судової справи, громадяни Франції уклали договір сурогатного материнства на території України. Після народження дітей сурогатною матір'ю їм було видано свідоцтво про народження, а генетичні батьки (іноземці) звернулися до посольства Франції в Україні з метою оформлення необхідних документів для вивезення дітей у Францію та надання їм французького громадянства. Проте посольство їм відмовило, оскільки сурогатне материнство у Франції заборонено» [6.с.30]. Наразі така важлива проблема й досі позбавлена правового регулювання, що призводить до порушення особистих немайнових прав і дитини, і батьків-замовників.

Законодавство пострадянських держав, хоча і надає можливість застосування програм сурогатного материнства для своїх

громадян або осіб, які перебувають на їх території, проте містить особливості реалізації учасниками такого права.

Вчена О. А. Явор, досліджуючи проблеми регулювання сімейних відносин за договором сурогатного материнства за законодавством Російської Федерації, дійшла висновків, що СК РФ у ч. 3 ст. 51 закріплює норму, за якою особи, які перебувають у шлюбі й надали письмову згоду на імплантацію ембріона іншій жінці з метою виношування, можуть бути записані батьками лише за згодою сурогатної матері. Так, дослідник зауважує, що у зв'язку з прийняттям у Росії Федерального закону від 21 листопада 2011 р. № 323-ФЗ «Про основи охорони здоров'я громадян у Російській Федерації», російський законодавець здійснив ще крок уперед, дозволивши цим законом особам, які не перебувають у шлюбі, але проживають однією сім'єю, та поодиноким жінкам брати участь у реалізації програми сурогатного материнства [5.с.130]. Такий стан сприяв зменшенню правообмежувальних конструкцій у договорі сурогатного материнства в РФ.

Українське законодавство, яке впливає на правове регулювання договору сурогатного материнства в нашій державі, також установлює чіткі обмеження прав суб'єктів сімейних відносин. Слід наголосити, що обмеження прав суб'єктів мають свої особливості, специфіку та передбачені національним законодавством України.

Так, застосування методик допоміжних репродуктивних технологій та обмеження щодо їх застосування передбачено такими нормативними актами: Цивільним кодексом України (ст. 281, 627) [7], Сімейним кодексом України (ст. 123), основами законодавства України про охорону здоров'я (ст. 48) [7], Законом України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини» від 16 липня 1999 р.[8], Правилами державної реєстрації актів цивільного стану (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 24 грудня 2010 р. № 3307/5 [9], Наказ МОЗ України від 09.09.2013-№ 787 «Про затвердження порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні».

Проаналізувавши нормативні джерела, що впливають на формування окремого обмеження прав суб'єктів за договором сурогатного материнства, в Україні було виявлено такі особливості. В Україні не допускається оспорювання материнства біологічної матері сурогатною матір'ю, тим самим законодавчо встановлено перевагу правового захисту біологічних батьків. О. О. Явор з цього приводу зазначає, що, виходячи з цього, «на практиці існують випадки шантажу, заподіяння шкоди дитині, розкриття конфіденційної інформації з боку сурогатної матері» [5.с.129]. На думку автора, таке обмеження є безпідставним, з одного боку, та свідченням того, що в Україні договірне регулювання сурогатного материнства є неоднозначним, з іншого боку. Постає питання віднесення чи не віднесення сурогатної матері до суб'єктів цивільних правовідносин. Виходячи із суті сімейних відносин, ця жінка не може бути їх суб'єктом, оскільки відсутня кровна спорідненість, шлюб, усиновлення, що є обов'язковими умовами підтвердження наявності сімейних відносин, але умовно можна припустити, що після реєстрації акта цивільного стану народження дитини і запису її матір'ю вона стає суб'єктом сімейних правовідносин [5.с.130].

У науково-практичній літературі розглядався приклад із судової практики із зазначеної проблематики. Зокрема, до Солом'янського районного суду м. Києва звернулася прокуратура в інтересах малолітньої дитини з позовом про внесення змін до актового запису про її народження відомостей про батьків, оскільки дані особи не є її біологічними батьками. Дівчинка була народжена сурогатною матір'ю, яку було запліднено в результаті застосування донорського матеріалу анатомічних донорів жінки та чоловіка, відомості про яких установити неможливо. Суд вирішив позов задовольнити, зобов'язати орган реєстрації актів цивільного стану внести зміни до актового запису про народження шляхом виключення запису про батьків; зобов'язати орган опіки та піклування підготувати рішення про внесення в актовий запис відомостей про дитину та її батьків на підставі ч. 2 ст. 135 СК України. За таких умов по-

дружжя може усиновити дитину відповідно до гл. 18 СК України [9.с.48]. Обмеження прав суб'єктів, які мають намір укласти договір сурогатного материнства, установлені законом не чітко та, як правило, існують у вигляді заборон. Такі обмеження (заборони) варто виділити та приділити їм окрему увагу.

Стороною-замовником за договором сурогатного материнства обмежена у праві жінка, яка за медичними показниками (станом здоров'я) здатна сама виносити та народити дитину. Сурогатне материнство застосовується, якщо виношування і народження дитини дружиною фізіологічно неможливо або пов'язане з ризиком для її життя і (або) життя дитини [10.с.48]. Тому пріоритетною метою укладення договору сурогатного материнства є подолання безпліддя.

Вчена Ю. В. Коренга також справедливо стверджує: «Жінкам, які мають можливість дітонародження, проте бажають скористатися послугами сурогатної матері, мотивуючи це власною зайнятістю або не бажаючи завдавати собі незручностей протягом дев'яти місяців вагітності, не надається право на реалізацію програм сурогатного материнства, основна мета якого – подолання безпліддя» (визначено в «Інструкції про порядок застосування допоміжних репродуктивних технологій» № 787 від 09.09.2013) [11.с.48]. Отже, жінка, яка здатна до дітонародження, не може бути стороною (замовником) за договором сурогатного материнства.

Відповідно пропонується запровадити до окремого обмеження, запозиченого зі змісту ч. 1 ст. 211 СК України, що («Усиновлювачем дитини може бути повнолітня дієздатна особа віком не молодша двадцяти одного року, за винятком, коли усиновлювач є родичем дитини») сурогатною матір'ю у договорі не може бути жінка, що не досягла двадцяти одного року, або жінка, яка позбавлена чи обмежена у дієздатності, перебуває на обліку або на лікуванні у психоневрологічному чи наркологічному диспансері, зловживає спиртними напоями або наркотичними засобами тощо.

І. Я. Верес стверджує, що необхідно передбачити конкретні вікові обмеження щодо сурогатної матері. У проекті Закону

України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо обмежень у використанні допоміжних репродуктивних технологій)», що пройшов перше читання, запропоновано ст. 48 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» доповнити частиною третьою такого змісту: «Вік повнолітньої жінки, щодо якої застосовується штучне запліднення та імплантація ембріона, не повинен перевищувати 49 років на день перенесення ембріонів. У виключних випадках вікове обмеження може бути збільшено на підставі висновку комісії, утвореної органом центральної виконавчої влади у сфері охорони здоров'я» [9.с.29].

Вбачається, що таке доповнення законодавства є зайвим та обтяжливим. Крім того, право загалом намагається позбавлятися встановлення чітких вікових меж, особливо, коли йдеться про право особи на материнство. Законодавець штучно підвищив вік, з якого особи можуть укласти даний вид договору, з метою того, щоб жінки, які беруть участь у програмі сурогатного материнства, мали певний досвід з виношування та народження дітей. Крім того, свідомо та відповідально ставились до виконання істотних умов договору сурогатного материнства. «Порядком застосування допоміжних репродуктивних технологій» № 787 від 09.09.2013 року, встановлено заборону, що не може бути стороною договору (сурогатною матір'ю) жінка, яка не має своїх здорових дітей. Отже, жінки, які мали досвід з виношування та народження власних дітей та з якихось причин народжували дітей з фізіологічними чи психічними вадами здоров'я, не можуть бути сурогатною матір'ю за договором.

Наступне обмеження права полягає в тому, що вступати у договірні відносини, об'єктом яких є надання послуги із сурогатного материнства, не мають право іноземці, які між собою перебувають в одностатевому шлюбі, який вони уклали за законодавством іноземної держави, громадянами якої вони є. Адже українське законодавство ніколи не визнавало одностатевих шлюбів, такі шлюби суперечать морально-етичним засадам українського суспільства, тому і на зако-

нодавчому рівні встановлюється заборона щодо укладення договору сурогатного материнства одностатевими подружніми парами.

Існує обмеження прав, що встановлюється щодо осіб, які за договором виступають донором генетичного матеріалу. Сутність вказаного вище обмеження полягає в наступному. Так, наприклад, у США на сьогодні досить розвиненими є правові основи сурогатного материнства у світі. Спираючись на багаторічний досвід та судову практику в цьому напрямі, виділяються такі види сурогатного материнства взагалі, як: *традиційне сурогатне материнство* – спосіб, заснований на згоді між майбутніми батьками дитини та жінкою, яка погодилася на штучне запліднення її яйцеклітини спермою майбутнього батька дитини. У більшості штатів батьківські права майбутня мати дитини отримує після процедури усиновлення (удочеріння); *сурогатна вагітність* – спосіб, при якому згода між майбутніми батьками дитини і жінкою, згідною на імплантацію ембріона, заснована на зачатті з використанням яйцеклітини та сперми майбутніх батьків; *донорська сурогатна вагітність* – спосіб, відповідно до якого згода між майбутніми батьками і жінкою, яка погодилася на імплантацію і виношування дитини, полягає у зачатті з використанням яйцеклітини донора (зазвичай анонімного) і сперми майбутнього батька чи донора [12.с.71].

В Україні такий вид сурогатного материнства – під законодавчою заборонаю, і суб'єкти програми сурогатного материнства обмежені у праві на його застосування. Дозвіл набули лише такі види, як: сурогатна вагітність (у випадку використання генетичного матеріалу обох з подружжя) та донорська сурогатна вагітність (у випадку використання генетичного матеріалу одного з подружжя). Норми Наказу МОЗ України від 09.09.2013№ 787 п. 6.1 «Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні»; визначають, що подружжя (або один з майбутніх батьків), в інтересах якого здійснюється сурогатне материнство, повинні мати генетичний зв'язок з дитиною, тобто це положення надало право використовувати для проведення процеду-

ри штучного запліднення сурогатної матері донорські гамети (жіночі або чоловічі).

А от від традиційного сурогатного материнства в Україні, відповідно до тих змін, які визначені в «Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні», – під заборонаю. Адже багато авторів робить акцент на тому, що у процесі виношування вагітності між матір'ю та дитиною виникає біологічний зв'язок, а якщо використовується метод традиційного сурогатного материнства, то ще й генетичний зв'язок.

Вчені, які досліджували проблеми застосування обмежень в іноземному праві, пропонують використати подібні правообмежувальні конструкції в договорі сурогатного материнства в Україні. Основною метою адаптації вітчизняного законодавства (у сфері регулювання договірних відносин сурогатного материнства) до міжнародного є те, що обмеживши права одних осіб, можна захистити права інших менш захищених сторін договору (новонароджену дитину, «слабку» сторону договору – сурогатну матір). Прикладом у даній ситуації може бути випадок, коли українське законодавство фактично не може змусити замовників/замовника прийняти дитину в тому разі, якщо вони вирішили відмовитись від неї, тому насамперед страждають діти, які залишилися без батьківського піклування.

На думку Ю. В. Коренги, необхідно доповнити положення чинного сімейного законодавства, встановивши в низці його положень заборону щодо відмови генетичних батьків (батька або матері) від запису їх батьками дитини, народженої сурогатною матір'ю [11.с.121]. В іншому випадку інтереси новонародженої дитини не будуть захищені належним чином, адже виникає ситуація, коли сурогатна мати готова передати дитину батькам-замовникам, а такі особи не бажають стати батьками. У результаті дитина залишається сиротою. Складається ситуація, за якої обмежуються особисті немайнові права дітей, гарантовані Конституцією України, СК України: право на життя та виховання в сім'ї, право знати своїх батьків та інші необхідні дитині права.

Важливим залишається встановлення заборони щодо розірвання договору сурогат-

ного материнства за ініціативою подружжя-замовників після настання вагітності сурогатної матері. Такий підхід зумовлений тим, що й досі спірним залишається питання, «на якій стадії свого розвитку людський ембріон чи плід стає життєздатним» [13.с.215] та визначається як людина, право на життя якої гарантується державою.

Разом з тим обмеження розірвання договору сурогатного материнства за ініціативою подружжя-замовників після настання вагітності сурогатної матері нормативно встановлено у більшості законодавчих актів США, які регулюють такі правовідносини. Тому вбачається, що і в українському законодавстві для захисту прав і законних інтересів дитини та сурогатної матері має існувати заборона щодо розірвання договору сурогатного материнства (як у випадку порушення, так і у випадку добросовісного виконання договору сурогатною матір'ю) за ініціативою подружжя-замовників після настання вагітності сурогатної матері [12.с.71]. Без такого обмеження подружжя буде менш зобов'язаною стороною, ніж сурогатна мати. Замовники не відчуватимуть відповідальності за виношування дитини. Вони повинні чітко уявляти наслідки своїх дій перед укладенням договору. Таке обмеження, на мою думку, знизить ризик легковажного ставлення до укладення договору з боку замовників [12.с.72]. З викладеного випливає, що деякі обмеження, які містяться в актах чинного законодавства України, є необґрунтованими. Крім того, додаткового занепокоєння викликає й факт упущення деяких обмежень, які широко застосовуються до сторін договору сурогатного материнства в іноземному законодавстві, однак не враховані законодавством України.

На підтвердження такої думки слід звернутися до позиції науковця О. А. Явор, яка наголошувала, що «нерозумні заборони істотно обмежують права тих людей, які хочуть стати батьками за допомогою репродуктивних технологій, породжують “репродуктивний” туризм»[5.с.132]. Тобто відсутність чіткого правового впливу на формування обмежень у праві є причиною порушення прав і сурогатних матерів, і потенційних батьків – замовників.

Певну увагу слід приділити правовому регулюванню поняття та значенню «позбавлення можливості здійснення репродуктивної функції», а тому пріоритетним є питання щодо включення до нього повного позбавлення репродуктивної функції або часткове обмеження здатності до репродуктивної функції чоловіка або жінки. Великий тлумачний словник сучасної української мови під терміном «обмеження» визначає, по-перше, правила, що звужують певні права, і по-друге, звуження благ певними умовами, визначення, окреслення певних меж [14.с.643]. У той час, як позбавлення тлумачиться як втрата будь-чого [14.с.833]. Тобто відповідно до здійснюваних мною досліджень, це втрата репродуктивної властивості організму, його здатності до дітонародження.

Так, О. О. Пунда зазначає, що, з одного боку, термін, використаний у ст. 49, 50 СК України, необхідно розуміти як повне позбавлення права на материнство або батьківство, що пов'язане з особливістю репродуктивної функції організму. Дослідник стверджує, що, вплинувши на організм людини з цією метою і повністю позбавивши її біологічної репродуктивної функції, повернути її неможливо, а отже, такий суб'єкт права буде позбавлений здатності отримати благо материнства або батьківства [1.с.391]. З іншого боку, позбавлення здатності до народження дитини може мати й тимчасовий характер, тобто протягом певного періоду в часі особа не здатна до дітонародження. У такому ж випадку не слід вести мову про обмеження права на батьківство, материнство.

Положення ст. 49 Основ законодавства України про охорону здоров'я, регламентуючи правовий режим застосування методів стерилізації, дає відповідь на питання, чим може бути викликано позбавлення (обмеження) репродуктивної функції організму людини. Зокрема, зазначено, що застосування цих методів можливе лише за власним бажанням або добровільною згодою пацієнта в акредитованих закладах охорони здоров'я, за медичними показаннями, що встановлені МОЗ України. Ця правова норма регулює порядок добровільної стериліза-

ції особи, проте такі методи можуть бути застосовані до особи й у примусовому порядку, тобто можуть бути засобом позбавлення (обмеження) репродуктивних прав [1.с.391]. Звідси, якщо випадки добровільної стерилізації жінки, чоловіка залишаються, на жаль, непоодинокими, то коли йдеться про примусову стерилізацію, застосування її можливе лише у випадках, установлених законом (наприклад, за ситуації, коли врятувати життя жінки під час пологів можливо лише шляхом проведення примусової стерилізації тощо). Застосування примусової стерилізації як міри покарання за протиправні, злочинні діяння за законодавством не видається можливим, виходячи з конституційних засад українського суспільства, однак іноземному праву відоме застосування примусової стерилізації як міри покарання за кримінальні злочини.

Штучне запліднення дружини може бути проведено з використанням біологічного матеріалу (репродуктивних клітин), що походять від її чоловіка або від будь-якого іншого донора [1.с.393]. Звідси у разі здійснення процедури штучного запліднення першим способом, чоловік є біологічним батьком народженої дитині, незважаючи на реалізацію штучним шляхом свого природного права на батьківство. На відміну від першого випадку, у другому чоловік біологічним (рідним по крові) батьком для народженої дитини не є, тому набуває лише «соціальних» батьківських прав.

У юридичній літературі порушувалися проблеми «соціального батьківства». Фактично, у такому разі йдеться про реалізацію особою свого права на сім'ю та права на особисте життя, однак це вже не біологічні права. Вони більшою мірою пов'язані із соціальним буттям особи. Використання можливості набуття права батька не на основі біологічної спорідненості тягне за собою і визначений законодавцем обов'язок визначати походження дитини від себе та заборону оспорювати таке штучне батьківство [1.с.393]. З висновку автора випливає, що сімейне законодавство установлює додаткове обмеження, що існує у вигляді заборони, щодо оспорювання (невизнання) батьківства у разі штучного засто-

сування до жінки (дружини) біологічного матеріалу іншого чоловіка-донора.

Висновки

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що здебільшого обмеження права на материнство, батьківство встановлюються не лише актами цивільного, сімейного законодавства, а й спеціальними актами, рекомендаційними (медичного призначення), що регулюють порядок реалізації репродуктивних технологій, таких як Закон України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини», Наказ МОЗ України «Про Порядок застосування допоміжних репродуктивних технологій» № 787 від 09.09.2013 року та ін. Сьогодні ж застосування репродуктивних технологій є загалом одним із видів медичної допомоги, способом подолання безпліддя та допомагає реалізувати особисте право особи на батьківство, материнство, шляхом прийняття особою самостійних рішень щодо свого власного здоров'я, разом з тим слугує правовою формою вирішення демографічної кризи в державі.

Література

1. Пунда О. О. Право на материнство та право на батьківство у сімейному кодексі України. Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 20. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. – С. 390.
2. Стефанчук Р. О. Проблеми реформування та кодифікації сімейного законодавства в Україні // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2002. – Вип. 4. – С. 142.
3. Офіційний вісник України. – 1997. – Число 10. – С. 181.
4. Ромовська З. В. Українське сімейне право. Академічний курс. – К. : Правова єдність, 2009. – С. 191.
5. Явор О. А. Правові аспекти сурогатного материнства. Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права. Випуск № 4(44). – 2012. – Хмельницький, 2012. – С. 128.
6. Рішення Березівського районного суду Закарпатської області від 17 травня 2011 р.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджуються діючі в чинному сімейному законодавстві України обмеження права на батьківство, материнство, їх особливості, специфіка. Пропонується застосування іноземного досвіду, з приводу розширення меж здійснення права на батьківство, материнство. Зосереджується особлива увага на доцільності усунення необґрунтованих обмежень які своїм змістом унеможливають здійснення особистого права.

Ключові слова. Законодавче обмеження права, особа, право на батьківство, материнство, подружжя, заборона, суб'єкти сімейних відносин, реалізація прав, правове регулювання, юридичне значення дій, допоміжні репродуктивні технології, здійснення суб'єктивного права.

SUMMARY

In the article the operating in the current domestic legislation of Ukraine limits of right are probed on paternity, maternity, their features, specific. Application of foreign experience is offered, concerning expansion of limits of realization of right on paternity, maternity. The special attention is concentrated on expedience of removal of groundless limitations which by the maintenance do impossible realization of the personal right.

Keywords. Legislative limit of right, person, right, on paternity, maternity, married couples, prohibition, subjects of domestic relations, realization of rights, legal adjusting, legal value of actions, auxiliary genesial technologies, realizations of equitable right

у справі № 1-131/11 // Архів Березівського районного суду; Верес І. Я. Проблеми правового регулювання сурогатного материнства // Адвокат. – № 3(150) 2013 р. – К. : Прецедент. — С. 30.

7.Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.

8.Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21–22. – Ст. 135

9.Про трансплантацію органів і інших анатомічних матеріалів людини : Закон України від 16.07.1999 № 1007-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 41. – Ст. 337.

10.Правила державної реєстрації актів цивільного стану, затв. наказом Міністерства юстиції України від 18.10.2000 р. № 5/5, у ред. наказу від 24.12.2010 р. № 3307/5, від 18.10.2000 № 52/5 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 101. – Ст. 3649.

11.Верес І. Я. Проблеми правового регулювання сурогатного материнства // Адвокат. – № 3(150). – 2013. – К. : Прецедент. – 48 с.

12.Рішення Солом'янського районного суду м. Києва від 6 жовтня 2010 р. у справі № 2-2283-1/10 // Єдиний реєстр судових рішень. Верес І. Я. Проблеми правового регулювання сурогатного материнства // Адвокат. – № 3 (150) 2013 р. – К. : Прецедент. – с.48 .

13.Коренга Ю. В. Договір сурогатного материнства в сімейному праві України : дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2014. –с. 195

14.Кожевникова В. О., Коренга Ю. В. Законодавчі обмеження прав фізичних осіб щодо укладення договору сурогатного материнства // Приватне право і підприємництво. Збірник наукових праць. Вип. 14, 2015 ; редкол. : О. Д. Крупчан (гол. ред.) та ін. – К. : Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії наук України, 2014. – с.178

15.Цивільне право України: Загальна частина : підруч. / В. Г. Фазикош, С. Б. Булеца, Р. Б. Олійник та ін. ; за ред. В. Г. Фазикоша, С. В. Булеци. – К. : Знання, 2010. – 631 с. – С. 215.

16.Великий тлумачний словник сучасної української мови / під ред. В. Т. Бусела. – К., 2001. – 1728 с. – С. 643, 833.

РЕЛІГІЙНІ НОРМИ ЯК МОРАЛЬНО-ЕТИЧНА ДОМІНАНТА ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ

**ЄРМАКОВА Ганна Станіславівна - кандидат філософських наук, доцент
Київського національного університету імені Тараса Шевченка**

УДК: 340.12:2-74-67

Визначені та охарактеризовані форми впливу релігійних норм на правотворчість: просторова, опосередкована, безпосередня, виборча і смислова. Досліджені теоретичні аспекти релігійних норм як соціально-правових чинників суспільства.

Ключові слова: релігійні норми, правотворчість, правотвірний чинник.

Правова свідомість – явище своєрідне, оскільки формується у процесі історичного становлення певного соціуму, нації, народності, формування та розвиток морально-етичних норм та орієнтирів суспільного розвитку. Вона є визначальною в контексті створення системи суспільних регуляторів, однак при цьому сама по собі формується під впливом системи різних за своєю природою соціальних норм.

Загалом проблему взаємодії християнських та правових норм доцільно розглядати у двох аспектах, а саме – християнську норму як структурний елемент правової системи в матеріальному і формальному значенні. Тобто християнські норми, з одного боку, виступають чинниками, що визначають зміст права, правової системи, а з іншого, є формою зовнішнього вираження правил поведінки. Водночас правові і християнські норми потрібно розглядати не тільки як різновид соціальних норм, а й як основний елемент правової системи (як зміст нормативних актів). Християнські норми безпосередньо впливають на формування

традиційної й релігійної національних правових систем. Вони постають як вияв релігійної традиції в межах правової системи. У свою чергу, вплив християнських норм на позитивне право, а разом і на правову систему держави, може відбуватися двома шляхами – прямим та непрямым. Прямий вплив полягає в тому, що поруч із позитивними поглядами і догмами (доктринами) створюється ідеологічна основа сучасної правової системи країни, релігійно-етичний фундамент правотворчості, а в окремих випадках – правозастосовної і правоохоронної діяльності державних органів. Непрямий вплив – це вплив підсистеми релігійного права на позитивне право з уваги на існування та функціонування християнських норм. Християнські норми і релігійна правосвідомість формуються в об'єктивних умовах і взаємодіють. Означені норми впливають на правосвідомість, формують уявлення членів суспільства про їхні права й обов'язки, про належний правопорядок, і навпаки, правосвідомість впливає на релігійні норми, визначає практику їх застосування в інтересах вірян, релігійних громад щодо реалізації останніми своїх релігійних інтересів, зумовлюючи характер правореалізації, нормотворчої діяльності, механізм правового регулювання [1].

Задля всебічної загальнотеоретичної характеристики предмета дослідження виокремлено та проаналізовано систему релігійних норм у правовій системі, яка має двоєдину природу: з одного боку, християнські

норми вирізняються своїми індивідуальними особливостями, а з іншого – ці особливості набувають специфічних ознак у результаті впливу на них усіх елементів правової системи та системи загалом. Особливості релігійних норм, а також специфіка їхнього впливу визнаються чинниками виникнення і розвитку правової системи, що пояснюють та розкривають природу власне самої правової системи. Релігійні християнські норми, що виражені в нормативно-правових приписах та опосередковані релігійними джерелами права, є для правової системи її системо-творчим елементом, її стрижнем.

Саме тому В.І. Міма вважає за доцільне не обмежуватись позитивним, формально-догматичним методом дослідження права, а розглянути його як культурний феномен у тісному взаємозв'язку з релігійними нормами. Завдяки взаємовпливу релігійних та правових норм у правотворчому процесі право перетворюється на універсальне і необхідне явище світової культури, яке є умовою гармонійного розвитку правової системи на основі універсальних духовних цінностей людства з урахуванням національної специфіки, але на основі незаперечного визнання цінностей свободи і демократії [2].

Релігійні норми як соціально-правотворчі чинники впливають на формування права у просторовій (територіальна та соціальна), опосередкованій, безпосередній, вибірковій та смисловій формах. Вплив релігійних норм на правотворчий процес набуває особливого значення в умовах глобалізації, коли внаслідок активної конвергенції різних правових систем, культур і традицій постає об'єктивна потреба у створенні загальної аксіологічно-культурологічної та правової основи для взаємодії різних держав, суспільств, колективів, спільнот тощо. Завдяки цьому право може більш цілісно впливати на суспільну свідомість і на суспільство, шляхом максимально-оптимального обґрунтованого поєднання та узгодження змісту правових та релігійних норм, на основі всебічного науково-теоретичного обґрунтування і доведення[2].

А.Б. Венгерок зазначає, що діапазон підходів до проблеми соціального регулювання досить широкий: від релігійних до класо-

вих, від біхевіористських до кібернетичних. Це зрозуміло – людство завжди прагнуло осмислити не тільки свої організаційні форми існування (їх корисність, перспективи), але і способи, що забезпечують, що визначають це існування, передусім взаємодія членів суспільства, їх сімейних, колективних утворень. У свою чергу, кожен з цих підходів є також досить структурованим, різноманітним. Так, релігійні уявлення про соціальне регулювання варіюються від тверджень, що все в поведінці людини зумовлено Божою волею (роком, фатумом, долею), пізнання цієї зовнішньої зумовленості, проходження її – і є метою, сенсом людського існування, до визнання, що людина, хоча і створена божественним початком, наділена свободою волі й саме вибирає свої дороги (дії, вчинки), несе за них відповідальність. Але у всіх релігійних системах, які розглядалися як основа соціального регулювання, головним завжди визнавалося слідування кільком найважливішим релігійним правилам (заповідей, законів, канонами, поученням). Ці правила дійсно складали ядро всіх релігійних систем, були однозначні, представляли своєрідне закріплення корисного соціального досвіду людства, процесів соціалізації. Часом релігійні правила були не тільки регуляторами релігійного, церковного життя, але в житті світському, побутовому (шлюбно-сімейних відносинах, спадкуванні), часом виникали розриви і навіть конфлікти між релігійними і світськими регуляторами, а часом світський початок (держава) брав під своє крило релігійні правила і всією міццю державного примусу забезпечував у необхідних випадках дієвість релігійних норм[3].

Доповнюючи дану тезу, слід зауважити, що регулятивний вплив релігії ніколи не обмежувався лише сферою сакрального. Релігія завжди претендувала на панівне становище серед усіх інших нормативних систем, на підкорення релігійним ціннісним установкам усіх інших видів нормативної людської діяльності. Тим самим релігія стає одним із найважливіших соціальних регуляторів, який “упорядковує думки, наміри і дії людей”. Релігійна нормативність проявляється у тому, що ідеї та уявлення про

надприродне, “божу волю” і владу, що виражені у священних книгах (Біблії, Корані), реалізуються віруючими в якості божественних настанов, заповідей. У релігійних нормах сформульовані правила поведінки людей, передбачена певна відповідальність за їх порушення, вони мають обов’язковий імперативний характер. Оцінюючи моральний потенціал біблейських заповітів, можна говорити про те, що християнство дало людству заповіді неперехідного значення, і у цьому відношенні воно виступає як визначена система ціннісної орієнтації і установок, що відіграють роль суспільного ідеалу. Тому релігійні цінності – це і ідеал, і символ, і зразок, і регулятивні ідеї, що спричиняють величезний вплив на людину і суспільство в усіх сферах її життєдіяльності. Як і будь-яка відносно самостійна система соціальної регуляції, релігія включає в себе нормативний і ненормативний аспекти, вона регулює діяльність і поведінку через норми, традиції, мотиви, цілі і т.д. Але саме нормативна система релігії наділена найбільш регулятивним потенціалом. Релігійні норми – система вимог і правил, направлених на реалізацію релігійних цінностей. У розвинутих релігіях релігійна регуляція здійснюється, перш за все, в інституційних формах. Релігійні інститути розробляють системи норм (шаріат, церковне право, церковні статuti тощо), які чітко оформлюються і регламентуються. Релігійне управління поведінкою людини і контроль здійснюється, як правило, через релігійний інститут церкви, яка разом з тим регулює і цивільну поведінку. З цією метою використовуються такі специфічні церковні форми контролю для поведінки, як покаєння та сповідь. Таким чином, релігійні відносини мають нормативну основу. А необхідним і самостійним структурним елементом релігійної системи є релігійні норми [4].

Релігійні норми, як і правові, звичайно, можуть створюватися безпосередньо в процесі суспільної практики й існувати у вигляді соціальних норм, які не мають юридичного значення (тобто є своєрідною формою регулювання поведінки людей у суспільстві). Однак, у результаті багаторазового повторення в часі і просторі вони набувають певної стійкості, закріплюються в

досвіді соціальної групи і перетворюються в загальнообов’язкові і загальновизнані правила поведінки. Релігійні норми (як і правовий звичай) можуть бути санкціоновані державою шляхом офіційного закріплення їх у нормативних актах і з метою використання для врегулювання певних суспільних відносин. Тому позиція полягає в тому, що релігія відіграє істотну роль у житті і збалансованому існуванні суспільства і, нарешті, що наявна соціально-релігійна система може відчутно впливати на формування і функціонування правової системи. Адже суспільні відносини впорядковуються на основі єдиного ціннісно-світоглядного фундаменту і твердження конкретних стандартів взаємного сприйняття людьми один одного, їх взаємної людяності (релігія є фактором, який визначає людські думки, почуття, поведінку через обов’язкові правила і стандарти і відповідно впорядковує конкретне соціальне середовище в цілому). Взаємодія правових і релігійних норм у процесі правотворення відображає взаємодію складових частин ціннісної культури держави, об’єднаних причинно-функціональними і логічно-смысловими зв’язками. Переважною і стійкою формою взаємодії правових і релігійних норм у правотворчості є опосередкована форма впливу на підставі загальних факторів (віросповідні політики держави, національних ідей, традицій).

Правові та релігійні норми у процесі правотворчості співвідносяться між собою як «норма» (є результатом свідомого сприйняття змісту релігійно-нормативного припису суб’єктами суспільних відносин і є загальнообов’язковою до дотримання) і «зразок» (модель бажаної поведінки суб’єкта суспільних відносин). Взаємодія правових і релігійних норм у процесі правотворення визначається відповідним типом соціальних відносин, які склалися в суспільстві на певному етапі його розвитку і характеризується місцем і формою взаємодії релігії і церкви з державою.

Правотворчість є закономірним процесом, що обумовлена суб’єктивними (усвідомлена мотиваційна потреба суб’єктів суспільних відносин у врегулюванні та погодженні їх інтересів) і об’єктивними (установка,

врегулювання, упорядкування суспільних відносин, з метою усунення конфлікту інтересів їх суб'єктів) чинниками. Релігійні норми впливають на формування і розвиток свідомості суб'єктів суспільних відносин; дозволяють ефективно контролювати та організовувати суспільні відносини; є засобом стримування неправомірного використання владних повноважень; спонукають до правомірної поведінки суб'єктів суспільних відносин. Крім того, реалізація права і регулювання суспільних відносин базуються не тільки на формально-догматичних приписах правових норм, а й на морально-релігійному ґрунті.

Релігійна інтерпретація права, як уже зазначалось раніше, знаходить свій вираз також при розгляді філософського типу праворозуміння, що будується на основі розрізнення сутності права (тобто конструюючої ознаки права, що виражає його специфіку) та явища (зовнішнього прояву даної сутності у соціальній реальності) і який орієнтований на пізнання сутності права як особливо соціального явища та оцінку позитивного права з точки зору його ідеально сутнісного критерію, визначаючи сутність права як критерій оцінки і правової якості закону, правової природи природних прав, бо закон, який не відповідає правовій сутності, носить не правовий, довільний характер. Право, за даним типом, визнається як сукупність вищих, постійно діючих, незалежних від держави норм і принципів, умов, які втілюють право, справедливість, об'єктивний порядок цінностей, мудрість Бога, що є директивами для законодавця. У результаті такого узагальнення в інтерпретації права філософський тип отримав два напрямки: ідеалістичний і матеріалістичний підходи. Ідеалістичному характерне теологічне (взяті за основу погляди Ф.Аквінського) вчення про право, яке і складає релігійне праворозуміння. У матеріалістичному підході розроблюється марксистська теорія права, основними положеннями якої виступають: обумовленість права економічним базисом суспільства, класовий характер права, жорстка залежність права від держави, забезпеченість його примусовою силою держави. Філософський тип праворозуміння визначає

певне ідеальне правове начало (яке може розглядатися у волі Бога), що виступає як сукупність природних прав людини, початок, який покликаний визначити наперед, яким повинне бути право, яке виражене в нормативних актах, основною вимогою яких виступає відображення ідей справедливості, прав людини та інших соціальних цінностей[6].

Теологічний (богословський), втім як і атеїстичний, погляд на розглянуті явища неодмінно змінив би хід дослідження, спрямувавши його в апологетичне русло. Перевага порівняльно-правового підходу до розуміння релігії, релігійних явищ і правосвідомості, з точки зору релігійного фактору, віддано у зв'язку з необхідністю розгляду релігії не в «чистому вигляді», але у взаємодії з іншими соціальними явищами, зокрема з потребою в суспільному регулюванні, яке досягається засобами права. Розглядаючи трикутник суспільство, держава і право з точки зору юриспруденції, ми отримуємо хибне уявлення про розуміння державно-правових явищ – суто позитивістське. По-перше, позитивістська концепція праворозуміння обґрунтовано займає провідні позиції в сучасній вітчизняній юриспруденції. Існує всезростаюча популярність природно-правового погляду на державу і право. Однак, представники так званого широкого погляду на право будуть мати матеріал для аналізу до тих пір, поки існує правотворчість і правозастосування, ефективність яких у романо-германській правовій сім'ї визначається точним дотриманням букви закону. Останнє неможливе поза позитивістським поглядом на право та правову свідомість. По-друге, провести логічно і юридично неупереджене, систематизоване вивчення явища праворозуміння можливе лише в певному напрямку. Щоб уникнути хибності при прийнятті суджень як істин, будь-яке дослідження має бути підпорядковане загальновідомим правилам. Тільки в цьому випадку з'являється можливість наблизитися до істини. Отже, вивчати юридичний аспект праворозуміння необхідно, спочатку керуючись принципом «*de lege lata*». Лише у зв'язку зі знанням чинних законодавчих положень вбачається можливим міркувати про інші аспекти розуміння

права або його проявів. У зазначеному контексті доцільно зауважити на детерміновану послідовність: догма права – теорія права – філософія права. Безсумнівно, розглядати окремі філософські аспекти праворозуміння можливо, лише перебуваючи на міцному фундаменті догми права. Побудова ж такого фундаменту можлива виключно на основі позитивістського праворозуміння [7].

Релігійне праворозуміння набуло розвитку у рамках релігійно-правової характеристики типізації. Вона набуває специфічності змісту і розглядається в межах кожної релігії окремо, у поєднанні з правовими сім'ями та державно-правовими явищами. У цьому випадку утворюється надбудова, що має вигляд структуралізованої класифікації, що поділяється на класи, типи та підвиди. У результаті розгляду трьох найбільших за кількістю послідовників релігій утворюється наступна типізація: широкий та вузький клас. Широкий, у свою чергу, набуває розгалуження у вигляді релігійної інтерпретації права як релігійно-правової сім'ї або системи чи конгломерату правових систем. Вузький клас отримав напрямки у п'яти типах, які, у свою чергу, поділяються за підвидами: зв'язку та взаємодії права та релігії (джерела сучасного права, божественне походження або трактування права, підтипи релігійних законів); позитивістсько-нормативістський (розуміння релігійного права як позитивного права, як сукупність релігійно-нормативних приписів або норм, як регулятор або частковий регулятор суспільних відносин), співвідношення інтерпретації традиційного і сучасного права, спеціальний (у залежності від поділу релігії за релігійними течіями), у призмі соціуму (у розрізі общини (общинне право) та суб'єкта (суб'єктивне право)). Враховуючи дану типізацію, релігійне праворозуміння ісламських, християнських та індуських країн, у свою чергу, породжує певні особливості, які і відтворюються на вказаній класифікації, вносячи в неї корективи. Наприклад, християнське релігійне праворозуміння вміщує у свою інтерпретацію троїчність категорій природне, божественне і світське, породжуючи окремий підхід до типізації праворозуміння та розглядаючи вищевказану класифікацію у

призмі понять церковне і канонічне право. Поняття «релігійне праворозуміння» виступає як узагальнююче поняття існуючих у світі релігій та релігійних течій, які й обумовлюють його поділ за підвидами або класами (наприклад, християнське праворозуміння, яке можна поділити на католицьке та протестанське тощо)[6].

Сприйняття правовою доктриною релігійних, духовно-моральних начал може значно поліпшити якість правового регулювання. Формування доктрини можливе і бажане, у тому числі з урахуванням основних релігійних заповідей, що містяться у священних писаннях світових релігій. Виходячи з факту існування Бога і реальності Його законів, доктрина може включати щось спільне, що є у всіх основних релігіях. Іншими словами, мова йде про дух релігії, принципові заповіді, закладені в релігійних джерелах «правових» принципах, як-то справедливість, рівність перед Богом і відповідальність перед Ним, необхідність любові та милосердя до ближнього, бажаність вибачення і здатність йти назустріч у спірних питаннях майнового характеру, заохочувальне ставлення до благодійної, іншої безкорисливої діяльності і т. д.[8].

Багато дослідників зауважує на аксіологічному підході при аналізі впливу релігії на процеси правотворчості, формуванні системи норм і цінностей суспільства. Саме тут простежується зв'язок релігії, правової культури і моральності членів суспільства, без чого правова культура неможлива. Одна з причин низької правової культури сучасного суспільства – низький рівень моральної культури. Основи моральності і пріоритети духовних цінностей закладені у світогляд і правосвідомість сучасного суспільства багато в чому саме завдяки релігії.

Отже, аксіологічний вимір аналізу процесу формування релігійних норм спричинили необхідність в узагальненні релігійних точок зору на право, що і знайшло свій вираз у сучасних типах тлумачення права і праворозуміння. У порівнянні з іншими типами релігійне право розуміння увібрало в себе ряд специфічних рис, які і слугували своєрідною характеристикою відмежування його від усіх інших видів інтерпретації

права. Перша риса становить синтезоване з релігійних положень тлумачення права: походження права від Бога, про створюваність права для регулювання поведінки людей, що надається людині через посередника або пророка, виокремлення природного права, що має божественне походження і сутність, та позитивного як засобу здійснення цілей, призначених Богом для людини. Згідно з першою рисою релігійне праворозуміння приблизно має такий вигляд: сукупність настанов, що передається через пророка або посередника, що мають божественне походження, та сепарацію серед створеного божественно та божественно сутнісного природного права, і позитивного права, набули форми призначеного Богом цільового засобу, та створені для регулювання поведінки людей. Друга – поділ суб'єктів на категорії: віруючих та їх підвиди в залежності від належності до тої чи іншої релігії, невіруючих, атеїстів тощо. Третя риса характеризується нечіткою визначеністю у сучасній юридичній науці як окремого типу праворозуміння, віднесення його до філософського або природно-правового типу та інші [6].

Таким чином, ми цілком обгрунтовано можемо стверджувати, що сучасний вимір розуміння місця релігії у процесі правотворчості та вплив, зокрема християнства на формування права ЄС, уособлюється через морально-етичну та ціннісну складові релігійного вчення. Регулятори суспільних відносин, що закладалися в релігійних догмах, були прийнятними для більшості соціуму, відтак і їх уніфікація та перетворення в подальшому на загальні регулятори не викликає здивування. Увагу на собі навпаки акцентує той факт, що християнство, залишаючись консервативним вченням, по-перше, змогло інтерпретувати релігійні догми в такий спосіб, щоб вони відповідали сучасним викликам цивілізаційного розвитку, а по-друге, знайшло можливість детермінувати релігійні норми в орієнтири міжконфесійного об'єднання.

Література

1. Пастернак В. М. Християнські засади позитивного права: теоретичні аспекти. –

SUMMARY

The article describes the cultural phenomenon in close relationship with religious norms. The law becomes universal and necessary phenomenon of world culture which is a condition of harmonious development of the legal system based on universal spiritual values of mankind due to interference of religious and legal norms in lawmaking process. The influence of religious norms on the creative process is particularly important in the context of globalization, as a result of an active convergence of different legal systems, cultures and traditions there is an objective need for a common cultural and legal basis for the interaction of different countries, societies, groups, communities etc.

Keywords: religious norms, forming law, lawmaking factors.

На правах рукопису. Дисертація канд. юридичних наук: 12.00.01 – Львів, 2013.

2. Міма І.В. Релігійні норми як соціально-правотворчі чинники суспільства // Альманах права: Висвітлення актуальних питань історії та теорії держави і права, філософії права. – 2012. – № 3. – С.230 – 233.

3. Венгеров А.Б. Теория государства и права: Учебник для юридических вузов. 3-е изд. – М.: Юриспруденция, 2000. – 528 с

4. Львова О.Л. Право і релігія як соціальні регулятори [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/DN2006/Pravo/1_1_ovoal.doc.htm

5. Дроботов С. Аксиологическая и когнитивная функции права в процессе становления правового государства / С. Дроботов // Юридическая Украина. – 2011. – № 1. – С. 28-35

6. Штурмак Н.Л. Релігійні підходи до праворозуміння: порівняльний аналіз. – дис. канд. юрид. наук : 12.00.01 / Н. Л. Штурмак. – К., 2010.

7. Антоненко Т. А. Религиозные нормы и система социально-правового регулирования общественных отношений : Теоретико-методологический аспект : диссертация ... кандидата юридических наук : 12.00.01. – Ростов-на-Дону, 1999. – 150 с.

8. Лившиц Р.З. Теория права: Учебник. М.: БЕК, 1994. – 224 с.

АНАЛІЗ ВНЕСЕНИХ ЗМІН ДО ПОДАТКОВОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ В ЧАСТИНІ ПОКРАЩЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОГО КЛІМАТУ ТА ЗАСТОСУВАННЯ САНКЦІЙ ДО СУБ'ЄКТІВ ОПОДАТКУВАННЯ В 2017 РОЦІ

ХРИСТИНЧЕНКО Надія Петрівна - доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри економічної безпеки та фінансових розслідувань Тернопільський національний економічний університет

В статті досліджено питання актуальності внесених змін до Податкового кодексу України, які набрали чинності в 2017 році, здійснено їх аналіз і зроблено висновки щодо ефективності вказаних змін. Акцентовано увагу на необхідності створення ефективного податкового законодавства, а також реформування структурних органів державної фінансової служби України.

Ключові слова: реформування, податкова система, податки, податкообкладення, Податковий кодекс України, інвестиції.

Актуальність теми

Створення ефективного податкового законодавства, а також реформування структурних органів державної фінансової служби України є пріоритетним напрямком діяльності держави з метою підвищення економічного розвитку та забезпечення суспільного благополуччя її громадян. З цією метою у 2017 році Верховною Радою України до Податкового кодексу України [1] було внесено вісім змін, які, у свою чергу, направлені на усунення суперечностей норм, які вже існують у податковому законодавстві, та регулювання інших питань податкового законодавства. На фоні існуючих економічних проблем держави вивчення та аналіз внесених змін є актуальним питанням, яке потребує ретельного дослідження та системного аналізу.

Аналіз останніх публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми

Ключові зміни в системі податкового законодавства були предметом дослідження в

різні роки таких вчених, як О.В. Круковська, Є.С. Гордієнко, А.С. Чужикова, М.П. Кучерявенко, І.Є. Криницького та ін.

Разом з тим, аналіз доповнень до Податкового Кодексу України в 2017 році, прогнозування наслідків та ефективності вказаних змін у науковому середовищі залишається нерозкритим та актуальним.

Метою цієї статті є аналіз доповнень до Податкового Кодексу України (далі – ПКУ) в 2017 році, прогнозування наслідків внесених змін, а також визначення їх ролі в підвищенні функціонування податкової системи в цілому. Досягнення цієї мети передбачає вирішення таких **завдань**:

- проаналізувати доповнень до Податкового Кодексу України;
- виявити недоліки та вирішити питання щодо попередження та усунення наслідків внесених змін.

Виклад основного матеріалу дослідження

З метою покращення економічного становища суспільства, а також оперативного реагування на зміни у відносинах держава – суспільство – держава, будь-яка країна, яка прагне до розвитку, повинна впроваджувати зміни до законодавства. Не виключенням є реформування податкового законодавства України та адаптація до норм Європейського Союзу, вектором розвитку на який в останні роки обрала Україна.

За період 2016 - 2017 року до ПКУ було внесено зміни наступними законами:

- ЗУ «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2017 році (відомості Верховної Ради (ВВР) №1791-VIII від 20.12.2016, №4, ст. 42[2];

- ЗУ «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату в Україні (відомості Верховної Ради (ВВР) №1797-VIII від 21.12.2016, №5-6, ст. 48[4];

- ЗУ «Про внесення змін Податкового кодексу України щодо уточнення деяких положень та усунення суперечностей, що виникли при прийнятті ЗУ «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату в Україні» (відомості Верховної Ради (ВВР) №1989-VIII від 23.03.2017, №17, ст. 215[7];

- ЗУ «Про внесення змін до підрозділу 10 розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України щодо незастосування штрафних санкцій за несвоєчасну реєстрацію податкових та акцизних накладних внаслідок несанкціонованого втручання в роботу комп'ютерних мереж платників податків» (відомості Верховної Ради (ВВР) №2143-VIII від 13.07.2017, №33, ст. 362[8];

- ЗУ «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування доходів нерезидентів – інвесторів у цінні папери» (відомості Верховної Ради (ВВР) №2146-VIII від 07.09.2017, №38-39, ст. 381[9].

З 01.01.2017 року набрав чинність ЗУ «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2017 році (відомості Верховної Ради (ВВР) №1791-VIII від 20.12.2016, №4, ст. 42 [2], який особливу увагу приділив регулюванню відносин у секторі виробництва та обігу алкогольних напоїв та тютюнових виробів. Додатком до вказаних поправок стало внесення змін до ЗУ «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів» [12]. Основні зміни стосуються:

- скасування спеціальної звітності суб'єктів господарювання роздрібної торгів-

лі алкогольними напоями та тютюновими виробами;

- ліцензійна плата для малих крафтових пивоварень з обсягом виробництва до 3000 гектолітрів на рік становить 30000 грн.;

- скасована обов'язкова сертифікація алкогольної продукції;

- суб'єкти, які виробляють виноматеріали, відтепер можуть отримувати ліцензію на виробництво коньячного спирту, здійснювати оптову торгівлю коньячним спиртом власного виробництва за наявності ліцензії на вказане виробництво, які можна придбати окремо (вартість 500000 грн.).

Отже, аналізуючи блок змін, що стосуються виробництва та обігу алкогольних напоїв та тютюнових виробів, можна прийти до висновку, що вказані зміни є позитивними, адже вони збільшують коло можливостей для малих суб'єктів господарювання, а також вартість вказаних ліцензій збільшить дохід державного бюджету України. Але з іншого боку вказані доповнення повинні також супроводжуватись суворим контролем зі сторони державних органів за виробництвом малими суб'єктами господарювання так званого спирту власного виробництва та за його торгівлею.

Крім вищевказаних доповнень, з 01 січня 2017 року вступив у дію ЗУ «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату в Україні (відомості Верховної Ради (ВВР) №1797-VIII від 21.12.2016, №5-6, ст. 48[4], який особливу увагу приділив регулюванню відносин у секторі сплати податків на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, спрощено систему оподаткування, доповнено податок на додану вартість, а також доповнив пункт 1 розділу II «Прикінцеві та перехідні положення».

Основні зміни в секторі сплати податків на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки:

- надання пільг деяким категоріям оздоровчих закладів;

- звільнено від оподаткування нерухомість у зоні проведення АТО та на лінії зіткнення до закінчення проведення АТО;

- встановлено ставку у розмірі 1,5 відсотка розміру мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня звітного (по-

даткового) року, за 1 квадратний метр бази оподаткування.

Основні зміни в податку на додану вартість, а саме в частині адміністрування:

- передбачено механізм зупинення органами Державної фіскальної служби України (далі – ДФС) реєстрації «ризикових» податкових накладних у Єдиному реєстрі податкових накладних (далі – ЄРПН) та відновлення реєстрації за умови надання платником відповідних пояснень та доказів (з 01 квітня по 01 липня 2017 року працюватиме в тестовому режимі);

- бюджетне відшкодування ПДВ здійснюватиметься органами казначейства автоматично за єдиним реєстром у хронологічному порядку надходження заявок без попереднього висновку органів ДФС (але після того, як запрацює механізм зупинення «ризикових» податкових накладних);

- збільшено до 365 днів строк реєстрації податкових накладних та удосконалено механізм застосування штрафних санкцій;

- доповнено перелік реквізитів податкової накладної кодом УКТ ЗЕД;

- помилки у реквізитах податкових накладних, які не заважають ідентифікувати операцію, не будуть підставами для відмови у реєстрації;

- скасовано застосування спецрежиму ПДВ для сільгосп підприємств та передбачено перехідні норми для колишніх спецрежимників, а саме:

- термін закриття рахунків у Системі електронного адміністрування ПДВ - з дня, наступного за граничним терміном сплати податкових зобов'язань за грудень 2016 року;

- реєстрація податкових накладних та/або розрахунків коригування до податкових накладних у ЄРПН, складених спецрежимниками, за операціями з постачання сільськогосподарських товарів/послуг, має бути здійснена не пізніше 15 січня 2017 року;

- сума від'ємного значення за операціями з постачання сільськогосподарських товарів/послуг, сформована спецрежимниками за результатами звітного (податкового) періоду за грудень 2016 року (IV квартал 2016 року), переноситься до податкової звітності наступного звітного (податкового) періоду, у якій відображаються розрахунки з бюджетом.

Основні зміни в системі оподаткування визначають наступні аспекти:

- передбачено, що при розрахунку загальної кількості найманих осіб у фізичної особи – підприємця – платника єдиного податку не враховуються працівники, призвані на військову службу під час мобілізації, на особливий період;

- встановлено ставки єдиного податку для платників першої групи у відсотках до розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на 01 січня податкового року;

- підвищено ставки єдиного податку для платників IV групи.

Отже, аналізуючи вказані доповнення, можна прийти до висновку що більшість вказаних змін спрямовані саме на збільшення ефективності діяльності системи ДФС, адаптацію податкового законодавства до обставин у суспільстві (проведення АТО) та збільшення ставки єдиного податку для платників IV групи, що загалом для останніх не є позитивним.

Наступними поправками до ПКУ було прийняття ЗУ «Про внесення змін Податкового кодексу України щодо уточнення деяких положень та усунення суперечностей, що виникли при прийнятті ЗУ «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату в Україні» (відомості Верховної Ради (ВВР) №1989-VIII від 23.03.2017, №17, ст. 215[7]. Поправками до закону уточнено, що дія його положень поширюватиметься на платників податків, які станом на 14 квітня 2014 року мали місцезнаходження (місце проживання) на тимчасово окупованій території, яка визнана такою відповідно до Постанови Верховної Ради України «Про визнання окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей тимчасово окупованими територіями», або в населених пунктах на лінії зіткнення. Також визначено термін «територія проведення антитерористичної операції». Окрім цього, скасовано звільнення від відповідальності, передбаченої ПКУ, якщо фактичним місцезнаходженням структурного підрозділу юридичної особи є територія населених пунктів, що розташовані на лінії зіткнення, а місцезнаходженням відповідної

юридичної особи є інша територія України в межах діяльності, яка провадиться через такі філії, представництва, відокремлені чи інші структурні підрозділи та за весь період проведення антитерористичної операції; встановлено не поширювати на платників податків, місцезнаходженням (місцем проживання) яких є територія населених пунктів, що розташовані на лінії зіткнення вимоги щодо заборони замовлення марок акцизного податку для маркування алкогольних напоїв і тютюнових виробів, які виробляються на цій території, ввезення на іншу територію України тютюнових виробів або алкогольних напоїв, застосування норм п. 213.2 та 213.3-ст. 213 та ст.,ст. 225, 229 ПКУ. Поправками заборонено повернення нарахованих та сплачених за період проведення антитерористичної операції сум податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, відповідно до ст. 266 ПКУ за об'єкти житлової та нежитлової нерухомості, а також суми плати за землю відповідно до ст.-ст. 269 - 289 ПКУ за земельні ділянки, розташовані на тимчасово окупованій території та/або території населених пунктів на лінії зіткнення, та/або території проведення антитерористичної операції. Прийнятими поправками конкретизовано, що під час нарахування (виплати) фізичним особам - підприємцям, місцезнаходженням або місцем проживання яких є лише тимчасово окупована територія (незалежно від системи оподаткування), доходу від здійснення ними підприємницької діяльності суб'єкт господарювання та/або самозайнята особа, які нараховують (виплачують) такий дохід, зобов'язані утримати податок на доходи у джерела виплати. Прийнятими поправками уточнено спеціальні правила підтвердження даних визначених у податковій звітності платниками податків/податковими агентами які провадили господарську діяльність на тимчасово окупованій території та/або території населених пунктів на лінії зіткнення і не можуть пред'явити первинні документи.

Вказаним законом абзац 11 підпункту 38.11 пункту 38 розділу I ПКУ викладено в такій редакції: «Зазначені в цьому підпункті положення застосовуються до платників податків/податкових агентів, які станом на 1 квітня 2017 року здійснили зміну свого

місцезнаходження (місця проживання) з тимчасово окупованої території та/або території населених пунктів, що розташовані на лінії зіткнення, на іншу територію України та сплачували податки до бюджету в період проведення антитерористичної операції згідно з цим Кодексом».

Таким чином, приходимо до висновку про те, що основою ЗУ «Про внесення змін Податкового кодексу України щодо уточнення деяких положень та усунення суперечностей, що виникли при прийнятті ЗУ «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату в Україні» (відомості Верховної Ради (ВВР) №1989-VIII від 23.03.2017, №17,-ст. 215[8] стало усунення суперечностей, що виникли у своїй більшості з обставинами проведення АТО та які потребували внесення в ПКУ окремих положень з метою належного регулювання суспільних відносин на всій території України, у тому числі, в зоні АТО.

26.07.2017 набрав чинності ЗУ «Про внесення змін до підрозділу 10 розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України щодо незастосування штрафних санкцій за несвоєчасну реєстрацію податкових та акцизних накладних внаслідок несанкціонованого втручання в роботу комп'ютерних мереж платників податків» (відомості Верховної Ради (ВВР) №2143-VIII від 13.07.2017, №33, ст. 362;

Так, згідно зі вказаним законом платники податків звільняються від штрафних санкцій за несвоєчасну реєстрацію:

- податкових накладних та/або розрахунків коригування до податкових накладних, складених у період з 01.06.2017 по 30.06.2017, у Єдиному реєстрі податкових накладних(далі – ЄРПН);

- акцизних накладних та/або розрахунків коригування до акцизних накладних, складених у період з 01.06.2017 по 30.06.2017, у Єдиному реєстрі акцизних накладних (далі – ЄРАН).

Податкові накладні та/або розрахунки коригувань до податкових накладних, складені у період з 01.06.2017 по 30.06.2017 та зареєстровані у ЄРПН не пізніше 31.07.2017, вважаються своєчасно зареєстрованими. Акцизні накладні та/або розрахунки коригу-

вань до акцизних накладних, складені у період з 01.06.2017 по 30.06.2017 та зареєстровані у ЄРАН не пізніше 31.07.2017, вважаються своєчасно зареєстрованими.

Згідно із зазначеними поправками, штрафні санкції у розмірі 10% погашеної суми податкового боргу, передбачені п. 126.1 ст. 126 ПКУ не застосовуватимуться до узгоджених сум грошових зобов'язань, із граничним строком сплати 30.06.2017. Тимчасово, до 31.12.2017 у разі втрати та/або пошкодження інформації (у тому числі інформації, що міститься у базах даних обліку платника податків) внаслідок несанкціонованого втручання в роботу комп'ютерних мереж платника податків та за наявності документів, що підтверджують зазначені події, платник податків протягом 10 календарних днів з дня набрання чинності вказаного закону зобов'язаний письмово повідомити контролюючий орган за місцем обліку в порядку, встановленому ПКУ для подання податкової звітності та обов'язково відновити втрачену та/або пошкоджену інформацію.

Останніми поправками, які вступили в дію у 2017 році в ПКУ стало прийняття ЗУ «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування доходів нерезидентів – інвесторів у цінні папери» (відомості Верховної Ради (ВВР) №2146-VIII від 07.09.2017, №38-39, ст. 381[9]).

За своєю суттю метою прийняття таких змін до окремих положень ПКУ стала необхідність врегулювання питання щодо звільнення від оподаткування доходів іноземних інвесторів, отриманих від операцій з державними облігаціями місцевих позик та доходів, які виникають за гарантованими державою або відповідною місцевою радою запозиченнями. Зокрема, метою прийняття поправок є звільнення від податку на доходи нерезидента, а саме:

- доходи іноземного інвестора на державні цінні папери та облігації місцевих позик, що виплачуються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову політику, або їх емітентом;

- доходи іноземного інвестора від операцій з борговими цінними паперами, виконання зобов'язань за якими забезпече-

но державними або місцевими гарантіями, якщо такі доходи виплачуються відповідним гарантом.

Приходячи до висновку аналізу останніх змін до ПКУ, можна сказати про те, що одним із кроків підвищення інтересу інвесторів до нашої країни є створення сприятливих умов та надання їм гарантій. Так, одною із сприятливих умов є саме внесення змін до ПКУ в частині звільнення від податку на доходи нерезидента у вищезазначених випадках, що є досить позитивним кроком для розвитку економічного становища країни.

Підводячи підсумок усіх поправок до ПКУ, які вступили в дію у 2017 році, коротко можна виділити такі її напрямки дії:

- регулюванню відносин у секторі виробництва та обігу алкогольних напоїв та тютюнових виробів;

- покращення інвестиційного клімату (регулюванню відносин у секторі сплати податків на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, спрощення системи оподаткування, податок на додану вартість);

- визначення зони АТО для податкового законодавства та дія норм ПКУ на території проведення АТО;

- припинення штрафних (скасування) санкцій щодо платників податків, які потрапили під вплив несанкціонованого втручання в роботу комп'ютерних мереж;

- звільнення від податку на доходи нерезидента в деяких випадках.

Таким чином, внесення змін до податкового законодавства на сучасному етапі розвитку України, її реформування та адаптації національного законодавства до норм європейського права є основним засобом досягнення економічного добробуту країни. Беручи до уваги проаналізовані поправки можна прийти до висновку що більша їх кількість у теперішніх умовах є доцільною та необхідною, попри те їх ефективність залежить від комплексності підходу до регулювання тих чи інших суспільних відносин. На прикладі комплексного підходу можна побачити внесення поправок у галузі підтримки вітчизняної літакобудівної галузі до ПКУ, Митного кодексу України, а також створення ЗУ «Про розвиток літакобудівної промисловості». Важко

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено питання актуальності внесених змін до Податкового законодавства, які набрали чинності у 2017 році, здійснено їх аналіз та зроблено висновки з приводу ефективності вказаних доповнень. Акцентовано увагу на необхідності створення ефективного податкового законодавства, а також реформування структурних органів державної фінансової служби України.

Ключові слова: реформування, податкова система, податки, оподаткування, Податковий кодекс України, інвестиції.

SUMMARY

The question of actuality made alteration, that collected an action in 2017 to the Tax law is investigational in the article, their analysis is carried out and drawn conclusion concerning efficiency of the indicated additions. Attention is accented, on the necessity of creation of effective tax law, and also reformation of structural organs of government fiscal service of Ukraine.

Keywords: reformation, tax system, taxes, taxations, Internal revenue code of Ukraine, investment.

також не звернути увагу про визначення в ПКУ зони АТО, що в теперішніх умовах є необхідним та повинне було бути доповненим ще з початку проведення дій у зоні АТО.

Література

1. Податковий кодекс України [Електронний ресурс] // Голос України офіційне видання від 04.12.2010 № 229, / № 229-230 / . – 212. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

2. ЗУ «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2017 році» [Електронний ресурс] // Голос України офіційне видання від 31.12.2016 № 251. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1791-19/paran5#n5>

3. ЗУ «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів» [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України офіційне видання від 14.11.1995 1995 р., № 46, стаття 345. – 1912. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/481/95-%D0%B2%D1%80>

4. ЗУ «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату в Україні» [Електронний ресурс] // Голос України офіційне видання від 31.12.2016 № 251. – 2112. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1797-19/paran2#n2>

5. ЗУ «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо уточнення деяких поло-

жень та усунення суперечностей, що виникли при прийнятті Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату в Україні» [Електронний ресурс] // Голос України офіційне видання від 14.04.2017 № 69. – 2303. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1989-19/paran2#n2>

6. ЗУ «Про внесення змін до підрозділу 10 розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України щодо незастосування штрафних санкцій за несвоєчасну реєстрацію податкових та акцизних накладних внаслідок несанкціонованого втручання в роботу комп'ютерних мереж платників податків» [Електронний ресурс] // Голос України офіційне видання від 25.07.2017 № 135. – 1307. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2143-19/paran2#n2>

7. ЗУ «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування доходів нерезидентів - інвесторів у цінні папери» [Електронний ресурс] // Голос України офіційне видання від 09.09.2017 № 166. – 709. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2146-19/paran2#n2>

8. Митний кодекс України [Електронний ресурс] // Голос України офіційне видання від 21.04.2012 / № 73-74 / . – 1303. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>

9. Сайт президента України [Електронний ресурс] // Офіційне інтернет-представництво – Режим доступу до ресурсу: <http://www.president.gov.ua>

РОЗВИТОК ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВЗАЄМОДІЇ БАНКІВ З ІНШИМИ СУБ'ЄКТАМИ ФІНАНСОВИХ ПРАВОВІДНОСИН

ПОПОВА Світлана Миколаївна - доктор юридичних наук, професор кафедри загальноправових дисциплін Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК347.73(477)

В статті розглядається структура фінансових правоотношень, діяльність суб'єктів таких правоотношень, а також аналізуються недоліки в функціонуванні банківської системи України. В роботі доводиться необхідність удосконалення правового регулювання діяльності банків з метою повернення довіри населення і бізнесу до фінансовим установам.

Постановка проблеми

Сучасний етап розвитку економіки України потребує вдосконалення існуючих форм фінансових правовідносин між суб'єктами господарювання. Наявність розгалуженої системи управління державними фінансами, що є неодмінною умовою для забезпечення стійкого економічного зростання, необхідність ефективного надання фінансових послуг та створення підґрунтя і стимулів для проведення економічних реформ, обумовлюють необхідність додаткових досліджень правового регулювання банківської діяльності.

Стан наукової розробленості

Радикальні зміни, що відбуваються в соціально-економічному житті України, зокрема у фінансовій системі, ставлять на порядок денний питання про новий розвиток адміністративно-правового регулювання взаємовідносин банківської системи з іншими суб'єктами фінансових відносин. Саме тому проблемним питанням розвитку правового регулювання взаємодії банків з іншими

суб'єктами господарювання присвячені праці таких вчених, як Бандурка О.М., Бандурка О.О., Кучерявенко М.П., Матюхіна Н.П., Мельник В.С., Петков С.В., Савченко Л.А., Симов'ян С.В. та інших. Але чимало проблем, пов'язаних з подальшим розвитком взаємодії банків з іншими суб'єктами фінансових правовідносин, поки що залишаються невирішеними. Це пов'язано, насамперед, з недостатнім правовим регулюванням банківської діяльності та втручанням органів державної влади в кредитно-фінансові відносини, які здійснюються банківськими установами.

Метою даної статті є дослідження впливу прийняття нормативно-правових актів України на вдосконалення правового регулювання взаємодії банків з іншими суб'єктами фінансових правовідносин та якість кредитування бізнесу й населення.

Виклад основного матеріалу

Порядок виникнення, зміни та припинення фінансових правовідносин регулює фінансове право – галузь права, що регламентує фінансову діяльність, яка пов'язана з процесом збирання, розподілу, перерозподілу і використання централізованих та децентралізованих фондів грошових коштів у процесі практичного виконання державних завдань.

Оскільки фінансове право є складовою адміністративного права, то фінансовим правовідносинам притаманні всі ознаки ад-

міністративних правовідносин, які в останні роки розвиваються та вдосконалюються на основі нової концепції – концепції публічно-сервісного права, сутність якої полягає в служінні суб'єктів публічної адміністрації та інших суб'єктів правовідносин інтересам людини. Тому правовий обов'язок у фінансових правовідносинах, встановлений законодавцем з метою забезпечення досягнення конкретного суспільно-державного результату, полягає у:

1) задоволенні правових інтересів у фінансовій сфері життя суспільства;

2) сприянні в реалізації та захисті суб'єктивних прав, свобод та інтересів банками будь-якої форми власності, фінансовими установами та іншими фізичними та юридичними особами;

3) забезпеченні реалізації передбачених публічних, державних завдань та функцій певного органу;

4) здійснення допоміжних функцій публічного характеру, спрямованих на забезпечення ефективного виконання суб'єктами публічної адміністрації завдань, передбачених нормами чинного законодавства у фінансовій сфері.

Особливістю фінансових відносин є також те, що вони виникають у площині діяльності тих суб'єктів публічної адміністрації, які є відповідальними за розвиток фінансового ринку нашої держави. Головним суб'єктом публічної адміністрації, який діє у названій сфері, є Кабінет Міністрів України. Відповідно до положень ст. 116 Конституції України Кабінет Міністрів України вповноважений забезпечувати проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики [1]. І в усіх фінансових правовідносинах однією із сторін виступає суб'єкт публічної адміністрації, наділений державно-владними повноваженнями, якими є, наприклад, повноваження щодо видання адміністративних актів. Протилежною стороною таких відносин може бути окремий банк, фізична особа, будь-яка інша фінансова установа тощо.

Фінансові правовідносини можуть виникати за ініціативою будь-якого суб'єкта фінансового права. Порухення ж однією із сторін фінансових правовідносин своїх

обов'язків зумовлює її відповідальність не перед іншими учасниками відносин, а перед державою в особі відповідних органів.

Фінансові правовідносини, що виникають між суб'єктами публічної адміністрації та іншими суб'єктами фінансового права (банками, фінансовими установами, фізичними особами тощо), є відносинами, що будуються не лише за методом влади та підпорядкування. Тобто фінансові правовідносини можуть реалізовуватись за методом рівності сторін, що передбачає зобов'язання кожної сторони виконувати приписи правової норми. А спори, що виникають між сторонами фінансових правовідносин, вирішуються як в адміністративному порядку, так і у порядку адміністративного судочинства.

З огляду на вищевказані ознаки фінансових правовідносин, можемо зазнати, що вони виникають, розвиваються та припиняються між великою кількістю суб'єктів суспільних відносин з приводу реалізації їх законних прав та інтересів у фінансовій сфері життя нашої держави.

Фінансові правовідносини можна класифікувати за такими ознаками: за функціональною спрямованістю; за змістом; за характером побудови взаємин між учасниками фінансових правовідносин.

Залежно від функціональної спрямованості фінансові правовідносини поділяються на регулятивні та охоронні.

До регулятивних фінансових правовідносин належать ті, що пов'язані з реалізацією «позитивної» функції адміністративного права у фінансовій сфері. Тобто здійснення організації діяльності суб'єктів публічної адміністрації у сфері фінансового ринку, керування підлеглими структурними підрозділами тощо. Регулятивні адміністративно-правові відносини – це суспільні правовідносини, що виникають та діють на підставі правомірної поведінки суб'єктів на внутрішньому організаційному рівні в межах окремих підприємств (компаній, установ).

Правовою основою регулювання фінансових правовідносин виступає Господарський кодекс України [2], що регламентує відносини, які виникають у процесі участі держави та місцевого самоврядування у сфері господарювання, захисту суб'єктів госпо-

дарювання та споживачів від недоброякісної конкуренції. Вказаний документ визначає принципи, форми, види підприємництва, а також суб'єкти господарювання тощо.

Регулятивні фінансові правовідносини поділяються в теорії права на абсолютні й відносні. Така класифікація базується на особливостях способу індивідуалізації суб'єктів. Відносні правовідносини – це такі, в яких уповноваженій особі протистоїть певний суб'єкт. Основна маса фінансових правовідносин – відносні правовідносини, що визначені методом владних приписів. До таких належать міжбюджетні правовідносини, відносини зі сплати до бюджету й державних позабюджетних фондів податків і зборів, неподаткових платежів, відносини з формування фінансових фондів бюджетної установи, відносини зі складання, розгляду й затвердження кошторису доходів і видатків. У більшості випадків у відносних фінансових правовідносинах уповноважена особа має право вимоги, яка чітко вказує обов'язок конкретного підпорядкованого суб'єкта.

Охоронні фінансові правовідносини виникають у випадку невиконання їх учасниками норм фінансового права. Охоронні фінансові правовідносини виникають між правопорушником і суб'єктом публічної адміністрації. Вони відрізняються організуючим характером, що передбачає, шляхом застосування заходів впливу, забезпечення належної, правомірної поведінки.

У фінансовому праві охоронні правовідносини виконують допоміжну роль відносно регулятивних, тому в системі фінансових правовідносин вони похідні від регулятивних і їх питома вага відносно невелика, хоча останніми роками у зв'язку з бурхливим розвитком підгалузі податкового, валютного права вони стали займати вагомніше місце в системі фінансових правовідносин. Прикладом охоронних фінансових правовідносин є відносини, що регулюються Положенням про валютний контроль, яке затверджене постановою Правління Національного банку України № 49 [3].

Відповідно до цього Положення банк, який отримав від Національного банку України генеральну ліцензію на здійснення

валютних операцій, зобов'язаний здійснювати контроль за валютними операціями, що проводяться резидентами і нерезидентами через вказаний банк. Такий банк повинен виконувати функції валютного контролю, що полягають у запобіганні проведення резидентами і нерезидентами незаконних валютних операцій, та своєчасно інформувати правоохоронні органи про такі факти.

За змістом фінансові правовідносини можна розділити на матеріальні та процесуальні.

Матеріальні фінансові правовідносини складаються на підставі уповноважуючих і заборонних адміністративно-правових норм. Так, відносини між акціонерним банком, який має право займатися певним видом діяльності у фінансовій сфері, і суб'єктом публічної адміністрації, який забезпечує реалізацію цього права шляхом ліцензування, будуть перебувати у статичному стані (залишатися матеріальними) до тих пір, поки акціонерний банк не вважатиме за потрібне реалізувати дане право.

Для виникнення процесуальних фінансових правовідносини необхідна процесуальна норма. Вказані правовідносини виникають, наприклад, під час розгляду та вирішення суб'єктами публічної адміністрації звернень фінансових установ з приводу ліцензування окремих видів діяльності

Відповідно до характеру і побудови взаємин між учасниками відносин фінансові правовідносини можуть бути вертикальними та горизонтальними. Вертикальні – це такі, які виникають між рівнозначними, непідлеглими суб'єктами, які реалізують повноваження у фінансовій сфері. Горизонтальні правовідносини в означеній сфері виникають між підпорядкованими суб'єктами, наприклад, суб'єктом публічної адміністрації та акціонерним банком.

На сьогоднішній день сучасні банківські правовідносини в нашій країні не відповідають вимогам її економічного розвитку. І головним сьогодні, як зазначають фінансові експерти, є повернення довіри населення та підприємницьких кіл до банківської системи України.

Так, згідно з результатами опитування Українського інституту майбутнього, яке

було зроблено наприкінці 2016 року, 57% громадян України не довіряють фінансово-банківській системі, а 25,3% також їй не довіряють, але користуються її послугами через відсутність альтернативи. Повністю задоволені діяльністю вітчизняних банків лише 6,8% українців [3].

Повернення ж довіри населення та бізнесу до національної банківської системи полягає у найскорішому відновленні кредитування. Проте більшість експертів сходиться на тому, що поновити кредитування, як і оживити економіку країни, дуже важко без повернення грошей населення та капіталів, які осіли на офшорних зонах, до банківської системи України. Адже нині 120 млрд. доларів лежать у пересічних громадян удома і не працюють ні на них самих, ні на економіку країни загалом. Ще більше – до 170 млрд. доларів – перебуває в офшорах [3].

Для подолання негативних наслідків у фінансовому секторі, спричинених кризовими явищами в економіці країни, у 2016 році було ухвалено низку законопроектів, які так чи інакше регулюють фінансово-банківський ринок. Перш за все йдеться про Закон України «Про споживче кредитування» [4]. Сьогодні у договорах про надання банками фінансових послуг позивачі є дуже слабкою стороною. Адже такі документи за своєю суттю є договорами приєднання, в яких споживач фінансових послуг не може запропонувати свої умови, а лише пристати на ті, що пропонує фінансова установа. Тому цей Закон [4] встановлює обов'язок кредитодавця надавати та роз'яснювати умови і особливості споживчого кредиту, починаючи від реклами і закінчуючи укладеним договором. У цьому документі на законодавчому рівні обґрунтовано закріплений обов'язок тлумачення неоднозначних умов договору на користь споживача фінансової послуги.

Щоб зміцнити позицію української сторони перед міжнародними фінансовими організаціями, у 2016 році було прийнято закон «Про фінансову реструктуризацію» [5]. На відміну від процедур банкрутства, фінансова реструктуризація дає змогу банкам зайняти активну позицію у врятуванні власної платоспроможності. Адже план реструк-

туризації може передбачати розстрочку, прощення частини боргу, передачу кредиторам права власності на майно боржника, залучення інвестицій, реорганізацію, заміну керівництва тощо. Закон [5] також регламентує введення нових колегіальних органів, які будуть керувати та контролювати процеси реструктуризації.

Завдяки цьому закону банки зможуть зменшити кількість проблемних кредитів та скерувати кошти на кредитування економіки країни. На думку керівництва Національного банку України, цей документ дасть змогу банкірам погасити до 25% корпоративних боргів [6].

Зміцненню довіри до фінансових установ сприяє й той факт, що дедалі частіше суди України стали приймати рішення, спрямовані на задоволення вимог пересічних громадян. Так, у 2015 році під час розгляду справи Вищий спеціалізований суд України (ВССУ) ухвалив рішення, згідно з яким будь-хто із вкладників банків може добитися справедливості та відсудити моральну й матеріальну шкоду, заподіяну фінансовою установою в разі прострочення щодо видачі депозиту – пеню 3% за кожен день прострочення. Але, на думку експертів, такі рішення повинен виносити не суд, а такі умови кредитування повинні бути предметом договірних відносин між клієнтом та його фінансовим партнером, що й буде сприяти розвитку більш якісного правового регулювання взаємодії банків з іншими суб'єктами фінансових правовідносин. Адже фінансові установи самі ніколи цього не робитимуть, а на національному ринку фінансових послуг ще існує багато установ, що не зовсім чесно поводяться зі своїми клієнтами.

Висновки

Існування ефективної системи управління державними фінансами є неодмінною умовою для проведення всіх реформ у нашій країні та збереження стійкого зростання її економіки.

Правовий обов'язок фінансових правовідносин полягає в реалізації та захисті суб'єктивних прав, свобод та інтересів банків будь-якої форми власності, фінансових установ та інших фізичних і юридичних осіб.

АНОТАЦІЯ

У статті розглядається структура фінансових правовідносин, діяльність суб'єктів таких правовідносин, а також аналізуються недоліки у функціонуванні банківської системи України. У роботі доводиться необхідність удосконалення правового регулювання діяльності банків з метою повернення довіри населення та бізнесу до фінансових установ.

Ключові слова: фінансове право, структура фінансових правовідносин, фінансово-банківська система, правове регулювання банківських правовідносин

Законодавче регулювання індивідуальних умов договірних відносин між клієнтами та банками сприяє розвитку якісного правового регулювання взаємодії фінансових установ з іншими суб'єктами правовідносин.

Література

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради. – 1996. – № 30.-Ст.141.
2. Господарський кодекс України № 436-IV від 16.01.2003 р. // [Електронний ресурс]

SUMMARY

The article deals with the structure of financial legal relations, the activity of subjects of such legal relations, as well as analyzes the shortcomings in the functioning of the banking system of Ukraine. The work needs to improve the legal regulation of banks' activities in order to restore the confidence of the population and business to financial institutions.

– Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15/page12>.

3. Які банківські виклики провокує сьогодні // Урядовий кур'єр. – 2017. – 23 травня.

4. Про споживче кредитування: Закон України № 1734-VIII від 15.11.2016 р. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1734-19>

5. Про фінансову реструктуризацію: Закон України №1414-VIII від 14.06.2016 р. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1414-19>

6. Законодавчий тест на фінансову довіру // Урядовий кур'єр. – 2017. – 13 січня.

РЕЦЕНЗІЯ
на монографію Ігоря Ігоровича Онищука
«Правовий моніторинг: проблеми методології,
теорії та практики»

ПАНОВ М.І. - Академік (дійсний член) НАПрН України, доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри кримінального права №2 Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого

Актуальність дослідження обумовлена потребою конструювання механізму моніторингу якості та ефективності нормативно-правових актів, який сприятиме досягненню ефективності чинного законодавства, відповідності його вимогам розвитку держави та її інститутів. Здійснення регулярної оцінки стану національного законодавства сприятиме детальному осмисленню та аналізу можливих наслідків досягнення позитивних результатів у суспільстві, уникненню правових колізій та суперечностей, які пері-

одично виникають у різних сферах суспільної діяльності. Правовий моніторинг дає змогу визначити пріоритетні напрями удосконалення вітчизняної правової системи, відстежити позитивні та негативні наслідки застосування норм законодавства у правовій практиці, встановити стійкі зв'язки між законопроектною та законодавчою діяльністю й остаточним результатом.

Завдання з організації моніторингу ефективності чинного законодавства України та прогнозування наслідків його застосування покладено на Інститут законодавства Верховної Ради України. Втім, як зауважив автор монографії, зазначений вид діяльності не унормовано на законодавчому рівні. У зв'язку з цим, в Україні моніторингове оцінювання якості та ефективності нормативно-правових актів має лише рекомендаційний характер.

Чинне законодавство України та його зміни є постійним предметом критики. До основних зауважень, які висловлюють науковці, юристи-практики, експерти з суспільного середовища можна зарахувати: відсутність обов'язкової унормованої процедури моніторингу якості та ефективності законодавства; норми права змінюються надто швидко і часто; під час розробки норм права не враховується їх подальше застосування на практиці, а законодавець реагує надто повільно; нормотворча діяльність переважно зводиться до функції виправдовування та обмежується мінімальними компромісами; надмірність деталізованих правових при-

писів. У зв'язку з наведеним, І. І. Онищук актуалізував у монографії проблематику прийняття законопроекту «Про правовий моніторинг» для врегулювання суспільних відносин, пов'язаних з оцінюванням ефективності, прогнозуванням правового регулювання суспільних відносин, визначенням конкретних правових, організаційних та інших заходів для його забезпечення. Повномасштабне справджування зазначеної функції створить необхідне становище для реалізації ще й інших функцій правового моніторингу, які забезпечують його вплив на процес правового регулювання.

Предметом дослідження стали методологічні, теоретичні та практичні аспекти правового моніторингу.

Концепція монографії полягає у:

1) комплексному дослідженні правового моніторингу – інноваційного прагматичного методу отримання знання, самостійного, спеціального виду правового контролю, що поєднує інформаційний (демонстраційний), аналітичний, інтерпретаційний, експертний, прогностичний, систематичний супровід правотворчості й правозастосування;

2) розкритті організаційної, управлінської, інституційної, функціональної та інструментальної складової сутності правового моніторингу;

3) формуванні техніко-технологічного комплексу правил, методів та засобів здійснення послідовних операцій з метою контролю, аналізу, узагальнення, оцінювання якості нормативно-правових актів

та практики їх застосування, оформлення, оприлюднення та реалізації результатів моніторингу.

У розвиток концепції роботи дослідник вперше у вітчизняній теорії права комплексно вивчив проблему правового моніторингу, сформулював його цілісну розгорнуту теорію та запропонував проект Закону України «Про правовий моніторинг».

Структура монографії побудована чітко та логічно, складається з переліку умовних позначень, вступу, п'яти розділів, що об'єднують 30 підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Опрацьовано багато вітчизняних та закордонних бібліографічних джерел, проаналізовано нормативно-правові акти та документи.

Автор монографії здійснив комплексне порівняльно-правове дослідження і з'ясував, що правовий моніторинг став досить важливим сегментом у законодавчій практиці багатьох держав. Ним проаналізована практика США, Канади, Великобританії, ФРН та інших країн ЄС, РФ, Республіки Казахстан щодо правового та організаційного закріплення правового моніторингу, процедурних та організаційних його аспектів.

Монографія виконана на належному науковому і методологічному рівнях, створює умови для якісної підготовки юристів, сприяє формуванню у майбутніх фахівців з права сучасного правового мислення.

Високий науково-теоретичний рівень розробки монографії дає вагомі підстави рекомендувати її до видання.

РЕЦЕНЗІЯ
на монографію «Забезпечення фінансово-економічної
безпеки України: адміністративно-правовий аспект»,
підготовлену Ковальчук А. Ю.

СВІТЛИЧНИЙ О.П. - доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри
цивільного та господарського права Національного університету біоресурсів і
природокористування України

Негативні події, що відбулися (порушення територіальної цілості, зміна стандартів безпеки тощо) в Україні змінили ставлення держави до розуміння безпеки. Нині в умовах політичної, соціальної та економічної кризи на перший план постають проблеми забезпечення національної безпеки, а особливо її складової фінансово-економічної безпеки. Фінанси – це кровноносна система держави. Будь які реформи, що необхідні в ствердженні держави її суверенітету та демократії, повинні забезпечуватися фінансами. Забезпечення економічної безпеки неможливо вирішити розглядаючи його відокремлено від поняття фінансів. Саме вони, фінанси, є відправною точкою побудови системи протидії загрозам економічної безпеки, так і елементом, який є найбільш привабливим для посягання і потребує окремого захисту.

З іншого боку забезпечення дієвості та успішній протидії загрозам національної безпеки взагалі, неможливо без збалансування фінансових надходжень та витрат держави на підтримання належного рівня функціонування держави.

Нажаль, другим негативним чинником є той факт, що усі ці зміни відбуваються на тлі недостатньо ефективного державного управління, що значною мірою є наслідком безгосподарності, злочинної недбалості як керівників держави, так і побудови недостатньо ефективного механізму управління та взаємодії державних органів.

Наукове дослідження Ковальчук А. Ю. присвячене розгляду зазначеної проблеми є актуальним і вчасним, як для науки так і для практики забезпечення безпеки.

Автору вдалося у своїй роботі підкреслити актуальність теми дослідження, вдало та чітко визначити мету і завдання дослідження, що дало можливість зробити дослідження цікавим як для науковців так і для практичних працівників.

Багата методологічна основа монографії, яка представлена як принципи, способи і засоби, дала можливість забезпечити достовірність знання та вирішення поставлених перед дослідником мети і завдань.

Потрібно зазначити і про те, що автор вмів побудувати план дослідження, де перша глава присвячена теорії та методології дослідження.

Автори визначає одну з основних проблем сучасного право розуміння у пострадянських державах. Виділяє концепції безпеки, що були розроблені раніше, вказує на їх певну обмеженість. Плідним висновкам сприяло широке залучення структурно-функціонального підходу, до побудови парадигми фінансово-економічної безпеки.

У другій главі на автор досліджує таке актуальне теоретичне питання про виділення елементів механізму забезпечення фінансово-економічної безпеки. Виділяються суб'єкти дослідження. Не можна не погодитись з автором про необхідність залучення громадян до забезпечення фінансово-економічної безпеки. Вірно це аргументується: «

ст.17 Конституції України. Захист суверенітету держави.... забезпечення її економічної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу.»

Звичайно не можливо залишити поза увагою пропозиції автора щодо удосконалення чинного законодавства, що викладені у третій главі. Вони є тим цінним продуктом, який був створений як підсумок узагальнення та аналізу отриманих результатів дослідження.

Усі надбання, що отримані автором у перших трьох розділах були вміло інтегровані у четвертий розділ. Автор виділяє елементи державного механізму, виокремлює функції кожного з суб'єктів, а головне чітко визначає шляхи їх взаємодії, співпраці тощо.

У п'ятому розділі автором виробляються окремі пропозиції щодо методології виявлення, оцінювання та управління ризиками та загрозами що негативно впливають на функціонування фінансово-економічної сфери.

Наведене дає підстави для досить позитивної оцінки роботи. Разом з тим, позитивні якості представленого до опублікування дослідження, зрозуміло, не виключають творчої дискусії чи незгоди з окремими положеннями.

Монографію підготовлено з дотриманням вимог наукового стилю, ділового мовлення та з виведенням власних висновків. Враховуючи наведене, монографія може бути рекомендована до друку.

Світличний О.П.

Світ
Свідомо Світличного О.П., посвідчено
Декан юридичного факультету
Михайло
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
12.09.2017р.

РЕЦЕНЗІЯ

на монографію «Адміністративно-правові засади публічної політики щодо запобігання і боротьби з корупцією в Україні», підготовану Векличем В. О.

ЗАРОСИЛО В.О. - Завідувач кафедри управління безпекою, правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового Інституту права ім. князя Володимира Великого Міжрегіональної Академії управління персоналом, доктор юридичних наук, професор

Інтеграція України до європейських структур є вагомим стратегічним напрямком розвитку держави. Це наочно підтверджено в Указі Президента України «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020», в якому, зокрема, наголошено, що "...Метою Стратегії є впровадження в Україні європейських стандартів життя та вихід України на провідні позиції у світі".

Тому монографія Веклича В.О. є своєчасною та необхідною. Вона присвячена вирішенню однієї зі значних проблем сьогодення – запобігання і боротьби з корупцією за умов інтеграції нашої держави до ЄС.

Виконання завдань наукового дослідження, поставлених автором, дає можливість поглибити сучасні уявлення про стратегічні напрями діяльності антикорупційних органів України – органів державної влади, що посідають вагоме місце в подоланні цього деструктивного явища.

У монографії В.О. Веклича вдало здійснено ґрунтовне, комплексне дослідження шляхів удосконалення публічної політики щодо запобігання і боротьби з корупцією в Україні з урахуванням адміністративно-правових засад за умова інтеграції нашої держави до Європейського Співтовариства. Зважаючи на це, тема рецензованого дослідження Веклича В.О. є актуальною з огляду на потреби сучасної правничої науки.

Поєднання теоретичної і практичної проблематики проглядається вже у плані роботи та завданнях, які поставлено дослідником. Так, слід підкреслити логічну структурованість наукового дослідження, полемічність викладу матеріалу і загальною толерантністю в ставленні до думок інших

вчених, зваженістю і обґрунтованістю позиції.

Позитивною рисою монографії є приділення автором значної уваги теоретичним аспектам проблеми з позицій загальної частини адміністративного права. Зокрема, вперше сформульовано чітко окреслене визначення публічної політики щодо запобігання і боротьби з корупцією; розкрито сутність адміністративно-правових засад публічної політики щодо запобігання і боротьби з корупцією.

Автором був вивчений досвід таких країн, як Албанії, Болгарії, Векликобританії, Індії, Мальти, Південної Кореї, Сербії, США, Сінгапуру, Франції, Чорногорії, Японії щодо реформування антикорупційних структур у контексті адміністративно-правових засад публічної політики щодо запобігання і боротьби з корупцією. На основі цього було сформульовано теоретичні положення та практичні рекомендації щодо удосконалення взаємодії між відповідними органами державної влади України.

Автором було проаналізовано чинне законодавство, що регулює суспільні відносини у сфері антикорупційної політики, що надало змогу встановити прогалини і запропонувати пропозиції удосконалення такого регулювання з урахуванням особливостей публічної політики щодо запобігання і боротьби з корупцією.

Отримані результати дослідження, положення, висновки і рекомендації обґрунтовані і достовірні, підтверджуються репрезентативністю результатів дослідження.

Отрже, монографію підготовлено з дотриманням вимог наукового стилю та з напрацюванням власних висновків. Враховуючи наведене, відповідну монографію Веклича В.О. може бути рекомендовано до друку і широкого ознайомлення.

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА ЩОДО ОСОБИ, ЯКА ПЕРЕБУВАЄ У СІМЕЙНИХ АБО БЛИЗЬКИХ ВІДНОСИНАХ

ВОРОБЕЙ Віта Миколаївна - аспірант Інституту права ім. князя Володимира Великого Міжрегіональної академії управління персоналом

Осуществлен комплексный анализ насилия лиц, которые находятся в семейных или близких отношениях. Исследована Сексуальное насилие в семье как наиболее скрытую форму насилия. Выделено основные признаки данного вида преступления, а также подчеркнута высокий уровень латентности совершения сексуального насилия к лицу, которое находится в семейных или близким отношениях.

Ключевые слова: жертва, семейные отношения, виктимологична профілактика, сексуальное насилие

Серед існуючих в Україні різних проблем, що хвилюють населення, найбільше занепокоєння викликають ті, які пов'язані із забезпеченням безпеки громадян від злочинних посягань, і, перш за все, від насильницьких. У зв'язку з цим попередження злочинного насильства в різних формах його прояву є першочерговим завданням правоохоронних органів, які повинні приділяти підвищену увагу її вирішенню. Однак без наукового обґрунтування шляхів вирішення будь-якого завдання важко досягти того чи іншого позитивного результату, а там більше в такій складній сфері суспільних відносин, як забезпечення безпеки громадян, суспільства і держави від будь-яких видів загроз, в тому числі і від насильницьких злочинних посягань. У зв'язку з цим очевидна актуальність і необхідність здійснення наукового кримінологічного аналізу насильства як соціального явища і його злочинних проявів в сім'ї.

Необхідно відзначити, що тема сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах найбільш закрита для обговорення й оцінки. Наприклад, про психологічний тиск й економічну маніпуляцію з боку близьких людей респонденти відкрито говорять, намагаючись відрефлексувати відносини й запобігти конфліктам. Фізичне насильство важко сховати, особливо якщо воно має очевидні наслідки для соматичного здоров'я, також воно найчастіше може обговорюватися як насильство. Про сексуальне насильство щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах говорити особливо важко.

Правовий зміст поняття "сексуальне насильство" має морфологічне походження від термінологічного словосполучення "насильницький злочин, який вчиняється на сексуальному підґрунті", і містить такі структурні елементи як "насильство", "зло", "чин" (тобто чинити), "секс" (тобто стать), "підґрунтя" (засада, основа, базис). Відтак мовиться про скоєння зла проти волі особи, котре стимульоване однобічними статевими потребами чи бажаннями.

Кримінальне насильство аналізованого змісту вчиняється на сексуальних засадах і передбачає низку насильницьких агресивних та аморальних дій. Зокрема, В. Даль визначає насильство як "примус, неволя, нестача, гвалтування, дії образливі і самовільні; насильний – вимушений силою діяння; насильницький – схильний до насилля; насилувати – силувати, вимушувати

до чого-небудь силою, поневолювати [1, с. 28]. Далі В. Даль роз'яснює, що "наси́льничати" вживається в одному тільки дурному значенні "наси́льства над жі́нкою" [1, с. 468-469]. С. Ожегов з визначеною конкретністю проводить знак рівнозначності між словами "згвалтувати" і "насилувати", зазначаючи, що "згвалтувати" означає "примушувати, притіснити кого-небудь; насильно примушувати до статевого акту" [2, с. 334]. Велика Радянська енциклопедія взагалі окреслює визначення насильства винятково соціально-політичними межами: як застосування тим чи іншим класом різноманітних форм примусу відносно інших класів з метою придбання або збереження економічного та політичного владування, здобуття певних прав чи привілеїв [3, с. 879].

Сексуальне насильство - це статевий акт, який здійснюється без згоди іншої сторони або спроба його здійснити; дії сексуального характеру, які не передбачають статевого контакту (наприклад, вуайєризм або сексуальне домагання) без згоди іншої сторони; дії, спрямовані на торгівлю людьми з метою сексуальної експлуатації, які здійснюються до осіб, нездатних дати згоду або відмовитися; а також сексуальна експлуатація в інтернеті.

- Сексуальні посягання відносно дитини включають в себе форми як фізичного, так і психічного насильства.

- Поняття «інцест» повинно використовуватися в тих випадках посягань, коли відбувається кривозмішення.

- До сексуального посягання відносять і сексуальну експансію щодо дітей та підлітків, наприклад, використання їх в дитячій порнографії.

Американські дослідники розглядають насильство як навмисне використання фізичної сили проти інших людей, заподіяння болю, образи, фізичного обмеження (обмеження), як загрози або покарання для того, щоб змусити людей зробити небажані для них дії. Звісно ж, що в даному визначенні є деякі неточності, зокрема, необґрунтовано вказується на заподіяння образи в якості одного з ознак насильства. Безпідставно також виділення в якості обов'язкової мети насильства - примус вчинити дії, небажані для

особи, щодо якої воно відбувається. Останнім часом все частіше здійснюється насильство тільки в цілях.

Агресивність завжди є насильницькою, тому що вона передбачає руйнування. Агресія спрямована на те, щоб змусити жертву зробити щось таке, що вона сама по собі робити не буде. Насильницькі дії завжди мають внутрішній сенс і відбуваються заради досягнення чітко визначеної або конкретно невизначеної мети, що не завжди усвідомлюється навколишніми і навіть самим гвалтівником. Але все ж таки зазначимо, що прояв насильства ніколи не буває безглуздим. Незважаючи на те, що термін "наси́льство" застосовується дуже широко, існує деяка неоднозначність у трактуванні значення цього поняття. Однією з відмінностей агресії від насильства є те, що термін "агресія" застосовується тоді, коли її об'єктом є певне оточення людини (тобто як живі істоти, так і неживі). Термін же "наси́льство" застосовується виключно тоді, коли розглядається агресія тільки проти живих істот. У конфліктології насильство розуміється як тип дії або поведінки соціальних суб'єктів у конфлікті, при яких їх опонент піддається фізичному тиску або зазнає прямого фізичного збитку [4, с. 246].

О. Джужа та інші кримінологи окреслюють насильницьку злочинність проти життя і здоров'я як сукупність умисних посягань, спрямованих на втручання у фізичну і психічну цілісність жертви злочину з метою заподіяння їй смерті, або тілесного ушкодження [5, с. 141]. Основними об'єктами посягання тут є: 1) життя і здоров'я людини; 2) її честь та гідність; 3) статева свобода і статева недоторканість; 4) її духовний розвиток [6, с. 211].

Загалом кримінологічне осмислення об'єктивних ознак насильницьких злочинів сексуального змісту розпочинається із вивчення родового і безпосереднього об'єктів цих злочинів. Статева поведінка – це комплекс складних фізіологічних, психологічних та поведінкових реакцій, що пов'язані із статевою функцією [7, с. 89]. М. Корчовий у зв'язку з цим зазначає, що родовим об'єктом статевих злочинів є суспільно-нальний устрій у сфері статевих відносин. Він

зазначає, що самому об'єкту зґвалтування можуть бути властиві ознаки кримінологічного характеру [8, с. 5].

Безпосереднім об'єктом насильницьких сексуальних злочинів є статева воля особи (жінки або чоловіка), проте не сама собою, а в органічному поєднанні з її фізичним і психічним здоров'ям, в окремо визначених випадках - вчинення умисних убивств, котрі поєднані зі зґвалтуванням, також окремо – власне життя особи. Без такого поєднання губиться реальний зміст такої правової категорії, як “сексуальне насильство”.

За висловленнями Р. Блекборна, насильницькі сексуальні злочини являють собою тільки невеликий сегмент феномена людської агресії, що, незважаючи на негативні коннотації, не є статистично аномальним [9, с. 255]. У будь-якому разі насильство - це примусовий вплив на кого-небудь із заподіянням матеріального збитку чи тілесного ушкодження. На відміну від поняття “примус”, що ширше за обсягом поняття “агресії”, термін “насильство” визначає такий підтип агресії, що відноситься до надзвичайних форм фізичної агресії. О. Бандурка, С. Бочарова та О. Землянська інтерпретують агресію як множину різноманітних дій, які порушують фізичну чи психічну цілісність іншої людини (або групи людей), заподіюють їй матеріальні збитки, перешкоджають здійсненню її намірів, протидіють інтересам або ж знищують їх. Вочевидь зазначене визначення агресії і залишає поза увагою моральні аспекти збитків, що є характерною особливістю досліджуваного тут феномена сексуальної агресії [10, 444]. Цитовані автори висловлюють думку, що агресія і жорстокість становлять формовияви насильства, але порівняно з жорстокістю агресивність все ж є ширшим поняттям, оскільки не завжди агресивні дії набувають жорстокості, хоча остання закономірно пов'язана з агресивною поведінкою [10, с. 445].

Отже, сексуальна жорстокість як особистісна риса вирізняється спрямованістю на заподіяння страждань та мук людям і виражається у діях та словах, а також фантазюванні відповідного змісту, і є особливою складовою загальної агресивності. Водночас сам термін “агресія” має різні значення. Так,

з позиції соціальної психології вона розуміється як особлива форма соціальної поведінки, котра, з одного боку, формується соціальним довкіллям індивіда, а з іншого – впливає на це довкілля та його представників. В етології агресію розглядають як внутрішню енергію, у соціології - як продукт еволюції, а в генетиці - як спадкову передумову. Існують різні психологічні пояснення агресії як інстинкту руйнування, реакції на негативні емоції, наслідки прийняття рішення, функції переробки інформації та ін. [13, с. 101].

Б. Крейхи розглядає насильство як латентну властивість соціальних систем, яке призводить до соціальної нерівності та несправедливості (наприклад, в інституалізації ієрархії влади між статями, котра робить жінок незахищеними перед сексуальним примусом з боку чоловіків) і передбачає “силовий вплив на людей задля знищення, покарання чи контролю” [12, с. 21].

В останньому визначенні дещо перебільшені акценти гендерного змісту насильства. І справді, сексуальне насильство являє собою незаконне застосування сили, яке може спричинити зґвалтування та інші сексуальні напади. У цьому разі нападником і жертвою можуть бути особи як однієї статі, так і різних. Своєрідним загальним знаменником тут є агресія, котра характеризується навмисним заподіянням шкоди, поряд із імовірними тілесними ушкодженнями та крайнім психологічним дискомфортом жертви.

Виходячи з вищевикладеного, можна підсумувати, що зміни, вироблені агресією і насильством, у деяких випадках ідентичні - тобто ці два поняття іноді позначають ту ж саму дію, той самий результат, і в цих випадках їхнє застосування як синонімів правомірне. Але коли метою насильницьких дій не є руйнування чи заподіяння збитку, то вживання терміну “агресія” буде недоречним і неправильним. Відтак можна наголосити, що ствердження, що одне з розглянутих понять є більш широким і містить у собі інше, буде досить спрощеним і передчасним. Насильницька чи агресивна поведінка стає кримінальною тільки тоді, коли ці дії зазначені в кримінальному законі.

Останнім часом для опису таких видів сексуальної поведінки став застосовуватися

безоцінний термін – парафілія, тобто – «поза звичайною чи типовою любов'ю» [13, с. 392]. Цей термін зосереджує акцент на тому, що такі форми є вираженням психосексуальних порушень поведінки. В результаті сексуальне збудження або реагування іншим чином людини залежить від деяких незвичайних, екстраординарних чи навіть ексцентричних дій. Оскільки подібні сексуальні відхилення в своєму абсолютному прояві нехарактерні (нетипові) для більшості людей у суспільстві, ми пропонуємо називати надалі такі прояви, що мають кримінально-правовий опис заборон як «нетипові сексуальні злочини». Крім вищевказаної градації, класифікація сексуальних перверсій на істинні та хибні може мати істотне кримінологічне значення.

Сексуальні розлади підрозділяються на три головні групи: 1) сексуальні дисфункції; 2) парафілії; 3) порушення гендерної ідентичності. Більшість сексуальних дисфункцій відноситься до гіпофілій, тобто меншій, ніж у нормі, сексуальній активності. Гіперфілії ж (сексуальна активність, що перевершує нормальну) навпаки привертають менший інтерес, хоча вони можуть зашкодити відносинам, якщо партнер не задоволений рівнем активності. Крім того, сексуальні дисфункції підрозділяються на такі різновиди: 1) первинні дисфункції відзначалися в анамнезі особи постійно, тоді як вторинні дисфункції є нещодавно поширюючимися порушеннями; 2) повною дисфункцією називається та, що виявляється у всіх ситуаціях, тоді ж як часткова дисфункція відноситься виключно до певних визначених ситуацій: чоловік, наприклад, може страждати від недостатньої ерекції при вступі в сексуальний зв'язок; 3) чоловіки і жінки можуть страждати від одних і тих же проблем, але ясно, що деякі дисфункції є специфічними в сексуальному відношенні – наприклад, розлад ерекції; 4) стадії (фази) статевого акту часто використовуються для підрозділу розладів; мають на увазі фази бажання, порушення й оргазму; до цього додаються більш загальні проблеми: сексуальні болючі розлади. Крім перерахованого, специфічними розладами сексуальних функцій на різних стадіях є дисфункції потягу, дисфункції збудження,

оргазмичні дисфункції, сексуальні болючі розлади (диспареунія, вагінізм).

Кримінологічне значення мають виключно примусові парафілії, до яких зарубіжні дослідники відносять такі: 1) ексгібіціонізм; 2) непристойні дзвоники з телефону; 3) вуайеризм (тобто одержання сексуального задоволення від спостереження за сексуальною активністю незнайомих людей, без згоди на це останніх). Але викликає здивування у наведеній класифікації те, що сексуальний садизм як засіб досягнення сексуального збудження шляхом заподіяння фізичного чи морального болю віднесений Р. Круксом і К. Бауром до непримусових парафілій [13, с. 398].

Б. Гульман пропонує класифікувати загальний масив сексуальних злочинів як сексуальне убивство, зґвалтування, сексуальний садизм, інцестне зґвалтування, педофілія і ефебофілія, геронтофілія, ексгібіціонізм, гомосексуалізм із педофілією і ефебофілією [14, с. 194]. Цим автором підставами для класифікації пропонуються психофізіологічні ознаки сексуальномотивованих дій, але не визначаються негативні наслідки, що наступили від таких дій.

Ми ж, в свою чергу, споруджуючи класифікацію, приймемо сукупність двох ознак: насильницької форми задоволення сексуальної потреби і кримінально-заборонених наслідків від цих дій. За цими підставами впливає така класифікація насильницьких злочинів, які вчиняються на сексуальному ґрунті: 1) убивства; 2) зґвалтування; 3) насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом.

Література

1. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка: Т. 2 – М.: Русский язык, 1979. – 779 с.
2. Ожегов С.И. Словарь русского языка / Под ред. Н.Ю. Шведовой. – М.: «Русский язык», 1986. – 798 с.
3. Большая Советская Энциклопедия: в 30 томах. / Гл. ред. А.М. Прохоров. – Т. 17. – М.: «Советская энциклопедия», 1974. – 616 с.
4. Конфліктологія: Підручник / Л.М. Герасіна, М.І. Панов, Н.П. Осипова та ін.;

АНОТАЦІЯ

Здійснено комплексний аналіз насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах. Досліджено сексуальне насильство в сім'ї як найбільш приховану форму насильства. Виокремлено основні риси даного виду злочинів, а також підкреслено високу латентність щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах.

Ключові слова: жертва, сімейні відносини, віктимологічна профілактика, сексуальне насильство

SUMMARY

A comprehensive analysis of the violence of individuals, which is in the family or close to them, has been carried out. The study of sexual violence in the family as the most hidden form of violence. The main RISS of this type is a crime, and also the latency of a scrotal individual, which is in the family or close to it, is emphasized.

Key words: victim, family relationships, victimological prevention, sexual abuse

За ред. професорів Л.М. Герасіної та М.І. Панова. – Харків: Право, 2002. – 256 с.

5. Курс кримінології: Особлива частинка: Підручник: У 2 кн. / М.В. Корнієнко, Б.В. Романюк, І.М. Мельник та ін.; За заг. ред. О.М. Джузи. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 480 с.

6. Кримінологія: Учебник / Под ред. В.Н. Кудрявцева и В.Е. Эминова. – М.: Юристъ, 2002. – 686 с.

7. Гришина Н.В. Психология конфликта. – СПб.: Питер, 2004. – 464 с.

8. Корчовий М.М. Кримінологічні проблеми боротьби зі згвалтуваннями, вчинюваними неповнолітніми: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2000. – 19 с.

9. Блэкборн Р. Психология криминального поведения. – СПб.: Питер, 2004. – 496 с.

10. Бандурка А.М., Бочарова С.П., Землянская Е.В. Юридическая психология: Учебник. – Харьков: Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2001. – 640 с.

11. Никифорова Л.А. Феномен агрессии и современность: (Социально-философский аспект) // Международная периодическая научно-практическая конференция "Альянс наук: ученый-ученому": Сборник научных работ. – Т. 3. – Днепропетровск: НАЦ Эра, 2005. – С. 100-102.

12. Крэйхи Б. Социальная психология агрессии / Перев. с англ. ЗАО Издательский дом «Питер» – СПб.: Питер, 2003. – 336 с.

13. Крукс Р., Баур К. Сексуальность (Проект «Психологическая энциклопедия») / Пер. с англ. О. Исаковой, А. Кулакова, Н. Миронова и др. – СПб.: Прайм-Еврознак, 2005. – 480 с.

14. Гульман Б.Л. Сексуальные преступления: Монография. - Харьков: Рубикон, 1994. – 263 с.

ПЕРЕДУМОВИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕФОРМ ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ (тези)

**Третя міжнародна науково-практична конференція
«Гуманітарний і інноваційний ракурс професійної
майстерності: пошуки молодих вчених», 27 жовтня 2017 р.
м. Одеса.**

Майоров Володимир Володимирович - докторант МАУП

Сучасні зміни соціально-економічних і політико-правових умов функціонування правоохоронної системи, курс на євроінтеграцію вимагають не тільки реформування правоохоронної сфери, але й підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів, адже саме на них покладено важливі завдання щодо охорони законних інтересів, прав та свобод людини і громадянина, забезпечення законності та правопорядку. Реформи, започатковані останнім часом у правоохоронній сфері, поряд з підвищенням ефективності функціонування системи правоохоронних органів, повинні сприяти підвищенню довіри населення до останніх, утвердженню справедливості, законності, слугувати додатковими гарантіями забезпечення прав громадян.

Питання реформування правоохоронної системи неодноразово привертала увагу керівництва не тільки нашої держави, але й європейської спільноти.

Так, основні напрямки реформування судової системи та правоохоронної сфери зазначені у Резолюції ПАРЄ № 1466 (2005 р.) [1]. Серед них, зокрема: 1) підпорядкування Державної судової адміністрації судовій гілці влади, надання Державній судовій адміністрації повноважень щодо призначення голів судів; 2) забезпечення судової системи необхідними ресурсами, особливо для фінансування адміністративних судів, гарантування законом рівня судової винагороди; 3) утворення професійної асоціації адвокатів шляхом прийняття нового зако-

ну про адвокатуру; 4) зміна ролі і функції прокуратури; 5) реформування СБУ відповідно до стандартів Ради Європи; 6) забезпечення виконання рішень Європейського Суду з прав людини Планом дій «Україна – Європейський Союз» [2]. Також передбачено посилення навчання судів, прокурорів та працівників інших правоохоронних органів, зокрема щодо належного рівня забезпечення прав людини [3].

Серед основних документів, що були прийняті у ті часи і спрямовані на реформування правоохоронної системи, варто виділити такі: 1) Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні [4]; 2) Концепція реформування кримінальної юстиції [5]; 3) Концепція реформування Служби безпеки України [6]; 4) Концепція реформування Державної кримінально-виконавчої служби України [7]; 6) Концепція розвитку Державної прикордонної служби України [8].

Окремо своїм указом Президент України поставив завдання розробити проект Концепції реформування системи органів внутрішніх справ [9].

Слід підкреслити, що за результатами проведеної роботи підготовлено проект Концепції реформування системи МВС України. Крім того, отримано напрацювання, що були використані при підготовці Державної програми реформування системи МВС на період до 2012 року [10;11].

Як показав час, деякі з цих реформ були реалізовані, однак переважну більшість по-

ложень вказаних концепцій не вдалося втілити у життя.

Важливими складовими реформи правоохоронної системи, як випливає із змісту Стратегії сталого розвитку «Україна- 2020», є зміна, по-перше, принципів діяльності, що мають ґрунтуватися на законності, децентралізації, прозорості, у тісній взаємодії з громадянським суспільством. По-друге, це корегування завдань та функцій, зміна процедур проходження служби та впровадження нових критеріїв оцінки діяльності. По-третє, важливе місце Президент України в реформуванні правоохоронної системи відводить МВС України й наголошує на необхідності функціональних та організаційних перетворень, впровадження нових підходів до організації управління міністерством, що має ґрунтуватися на політичному управлінні та професіональному керівництві.

У Стратегії національної безпеки України [12] приділяється увага напрямам реформування окремих державних органів.

Реформа Міністерства внутрішніх справ України має забезпечити максимально доцільну консолідацію правоохоронної діяльності у сфері його відповідальності, позбавлення невластивих контрольних і дозвільних функцій, підвищення рівня довіри громадян до правоохоронних органів, трансформацію у цивільний центральний орган виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах правоохоронної діяльності, захисту державного кордону, міграційної діяльності та цивільного захисту [13].

Національна ж поліція як центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовуватиметься через Міністра внутрішніх справ України, виконуватиме функції у сферах протидії злочинності, зокрема організованих, та забезпечення громадського порядку; для підтримання громадського порядку на місцях органи місцевого самоврядування створюватимуть у межах власних бюджетів муніципальну поліцію [14].

Напрямки з реформування МВС України не обмежуються змістом вищенаведених стратегічних документів. Керівництвом

держави та міністерства було вжито заходів для того, щоб детально окреслити подальші шляхи розвитку Національної поліції.

На виконання Стратегії розвитку України - 2020 та у рамках Коаліційної угоди було створено робочу групу, якій керівництвом держави було поставлено завдання розробити програмні документи реформування МВС України.

Результатом такої роботи стало прийняття Концепції першочергових заходів реформування системи Міністерства внутрішніх справ [15] і Стратегії розвитку органів внутрішніх справ України [16], схвалених розпорядженням Уряду №1118-р від 22.10.2014 [17].

Отже, підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що з прийняттям 2 липня 2015 року Закону України «Про Національну поліцію» фактично розпочалася реформа правоохоронної системи взагалі та Міністерства внутрішніх справ України, зокрема. Це, у свою чергу, призвело до створення Національної поліції України як центрального органу виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку.

Література:

1. Про підсумки розгляду звіту Голови Комітету Верховної Ради України з питань боротьби з організованою злочинністю і корупцією, доповідей Голови Координаційного комітету по боротьбі з організованою злочинністю, Голови Служби безпеки України, Міністра внутрішніх справ України про стан боротьби з організованою злочинністю, а також доповіді Генерального прокурора України про стан прокурорського нагляду у сфері боротьби з організованою злочинністю: Постанова Верховної Ради України: від 26.12.2002 р., № 388-IV // Голос України. 2003. 21 січ. № 11. Про заходи щодо дальшого вдосконалення діяльності Координаційного комітету по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю: Указ Президента України: від 31.12.1999 р., № 1659 // Урядовий кур'єр. 12.01.2000.

2. Державна політика у правоохоронній сфері: історико-правовий аналіз та шляхи удосконалену. URL: <https://uchil.net/?cm=36593>
3. Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів Концепції реформування системи МВС України: Указ Президента України: від 10.05. 2006 № 361 // Урядовий кур'єр. 24.05.2006. – № 95.
4. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів»: Указ Президента України від 08.04.2008 № 311/2008 // Офіційний вісник Президента України. 2008. № 12. Ст. 486.
5. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року «Про Концепцію реформування Служби безпеки України»: Указ Президента України від 20.03.2008 № 249/2008 // Офіційний вісник Президента України. 2008. № 8. Ст. 409.
6. Про Концепцію реформування Державної кримінально-виконавчої служби України: Указ Президента України від 25.04.2008 № 401/2008 // Офіційний вісник Президента України. 2008. № 18. Ст. 589.
7. Про Концепцію розвитку Державної прикордонної служби України на період до 2015 року: Указ Президента України від 19.06.2006 № 546/2006 // Офіційний вісник України. 2006 р. № 25. Ст. 1807.
8. Про заходи щодо реформування системи органів Міністерства внутрішніх справ України: Указ Президента України від 20.03.2008 № 245/2008 // Офіційний вісник Президента України.2008. № 8. Ст.405.
9. Концептуальні засади реформування системи правоохоронних органів України: Інформаційний бюлетень Міжнародного центру перспективних досліджень від 12 вересня 2005 р. // http://www.icps.com.ua/doc/nl_ukr_20050912_0289.pdf.
10. Державна політика у правоохоронній сфері: історико-правовий аналіз та шляхи удосконалення // <http://www.bankreferatov.ru/referats/>.
11. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 25.06.2015 № 287.
12. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 25.06.2015 № 287
13. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 25.06.2015 № 287
14. Концепція першочергових заходів реформування системи Міністерства внутрішніх справ // <https://www.npu.gov.ua/uk/publish/article/1221414>.
15. Стратегія розвитку органів внутрішніх справ України // http://zib.com.ua/ua/print/101834-strategiya_rozvitku_organiv_vnutrishnih_sprav_tekst_proektu.html.
16. Питання реформування органів внутрішніх справ: розпорядження Кабінету Міністрів України від 22.10.2014 №1118-р.

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ЗДІЙСНЕННЯ ВІДОМЧОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ СУДІВ (СУДДІВ) В УКРАЇНІ

ВАСИЛЕНКО Ярослав Миколайович - здобувач Інституту права та суспільних відносин Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

УДК 342.9 (477)

У статті, на основі аналізу наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства України, встановлено, що вдосконалення організаційних засад здійснення відомчого контролю за діяльністю судів (суддів) в Україні передбачає покращення всіх питань неправового характеру, які забезпечують формальну сторону здійснення відомчого контролю у досліджуваній сфері суспільних відносин, зокрема: кадрове забезпечення, фінансове та матеріально-технічне забезпечення, інформаційне забезпечення, тощо.

З метою покращення кадрового забезпечення суб'єктів відомчого контролю за діяльністю судів (суддів), запропоновано: по-перше, покращити первинну та подальшу підготовку фахівців, які уповноважені здійснювати відповідну діяльність від імені суб'єкта контролю; по-друге, забезпечити обмін досвідом між працівниками подібних відомств з інших держав; по-третє, створити належні соціально-економічні та політичні умови для здійснення працівниками своєї трудової діяльності; по-четверте, створити ефективні заходи для протидії корупції в окресленій сфері.

Обґрунтовано, що інформаційне забезпечення відомчого контролю за діяльністю суддів має декілька важливих аспектів: по-перше, воно передбачає надання всім суб'єктам контролю необхідного науково-методичного забезпечення, що дозволить їм більш якісно та науково-обґрунтовано здійснювати відповідну діяльність; по-друге, спрямоване на отримання всієї необхідної інформації від об'єктів контролю, що, ап'рїорі, спрощує реалізацію їх контрольної функції. Запропоновано шляхи покращення

інформаційного забезпечення суб'єктів відомчого контролю.

Узагальнено, що запропоновані у статті шляхи вдосконалення організаційних та правових засад здійснення відомчого контролю за діяльністю судів (суддів) в Україні не є вичерпними, однак, робота законодавця в окреслених вище напрямках дозволить якісно покращити ефективність та результативність відомчого контролю у досліджуваній сфері, що в свою чергу дозволяє підвищити рівень законності в діяльності суддів в Україні.

Ключові слова: вдосконалення, організаційні засади, відомчий контроль, суб'єкт контролю, організаційні засади.

Постановка проблеми

Дослідження змісту відомчого контролю за діяльністю судів (суддів) в Україні показало, що на сьогоднішній день у цій сфері існує велика кількість проблем організаційного та правового характеру. Правові проблеми, на нашу думку, пов'язані із недосконалістю норм адміністративного законодавства, нормами якого регулюються здійснення контролю у досліджуваній сфері суспільних відносин. Варто відмітити, що говорячи про напрямки вдосконалення відомчого контролю не можна обмежуватись виключно вдосконаленням правових засад, оскільки вирішення тільки проблем правового характеру не усуне всіх існуючих прогалин. Саме тому, особливого значення набуває вдосконалення організаційних за-

сад здійснення відомчого контролю за діяльністю судів (суддів) в Україні.

Стан дослідження

На сьогоднішній день, проблемі вдосконалення відомчого контролю за діяльністю судів приділяли увагу: О.С. Захарова, В.С. Ковальський, В.С. Лукомський, В.С. Бігун, О.Ф. Скакун, Н.Ю. Задирака, Ю.І. Римаренко, Я.Ю. Кондратьєв, А.В. Малько, О.М. Музичук, А.Ф. Крижановський, В.В. Комаров, О.Л. Копиленко, Н.М. Оніщенко, О.В. Зайчук та багато інших. Втім, більшість науковців приділяли свою увагу вдосконаленню чинного законодавства, однак при цьому фактично залишивши по за увагою питання організаційних засад здійснення відомчого контролю за діяльністю судів (суддів) в Україні.

Саме тому метою статті є: окреслити шляхи вдосконалення організаційних засад здійснення відомчого контролю за діяльністю судів (суддів) в Україні.

Виклад основного матеріалу

Починаючи наукове дослідження слід відзначити, що вдосконалення організаційних засад здійснення відомчого контролю за діяльністю судів (суддів) в Україні передбачає покращення всіх питань неправового характеру, які забезпечують формальну сторону здійснення відомчого контролю у досліджуваній сфері суспільних відносин, зокрема: кадрове забезпечення, фінансове та матеріально-технічне забезпечення, інформаційне забезпечення, тощо. Розглянемо кожен із окреслених напрямків більш детально.

Так, перш за все, на нашу думку, слід приділити увагу проблемі кадрового забезпечення контролюючи суб'єктів. На переконання Р.З. Дарміця та Г.П. Горішної, кадрове забезпечення — це комплекс дій, спрямованих на пошук, оцінювання і встановлення заздалегідь передбачених стосунків з робочою силою як в самій компанії для подальшого просування кар'єрною драбиною, так і поза її межами для нового найму тимчасових або постійних працівників [1, с.32]. Кадрове забезпечення,

на думку Н.П. Матюхіна, - це специфічна, повторювана діяльність, здійснювана у процесі управління правоохоронними органами, змістом якої є забезпечення органів і підрозділів необхідним, що відповідає певним вимогам, контингентом людей, а також відповідною інформацією про нього, впровадження науково-обґрунтованих методів, відбору, розстановки, навчання, виховання, стимулювання кадрів, правового регулювання проходження служби та надання правового захисту особовому складу правоохоронних органів України» [2, с.91]. Функціональними складовими кадрового забезпечення можна визначити такі складові: визначення організаційних та правових основ кадрової політики в державі; підготовка кадрів та підбір кадрів (планування та визначення кількості працівників і ступеня їх підготовки, робота з резервом); прийняття на державну службу (визначення способів зайняття посад; розстановка кадрів); проходження служби (адаптація кадрів; оцінювання оплати праці й мотивації кадрів, соціальне забезпечення кадрів; використання потенціалу людських ресурсів; робота з резервом; забезпечення службового просування кадрів; оцінка (контроль) кадрів; зміцнення законності та службової дисципліни в діяльності кадрів (виховання кадрів); професійна підготовка та підвищення кваліфікації кадрів); припинення служби (соціальне забезпечення кадрів; звільнення кадрів; робота з ветеранами) [3].

Тож, кадрове забезпечення є одним із найважливіших аспектів роботи будь-якої установи, організації, органу державної влади, адже саме від роботи кожної конкретної особи залежить якість та ефективність виконання функцій всього відомства. І діяльність суб'єктів відомчого контролю за роботою суддів (судів) в цьому контексті не може бути виключенням. Тож, з метою покращення кадрового забезпечення суб'єктів відомчого контролю пропонуємо: по-перше, покращити первинну та подальшу підготовку фахівців, які уповноважені здійснювати відповідну діяльність від імені суб'єкта контролю; по-друге, забезпечити обмін досвідом між працівниками подібних

відомств з інших держав; по-третє, створити належні соціально-економічні та політичні умови для здійснення працівниками своєї трудової діяльності; по-четверте, створити ефективні заходи для протидії корупції в окресленій сфері.

Наступним напрямком покращення організаційних засад здійснення відомчого контролю, є вдосконалення фінансового та матеріально-технічного забезпечення такої діяльності. В Економічній енциклопедії за редакцією С.В. Мочерного фінансове забезпечення трактується як «сума грошей на рахунку клієнта біржі з урахуванням прибутку або збитку за відкритими контрактами і комісії за цими контрактами, отриманої в разі їх ліквідації» [4]. У монографії І.В. Зятковського фінансове забезпечення розкривається як «система джерел і форм фінансування розвитку економічної та соціальної сфер суспільства, котре здійснюється в трьох формах: самофінансування, кредитування, бюджетні асигнування» [5, с. 44]. Н.І. Карпишин вважає, що фінансове забезпечення – це система джерел фінансування, яку становлять кошти державного та місцевих бюджетів; кошти страхових фондів; кредити; власні кошти юридичних і фізичних осіб; добровільні внески; інші кошти. Як, правило, використання того чи іншого джерела фінансування зумовлює форму руху грошових коштів: бюджетних – бюджетне фінансування, кредитів – кредитування, коштів страхових фондів – страхування, власних коштів юридичних та фізичних осіб – самофінансування. Вчений також відмічає, що кожний суб'єкт формує власну модель фінансового забезпечення, якою визначає склад і структуру джерел фінансування та відповідні форми руху грошових коштів [6, с.73].

Варто навести току зору О.Ю. Шутєєвої, яка спираючись на аналіз низки вчених узагальнила, що ключовими ознаками тлумачення сутності поняття «фінансове забезпечення» є: функція інвестування через фінансові форми; елемент фінансового механізму; основний метод фінансового впливу на соціально-економічний розвиток через систему фінансування; сукупність економічних відносин (система фінансо-

вих відносин), що діють через сукупність форм і методів створення, мобілізації і використання фондів фінансових ресурсів; процес організації фінансування на основі відповідної системи фінансування; процес реалізації безперервного характеру відтворювальних процесів за рахунок власних та залучених фінансових ресурсів. Тобто, продовжує О.Ю. Шутєєва, виокремлюються вузький та широкий підходи при визначенні змісту досліджуваного поняття. Розгляд фінансового забезпечення через фінансові відносини вважатимемо більш широким підходом, комплексним, оскільки саме система таких відносин стосовно ринку цінних паперів відображатиме економічні зв'язки, взаємодію та відносини у грошовій формі [7, с.120].

Переходячи до аналізу поняття «матеріально-технічне забезпечення» слід відзначити, що з економічної точки зору матеріально-технічне забезпечення – це сукупність суспільних відносин, урегульованих нормативними актами або договорами по забезпеченню матеріально-технічними ресурсами, необхідними для своєчасного та безперебійного проведення циклу робіт з виробництва, переробки й реалізації продукції, а також для виконання економічних, соціальних та інших завдань з метою задоволення певних потреб [8, с.56]. Під матеріально-технічним забезпеченням сільського господарства, Т.М. Остапенко розуміє систему, в якій відбувається споживання матеріально-технічних засобів (техніки, енергетичних ресурсів, запасних частин, добрив, засобів захисту рослин і тварин тощо) шляхом використання послуг підприємств-виробників матеріально-технічних засобів, постачальників та сервісних підприємств [9 с.7]. Система матеріально-технічного забезпечення, продовжує автор, — це сукупність підприємств виробників матеріально-технічних ресурсів, торгово-посередницьких організацій, сервісних підрозділів, формувань з використання технічних засобів та державних органів, що регулюють відносини у сфері техніко-технологічного забезпечення [10, с. 5].

Матеріально-технічне забезпечення підприємства, на переконання Б.М. Макси-

мів, - це процес забезпечення виробничої системи матеріально-технічними цінностями - виробничими фондами - та управління рухом матеріальних ресурсів від постачальника до кінцевого споживача - виробничої діяльності. Управління матеріально-технічним забезпеченням, на переконання автора, передбачає виконання всіх функцій, притаманних управлінню як виду діяльності: постановка завдання - включає накопичення інформації про стан матеріальних ресурсів підприємства, оцінку матеріаломісткості виробництва та його матеріальної потреби, проведення моніторингу наявних ресурсів та сировинного ринку потенціальних ресурсів, планування потреби у ресурсах; реалізація поставленого завдання - формування остаточного рішення про розвиток сировинної бази підприємства, організацію постачання ресурсів, управління запасами матеріально-технічних ресурсів; контроль за ефективністю формування та використання матеріально-технічних ресурсів в усіх ланках виробничої системи [11, с.403].

Таким чином, покращення фінансового та матеріально-технічного забезпечення має бути одним із пріоритетних напрямків покращення відомчого контролю за діяльністю суддів, адже жодні законодавчі або організаційні зміни є фактично неможливими без відповідного «підкріплення». Однак, на жаль доводиться констатувати, що фінансове забезпечення діяльності будь-якого органу державної влади напряму залежить від соціальної, економічної та політичної ситуації в державі.

Наступним, не менш важливим, напрямком вдосконалення організаційних засад відомчого контролю за діяльністю суддів є покращення інформаційного забезпечення роботи уповноважених суб'єктів. Взагалі, термін «інформація» (лат. *informatio* означає «пояснення», «викладення», «повідомлення») спочатку використовувався лише до засобів зв'язку, а потім у більш широкому розумінні. Інформація, відмічає В.Л. Плєскач, - це сукупність відомостей про матеріальний і духовний світ, про закономірності й тенденції його розвитку, які можна відтворю-

вати шляхом передачі усним, письмовим або електронним способом [12]. На думку Ю.І. Шемакіна, «інформація» - це семантична сутність матерії, яка має загальну властивість матерії та проявляється в кібернетичних комунікативних процесах. Поняття «матерія» ототожнюється з поняттям «система», складовими елементами якої є «речовина, енергія, знання. Дані - це відомості, які не можуть виступати в якості інформації, вони використовуються як будь-який висновок, можливо рішення. А знання - це наслідок пізнавальної діяльності, система понять про дійсність, отриманих з її допомогою» [13]. Отже, в рамках нашого дослідження інформація - це ті дані про підконтрольний об'єкт, які в своїй діяльності використовують суб'єкти контролю. Саме від повноти та достовірності інформації є можливим надати якісну та об'єктивну оцінку за результатами контролю.

На переконання Г.І. Купалової, інформаційне забезпечення - це система одержання, оцінки, зберігання та переробки даних, створена з метою вироблення управлінських рішень. Це стосується різних видів діяльності, наприклад виробничої і збутової, сервісного обслуговування, включаючи підвищення технологічності виробництва, якості вироблюваної продукції, зниження її собівартості, рекламу, інформацію про асортимент продукції, ціни, форми організації сервісу тощо. Отже, інформаційне забезпечення є важливим етапом та необхідною умовою організації і проведення економічного аналізу. Це пояснюється тим, що від складу, змісту, якості вихідних даних залежить ефективність аналітичного дослідження, об'єктивність і дієвість його результатів. Інформаційне забезпечення економічного аналізу - це створення бази даних, комплексу інформаційних засобів, необхідних для дослідження господарської діяльності та вирішення завдань управління [14]. Ю.О. Корнєв у своєму науковому дослідженні запропонував визначити наступні найбільш важливі характеристики поняття «інформаційне забезпечення» [15, с.21]: 1) інформаційне забезпечення є функціональним комплексом, що забезпе-

чує органічну взаємодію технічних засобів, методів і технологій роботи з інформацією; 2) інформаційне забезпечення – це сукупність інформаційних ресурсів, засобів, методів і технологій, яка сприяє ефективній реалізації процесу управління; 3) інформаційне забезпечення є інструментом, що генерує інформацію, яка складається з важливих даних та не дає відволікатись керівникам на зайву та громіздку інформацію; 4) інформаційне забезпечення – це безперервний процес постійного забезпечення можливості збирання, пошуку, групування, аналізу, зберігання та поширення інформації серед працівників правоохоронних органів; 5) інформаційне забезпечення є інструментом, що забезпечує надходження інформації про стан та параметри функціонування певних об'єктів управління; 6) інформаційне забезпечення – це управлінська технологія, оскільки відображає інформацію щодо стану керованого об'єкта і є основою для прийняття управлінських рішень; 7) інформаційне забезпечення – специфічний вид професійної діяльності, оскільки враховує інформаційні потреби різних суб'єктів; 8) інформаційне забезпечення є складовою системи та процесу управління, виражаючи на міжсуб'єктивному рівні відносини [15, с.21].

Таким чином, інформаційне забезпечення відомчого контролю за діяльністю суддів має декілька важливих аспектів: по-перше, воно передбачає надання всім суб'єктам контролю необхідного науково-методичного забезпечення, що дозволить їм більш якісно та науково-обґрунтовано здійснювати відповідну діяльність; по-друге, спрямоване на отримання всієї необхідної інформації від об'єктів контролю, що, апріорі, спрощує реалізацію їх контрольної функції. З метою, покращення інформаційного забезпечення суб'єктів відомчого контролю, на нашу думку, є необхідним: розширення науково-методичної бази для роботи контролюючих суб'єктів; створення дієвого механізму обміну інформацією між контролюючими та підконтрольними суб'єктами; забезпечення сучасними інформаційними технологіями уповноважених суб'єктів.

Висновок

Запропоновані нами шляхи вдосконалення організаційних та правових засад здійснення відомчого контролю за діяльністю судів (суддів) в Україні не є вичерпними. Однак, ми переконані, що робота законодавця в окреслених вище напрямках дозволить якісно покращити ефективність та результативність відомчого контролю у досліджуваній сфері, що в свою чергу дозволяє підвищити рівень законності в діяльності суддів в Україні. Окрім того, варто наголосити, що при вдосконаленні відомчого контролю законодавець має працювати паралельно в напрямку покращення як організаційних та правових засад.

Література

1. Дарміць Р. З. Кадрове забезпечення діяльності підприємства в умовах розвитку міжнародної конкурентоспроможності / Р. З. Дарміць, Г. П. Горішна // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. 2013. № 778. С. 26-34
2. Матюхіна Н.П. Управління персоналом: теоретичні та практичні аспекти органів внутрішніх справ України: [монографія] / Н.П. Матюхіна. Х., 1999. 285 с.
3. Маланчій М. О. Засади кадрового забезпечення в правоохоронній сфері / М. О. Маланчій, О. М. Ставицький. // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Державне управління. 2017. Вип. 1. [Електронний ресурс] Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadpsdu_2017_1_14
4. Економічна енциклопедія : у 3-х т. Т. 1 / Ред. кол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) [та ін.]. К. : Академія, 2000. 812 с.
5. Зятковський І.В. Фінансове забезпечення діяльності підприємств : [монографія] / І.В. Зятковський. Тернопіль : Економічна думка, 2000. 215 с.
6. Карпишин Н.І. Фінансове забезпечення охорони здоров'я в реалізації державних функцій на ринку медичних послуг: дис. канд. екон. наук: 08.04.01 / Н. Карпишин. Тернопіль, 2006. 208 с.

7. Шутєєва О. Ю. Теоретичні засади визначення сутності фінансового забезпечення функціонування ринку цінних паперів / О. Ю. Шутєєва // Фінансовий простір. 2013. № 3. С. 118-122

8. Корнієнко Г. С. Правове регулювання матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників в умовах реформування АПК: дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.06. / Корнієнко Ганна Сергіївна. К., 2003. 190 с.

9. Остапенко Т.М. Формування матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських підприємств: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами» / Т. М. Остапенко. Луганськ, 2008. 20 с.

10. Остапенко Т.М. Формування матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських підприємств: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами» / Т. М. Остапенко. Луганськ, 2008. 20 с.

11. Мельник Л. Г. Економіка підприємства: Підручник. Суми: ВТД „Університетська книга“, 2004. 648 с.

12. Плєскач В.Л. Інформаційні системи і технології на підприємствах: підручник / В.Л. Плєскач, Т.Г. Затонацька. К.: Знання, 2011. 718 с.

13. Шемакин Ю.И. Теоретическая информатика. М., МГСУ, 1995. 320 с.

14. Купалова Г.І. Теорія економічного аналізу: Навч. посіб. К.: Знання, 2008. 639 с.

15. Корнєєв Ю.О. Інформаційне забезпечення розвитку підприємницької діяльності / Ю.О. Корнєєв // Вісник НАН України. 2008. № 5. С. 24–31.

SUMMARY

In the article, based on the analysis of scientific views of scientists and norms of the current legislation of Ukraine, it is found that the improvement of organizational principles of exercising departmental control over the activity of courts (judges) in Ukraine envisages improvement of all non-legal issues that provide the formal aspect of exercising departmental control in the research sphere of public relations, in particular: human resources, financial and logistical support, information support, etc.

In order to improve the staffing of departmental control over the activities of the courts (judges), it is proposed to: Firstly, improve the initial and further training of professionals who are authorized to perform relevant activities on behalf of the subject of control; second, to ensure the exchange of experience between employees of similar agencies from other countries; third, to create the appropriate socio-economic and political conditions for workers to carry out their work; fourth, to create effective measures to counteract corruption in the identified field.

It is substantiated that the information support of the departmental control over the activity of judges has several important aspects: first, it provides for providing all the subjects of control with the necessary scientific and methodological support, which will enable them to carry out the relevant activity more qualitatively and scientifically; secondly, it aims at obtaining all the necessary information from the objects of control, which, a priori, simplifies the implementation of their control function. Ways to improve information support of the subjects of departmental control are suggested.

Generally, the ways proposed in the article to improve the organizational and legal foundations of exercising departmental control over the activity of courts (judges) in Ukraine are not exhaustive, however, the work of the legislator in the above areas will allow to improve qualitatively the efficiency and effectiveness of departmental control in the investigated field, turn allows to increase the level of legality in the activity of judges in Ukraine.

Keywords: improvement, organizational framework, departmental control, subject of control, organizational framework.

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ

БАНАХ Сергій Володимирович - кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права і процесу, декан юридичного факультету Тернопільського національного економічного університету

В статті проведено аналіз існуючих на сьогодні нормативно-правових актів, регулюючих вопросы фінансового забезпечення органів прокуратури і наукових трудових досліджень. Освітлено основні недоліки системи фінансового забезпечення і проведено пропозиції щодо їх вирішення.

Ключевые слова: прокуратура, працівники прокуратури, фінансове забезпечення, фінансування прокуратури, оплата праці прокурорів.

Постановка проблеми

Прокуратура є одним із найважливіших інститутів гарантії прав людини в Україні. Основна мета її діяльності спрямована на забезпечення захисту прав та свобод людини, визначених національними та міжнародними правовими стандартами. Діяльність прокуратури, так само як інших правоохоронних органів, повинна базуватися на засадах чесності, неупередженості, незалежності та невідчужуваності.

Після початку активних євроінтеграційних процесів у 2014 році, діяльність держави спрямована на реформування державних органів, основою цієї реформи є боротьба з корупцією.

Саме тому, важливим критерієм забезпечення дотримання згаданих вище засад діяльності прокуратури та боротьби з корупцією в органах державної влади є належне фінансування прокуратури. Це питання регулюється Законом України «Про прокуратуру» та низкою інших нормативно-правових актів. У Законі йдеться про

те, що фінансування прокуратури здійснюється виключно за рахунок Державного бюджету, однак питання достатності визначеного державою фінансування для забезпечення потреб працівників прокуратури залишається недостатньо вивченим на сьогодні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблематика фінансового забезпечення органів прокуратури є недостатньо дослідженою в українській юридичній науці. Велику увагу цьому питанню приділяє Д. Черников.

Окрім цього, питанню діяльності органів прокуратури, присвячені праці українських і зарубіжних науковців: П. Шумського, Л. Грицаєнко, С. Казанцева, Ф. Кашарського, О. Бандурки, П. Каркача, М. Косюти, В. Малюги, І. Марочкіна, О. Копиленка, М. Косюти, О. Литвака, В. Логоші, Г. Мурашина, В. Бессарабова, В. Сухоноса, Ю. Полянського, Ю. Шемшученка, В. Юсупова, С. Ківалова, Н. Якимчук та інших, однак питання фінансового забезпечення органів прокуратури у цих роботах розкрито недостатньо.

Метою дослідження є аналіз сучасного стану фінансового забезпечення органів прокуратури та визначення його проблемних аспектів.

Виклад основного матеріалу дослідження

Здобуття Україною незалежності стало початком процесів оновлення і трансформації державних органів, в тому числі й прокуратури. Першим нормативно-правовим актом який регулював діяльність прокуратури незалежної України став Закон України «Про прокуратуру», від 1 грудня 1991 року. Саме цей закон та низка інших нормативних актів стали основою створення та подальшої діяльності органів прокуратури.

На всіх етапах розвитку прокуратури одним із найважливіших питань було питання фінансування її діяльності. Варто відзначити, що всупереч більш як 25 річному досвіду функціонування органів прокуратури незалежної України, питання їх фінансування є недостатньо дослідженим на сьогодні. Окрім наукових досліджень, питання фінансування органів прокуратури висвітлено у низці законодавчих актів: у Законі України «Про прокуратуру» закріплені організаційні й правові засади її фінансового забезпечення; у розпорядженні Кабінету Міністрів України «Про вдосконалення структури розпорядників бюджетних коштів» від 31 травня 2006 року № 296-р Генеральна прокуратура України визначена не лише головним розпорядником бюджетних коштів, а й відповідальним виконавцем бюджетних програм [6, с. 196-197].

Відомий науковець П. Шумський ще у 1998 році зазначав, що попри обмежені фінансові можливості нашої держави, повинен виконуватися принцип соціальної справедливості в оцінці праці працівників органів прокуратури, рівень їх соціально-економічних гарантій не повинен бути гіршим у порівнянні з відповідними гарантіями для інших правоохоронних органів і судів [7].

Ця позиція є актуальною і на сьогодні.

Фінансова незалежність органів прокуратури є ключовим аспектом їх об'єктивності та неупередженості. Фінансову незалежність органів прокуратури можемо визначити як забезпечення у достатньому обсязі коштів із Державного бюджету у поєднанні з чітким механізмом формування, розподілу та використання фінансових ресурсів для забезпечення виконання завдань органами

прокуратури. Причому, для забезпечення реальної незалежності працівників прокуратури важливо створити такі умови, які б дозволили не відриватися від виконання своїх прямих службових обов'язків [6, с.198-199].

Закон України «Про прокуратуру» забороняє суміщення служби в органах прокуратури з обіймання посади в будь-якому іншому органі державної влади, іншому державному органі, органі місцевого самоврядування та з представницьким мандатом на державних виборних посадах. Однак дозволяється займатися викладацькою, науковою і творчою діяльністю, інструкторською та суддівською практикою зі спорту[2].

На думку П. Шумського, така законодавча норма має на меті зосередити зусилля працівників прокуратури на реалізації своїх конституційних функцій та запобігти впливові на них при вирішенні тих чи інших питань з боку власників і керівників підприємств і організацій, де вони працювали б за сумісництвом [7].

Як вже було зазначено, основний блок фінансового забезпечення діяльності прокуратури складають кошти Державного бюджету, який затверджує Верховна Рада України щорічно на період із 1 січня до 31 грудня. Схема розподілу бюджетних коштів на фінансування прокуратури створена так, що фінансування регіональних прокуратур відбувається через Генеральну прокуратуру, яка є головним розпорядником бюджетних коштів, відповідно до норм закону.

Розміри асигнувань на утримання органів прокуратури затверджуються парламентом за поданням Генерального прокурора України. Місцеві ради, їхні виконавчі органи забезпечують розташовані на їх території органи прокуратури відповідними службовими приміщеннями на умовах оренди. Транспортними та матеріально-технічними засобами органи прокуратури забезпечуються коштом Державного бюджету України в централізованому порядку, що визначається Президентом України [1].

Органи прокуратури утримуються коштом Державного бюджету України відповідно до методу кошторисно-бюджетного фінансування, що поширюється практич-

но на всю невиробничу сферу суспільства, який являє собою безповоротний, безвідплатний відпуск грошових коштів на утримання установ, що перебувають на повному фінансуванні з бюджету, на основі фінансових планів – кошторисів витрат. Науковці визначають низку принципів, що лежать в основі бюджетного фінансування, як і фінансування загалом: принципи плановості; безповоротності та безвідплатності; цільового спрямування коштів та їх ефективного використання; фінансування в міру виконання планів; оптимального поєднання власних, кредитних та бюджетних джерел, додержання режиму економії та здійснення постійного контролю за їх використанням [5, с. 336 – 337].

Попри закріплені у Законі норми, невирішеними залишається велика кількість питань щодо фінансового забезпечення органів прокуратури.

Фінансове забезпечення органів прокуратури варто розглядати через два ключових аспекти: належне забезпечення організації роботи органів прокуратури (сюди віднесемо забезпечення службовими приміщеннями, транспортом та матеріально-технічними засобами) та оплата праці працівників прокуратури за виконання ними їх посадових обов'язків (забезпечення заробітною платою).

Законом України «Про прокуратуру» зазначається, у редакції станом на 01 січня 2017 року встановлено, що заробітна плата прокурора складається з посадового окладу, премій та надбавок. Мінімальний посадовий оклад прокурора з 01 січня 2017 року встановлюється на рівні 12 прожиткових мінімумів (про це йдеться у статті 81 Закону).

Постановою Кабінету Міністрів від 30.09.2015 р. посадовий оклад прокурора в середньому становить 1600 гривень (залежно від посади та органу прокуратури) [3].

У 2016 році у зв'язку із набранням чинності Закону України «Про Державний бюджет України на 2016 рік», пунктом 11 Прикінцевих положень встановлюється, що положення вищезгаданої статті 81 Закону «Про прокуратуру» застосовуються у порядку та розмірах, встановлених Кабінетом

Міністрів, що по суті продовжує дію постанови Кабінету Міністрів №763.

Аналізуючи положення вищезгаданих нормативних актів, виникає сумнів щодо їх відповідності нормам чинного законодавства, оскільки вже згадувана стаття 81 Закону «Про прокуратуру» встановлює, що заробітна плата прокурора встановлюється цим Законом та не може визначатися іншими нормативно-правовими актами.

На підтвердження цієї думки доцільно навести рішення Конституційного Суду України від 08.07. 2016 р. у якому визнається таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), положення пункту 11 Прикінцевих положень Закону України «Про Державний бюджет України на 2016 рік» від 25 грудня 2015 року № 928–VIII у тій частині, яка передбачає, що норми і положення Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (Відомості Верховної Ради України, 2010 р., № 41–45, ст. 529) застосовуються у порядку та розмірах, встановлених Кабінетом Міністрів України, виходячи з наявних фінансових ресурсів державного і місцевих бюджетів та бюджету Фонду соціального страхування України [4].

Логічно, що неконституційним доцільно було б і визнати положення пункту 11 Прикінцевих положень Закону України «Про Державний бюджет України на 2016 рік» від 25 грудня 2015 року № 928–VIII у тій частині, яка регулює фінансування органів прокуратури у порядку та розмірах, встановлених Кабінетом Міністрів України, виходячи з наявних фінансових ресурсів державного і місцевих бюджетів та бюджету Фонду соціального страхування України, оскільки так само недотримано норми, закріплені у Законі України «Про прокуратуру».

Аналізуючи вище наведені нормативно-правові акти, доцільно визначити, що органи державної влади, які видали ці нормативні акти, суперечать один одному щодо питання фінансового забезпечення органів прокуратури. Можна зробити висновок, що у керівництва держави відсутня чітка позиція щодо фінансування правоохоронних органів, в тому числі органів прокуратури.

Все ж таки, всупереч усім намаганням зменшити фінансування прокуратури, Законом України №1774 від 06 грудня 2016 року, встановлюється посадовий оклад прокурорів на рівні 12 прожиткових мінімумів. Однак питання достатності такого фінансового забезпечення все рівно залишається невирішеним, зважаючи на стрімкі економічні процеси, що відбуваються в Україні та у світі загалом.

Тому при визначенні розміру посадового окладу прокурора доцільно враховувати також процеси інфляції та знецінення курсу валют, які безпосередньо впливають на загальну економічну ситуацію в країні.

Окрім посадового окладу, законодавством передбачені надбавки та премії, які враховуються при визначенні розміру заробітної плати прокурорів. Надбавки нараховуються за вислугу років або зайняття прокурором адміністративних посад.

Щодо питання преміювання працівників, то вони визначаються керівником установи через локальне Положення про преміювання, розроблене на підставі постанови Кабінету Міністрів №1298, однак лише у межах коштів виділених на оплату праці. Виходячи з цього, виникає ще одна колізія – для виплати премій необхідно скоротити інші витрати, що за недостатнього фінансування може негативно відзначитися на роботі органу прокуратури.

Не менш важливим аспектом фінансового забезпечення працівників прокуратури є встановлення високого рівня соціального забезпечення прокурорів. Засобами соціального захисту прокурора є загальнообов'язкове державне соціальне страхування та пенсійне забезпечення. Ці заходи є загальними для більшості різних професій. Зважаючи на специфіку діяльності прокурорів під час виконання ними посадових обов'язків, доцільно визначити на законодавчому рівні спеціальні засоби соціального захисту прокурорів.

Важливим аспектом гідного фінансового забезпечення органів прокуратури є матеріально-технічне та транспортне забезпечення.

Належне матеріально-технічне та транспортне забезпечення спрямоване на ство-

рення гідних умови праці для працівників прокуратури, що в свою чергу буде сприяти підвищенню ефективності здійснюваних ними функцій.

Отже, проаналізувавши нормативно-правові акти та деякі праці вітчизняних науковців щодо питання фінансування органів прокуратури, можемо зробити висновок, що нас сьогодні існує низка прогалин на законодавчому рівні, що унеможливує налагодити ефективний процес фінансового забезпечення органів прокуратури.

Визначені нормативно-правовими актами положення охоплюють сферу фінансування органів прокуратури лише поверхнево, не беручи до уваги питання, які виникають в процесі їх діяльності. Саме тому існує необхідність доопрацювання нормативних актів, що регулюють цю сферу, та вирішення питання щодо підвищення рівня оплати праці, визначення порядку преміювання та визначення спеціальних засобів соціального захисту працівників прокуратури.

Література

1. Державне будівництво і місцеве самоврядування в Україні: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. С. Г. Серьогіної. – Х.: Право, 2005. – 256].
2. Закон України «Про прокуратуру». – Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18/ed20170101#n840>
3. Постанова Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2015 р. № 763 «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 31 травня 2012 р. № 505». – Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/763-2015-%D0%BF#Text>
4. Рішення конституційного суду України від 08.07. 2016 р. № 5-рп/2016у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремого положення пункту 11 Прикінцевих положень Закону України „Про Державний бюджет України на 2016 рік“. Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-16#Text>

АНОТАЦІЯ

У статті здійснено аналіз існуючих на сьогодні нормативно-правових актів, що регулюють питання фінансового забезпечення органів прокуратури та наукових праць вітчизняних учених. Висвітлено основні недоліки системи фінансового забезпечення та запропоновано шляхи їх вирішення.

Ключові слова: прокуратура, працівники прокуратури, фінансове забезпечення, фінансування прокуратури, оплата праці прокурорів.

SUMMARY

The article analyzes the existing regulations governing the financial support of the prosecutor's office and scientific works of domestic scientists. The main shortcomings of the financial security system are highlighted and ways to solve them are suggested.

Key words: prosecutor's office, employees of the prosecutor's office, financial support, financing of the prosecutor's office, remuneration of prosecutors.

5. Фінансове право: Підручник / Є. О. Алісов, Л. К. Воронова, С. Т. Кадькаленко та ін); керівник авт. колективу і відповід. редактор Л. К. Воронова. – Харків : Фірма «Консум», 1998. – 496 с.,

6. Черников Д. Л. Правові засади фінансування органів прокуратури в Україні:

до питання законодавчого закріплення / Д. Л. Черников // Наше право. - 2013. - № 2. - С. 196-201.

7. Шумський П.В. Прокуратура України: навчальний посібник для студентів юрид. вузів та факультетів. – К.: Вентурі.,1998. – 336 с. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: lexlibrary.org/library/44/5859

РОЗМЕЖУВАННЯ ПРАВОВІДНОСИН, ЯКІ ВИНИКАЮТЬ ПІД ЧАС ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ

**ШЕНЦЕВ Дмитро Олексійович - здобувач Університету сучасних знань
УДК: 342.95 (477)**

У статті визначено поняття та розкрито зміст категорії правових відносин. Звертається увага на існування двох груп правовідносин в контексті забезпечення безпеки виборчого процесу, а саме матеріального та процесуального змісту. Наведено перелік основних видів правовідносин, які виникають в межах процесу забезпечення безпеки виборчого процесу. Констатовано привалювання адміністративних відносин, як базових при забезпеченні безпеки виборчого процесу в Україні.

Ключові слова: виборчий процес, вибори, забезпечення безпеки виборчого процесу, правовідносини, адміністративні правовідносини.

Постановка проблеми

Однією з ключових особливостей, що характеризує сутність інституту забезпечення безпеки виборчого процесу є правовідносини, котрі виникають під час його реалізації. Різноманітність останніх показує значимість, а також пріоритетність питання підтримки з боку держави належного стану захищеності виборчого процесу. Адже концентрація правових відносин в певній точці юридичного виміру, свідчить про перетинання інтересів великого числа суб'єктів права. Через це, неможливо в контексті розпочатого дослідження залишити поза увагою розмаїття та особливості розмежування правовідносин, які виникають під час забезпечення безпеки виборчого процесу, а також виділення критеріїв такого розмежування.

На сторінках юридичної літератури «правовідносини», тлумачиться як свідомі вольові суспільні відносини, що виникають і здійснюються на підставі норм права або інших соціальних норм, що мають юридичне значення, учасники яких пов'язані закріпленими в нормах права взаємними правами та обов'язками, реалізація яких гарантується можливістю застосування державного примусу [1, с.7 – 8].

Враховуючи поширеність та всеосяжність права, яке визначається на території України основним регулятором суспільних відносин, останні в будь-якій сфері життєдіяльності населення країни мають систему юридичного регламенту. Не є виключенням галузь забезпечення безпеки виборчого процесу. Його складність та глибина, а також особлива значимість для держави, обумовлюють виникнення різних за змістом та типом правового регулювання суспільних відносин в контексті діяльності направленої на підтримку законності та непорушності даної категорії. При цьому, необхідно констатувати, що окремі правовідносини, що виникають в даній сфері мають домінуючий характер, інші – другорядний.

Стан дослідження проблеми

Стаття торкається складної проблеми впливу юридичної сфери на суспільні відносини. В зв'язку із цим в межах роботи звертається увага на праці науковців, котрі досліджували та визначали основні ознаки правових відносин загалом, а також

правових відносин різних типів та галузевої належності, а саме: Е.Ф. Демського, О.Л. Копиленка, В.Ю. Нікіфорова, М.А. Погорельського, В.І. Прокопенка, О.Ю. Хабло, Є.О. Шевченко та інших.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає у тому, щоб розмежувати правовідносини, які виникають під час забезпечення безпеки виборчого процесу. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі *завдання*: розкрити сутність поняття правовідносин; встановити коло правовідносин, які виникають під час забезпечення безпеки виборчого процесу.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вона є першою науковою працею в якій проаналізовано, розкрито сутність та здійснено розмежування правовідносин, які виникають під час забезпечення безпеки виборчого процесу.

Виклад основного матеріалу

Починаючи наукове дослідження варто відзначити, що на наш погляд, основними правовідносинами, які виникають під час забезпечення безпеки виборчого процесу є адміністративні. Адміністративні правовідносини – це суспільні відносини, які виникають в галузі публічного управління, тобто, в контексті діяльності органів державної влади з виконання державних функцій та надання послуг населенню країни. В розрізі забезпечення безпеки виборчого процесу адміністративні правовідносини виникають під час поточної діяльності суб'єктів забезпечення пов'язаної із реалізацією та застосуванням спеціальних організаційних, управлінських, координаційних та інших заходів, направлених на недопущення виникнення порушень легального стану виборчого процесу. Так, відповідно до статті 11 Закону України «Про місцеві вибори», виборчий процес здійснюється на засадах: 1) дотримання принципів виборчого права; 2) законності та заборони незаконного втручання будь-кого в цей процес; 3) політичного плюралізму та багатопартійності; 4) публічності і відкритості; 5) свободи передвиборної агітації, рівних можливостей

доступу до засобів масової інформації незалежно від форми власності, крім засобів масової інформації, засновниками (власниками) яких є партії, місцеві організації партій, кандидати; б) неупередженості органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, судів, підприємств, установ і організацій, їх керівників, інших посадових і службових осіб до місцевих організацій партій, кандидатів [2].

В той же час, виборчий процес не є виключенням в питанні вчинення окремими особами порушень законодавства, зокрема, адміністративного характеру. Вчинення подібних порушень породжує адміністративно-процесуальні відносини, які також мають власну специфіку. Як влучно зауважує В.Ю. Нікіфоров процесуальні правовідносини – це врегульовані процесуальними нормами права та охоронювані державою суспільні відносини, які виникають на підставі юридичних фактів і характеризують взаємну поведінку суб'єктів права за змістом наданих їм процесуальною нормою права кореспондуючих прав і обов'язків щодо реалізації правових норм матеріального характеру [3, с.14 – 15].

Так, адміністративно-процесуальні правовідносини також виникають в сфері публічного управління, проте, юридичним фактом що їх породжує є не поточна діяльність владних відомств, а адміністративні правопорушення. Зокрема, мова йде про діяння закріплені в Главі 15 Кодексу України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 №8073-Х (далі – КУпАП), наприклад:

- порушення порядку ведення Державного реєстру виборців, порядку подання відомостей про виборців до органів Державного реєстру виборців, виборчих комісій, порядку складання та подання списків виборців, списків громадян України, які мають право брати участь у референдумі, та використання таких списків;

- порушення порядку ведення передвиборної агітації, агітації під час підготовки і проведення референдуму з використанням засобів масової інформації та порядку участі в інформаційному забезпеченні виборів;

- порушення обмежень щодо ведення передвиборної агітації, агітації референдуму;

- виготовлення або розповсюдження друкованих матеріалів передвиборної агітації, які не містять відомостей про установу, що здійснила друк, їх тираж, інформацію про осіб, відповідальних за випуск;

- пошкодження, приховування, знищення свого виборчого бюлетеня, бюлетеня для голосування на референдумі або винесення його за межі приміщення для голосування і таке інше [4].

Вчинення вказаних правопорушень є підставою для початку провадження в справі про адміністративне правопорушення, завданням якого є своєчасне, всебічне, повне і об'єктивне з'ясування обставин кожної справи, вирішення її в точній відповідності з законом, забезпечення виконання винесеної постанови, а також виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню адміністративних правопорушень, запобігання правопорушенням, виховання громадян у дусі дотримання законів, зміцнення законності [4].

Варто відмітити, що порушення виборчого процесу можуть носити більш негативний, суспільно-небезпечний характер, що, в свою чергу, зумовлює появу кримінально-правових та кримінальних процесуальних відносин. Так, кримінально-правові відносини – це охоронні відносини; вони формуються на основі охоронних (кримінально-правових) норм і є відносинами, за допомогою яких реалізуються заходи юридичної відповідальності, заходи захисту суб'єктивних прав, превентивні засоби державного примусу. Також кримінально-правові відносини одночасно є і регулятивними відносинами, тому що ґрунтуються на нормах, що мають не тільки охоронні, але й регулятивні функції, тобто юридичні обов'язки, що встановлюють суб'єктивні права учасників [5, с.7–17;6, с.317]. Підставою виникнення кримінально-правових відносин є вчинення відповідною особою передбаченого Кримінальним кодексом України від 05.04.2001 №2341-III (далі – ККУ) кримінального правопорушення проти виборчих прав, такого як:

- перешкоджання здійсненню виборчого права або права брати участь у референдумі, роботі виборчої комісії або комісії референдуму чи діяльності офіційного спостерігача;

- незаконне втручання службової особи у діяльність виборчої комісії, комісії з референдуму або члена виборчої комісії, комісії з референдуму з використанням службового становища з метою впливу на їхні дії чи рішення;

- ухилення члена виборчої комісії чи члена комісії з референдуму від виконання своїх обов'язків у роботі комісії без поважних причин, що призвело до неможливості роботи виборчої комісії, комісії з референдуму в день голосування, проведення підрахунку голосів на виборчій дільниці чи дільниці з референдуму, встановлення підсумків голосування у відповідному виборчому окрузі чи окрузі з референдуму, встановлення результатів виборів або референдуму;

- незаконне використання виборчого бюлетеня, бюлетеня для голосування на референдумі, голосування виборцем, учасником референдуму більше одного разу, викрадення, пошкодження, приховування або знищення виборчого бюлетеня, бюлетеня для голосування на референдумі;

- незаконне знищення або пошкодження виборчої документації або документації референдуму тощо [7].

Вчинення вказаних кримінальних правопорушень несуть для особи найбільш суворі юридичні наслідки у вигляді кримінальної відповідальності – вимушене зазнання особою, яка вчинила кримінальне правопорушення, державного осуду, а також передбачених ККУ обмежень особистого, майнового або іншого характеру, що визначаються обвинувальним вироком суду і покладаються на винного спеціальними органами держави [8]. Завданням кримінальної відповідальності та всього кримінального законодавства України є правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від кримінально-протиправних посягань, забезпечення миру

і безпеки людства, а також запобігання кримінальним правопорушенням [9].

Крім того, вчинення кримінального правопорушення, як і адміністративного, виступає юридичним фактом для появи процесуальних правовідносин кримінального процесуального змісту. Дані відносини регулюються нормами кримінального процесуального законодавства, котрі виникають, розвиваються та припиняються в сфері кримінального процесу, в межах яких, за допомогою державних органів та їх посадових осіб, що наділені правом провадження у кримінальних справах, реалізуються процесуальні права осіб, які залучаються чи допускаються до кримінального судочинства і захищаються їхні матеріально-правові, процесуальні та інші законні інтереси, а також реалізуються повноваження цих органів та посадових осіб [10, с.27; 11, с.90].

Таким чином, кримінальні процесуальні відносини виникають в контексті діяльності правоохоронних органів, які відповідно до Кримінального процесуального кодексу України від 13.04.2012 №4651-VI уповноважені здійснювати кримінальне провадження. Останнє розпочинається за фактом вчинення злочинів передбачених ККУ. Його завданням є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [12].

Висновки

Тож, детальний аналіз змісту виборчого процесу та забезпечення його безпеки показав, що ця сфера фактично наповнена багатьма правовими відносинами як матеріального, так і процесуального характеру. Зокрема, матеріальні правовідносини ви-

никають в контексті організаційно-управлінського забезпечення безпеки виборчого процесу, наприклад, під час, взаємодії органів, які приймають участь в цій діяльності; вчинення особами адміністративних правопорушень та кримінальних злочинів, які порушують легальний стан виборчого процесу. Щодо процесуальних правовідносин, то їх виникнення пов'язано із процедурою притягнення винних у вчиненні адміністративних чи кримінальних правопорушень в галузі виборів осіб до встановленої законодавством юридичної відповідальності.

Разом з цим, необхідно відмітити, що базовими та найбільш розповсюдженими при забезпеченні безпеки виборчого процесу є саме адміністративні правовідносини. Так, діяльність відповідних органів державної влади регламентується нормами адміністративного права, оскільки має владно-управлінський характер та передбачає реалізацію спеціальних повноважень та функцій. Це породжує суспільні відносини особливого типу, притаманні виключно сфері функціонування даного державного механізму. Зазначений аспект дає підстави висунути гіпотезу про те, що, по-перше, суб'єктами забезпечення безпеки виборчого процесу є саме представники держави, тобто, органи державної влади та їх посадові особи, а, по-друге – дані суб'єкти мають специфічний адміністративно-правовий статус.

Література

- 1) Серета О.О. Правова процедура: теоретико-правові засади та практичні виміри: автореферат / О.О. Серета // Київ: Національна академія наук України. Інституту держави і права ім. В.М. Корецького. 2008. 16 с.
- 2) Про місцеві вибори Закон України від 14.07.2015 № 595-VIII.
- 3) Нікіфоров В.Ю. Захист профспілками соціально-трудових прав працівників в умовах ринкової економіки (теоретико-правовий аспект): автореферат / В.Ю. Нікіфоров // Харків: Національний університет внутрішніх справ 2005. 17 с.
- 4) Кодекс про адміністративні правопорушення: кодекс від 07.12.1984 №8073-X //

Відомості Верховної Ради УРСР. 1984. №51. ст.1122.

5) Кропачев Н. М. Уголовные правоотношения : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Н. М. Кропачев. Л., 1984. 218 с.

6) Ковальська В.В. Міліція в системі правоохоронних органів держави (адміністративно-правові аспекти): дисертація / В.В. Ковальська // Київ: Київський міжнародний університет. 2008. 422 с.

7) Кримінальний кодекс України: закон, кодекс від 05.04.2001 №2341-III // Відомості Верховної Ради України. 2001. №25. ст.131.

8) Копиленко О. Л. Правознавство. Кредитно-модульний курс: навчальний посібник / О. Л. Копиленко, Ю. І. Римаренко, Л. І. Мозковий. К.: «ВД Професіонал», 2007. 400 с.

9) Кримінальний кодекс України: закон, кодекс від 05.04.2001 №2341-III // Відомості Верховної Ради України. 2001. №25. ст.131.

10) Погорецький М. А. Кримінально-процесуальні правовідносини: структура і

SUMMARY

The article defines the concept and reveals the content of the category of legal relations. Attention is drawn to the existence of two groups of legal relations in the context of ensuring the security of the election process, namely the material and procedural content. The list of the main types of legal relations that arise within the process of ensuring the security of the election process is given. The presence of administrative relations as a basic factor in ensuring the security of the electoral process in Ukraine was stated.

Key words: election process, elections, ensuring the security of the election process, legal relations, administrative legal relations.

система / Микола Анатолійович Погорецький. Х. : РВФ Арсіс, ЛТД, 2002. 158 с.

11) Хабло О.Ю. Зловживання у сфері кримінального процесу: дисертація / О.Ю. Хабло // Київ: Київський національний університет внутрішніх справ. 215 с.

12) Кримінальний процесуальний кодекс України: закон від 13.04.2012 №4651-VI // Відомості Верховної Ради України. 2013. №9-10. ст.88.

ДОСВІД ПРОВІДНИХ КРАЇН ЄВРОПИ ЩОДО ЗДІЙСНЕННЯ КОНТРОЛЮ ЗА ЯКІСТЮ ВИЩОЇ ОСВІТИ

НЕВЯДОВСЬКИЙ Владислав Олегович - кандидат юридичних наук,
заступник декана з навчально-методичної роботи факультету № 1 Харківського
національного університету внутрішніх справ

УДК: 342.95 (477)

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вітчизняних та зарубіжних вчених, узагальнено позитивний досвід країн Європи (Франції та Німеччини) щодо здійснення контролю за якістю вищої освіти. Опрацьовано можливості застосування відповідного досвіду у вітчизняній реалії. Аргументовано, що використання в українському освітньому просторі зазначених аспектів зарубіжного досвіду щодо контролю за якістю вищої освіти, має позитивно позначитися на ефективності національного механізму контролю за якістю вищої освіти у цілому.

Ключові слова: зарубіжний досвід, контроль, якість освіти, заклад вищої освіти.

Постановка проблеми

Дослідження зарубіжного досвіду контролю за якістю вищої освіти є своєчасним та необхідним кроком на шляху вдосконалення адміністративно-правових засад контролю за якістю вищої освіти в Україні. Вивчення позитивних та проблемних аспектів організації і здійснення означеного контролю у іноземних країнах дозволить більш швидко привести національний механізм контролю за якістю вищої освіти до провідних міжнародних стандартів, уникаючи на цьому шляху можливих ускладнень та інших проблем, з якими зіткнулися інші держави. З огляду на євроінтеграційний курс України, цілком зрозумілим є те, що особливий інтерес для нас становить досвід саме європейських держав і в першу чергу тих, що є членами Європейського Союзу.

Стан наукового дослідження

Окремі проблемні питання, пов'язані із здійсненням контролю за якістю вищої освіти України у своїх наукових працях розглядали: Т.І. Білобровко, А.В. Бабічев, Т.І. Городиський, Т. К. Завгородня, С. О. Михаць, О.М. Музичук, Л. Є. Сігаєва, О.А. Хомерікі, А.В. Шевчук та багато інших. Втім, незважаючи на чималу кількість наукових розробок, в юридичній літературі відсутні комплексні дослідження зарубіжного досвіду здійснення контролю за якістю вищої освіти.

Мета і завдання дослідження

Мета дослідження полягає у тому, щоб узагальнити досвід країн Європи (Німеччини та Франції) щодо здійснення контролю за якістю вищої освіти та опрацювати можливості його використання в Україні. Для досягнення даної мети необхідно вирішити такі завдання: узагальнити досвід таких держав, як: Франція та Німеччина; визначити позитивні моменти у сфері здійснення контролю за якістю вищої освіти в цих державах, а також опрацювати можливості його використання в Україні.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що робота є першою спробою вивчення досвіду країн Європи щодо здійснення контролю за якістю вищої освіти та встановлення можливості його використання в Україні.

Виклад основного матеріалу

Одними із провідних держав ЄС є Франція та Німеччина (ФРН). Франція – це як унітарна парламентсько-президентська республіка, яка має найбільшу територію у ЄС та третій показник ВВП у даному Союзі. З точки зору розвитку вищої освіти Франція була та залишається одним із світових та європейських лідерів. Так, згідно рейтингу QS Higher Education System Strength Rankings, який включає країни з найефективнішими системами вищої освіти, Франція посідає 6 місце. Для порівняння Україна за цим рейтингом займала у 2016 році 45 місце, а 2017 – 44 [1]. Під час складання рейтингу порівнюються освітні здобутки країн за чотирма показниками: позиція за ефективністю освітньої системи, доступ населення до ринку якісних освітніх послуг, досягнення кращого вишу держави та обсяги інвестицій у галузь [1]. Франція займає 3 місце в Європі за кількістю Нобелівських лауреатів з інженерних спеціальностей 6 місце в світі та 2 в Європі за кількістю дослідників (230 тис. наукових працівників) 3 місце в Європі за кількістю опублікованих наукових статей 2 місце в Європі за капіталовкладеннями приватного сектора в наукові дослідження [2]. Французька система вищої освіти має ряд специфічних властивостей як то: певна система дипломів і наукових ступенів, особливе розподіл на цикли навчання, престиж дипломів державних навчальних закладів у порівнянні з приватними. Особливістю розвитку освіти у даній країні є те, що з одного боку Франція більшою мірою, ніж інші європейські країни, прагне зберегти національні і культурно-історичні традиції в освіті. А з іншого – вона є лідером і активним пересувачем ідей щодо інтеграції у єдиний європейський освітній простір. Ця країна починаючи з 1998 р послідовно проводить політику реформування вищої освіти відповідно до принципів Болонського процесу та за короткий термін змогла перебудувати систему освіти таким чином, щоб вона відповідала вимогам Болонської декларації [3].

Ключову роль у сфері освітньої політики у Франції відіграє Міністерство національної освіти, яке: визначає фактичне виділення фінансових коштів на функціону-

вання освітніх установ; розробляє вимоги до випускних іспитів; розробляє навчальні програми; готує дидактичний матеріал; встановлює рівень зарплати персоналу державних навчальних закладів [4, с.195]. Хоча основний обсяг завдань щодо контролю за якістю освіти, зокрема вищої, у Франції здійснюють спеціально створені для цього суб'єкти. Однак, переш ніж перейти до висвітлення даних суб'єктів, їх становища та діяльності, слід відзначити, що вже багато років дана держава вже політику поєднання централізованого та децентралізованого управління освітою. Так на тлі загальноєвропейських освітніх реформ у 80-х рр. XX ст. у Франції було започатковано адміністративну децентралізацію, яка торкнулась і сфер освіти. Закони про децентралізацію від 1982, 1983 р.р., а також закон 2003 року розширив сферу компетенцій французьких територіальних спільнот на рівні регіонів і департаментів. Прийняті закони розмежували сфери повноважень держави, регіональних муніципальних структур влади на основі принципу субсидіарності, який передбачає взаємодоповнення і зменшує ризик дубляжу функцій щодо управління освітою. Зокрема, відповідно до закону про децентралізацію від 2003 року, зорієнтованому на підвищення ролі регіонів, департаментів та місцевих спільнот в управлінні освітою, були створені нові посередницькі структури на регіональному рівні – Академічні ради з національної освіти (Conseils académiques de l'éducation nationale, CAEN) і Територіальні ради з національної освіти (Conseils territoriaux de l'éducation nationale, CTEN) [5, с.136].

Основний обсяг роботи щодо здійснення контролю у сфері вищої освіти у Франції відводиться Національній генеральній інспекції управління освітою і науковими дослідженнями (IGAENR) та Вищій раді з оцінки досліджень та вищої освіти (Hcéres). Вища рада з оцінки досліджень та вищої освіти (Hcéres) була сформована в наслідок реорганізації Агенції оцінювання наукових досліджень та вищої освіти (AERES). Дана Агенція була сформована у Франції у 2006 році з метою проведення оцінювання вищих навчальних закладів та наукових уста-

нов. Завдання AERES полягали у перевірці і оцінюванні якості, стратегій, що розробляються освітянами та дослідницькими інституціями. Міністерство національної освіти один раз на чотири роки укладає з вищим навчальним закладом нову угоду, що у свою чергу вимагає від вишу проходження перед цим процедури акредитації, що і здійснювалася AERES [5, с.136]. За допомогою AERES, зазначає А. Дурдас, окрім елементів контролю якості вищої освіти, таких, наприклад, як комплексна перевірка (інспектування), стали विकристалізовуватися інструменти вимірювання результативності діяльності й оцінювання ефективності закладів вищої освіти. На Агентство AERES покладалися такі завдання: виконання завдань з оцінювання ефективності діяльності установ, науково-дослідних підрозділів та освітніх закладів; створення інструментарію оцінювання якості вищих навчальних закладів і науково-дослідних організацій [5, с.136]. Однак у 2013 році даний орган був ліквідований, а замість нього створена Вища рада з оцінки досліджень та вищої освіти (Hcéres), яка є незалежним адміністративним органом, відповідальним за оцінку всіх вищих навчальних закладів та дослідницьких структур, а також за затвердження процедур оцінювання, здійснюваних іншими органами. Завдяки своїм аналізам, оцінкам та рекомендаціям дана Рада супроводжує, консультує та підтримує процес підвищення якості вищої освіти та досліджень у Франції. Основними цінностями Ради є незалежність, прозорість та справедливість. Її метод базується на відданості оцінюваним установам, зобов'язанні супроводжувати їх та бути партнером у їх прогресі [6]. У роботи Hcéres приймає участь 30 французьких та іноземних членів. Вісім відділів, організованих за напрямками діяльності, та Генеральний секретаріат координують оціночні кампанії та місії. Щороку мобілізується 3500 експертів для проведення оцінок за підтримки наукових консультантів / керівників проектів та адміністративного персоналу [6].

Також необхідно відзначити, що Франція приділяє значну увагу не лише моніторингу якості навчання на національному рівні, але приділяє значну увагу міжнародним моні-

ринговим проектам. Підтвердженням цього є участь Франції в міжнародних дослідженнях PISA, PIRLS, TIMSS, TRANSITION, SOCRATES, LINGUA, ERASMUS, PETRA та інших з оцінювання якості знань тих, хто навчається. Участь у вищевказаних міжнародних дослідницьких проектах дає можливість отримувати об'єктивну інформацію про рівень освіти будь-якої країни-учасниці згаданого проекту, а також визначити рівень національної освіти серед країн, які беруть участь в даному моніторинговому дослідженні [7].

Наступним, цікавим для України, є досвід Німеччини (ФРН). Дана країна є економічним лідером ЄС, та однією із провідних держав світу. На відміну від попередньої держави, тобто Франції, Німеччина – це не унітарна, а федеративна та парламентська республіка. Система освіти в Німеччині є класичною триступеневою структурою, що складається з початкової, середньої і вищої школи. На всіх рівнях цієї структури представлені як державні, так і приватні освітні установи, хоча кількість останніх менша. Німецька держава гарантує всім громадянам отримання обов'язкової середньої освіти, тому навчання в державних початкових і середніх школах безкоштовне. У більшості випадків безкоштовним є і навчання в державних університетах. Система вищої освіти Німеччини об'єднує 326 учбових закладів, переважна більшість яких є державними (недержавні вузи зобов'язані мати державну ліцензію на викладання) [8].

Що стосується контролю у сфері вищої освіти в Німеччині, то він, як справедливо зазначає С. Кушнір пройшов шлях від тотального державного контролю до соціального індивідуально-державно орієнтованого контролю з акцентом на забезпечення якості вищої освіти, впровадження різноманітних методів, домінуючим серед яких є експертиза. Механізм досліджуваного контролю у даній державі має трирівневу структуру, а саме: федеральний рівень, регіональний рівень (суб'єкти управління з контрольними повноваженнями у землях) і спеціалізовані суб'єкти (із зірним ступенем участі представників держави). Для цієї організаційної структури контролю харак-

терним є прояв принципу децентралізації контрольних повноважень із розширеннями сфери таких повноважень у напрямі руху «зверху до низу». С. Кушнір підкреслює, що у Німеччині існує зміщення акценту в активності контролю у бік контролюючих суб'єктів земель і професійних (щоправда, недержавних) суб'єктів. Доволі широкою є участь «змішаних» за видом суб'єктів контролю – агенцій, рад, центрів тощо [9, с.136].

Поглянемо більш детально на деякі процедури контролю якості освіти, ключове місце серед яких належить експертизі та акредитації. Експертна діяльність включає дослідницько-аналітичну діяльність та проєктувальну. При цьому предметом аналізу є не тільки освітній процес, але й існує в ньому та поза ним життя, відносини учасників [10]. Означена експертиза складається із трьох етапів: самоекспертизу, зовнішню експертизу та впровадження результатів внутрішньої та зовнішньої експертизи в практику [10]. Самодослідження здійснює спеціально створена для цього робоча група, яка комплектується з керівників ВНЗ, досвідчених принципівих науково-педагогічних працівників закладу, незалежного аудитора-статиста (як правило) і представників студентських організацій [11, с.139]. Особливістю самообстеження (самоекспертизи) є організація постійного діалогу між всіма учасниками навчально-виховного процесу, головна увага при цьому звертається на вивчення стану та шляхів вирішення декількох питань, зокрема, результатів університетського навчання, умов забезпечення якості в контексті актуального та найближчого розвитку вищого навчального закладу. У цілому звіт з самообстеження, як документ об'ємом 40-60 сторінок, повинен давати повне уявлення сильних та слабких сторін діяльності підрозділу за певними спеціальностями [10]. На другому етапі експертизи відбувається зовнішнє оцінювання діяльності закладу вищої освіти. Дане оцінювання здійснюється спеціальною комісією, до складу якої входять зовнішні експерти – представники агенції. Ця процедура може проводитися, наприклад, Центром розвитку вищої освіти (Гютерсло), Міждисциплінарним центром дидактики вищої школи

(Білефельд). Зовнішня експертиза акцентує свою увагу на чотирьох позиціях: задоволення учасників освітнього процесу; характеристики навчальних успіхів; калькуляція витрат, а також аналіз засобів та затребуваність випускників в професійній практиці [10]. Незалежна комісія вивчає аналітичний звіт про результати самодослідження та інші документи, організовує співбесіди зі студентами і всіма категоріями працівників, вивчає матеріальний стан ВНЗ, після чого (спершу усно) оприлюднює в присутності всіх бажаючих попередні підсумки своєї роботи. Через кілька тижнів навчальний заклад отримує письмовий варіант висновків з відповідними пропозиціями. Вивчення документа зацікавленою стороною може супроводжуватися з'ясуванням недоречностей і коригуванням тексту, який підлягає обов'язковому публічному обговоренню а вже після цього – опублікуванню [11, с.140]. На третьому і заключному етапі експертизи відбувається впровадження в практику результатів внутрішньої та зовнішньої експертизи. На основі підсумкового звіту експертної комісії між факультетом/відділенням і керівництвом вузу укладається спільна угода про проведення заходів щодо усунення виявлених недоліків, а також закріплення й подальшого посилення позитивних сторін діяльності підрозділу. Згідно угоди обидві сторони зобов'язуються досягти певних успіхів та надати відповідно до плану робіт, що додається, все необхідне [10].

Що стосується акредитації, то вона організована за принципом децентралізації і включає такі типи акредитації: 1) акредитація навчальних програм; 2) інституціональна акредитація (акредитація внутрішніх систем якості). Акредитація навчальних програм і внутрішніх систем забезпечення якості в університетах (систем акредитації) проводиться акредитаційними агенціями, що мають недержавний характер, які, у свою чергу, мають отримати дозвіл на таку діяльність від Акредитаційної ради [12]. На території Німеччини на даний час зареєстровано 8 агенцій – ACQUIN, AN PGS, AKAST, AQAS, ASIIN, EVALAG, FIBAA, ZEVA). Частина з них є спеціалізованими, тобто акредитують програми лише одного профілю, наприклад

інженерного або медичного. Інші – регіональні – можуть провести акредитацію будь-яких заявлених програм. Нормативну основу діяльності акредитаційних агенцій становлять: рекомендації, розроблені групою міністрів в галузі освіти та культури земель (регіональні органи управління освітою), та критерії, встановлені Акредитаційною радою [10]. Агентство зобов'язується використовувати задані Акредитаційною радою Правила акредитації навчальних програм і для акредитації системи. Для проведення акредитації вищій навчальний заклад може самостійно обрати одну з десяти конкуруючих між собою агенцій. Для усунення загрози монополізації або обмеження вільного вибору агенцій і для забезпечення високої прозорості ринку з огляду на результати та ціноутворення Акредитаційна рада зобов'язана забезпечувати справедливую конкуренцію між агенціями. Сама акредитація при цьому носить менш контролюючий характер, а більше спрямована на розвиток, який охоплює весь ВНЗ [12]

Висновок

Таким чином, вивчення досвіду провідних країн Європи (на прикладі Франції та Німеччини) дає можливість виокремити наступні позитивні моменти, які можуть бути цікавими для вітчизняного законодавця:

- по-перше, створення умов для функціонування різних недержавних організацій, що мають право здійснювати акредитацію вищих шкіл. Такий підхід зокрема запроваджений у Німеччині і має наступні позитивні моменти: по-перше, зменшує навантаження на відповідні державні органи і ресурси; по-друге, забезпечує конкуренцію між суб'єктами акредитації, що змушує їх постійно удосконалювати методики своєї роботи і підвищувати таким чином якість та ефективність контролю за якістю вищої освіти;

- по-друге, акредитаційні агентства або фонди у зарубіжних країнах здійснюють акредитацію не лише освітніх програм, але й інституційну акредитацію закладів вищої освіти;

- по-третє, у зарубіжних країнах розповсюдженою є практика обов'язкового за-

лучення іноземних експертів до роботи в комісіях, що здійснюють оцінку якості вищої освіти;

- по-четверте, у досліджених європейських державах акредитація закладів вищої освіти відбувається у декілька етапів: самообстеження (самоаналіз, самоекспертиза), яке є основою для проведення акредитації; зовнішнє оцінювання; впровадження у роботу закладу вищої освіти вироблених під час моніторингу рекомендацій та пропозицій;

- по-п'яте, у європейських державах особлива увага відводиться участі у міжнародних моніторингових програмах та проєктах.

Переконані, що використання в українському освітньому просторі зазначених аспекти зарубіжного досвіду щодо контролю за якістю вищої освіти, має позитивно позначитися на ефективності національного механізму контролю за якістю вищої освіти.

Література

1. Україна ввійшла до ТОП-50 рейтингу держав за якістю вищої освіти / Інформаційно-аналітичний портал про вищу освіту в Україні за кордоном // URL: <http://vnz.org.ua/statii/9231-top-50-rejtyng-jakist-vyschoyi-osvity>

2. Вища освіта у Франції / Campus France. Національна агенція з питань вищої освіти // URL: <http://www.dnu.dp.ua/docs/international/CampusFrance2017.pdf>

3. Гуськова Н.Д., Неретина Е.А., Еналеева Ю.Р. Партнерство государства, общества и вузов: опыт Франции / Мордовский государственный университет им. Н.П. Огарева // URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/partnerstvo-gosudarstva-obschestva-i-vuzov-opyt-frantsii>

4. Бабічев А. В. Зарубіжний досвід із питань управління змінами в системі вищої освіти / А. В. Бабічев // Теорія та практика державного управління. 2017. Вип. 2. С. 192-200. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpdu_2017_2_31

5. Дурдас А. Вища освіта Франції в контексті сучасних євроінтеграційних процесів / А. Дурдас // Неперервна професійна освіта: теорія і практика. 2017. Вип. 1-2. С. 132-138.

Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NPO_2017_1-2_24

6. High Council for Evaluation of Research and Higher Education (Hcéres) // URL: <https://www.hceres.fr/en/organisation-activity>

7. Пермякова О. Г. Моніторинг якості освіти Франції у контексті міжнародних досліджень / Проблеми сучасної педагогічної освіти. Серія: Педагогіка і психологія: зб. статей/[ред. кол.: ОВ Глузман, МЯ Ігнатенко та ін.]. – Ялта, 2005, с. 245-250 // URL: https://monitoring.in.ua/up/files/publikacii/foreign/monitoring_France.pdf

8. Системи освіти в країнах світу // URL: <https://sites.google.com/site/osvitavriznikkraienahsvitu/>

9. Кушнір С. Державний контроль у сфері вищої освіти: зарубіжний досвід правового регулювання та шляхи його запозичення для України. Підприємництво, господарство і право. 2017. №9. с.129-140

10. Пономаренко Н. Г. Експертна діяльність у вищій освіті Німеччини / Н. Г. Пономаренко // Неперервна професійна освіта: теорія і практика. 2015. Вип. 4. С. 60-63. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NPO_2015_4_14

11. Чорна О.В. Розвиток системи моніторингу якості вищої освіти в Німеччині: дис. на здоб. наук. ступ. канд.. пед. наук зі

SUMMARY

The article, based on the analysis of scientific views of domestic and foreign scientists, summarizes the positive experience of European countries (France and Germany) in monitoring the quality of higher education. Possibilities of application of the corresponding experience in domestic realities are worked out. It is argued that the use in the Ukrainian educational space of these aspects of foreign experience in quality control of higher education should have a positive impact on the effectiveness of the national mechanism for quality control of higher education in general.

Key words: foreign experience, control, quality of education, institution of higher education.

спеціальності 13.00.01 загальна педагогіка та історія педагогіки. Кривий Ріг, 2015. 266 с

12. Василькова Н. В. Система акредитації у сфері вищої освіти в Німеччині / Н. В. Василькова // Студентоцентризм у системі забезпечення якості освіти в економічному університеті : зб. матеріалів Всеукр. наук.-метод. конф. за міжнар. участю, (Київ, 2–3 берез. 2016 р.) / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана» ; редкол.: А. М. Колот, Т. В. Гуть. Київ : КНЕУ, 2016. С. 79.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА У СФЕРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

БОДНАР Сергій Вікторович - кандидат юридичних наук, доцент кафедри правознавства ПВНЗ Вінницького фінансово-економічного університету

<https://orcid.org/0000-0003-3322-6279>

УДК 342.9

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, запропоновано авторське бачення щодо мети державно-приватного партнерства у сфері вищої освіти України. Аргументовано, що досягненню відповідної мети має передувати вирішення певних завдань. Сформовано авторський підхід стосовно переліку та змісту завдань державно-приватного партнерства у сфері вищої освіти.

Ключові слова: мета, завдання, державно-приватне партнерство, вища освіта.

Постановка проблеми

Державно-приватне партнерство у сфері вищої освіти представляє собою важливий механізм, спрямований на забезпечення ефективності та розвитку освітньої системи української держави. Визначення його мети є важливим кроком для забезпечення ефективної взаємодії між державними установами та приватним сектором в напрямку спільного досягнення освітніх цілей та підтримки розвитку суспільства. У найбільш загальному та спрощеному розумінні мета представляє собою кінцевий бажаний результат, якого прагне досягти певний суб'єкт в процесі здійснення конкретного виду діяльності. У теорії управління, під метою найчастіше мають на увазі ідеальний образ (логічну модель) бажаного стану суб'єкта чи об'єкта управління, сформульованого на основі пізнання та врахування їх об'єктивних і організаційних

форм, потреб та інтересів [1]. А відтак, мета державно-приватного партнерства у сфері вищої освіти представляє собою той кінцевий, бажаний результат, якого прагнуть досягти сторони партнерства в процесі здійснення їхньої спільної діяльності.

Стан дослідження

Окремі теоретичні аспекти, пов'язані із функціонуванням інституту державно-приватного партнерства, у своїх наукових працях розглядали: С.Д. Данасарова, О.В. Джафарова, В.С. Іванов, Г.О. Комарницька, М.В. Корнієнко, О.С. Москічова, Ю.Ю. Пустовіт, А.В. Пшонка, Р.В. Хусайнов та багато інших. Втім, незважаючи на суттєвий теоретичний доробок, в юридичній літературі відсутні комплексні наукові дослідження, присвячені характеристиці мети та завдань державно-приватного партнерства у сфері вищої освіти.

Мета і завдання дослідження

Мета наукової статті полягає у тому, щоб надати характеристику меті та завданням державно-приватного партнерства у сфері вищої освіти. Задля досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: з'ясувати загальнотеоретичні підходи щодо тлумачення поняття мета; здійснити аналіз норм чинного законодавства, на основі чого виділити завдання державно-приватного партнерства у досліджуваній сфері.

Наукова новизна дослідження

Новизна статті полягає у тому, що в роботі дістав подальшого опрацювання теоретичний підхід щодо розуміння мети та завдань державно-приватного партнерства у сфері вищої освіти.

Виклад основного матеріалу

Починаючи наукове дослідження слід зауважити, що в юридичній літературі сформовано цілу низку підходів щодо тлумачення поняття «мета». Так, О.М. Бандурка вважає, що мета – це бажаний стан об'єкта впливу чи кінцевий бажаний результат процесу управління і саме від реальності, законності та правильності її визначення залежить бажаний результат [2, с.16]. З.Є. Шершньова пише, що мета є складовою частиною поведінки та усвідомленої діяльності особи, виражається в передбаченні наслідків дій, визначенні шляхи досягнення потрібних результатів за допомогою конкретних засобів. Поняття «мета» може тлумачитися як мотивація, бажання, напрямок чи спосіб. У контексті управління мета розглядається як передбачувана ідея, яку можна реалізувати. У практичному визначенні цілей акцент робиться на спрямованості на інтеграцію зусиль, об'єднання різнобічних дій як окремої особи, так і організації, для формування впорядкованої системи або процесу. Мета є вихідною точкою, яка визначається системою взаємодії між суб'єктом та об'єктом управління, оскільки їхні взаємовідносини відображають взаємозв'язок мети, засобу та результату [3, с. 205]. О.В. Чернявська та А.М. Соколова доводять, що мета – це детально відпрацьоване, узгоджене, лаконічне формулювання бачення майбутнього; коротке визначення того, який позитивний результат буде отримано від реалізації проекту; основа тих завдань, на виконання яких буде спрямована діяльність організації; позитивний кінцевий результат, який планується і буде здобутий, після вирішення поставленої проблеми [4, с.17; 5].

Таким чином, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства, вважаємо, що ключовою метою державно-приватного партнерства

у сфері вищої освіти в Україні є забезпечення доступної, якісної та інноваційної освіти, спрямованої на підготовку конкурентоспроможних фахівців, яка досягається шляхом реалізації державних та приватних ініціатив для спільного, ефективного та результативного розвитку освітнього сектору української держави. Досягненню даної мети має передувати вирішення ряду завдань.

Так, відповідно до Великого сучасного словника сучасної української мови, завдання – це наперед визначений, запланований для виконання обсяг роботи, справи і т. ін.; мета до якої прагнуть, – те, що хочуть здійснити [6, с.378]. Ф.І. Фелик цілком справедливо зазначає, що поняття «мета» та «завдання» співвідносяться як ціле та часткове та як загальне та конкретне. Науковець підкреслює: «Говорячи про мету певної діяльності, мають на увазі те прагнення, задля якого ця діяльність здійснюється, тобто те, що планується досягти – її передбачуваний результат. Що ж до завдань діяльності, то це проміжні результати, які досягаються в процесі виконання окремих дій. При цьому, всі завдання об'єднує одна мета, яка слугує для них орієнтиром» [7, с.98]. А.В. Пшонка також справедливо підкреслює, що поняття «завдання» взаємопов'язане з поняттям «мета», змістовним та ситуативним чином конкретизуючи його: якщо метою у загальному сенсі розуміють результат, якого прагне система (орган), то під завданням – засіб (спосіб) його досягнення [8, с. 45].

Отже, завдання найбільш доцільно розуміти як своєрідні мікроцілі, вирішення яких є необхідним на певному етапі на шляху до досягнення кінцевої мети. Тож, з огляду на зазначене, до ключових завдань державно-приватного партнерства у сфері вищої освіти в Україні найбільш доцільно віднести наступні:

- підвищення загального рівня доступності вищої освіти. З приводу доступності освіти, у 2004 році Конституційний Суд України у своєму рішенні щодо конституційного подання 50 народних депутатів України стосовно тлумачення положень частини третьої статті 53 Конституції Укра-

їни, визначив, що держава має забезпечити доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної та вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах (справа про доступність і безоплатність освіти). Суд підкреслив, що доступність освіти, як гарантія конституційних прав на освіту на засадах рівності, передбачених статтею 24 Конституції України, означає, що нікому не може бути відмовлено в праві на освіту, і держава повинна створити умови для його реалізації. Також у цьому рішенні було роз'яснено співвідношення між вимогами доступності освіти та правом на надання платних освітніх послуг, визначено, що безоплатність освіти, як конституційна гарантія права на освіту, означає можливість отримання освіти в державних і комунальних навчальних закладах без будь-якої плати за освітні послуги в будь-якій формі, щодо рівня, змісту та обсягу освіти, для якої передбачена безоплатність за конституційними та законодавчими положеннями [9]. В розрізі ж представленої проблематики партнерство спрямовано на те, щоб допомогти реалізації конституційного права громадян на освіту, що досягається шляхом не тільки розширення кола ЗВО, але й пропозицій освітніх програм;

- підвищення якості освіти, що досягається шляхом поліпшення інфраструктури ЗВО, впровадження новітніх методів навчання, підтримку наукових досліджень та підготовку висококваліфікованих викладачів. Взагалі, якість освіти – це багатовимірне методологічне поняття, яке рівнобіжно віддзеркалює суспільне життя – соціальні, економічні, політичні, педагогічні, демографічні та інші життєво значущі для розвитку людини сторони життя. Як системний об'єкт її характеризують якість мети, якість педагогічного процесу і якість результату. Національною доктриною розвитку освіти й чинною законодавчою базою визначено якість мети освіти, а державними стандартами освіти – якість навчальних результатів. Якість педагогічного процесу ще залишається предметом обговорення і дискусій, полем для наукових досліджень і практичної апробації [10, с.7-8]. А відтак,

підвищення якості освіти є надважливим завданням державно-приватного партнерства у сфері вищої освіти, адже саме від нього напряму залежить професійність кадрів, які будуть вирішувати завдання у тій, чи іншій сфері суспільного життя;

- підготовка професійних кадрів для ринку праці України. Професіоналізм — це одна з основних властивостей юридичної практичної діяльності, яка багато в чому визначає її зміст, види та структуру. Ознака професіоналізму має відобразити специфіку юридичної практичної діяльності: відокремивши її від правової поведінки в цілому, що здійснюється в тих або інших ситуаціях всіма суб'єктами права; визначивши обсяг і зміст вимог власне до оплачуваної суспільством систематично здійснюваної діяльності та її суб'єктів. Професіоналізм, як властивість і вимога до юридичної практичної діяльності закріплюється у відповідних нормативно-правових актах, є метою юридичного навчання, основою для визначення вимог до суб'єктів, що її здійснюють, і т. ін. Поняття професіоналізму пов'язують найчастіше з професією, під якою розуміють працю, що потребує певної підготовки і є звичайно джерелом існування, або тривалий і відносно широкий вид трудової діяльності, що передбачає певну сукупність теоретичних знань, практичного досвіду і трудових навиків [11]. Є. Ю. Подорожній цілком слушно відмічає, що професіоналізм – це не лише високий рівень знань, умінь і результатів дій людини у професійній діяльності, але й певна системна організація свідомості, до якої входять: властивості людини як суб'єкта діяльності (ставлення до себе, навколишнього світу, діяльності тощо); професійний досвід, культура, знання, в тому числі фахові, цілі діяльності, умови професійного розвитку; осмислення питань власної гідності, відповідності вимогам професії (професійна самоідентифікація) [12];

- адаптація освітніх програм до потреб сучасного ринку праці, забезпечуючи студентів необхідними навичками та компетенціями для успішної кар'єри в різних сферах суспільного життя;

- стимулювання наукових досліджень та інновацій. Співпраця між ЗВО та приватним сектором може створювати сприятливе середовище для наукових досліджень, інновацій та технологічного розвитку. Останнє, в свою чергу, забезпечує ефективний обмін знаннями та технологіями;

- економічний розвиток, оскільки приватні інвестиції в освіту можуть сприяти розвитку економіки через створення робочих місць, розвиток підприємництва та залучення іноземних студентів, що в свою чергу підвищує загальний добробут держави та суспільства;

- створення сприятливих умов для партнерства з міжнародними університетами та організаціями;

- розробка та впровадження новітніх освітніх програм, які враховують сучасні вимоги та тенденції у світі. Це може включати в себе курси з цифрових технологій, штучного інтелекту, екології та інших актуальних галузей;

- створення більш гнучких умов для навчання, наприклад сприяння проєктам з підготовки студентів для цифрової економіки дозволить створити гнучкіші умови для отримання освіти та врахувати індивідуальні потреби студентів;

- стимулювання підприємництва серед студентів. Так, стимулювання підприємництва серед студентів відіграє ключову роль у формуванні активної та інноваційної молоді, здатної приносити позитивні зміни в економіку та суспільство в цілому. Цей підхід визначається численними важливими аспектами: по-перше, він сприяє розвитку креативності та інновацій. Участь у підприємницькій діяльності вимагає від студентів пошуку новаторських рішень та розробки унікальних підходів, що сприяє розвитку їхнього креативного потенціалу; по-друге, підприємницька ініціатива студентів може призвести до виникнення нових підприємств та, відповідно, до збільшення числа робочих місць, що важливо для боротьби з безробіттям; третій аспект полягає у розвитку бізнес-навичок. Студенти, займаючись підприємницькою діяльністю, отримують практичний досвід у

сферах управління, маркетингу, фінансів та інших аспектів бізнесу, що створює для них цінний резерв знань; четверта точка зазначає, що підприємництво сприяє економічному зростанню. Нові підприємства, які виникають внаслідок студентських ініціатив, можуть стати джерелом економічного розвитку та залучати інвестиції;

- збільшення та покращення якості співпраці з громадськістю.

Висновок

Таким чином, саме окреслені вище завдання найбільш повно та змістовно характеризують сутність та призначення державно-приватного партнерства у сфері вищої освіти. Варто відзначити, що відповідні завдання лише поверхнево визначені у ряді законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів, норми яких спрямовані на регулювання суспільних відносин у галузі державно-приватного партнерства у сфері вищої освіти. А відтак, дана прогалина потребує усунення.

Література

1. Васильєв І. О. Контрольна діяльність штабів органів внутрішніх справ [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Васильєв Ігор Олександрович ; Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. Д., 2010. 20 с.
2. Бандурка О.М. Управління в органах внутрішніх справ України: Підручник. Харків: Ун-т внутр. справ, 1998. 480 с.
3. Шершньова З. Є. Стратегічне управління : підруч. 2-ге вид., перероб. і доп. К. : КНЕУ, 2004. 699 с.
4. Фандрайзинг: навч. посіб. – Центральноукраїнський регіональний навчальний центр. Партнерство громад фондация «Україна-США» (USAID) 2003. 95 с.
5. Чернявська О. В., Соколова А. М. Фандрайзинг. Навч. посіб. 2-е вид., з доопрац. та допов. К.: Алерта, 2015. 272 с.
6. Великий сучасний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
7. Шилов В. В. Цілі та завдання профілактичного напрямку діяльності органів

прокуратури / В. В. Шилов // Наше право. 2014. № 8. С.94-99

8. Пшонка А. В. Мета та завдання кадрової роботи в органах прокуратури. Європейські перспективи. 2013. № 4. С. 44–49

9. Рішення Конституційного Суду України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-04#n54>.

10. Ляшенко О. Якість освіти як основа функціонування й розвитку сучасних систем освіти / О.Ляшенко // Педагогіка і психологія. 2005. № 1 (46). С. 5 –12

11. Гусарєв С.Д., Тихомиров О.Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності) Навчальний посібник / К.: Знання, 2005.655 с.

SUMMARY

The article, based on the analysis of scientific views of scientists, offers the author's vision regarding the purpose of public-private partnership in the sphere of higher education of Ukraine. It is argued that the achievement of the corresponding goal must be preceded by the solution of certain tasks. An author's approach to the list and content of public-private partnership tasks in the field of higher education has been formed.

Key words: goal, task, public-private partnership, higher education.

12. Подорожній Є. Ю. Правове регулювання конкурентоспроможності працівників органів внутрішніх справ України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Харків, 2009. 183 с.

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

НАШЕ ПРАВО

**OUR
LAW**

№ 4, 2017

Головний редактор
Кузнецов Євген Валерійович

Підписано до друку 05.12.2017 р.
Комп'ютерний набір. Формат 60x84 1/8. Папір офсетний.
Друк офсетний. Умовн. друк. арк 24,2
Тираж 1200. Зам. № 1528

ТзОВ «Дрогобицька міська друкарня»
м.Дрогобич, вул. І.Мазепи, 7,
тел./факс 2-23-35, тел.: 3-38-50